FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

15

LITERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

15

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK

İSTANBUL – 2011

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 13

YİRMİ DOKUZUNCU SİFİR 15

DÖRT YÜZ ON BİRİNCİ BÖLÜM
'Kitap (kader) öne geçer ve cehenneme girer' Münazelesinin 'Neredeyse cehenneme girmeyecekti' Mertebesinden Bilinmesi 17

DÖRT YÜZ ON İKİNCİ BÖLÜM
'Benim için olan kimse hiçbir zaman zelil ve başarısız olmaz' Münazelesinin Bilinmesi 21

DÖRT YÜZ ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'Benden bir şey isteyen benim kaza ve kaderimin dışına çıkmış olmaz, benden bir şey istemeyen de kazamın dışına çıkmış olmaz' Münazelesinin Bilinmesi 23

DÖRT YÜZ ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
'Ancak perdeyle görülür' Münazelesinin Bilinmesi 28

DÖRT YÜZ ON BEŞİNCİ BÖLÜM
'Bana dua eden kimse kulluğunu yerine getirmiş, kendine insaf gösteren, bana insaf göstermiştir' Münazelesinin Bilinmesi 31

DÖRT YÜZ ON ALTINCI BÖLÜM
Kalp Gözünün Bilinmesi Münazelesi 36

DÖRT YÜZ ON YEDİNCİ BÖLÜM
'Ücreti Allah'a kalmıştır' Münazelesinin Bilinmesi 40

DÖRT YÜZ ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
'Anlamayan O'na hiçbir şey ulaştıramaz' Münazelesinin Bilinmesi 46

DÖRT YÜZ ON DOKUZUNCU BÖLÜM
'Görevlendirmeler -ki ilahi yönlendirmeler ve sevkler demektir- Münazelesinin Bilinmesi 49

DÖRT YÜZ YİRMİNCİ BÖLÜM
Makamlarda Kurtulma Münazelesinin Bilinmesi 56

DÖRT YÜZ YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
'Delil ve burhan ile bana ulaşmak isteyen kimse hiçbir zaman bana ulaşamayacaktır, çünkü hiçbir şey bana benzemez' Münazelesinin Bilinmesi 60

DÖRT YÜZ YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
'Fiilimi bana çeviren kişi bana üzerindeki hakkımı vermiş, bana karşı insaflı davranmıştır' Münazelesinin Bilinmesi 70

DÖRT YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'Bana karşı kıskanç olan beni zikretmemiştir' Münazelesinin Bilinmesi 77

DÖRT YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
'Seni kendimle olman için seviyorum, sen ise ehline dönmek istiyorsun, ben payımı alayım diye bekle, sonra gidersin' Münazelesinin Bilinmesi 80

DÖRT YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
'Kim bilgiyi talep ederse gözünü kendimden çevirtirim' Münazelesinin Bilinmesi 84

DÖRT YÜZ YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Hz. Peygamber'e 'Isra gecesinde Rabbini gördün mü?' diye sorulduğunda kendisinden dolayı 'Nur idi, nasıl göreyim ki!' dediği Sırrın Münazelesinin Bilinmesi 87

DÖRT YÜZ YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
'Kab-ı kavseyn (yayın iki ucu)' Münazelesi 89

DÖRT YÜZ YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
'İki varlığın sorulması' Münazelesinin Bilinmesi 92

DÖRT YÜZ YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
'Benim celalim karşısında küçülene inerim, bana karşı büyüklük taslayana azametimi gösteririm' Münazelesinin Bilinmesi 97

DÖRT YÜZ OTUZUNCU BÖLÜM
'Seni hayrete düşürürsem, kendime ulaştırırım' Münazelesinin Bilinmesi 100

DÖRT YÜZ OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
'Kimi perdelersem ben perdelerim' Münazelesinin Bilinmesi 102

DÖRT YÜZ OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
'Ben sadece seninle perdelendim, değerini bilmelisin, kendini bilmeyenin durumu ne kadar gariptir' Münazelesinin Bilinmesi 105

DÖRT YÜZ OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
(Kendisinde sâlike) 'Hangi tecellinin seni yok edeceğine bak, benden onu isteme, yoksa onu sana veririz de onu alacak kimse bulamayız' (Denilen) Münazelenin Bilinmesi 107

DÖRT YÜZ OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
"Dilerse' ifadesi seni perdelemesin, çünkü ben henüz dilemedim, sabit ol' Münazelesinin Bilinmesi 108

DÖRT YÜZ OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
'Bazen söz veririm, bazen kulumun eliyle yerine getiririm, bazen getirmem, yerine getirmediğimde vefasızlık kuluma nispet edilir, itiraz etme çünkü ben oradayım' Münazelesinin Bilinmesi 112

DÖRT YÜZ OTUZ ALTINCI BÖLÜM
'Sen benim yanımda olduğun gibi ben de insanların yanında olsaydım, bana ibadet etmezlerdi' Münazelesinin Bilinmesi 116

DÖRT YÜZ OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM
'Benim şeriatımdan nasibini bilen kimse benden nasibini bilir, çünkü ben bir mertebede senin yanında olduğum gibi sen de benim yanımdasın' Münazelesinin Bilinmesi 120

DÖRT YÜZ OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
'Benim kelamımı okuyan benim perdemi görür, meleklerim ona iner, sustuğunda yanından ayrılırlar, bu kez ben ona inerim' Münazelesinin Bilinmesi 123

DÖRT YÜZ OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
'İçimizden seçkinler adına nebevi vârislik yoluyla gerçekleşen ikinci kab-ı kavseyn' Münazelesinin Bilinmesi 128

DÖRT YÜZ KIRKINCI BÖLÜM
'Beni görmekle kalbi güçlenenin rüknü güçlenmiştir'. Münazelesinin Bilinmesi 133

DÖRT YÜZ KIRK BİRİNCİ BÖLÜM
'Ariflerin kalp gözleri -bana değil- benim yanımda olana bakarlar' Münazelesinin Bilinmesi 136

DÖRT YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM
'Beni görüp beni gördüğünü bilen kişi beni görmemiştir' Münazelesinin Bilinmesi 139

DÖRT YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İrfanî Keşiflerin Gereği Münazelesinin Bilinmesi 141

DÖRT YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
'Halis-ahit kitabının adına yazıldığı kişi bedbaht olmaz' Münazelesinin Bilinmesi 144

DÖRT YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM
'Adabımla tedip ettiğim velilerimi tanıdın mı?' Münazelesinin Bilinmesi 149

DÖRT YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM
'Geceyi ibadetle geçirmek hayırları elde etmeyi sağlar' Münazelesinin Bilinmesi 155
DÖRT YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM
'Temizlik mertebesine giren kişi benden konuşur' Münazelesinin Bilinmesi 159
DÖRT YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM
DÖRT YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM
'Bir kuluma ibadet eden benim kulum değildir' Diye Allah'tan Aktaranın Münazelesinin Bilinmesi 165
DÖRT YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM
'Zuhurum için sabit olan benimledir, çünkü Allah onunladır, benimle değil' Münazelesinin Bilinmesi 168
DÖRT YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM
'Miraçların bilgisi mahreçlerdedir' Münazelesinin Bilinmesi 171
DÖRT YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM
'Benim bütün sözlerim kullarıma öğüttür, keşke öğüt alsalardı' Münazelesinin Bilinmesi 175
DÖRT YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'Benim keremim, sana ihsan ettiğim mallardır, keremimin keremi ise kendine karşı suç işlemekten seni engellemiş olmamdır' Münazelesinin Bilinmesi 180
DÖRT YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
'Bizim mertebemizde garip olan bize karşı koyamaz, maruf (iyilik) yakınlara aittir' Münazelesinin Bilinmesi 182
DÖRT YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM
'Zahirimle döndüğüm kişi hiçbir zaman mutlu olamaz, batınımla döndüğüm kişi hiçbir zaman bedbaht olamaz ve bunun tersi' Münazelesinin Bilinmesi 185
DÖRT YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM
'Sözümü dinleme esnasında hareket eden kişi hiç kuşkusuz sema yapmıştır' Münazelesinin Bilinmesi 188
DÖRT YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM
'Mutlak Teklif' Münazelesinin Bilinmesi 191
DÖRT YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
'Zat Tecellililerini İdrak' Münazelesinin Bilinmesi 194
DÖRT YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM
'Onlar bizim nezdimizde seçilmiş-hayırlılardandır' Münazelesinin Bilinmesi 196

DÖRT YÜZ ALTMIŞINCI BÖLÜM
'İslam, iman, birinci ve ikinci ihsan' Münazelesinin Bilinmesi 197
DÖRT YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM
'Üzerine perdemi çektiğim kişi benim sakladıklarımdandır, o bilinmez ve kendisi de bilmez' Münazelesinin Bilinmesi 200

OTUZUNCU SİFİR 203

DÖRT YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Kutuplar ve Onların Menzilleri 205
DÖRT YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Kendi Zamanlarında Âlemin Üzerlerinde Döndüğü On İki Kutbun Bilinmesi 212
DÖRT YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Düsturu 'La ilahe illallah' (Allah'tan başka ilah yoktur)' İfadesi Olan Kutbun Hali 246
DÖRT YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili Allahu Ekber (Allah en büyüktür) Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 253
DÖRT YÜZ ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM
Düsturu ve Menzili 'Subhanallah' Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 259
DÖRT YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'el-hamdülillah (Allah'a hamd olsun)' Demek Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 269
DÖRT YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Her Durumda Allah'a Hamd Olsun (el-hamdülillah ala külli hal)' Olan Kutbun Menzilinin Bilinmesi 274
DÖRT YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'İşimi Allah'a havale ediyorum' Olan Kutbun Hali 277
DÖRT YÜZ YETMİŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 284
DÖRT YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'De ki Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın, Allah Gafur ve Rahim'dir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 289
DÖRT YÜZ YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Sözü dinleyip en güzeline uyarlar, onlar Allah'ın hidayet ettiği ve akıl sahibi olan kimselerdir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 295

DÖRT YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'İlahınız tek ilahtır' ayeti olan Kutbun Halinin Bilinmesi 301
DÖRT YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Sizin katınızdaki tükenir, O'nun katındaki bakidir' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 305
DÖRT YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'ın şiarlarını yücelten kimse...' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 310
DÖRT YÜZ YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur (La-havle ve la-kuvvete illa billâh)' Zikri Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 316
DÖRT YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Bu konuda yarışanlar yarışsın' ve 'Böyle bir şey için amel sahipleri amel etsin' Ayetleri Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 320
DÖRT YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Miskal miktarı bir tohum bile olsa ve bir kayalıkta veya göklerde veya yerde olsa Allah onu getirir, Allah latif ve habirdir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 326
DÖRT YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Allah'ın emrini yüceltmek, onun için rabbi katında daha hayırlıdır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 330
DÖRT YÜZ SEKSENİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Ona henüz çocukken hikmet verdik' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 332
DÖRT YÜZ SEKSEN BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah iyilik yapanların ücretini zayi etmez' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 336
DÖRT YÜZ SEKSEN İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Kim yüzünü Allah'a döner ve ihsan sahibi olursa, hiç kuşkusuz, sağlam bir ipe tutunmuştur. Bütün işlerin sonu Allah'a döner' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 339
DÖRT YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Onu tezkiye eden kurtuluşa ermiş, kirleten hüsrana uğramıştır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 341
DÖRT YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Can boğaza geldiğinde, siz bakar durursunuz, biz ona sizden daha yakınız, fakat göremezsiniz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 344

DÖRT YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Dünya hayatını ve onun süsünü isteyene amelleri verilir, onlar haksızlığa uğramaz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 347

DÖRT YÜZ SEKSEN ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'Allah'a ve peygamberine asi olan kişi apaçık bir dalalete düşmüş demektir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 350

DÖRT YÜZ SEKSEN YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Salih amel işleyen erkek veya kadın müminlere tertemiz hayat yaşatacağız' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 354

DÖRT YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Gözlerini nimet verdiğimiz kimselere çevirme, o dünya hayatının süsüdür, Rabbinin rızkı daha hayırlı ve bakidir' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 357

DÖRT YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Sizin mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 362

DÖRT YÜZ DOKSANINCI BÖLÜM
Menzili 'Allah katında yapmadıklarını söylemiş olmaları büyük bir suç oldu.' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 365

DÖRT YÜZ DOKSAN BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Sevinme! Allah sevinenleri sevmez' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 368

DÖRT YÜZ DOKSAN İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Gaybı bilendir', 'O'nun gaybını kimse bilemez, razı olduğu peygamber hariç...' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 371

DÖRT YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'De ki, Hepsi Allah katındandır, bu kavme ne oluyor da sözü neredeyse anlamayacaklar' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 374

DÖRT YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Allah'tan ancak âlim kulları korkar' ve Bu Anlamdaki Başka Ayetler Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 377

DÖRT YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Sizden dininden dönüp kâfir olarak ölen kişi...' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 379

DÖRT YÜZ DOKSAN ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi 383

DİZİN 387

SON NOTLAR 393

YİRMİ DOKUZUNCU
SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

DÖRT YÜZ ON BİRİNCİ BÖLÜM

'Kitap (kader) öne geçer ve cehenneme girer' Münazelesinin 'Neredeyse cehenneme girmeyecekti' Mertebesinden Bilinmesi

Kitaptan korkun, benden değil! Ben ve siz bu konuda eşitiz. Allah şöyle der: *'Benim katımda söz değişmez, kullara zalim değilim ben.'*[1] Bunun nedeni onların ve herkesin üzerinde hüküm sahibi olan kitaptır. *'Azap kelimesi bir kimsenin üzerinde gerçekleşirse...'*[2] Akılla ve tecrübeyle işi bilenlere göre durum ne kadar zor!

Kitap'tan korkmam günahlarımdan korkmamdır
Varlıkta ve bizde hüküm sahibi kitap

Biz onu kitapta açıkça okuduk
Gördük onu, kesin ve hak olarak

Ilah'tan ancak yaratılmış korkar
O bizim âlemlerimize yerleşmiş

Hz. Peygamber sahih bir hadiste şöyle der: 'Bir adam insanların göreceği şekilde cennet ehlinin amelini işler, cennet ile arasında bir karış kalır, hakkında kitabı tecelli eder, cehennem ehlinin amelini işler ve cehenneme girer.' Aynı durum cennetlikler için geçerlidir. Sonra

şöyle der: 'Ameller sonuçlara göre değerlendirilir.' Sonuçlar ise başlangıcın hükmüne bağlıdır. Binaenaleyh Allah kitabın hüküm verdiği şekilde hüküm verir. O'nun eşya hakkındaki hükmü onları yaratırkenki yaratma sözünden (*ol* emri) ibarettir ve O'nun katında söz değişmez. Yaratılmışın veya Yaratıcının ilahî kitabın takdir ettiğinin dışında hükmü yoktur. Allah '*Ben kullarıma zalim değilim*'[3] der. Bunun anlamı ezeli bilginin takdir ettiğini onlara uygularız ve onlarda hüküm veririz demektir. Kulun kendisinde durdurulduğu 'eşitlik durağı (mevkıfü's-seva)' budur.

Hakkın bilgisi Hakta hüküm verirken
Yaratıklarında pekâlâ hüküm verebilir: Hüküm veren kim?

Demek ki varlıkta serbest ve muhayyer olan yok
Hepsi belirlenmiş bir kitaba kalmış

Korku öne geçmiş kitaptan kaynaklanır
O kitabın sureleri, ayetleri ve yıldızları bizde

O muhayyer olsaydı, güven duyardık
Çünkü kullarına rahim ve rauf

Rahmetiyle müjdeleyerek haber verdi:
Öne geçmiş saygın kitap rahmettir

Gazaptan önce gelir o, kulların fiillerinin izhar ettiği gazap
Allah'a hamdolsun! O'ndan ve onlardan kaybolur gider gazap

Kitabım benim zatından başka değil, anlayın
O'nun benzeri yok! Yayın bu bilgiyi, gizlemeyin

Allah, '*İnsan kendisi hakkında basirete sahiptir*'[4] der. Ey samimi dost! Gönlüne yerleşen bilgilere bak, geçici olanlara bakma! Çünkü (gönlüne) yerleşen şeye göre değerlendirileceksin. Gönlüne yerleşen iman ise müminsin. Buna mukabil imanın gerektirdiği bir şeyi bırakıp

zahir hükmün gerektirmediği bir şeye yönelmek gönlüne yerleşmişse ona göre değerlendirilir ve hakkındaki nihai hüküm ona göre verilir. Senden insanlara görünen hususlara bakma! Bununla birlikte insanlar dikkatlerini çektiğim hususlardan habersizdir. Allah'ın emrini geri çevirecek kimse olmadığı kadar O'nun hükmünün üzerine yeni hüküm koyacak kimse yoktur. Senin gönlüne yerleşen o şey sana ait işin ortaya çıkması ve Hakkın varlığından payındır.

Birisi (şüpheli işlerden kaçınmak anlamındaki) 'vera' hakkında şöyle der: 'Bana vera sahibi olmaktan daha kolay gelen bir iş yok: Gönlüme sıkıntı veren her işi terk ediyorum.' Hz. Peygamber'in 'Sana sıkıntı vereni vermeyene bırak' hadisi bu görüşü destekler. Başka bir hadiste şöyle denilir: 'Müftüler fetva verseler bile fetvayı kalbine sor.'

Bilmelisin ki Allah bildiğini yazmış, eşyayı kendiliklerinde bulundukları suretlerinde görerek bilmiştir. Başka bir ifadeyle onlarda değişen ve değişmeyen halleri böyle bilmiştir. Allah bilinenleri yoklukları halinde -başkalaşma ve değişmelerine göre- sonsuza kadar görmüştür. Bilinen şeyler ancak bulundukları duruma göre yaratılmıştır. Buradan Allah'ın var olan, yok olan (mâdum), zorunlu (vacip), mümkün ve imkânsız olmak üzere eşya hakkındaki bilgisinin (nasıl gerçekleştiğini) öğrenirsin. Daha önce söylediğimiz üzere, ezeli kitabın öne geçmiş olması kitabın bir şeyin ve varlığın ortaya çıktığı duruma izafesiyle birlikte geçerlidir. Söz konusu varlık Hakkın yokluk halinde kendisini gördüğü şekilde o durumu varlıkta izhar eder. Gerçekte hakkında hüküm verilmiş varlık, bu yönüyle, kitabı geçmişken kitap da o şeyin (dıştaki) varlığını önceleniş ve geçmiştir. Bu durumu 'zevk' olarak bilen insan yaratılmalarından önce var olanları bilendir. Böyle birine eşya (dış) varlıklarının olmadığı yoklukları halinde görülür. Kim bu bilgiyi zevk yoluyla öğrenirse, kitabın öne geçmesinin anlamını öğrenmiş demektir. Artık kendisi hakkında kitabın öne geçmiş olmasından korkmaz, sadece kendinden korkar; çünkü ilahi bilgi veya hakkındaki kitap onun kendiliğinde bulunduğu surete göre öne geçmiştir. O dışta söz konusu surete göre var olmuş ve ortaya çıkmıştır. Niçin nefsin o kitaba itiraz etmedi ki? Hakk'ın kendisini -anladıysan- tam delil

sahibi olmakla nitelemesi buradan kaynaklanır: Bir kimse tartışmaya kalkarsa, en kesin delil Allah'a aittir. Çünkü ilahi bilgi bilinenin kendinde bulunduğu duruma ilişir. Herhangi bir insan 'senin hakkımdaki bilgin benim şöyle olmamı gerektirirken beni niçin cezalandırıyorsun?' diye Allah'a karşı delil getirmeye kalkarsa, Allah ona şöyle diyecektir: 'Benim senin hakkındaki bilgim senin kendinde bulunduğun duruma bağlı değil mi? Sen başka bir halde bulunmuş olsaydın, bulunduğun o duruma göre seni bilecektim.' Bu nedenle Allah 'ta ki bilelim...' der. Kendine dönmeli ve söylediğin sözlerde insaflı olmalısın! Kul kendine dönüp zikrettiğimiz şekilde işe baktığında, aleyhinde delil bulunanın bizzat kendisi olup lehteki delilin Allah'a ait olduğunu görür. Allah'ın şöyle dediğini duymaz mısın: '*Allah onlara zulmetmedi.*'[5] Başka bir ayette '*Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zalimdir*'[6] denilir. Başka bir ayette Allah '*Fakat onlar zalim olanlardır*'[7] buyurur. Onlar kendilerine karşı zalimdir; çünkü onlar, biz bilene kadar bizim için zuhur etmemişlerdi. Biz onları bilirken onlar henüz yoktu. Onlar maluma tabi hallerine göre varlıkta ortaya çıkmışlardır; yoksa malum bilgiye tabi değildir. Bunu anlamalısın!

Bu mesele önemli ve ince bir meseledir. Bildiğim kadarıyla kimse ona dikkat çekmemiştir. Bununla birlikte dikkat çekmiş ve bize ulaşmamış da olabilir. Bu meseleyi inceleyip inkâr edebilecek kimse yoktur.

Kardeşim! Bir şeyin mevcut olup bilginin onun varlığını öncelemesi ile ezelî yokluk halinde bu surette bulunmasını birbirinden ayırt etmelisin. Bu durumda o hakkındaki ilahi bilgiyle yarışandır. Bir varlık mertebe bakımından bilgiden önce gelir; çünkü o zatı gereği kendisi hakkındaki bilgiyi verendir. Belirttiğimiz meseleyi bilmelisin, çünkü o sana fayda vereceği gibi kaza ile kadere -ki onu belirleyen senin halindir- teslim olma hususunda sana güç verir. Bu kitapta sadece bu mesele bulunmuş olsaydı, bütün doğru düşünce ve akıl sahipleri için yeterli olabilirdi.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[8]

DÖRT YÜZ ON İKİNCİ BÖLÜM

'Benim için olan kimse hiçbir zaman zelil ve başarısız olmaz' Münazelesinin Bilinmesi

Benim amellerim Yaratan'a sunulduğunda
Pişmanlık günü zelil olmaz ve üzülmezsin

Salim olarak gelirim! O benim gerçek varlığım
Cezalandırılınca, İlah'ın kadrine göre verilir bize

Bir bilgi elde ederiz, çokluk bulunur onda
O bilgi âleme izzet verir

Firdevs cennetinde belli bir çarşı var
Rahman suretleri yayar o çarşıya

Dileyen kişiyi Hak
Dilediği surette izhar eder

Tek başına Allah için çalışan kula ne mutlu!
Ne Lat'ı ve ne Uzza'yı tanımış

Allah şöyle der: '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım.*'[9] Allah ayete sebeplilik bildiren edatla başlayıp iyelik zamiriyle bitirmiştir. Hz. Musa'ya vahyederken şöyle der: 'Âdemoğlu! Eşyayı senin için seni kendim için yarattım.' Peygamberinin diliyle şöyle der: 'Oruç bana aittir.' Başka bir hadiste 'Orucun bir benzeri yok, çünkü oruç O'na aittir' denilir. O'nun da benzeri yok! En zelil varlık O'nun karşısında zelil olandır, çünkü zillet ve horluk, izzeti karşısında zelil olunanın değeriyle bağlantılı bir şekilde tezahür eder. Allah'tan daha çok izzet sahibi olmadığına göre O'nun karşısında zelil olandan daha zelil yoktur. Buna mukabil O'nun karşısında zelil olan kimse başkası-

nın karşısında zelil olmaz. Gerçi herhangi bir yaratılmışta -veya yaratılmamışta- gördüğü nitelik nedeniyle zelil olabilir. Bu durumda gördüğü hakkında bilgisi olmayan insan, onun izzet sahibinin karşısında zelil düştüğünü zannederken gerçekte Allah'ın izzetinin otoritesi altında zelildir. Böyle bir durumdaki insan bu nitelikle nitelenmiş Hakkın karşısında zelildir ve zelil olması da kaçınılmazdır. Öyleyse âlemde zelil olan herkes, Allah'ın izzeti karşısında zelildir. Bir kısmı o esnada bu hali bilirken bir kısmı bilmez.

Başarısızlığa gelirsek, Allah için yapılan bir işte başarısızlık olmaz, çünkü Allah kendisi için (çalışan) kimseye başarısızlığı vermez. Başarısızlık başkayı görende ortaya çıkabilir. Bu nedenle Hz. Hatice ile (amcası) Varaka b. Nevfel Hz. Peygamber'e şöyle demişlerdi: 'Hayır! Allah'a yemin olsun ki Allah seni hiçbir zaman başarısız yapmayacaktır.' Varaka bu sözü Cebrail'in Hz. Muhammed'e indiği kendisine söylendiğinde demişti. Kulda bulunan başarısızlık onun bilgisizliği, Efendisinin kurallarını ve sınırlarını aşarak kendine karşı yaptığı hatadan ibarettir. Zillet Allah karşısında olduğunda değerli bir nitelikken başarısızlık nefiste bulunduğunda her bakımdan kötü bir niteliktir. Kötü ve değersiz ahlakın toplamı Allah karşısında ve örfte insanı başarısız kılarken güzel ve iyi ahlak hem yaratıklarda ve hem Hak'ta bulunur. Hz. Peygamber 'Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim' demiştir. Çünkü ahlakta eksik olanlar, değersiz ahlak diye isimlendirilmiştir. Şâri onlar adına yerler belirlemiş, o yerlerde kullanıldıklarında güzel ahlaka dönüşmüşlerdir. Bu güzel ahlakla kul belirlenmiş yerlerde nitelendiğinde, ona başarısızlık bulaşmayacağı gibi böyle biri kötü bir nitelik sahibi de değildir. O halde ilahi emre ve peygamberin belirlemiş olduğu sınıra aykırı olan nefsin gayesi ortadan kalktığında, bütün huylar değerli olur.

Allah için olanlara gelirsek, onlar mertebe mertebedir: Bir kısmı Allah ile Allah için olurken bir kısmı nefsiyle Allah için olur. Bir kısmı -Allah ile veya nefsiyle olmaksızın- mecbur olması itibarıyla başkasıyla birlikte Allah için olur. Kim Allah ile Allah için olursa, zelil olmayacağı gibi başarısızlığa da uğramaz. Çünkü Allah -Ebu Yezid'e bir

münazelede söylediği üzere- zillet özelliğiyle nitelenmez. Allah Ebu Yezid'e 'Bana ait olmayan zillet ve yoksullukla bana yaklaş!' demiştir. Kim Allah için nefsiyle olursa, şerefli bir şekilde zelil olsa bile başarısızlığa uğramaz. Allah ile veya kendi nefsiyle olmaksızın, Allah için olan ise zorunluluğu kabulüne göre değerlendirilir: Allah hakkında zorlanmışsa, onun menzili bir şahıs hakkında 'Allah için Allah ile olan' kimsenin menziliyken başka biri hakkında 'Allah için nefsiyle olan' kimsenin menzilidir. Nefsine ait bir konuda zorlanmışsa, bu halinde -Allah için değil- kendisiyle birliktedir. Böyle biri, sürekli ve zorunlu bir başarısızlık içindedir. Artık menzillerin kısımları belirlenmiş oldu.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

'Benden bir şey isteyen benim kaza ve kaderimin dışına çıkmış olmaz, benden bir şey istemeyen de kazamın dışına çıkmış olmaz' Münazelesinin Bilinmesi

Her şey bir kaza ve kadere bağlı
Kazayla olmayan hiçbir şey yok

İfade ettiğim şeyi anlayan kimse
Bu konudaki sırrı öğrenmiş demektir

O kişi zamanın teki ve biriciği
Kalp ondan aydınlanır ve ışık saçar

Nurunu gördüğünde
Sanki bir şimşeği görmüş olursun

Ulaştığı bir makam görmedik biz
Varlık meydanında ona bedel olarak

Bana arzuladığında gayesi vardır denilince

Ben de dedim ki

Gerçekleşmesi tehir edilen şey
Ancak bir amaçla gerçekleşmiştir

Bilmelisin ki Allah kazayı (hüküm vermek), salahiyet ve varlık bakımından hüküm vermedikçe, kadı ile ilişkilendirmemiştir. Başka bir ifadeyle kadı hüküm vermedikçe bu isim onun adına sabit olmaz. Kazayı belirleyen hakkında hüküm verilenin halidir. Bu yönüyle kaza hükme göre varlık kazanan aklî bir işken, verilen hükmü de hakkında hüküm verilenin durumu belirler. Bütün bunlarla birlikte kadı adı bir kişiye verilebilir. Zihinden bu bütün ortadan kalksaydı, kadı ismi düşerdi. Bunlar varlıktan kalksaydı, isim de gerçekte kalkar, artık sadece mecazen kullanılabilirdi; mecaz gerçekleşen bir durumu gerçekleşmeyene izafe etmektir. Bu konuda şöyle bir misal verilebilir: Bir şahıs başka bir şahıstan alacağı olduğunu iddia edip öteki şahıs bunu inkâr etmektedir. İddia, delil getirmeyi belirlemiş ve gerektirmiştir. Bu, dava sahibine karşı verilen bir hükümdür. Verilen hükmü inkâr etmek ise başka bir hükmü gerektirir ki, o da delilin bulunmadığı vakit yemindir. Böylece inkâr durumunda ve davalıya delil istendiğinde davalıya karşı yemin etmekle kadı (hâkim) adı gerçek anlamda ortaya çıkar. Öyleyse kaza genel (mücmel), verilen hüküm o genelin tafsilidir ve ona kader denilir. Çünkü kader vakti tespit demektir. Kim bir soru sorarsa, onun hali soru sormayı gerektirmiştir. Soru sormak ise icabetin gerçekleşmesini istemek demektir, çünkü Allah '*Bana dua ettiğinde, duasına karşılık veririm*'[10] buyurur. Karşılık vermek ve icabet, sualin icabet edendeki bir etkisidir ve onu sual gerektirmiştir. Kim bir şey ister ve sorarsa, etki etmiş; kim karşılık verirse etkilenmiştir. Allah ise emredendir ve bunu emredilenin hali gerektirmiştir. Yaratılmış olan dua eder, bunu ise dua edilenin hali gerektirmiştir. Çünkü dua eden kişi dua edilene dair bilgi-

sine göre icabet umar. Emreden ise kendisine dair bilgisine göre memurdan emre uymayı bekler. Demek ki memurun hali amirin emir vermesini gerektirirken dua edilenin hali de kulun dua etmesini gerektirir. Binaenaleyh her birisinin hali, emreden ve dua eden olmayı gerektirir. O halde dua ve emir iki öncül arasmdaki neticedir. O ikisi arasındaki öncül, dua edenin ve edilenin veya amirin ve memurun halleridir. Böylece birlik (vahdet) kalkmış ve ortaklık ortaya çıkmıştır.

Gerçek tevhid bilgiyi bilene verenin tevhididir. Böyle biri hükmü hâkime, kazayı kadıya verir ve o da mümkünün kendisidir. Mümkün yokluğu ve varlığı halinde yaratılmış olandır. Nitekim daha önce bunu belirtmiştik. Haller var olmayan nispetlerdir. Onlar hakkında hüküm verilen kimse ve hükme göre hükümlerin ortaya çıkmasını gerektiren şeylerdir. Binaenaleyh mümkün, varlık ve yokluk halinde tercih edilen iken tercih ise tercihe konu olan şeyin etkisidir. Tercih hali, mümkünün istemesini veya -halinin gerektirdiği duruma göre- istememesini gerektirir, çünkü biz herhangi bir hali belirlemiş değiliz. Hal vasıtasıyla ve hale göre istekte bulunulur ve istek, tercih edene tesir eder. Tesir icabeti meydana getirir. Tercih eden ise tercihinde hal verir. Bu hal, etki edenin isteğinin tercih edende icabeti gerektirdiği haldir. O halde tercih eden, ancak bir isteğin etkisiyle karşılık verir. İstek ise halden, hal de tercihten kaynaklanır. Tercih ise tercih edilenden meydana gelir. Tercih edilen tercihi kabul eden mümkündür. O halde mümkün bütün hükümlerin ortaya çıkmasının ilkesidir. Başka bir ifadeyle bütün isimleri ve hükümleri ortaya çıkartan mümkündür. Hakkında hüküm verilen şeyin bu hükmü kabul etmesi ve böyle isimlendirilmesi de mümkünden kaynaklanır. Her varlık iki öncülün neticesi olarak meydana gelir. Hak varlıkta birliğin sahibiyken yaratma ortaklık yoluyla O'ndan ve kabilden (mümkün) meydana gelir. Öyleyse kendinden O'na ait olan, kendisi nedeniyle varlığının zorunlu olmasıdır. Bu yönüyle O, birdir. Aynı zamanda kendisi bakımından yaratma O'na ve mümkünün kabul etmesine aittir. Bu itibarla yaratırken tek değildir. Yaratmada birlik geçerli olsaydı, mümkün var olduğu gibi imkânsız da var olurdu. İmkânsızın yaratılması ise muhaldir. Daha önce belli olduğu üzere 'Hak ve halkın varlığı' dediğin gibi 'müessir ve müesser fih (etki eden

ve edilenin varlığı)' diyebilirsin. '*Bütün iş O'na döner.*'[11] Yani hakikate değil, bu hükme döner.

TEMBİH

Bilmelisin ki Allah bize kayıtsız anlamda kazaya rıza göstermeyi emredince, buradan O'nun 'kazaya rıza' derken mücmeli (genel) kast ettiğini anladık. Çünkü hakkında hüküm verilenin hali ve hüküm kaza'yı ayrıştırıp tafsil ettiğinde, kaza razı olunması caiz olan ve olmayan kısımlara ayrılır. Bir şeyden razı olmayı kayıtsız anlamda kullanırken Allah'ın icmali kastettiğini anladık. Kader hükmün belirlenmesi demektir. Her şey bir kaza ve kadere, yani belirlenmiş bir hükme göredir. Bu itibarla mutlak belirlenme yönünden kaderin iyisine, kötüsüne, acısına ve tatlısına iman etmek zorunludur. Belirlenme ve tafsili yönünden kadere iman etmek zorunluyken bir kısmından razı olmak zorunlu değildir. Burada şer için onun şer olduğuna iman etmek zorunludur dedik. Nitekim iyiliğe ve hayra da iyilik ve hayır olduğuna iman etmek zorunludur.

Şöyle deriz: Benim kötülüğün (şer) kötülük olduğuna ve -kötü olması bakımından değil- sadece var olan bir şey olması itibarıyla Allah'a dayandığına iman etmem gerekir. Bununla birlikte kötülük var olan bir şey olabilir. Kötülüğün var edilmesi Allah'a ait iken kötü olması itibarıyla kötülük O'na nispet edilemez. Hz. Peygamber bir duasında şöyle der: 'Kötülük sana ulaşamaz!' Mümin Haktan O'nun kendinden olumsuzladığını olumsuzlar. Şu ayeti hatırlatabilirsin: '*Nefse günahı ve takvayı ilham eden Allah'tır.*'[12] Şöyle deriz: 'Allah nefse ilham vermiş, nefs günahı ve takvayı tanımıştır. Başka bir ifadeyle günahı günah, takvayı takva olarak tanımıştır. Bu ilhamın gayesi, takva yolunu takip edip günah yolundan uzaklaşmasını sağlamaktır.' Şöyle diyebilirsin: '*Hepsi Allah katındandır.*'[13] Buna karşılık şöyle deriz: Bu husus şeriatta haklarında hüküm verilmiş günahlarla ilgili değildir ki 'kötü

(şer)' denilen budur. Kötü seni üzen şeydir. Seni üzen ise gayene aykırı düşen şeydir. Bu durum *'Sizden dolayı uğursuzluğa uğrarsak...'*[14] ayetinde belirtilir. Allah onlara şöyle der: *'De ki, hepsi Allah katındandır.'*[15] Yani sizi üzen ve size göre güzel olan her şey, Allah katındandır. Daha önce ortaya konulduğu üzere; tesir, verene değil eseri kabul edene aittir. Allah iyiliği veren iken kabul eden onu iyi veya kötü olarak ayrıştırır. Bir şeyin iyi olması onun asıl halinde bırakılmasıdır. Öyleyse asıl hüküm kendisine aittir. Bu nedenle Hz. Peygamber 'İyilik senin elindedir' demiştir. Kötülük hükmü kabul eden mümkünden ortaya çıkar ki bu durum hadiste 'Allah'ım! Kötülük sana ulaşamaz' diye belirtilmiştir.

Şöyle sorabilirsin: 'Kötülüğü kabul etme özelliğinde yaratılmış olan mümkündür. Niçin Allah mümkünü iyiliği kabul etme özelliğinde yaratmamıştır? Hâlbuki hepsi Allah'tandır.' Şöyle deriz: 'Daha önce açıkladığımız ve belirttiğimiz üzere bilgi bilinene tabidir. Mümkün ise yokluk halinde bulunduğu sabitlik ve başkalaşma haline bağlıdır. Her ne olursa olsun, gerçek böyledir. Allah ancak bilinenin yokluğu halinde üzerinde bulunduğu yokluğu bilir. O şey varlıkta ortaya çıktığında bu hale göre ortaya çıkar. Öyleyse bilinene yoklukta kendisiyle nitelenmediği bir durum gelmemiştir. Dolayısıyla bilginin onda bir etkisi yoktur.

Kaderin zamanın belirlenmesi demek olduğunu söyledim. Çünkü kader 'miktar' kelimesiyle aynı köktendir. *'Biz onu belli bir kadere ve ölçüye göre indiririz.'*[16] Başka bir ayette *'Her şeyi bir ölçüyle (kader) indiririz'*[17] denilir. Bunu bilmelisin!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

'Ancak perdeyle görülür' Münazelesinin Bilinmesi

Kim Hakkı açık ve aleni görür
Perde ardından görmüş O'nu demektir

Bilmez Hakkı, Hak ise bilir onu
Bu iş pek garip bir durum

Gören herkes perdeden başkasını görmez
Nimet veya azap görür

Görenin sureti onda parıldar
O görenin kendi, hatta perdenin kendisi

Sahih bir rivayette Hakkın suretlerde tecelli edeceği ve başkalaşacağı (tahavvül) söylendi. Bizim 'perde' derken kastettiğimiz budur. Bu durum akıl, din ve keşifle sabittir. Keşif şeriatın verdiği bilgiyi verir ve Allah başkalaşma kabul etmez. Akla gelirsek, bu konudaki deliller malumdur ve onların yeri bu kitap değildir. Çünkü bu kitap, şeriata ve keşif ile müşahedenin verilerine dayanır. Çünkü akıllar şeriatın hakkında şahitlik ettiği gerçeği idrak etmek karşısında eksiktir. Şeriat '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[18] der. Hakkın zatında başkalaşma olsaydı, bu hüküm doğru ve geçerli olmazdı, hâlbuki doğrudur. Binaenaleyh Allah'ın zatında başkalaşmanın gerçekleşmesi imkânsızdır. Allah şöyle der: 'Allah kulunun diliyle kendini öveni duymuştur' Başka bir hadiste şöyle der: 'Ben kulumun duyması ve görmesi olurum.' Gözlerin görüp akılların idrak ettiği ve muhayyile gücünün tahayyül ettiği tüm suretler arkalarından Hakkın görüldüğü perdelerdir. O suretlerden meydana gelen ameller ise Allah'a nispet edilir. Nitekim Allah '*Sizi ve amellerinizi yaratan Allah'tır*'[19] buyurur. Hak varlıkta ortaya çıkan ve zuhur eden surette gaib (gizli) kalmayı sürdürür. Mümkünlerin hakikatleri sübût

şeyliklerinde -hallerinin değişmesiyle birlikte- Hak tarafından sürekli görülürler. Varlıkta -ki Hakkın aynıdır- ortaya çıkan suretlerin hakikatleri mümkünlerin hükümlerinden ibarettir. Başka bir ifadeyle sübût hallerinde üzerinde bulundukları durum itibarıyla mümkünlerin hakikatlerinin hükümleridir. Değişme ve başkalaşma Hakkın varlığında görülen suretlerde ortaya çıkar. Hak üzerinde bulunduğu durumdan değişmemiş ve başkalaşmamıştır. Nitekim heba bütün suretleri kabul etmiş olsa bile 'heba' olmak bakımından başkalaşmadı. Bu suretler heba cevherindeki manalardan ibarettir. O suretlere nispet edilen manalar, arazlar ve sıfatlar ise mananın fiilen var olması itibarıyla nispet edilmişlerdir. Dolayısıyla perdeler çekili olarak kalır. Onlar suretlerin hakikatleridir. Dolayısıyla Hak ancak perdenin ardından görülebileceği gibi ancak perdenin ardından konuşur. Bir kişi O'nu doğrudan gördüğünde, Hak onun gözü olmadan o kişi Hakkı göremez. Öyle bir durumda kulunun suretinde kendi gözüyle kendini gören Hak'tır. Bu suretler kendisine doğrudan görmeyi kazandırır, çünkü onlar gözü ve bütün güçleri taşıyan suretlerdir. Böylece Hakkı surette ez-Zahir isminden (tecelli etmiş olarak) görürsün, çünkü O senin gözündür. el-Batın isminden de -O'nu bilmek üzere- müşahede edersin. Çünkü O senin görme aracındır. O'nunla gördüğün her şeyi idrak edersin. Burada 'doğrudan' dedik, bunun nedeni, Tirmizi'nin ve başka hadis alimlerinin aktarmış oldukları hadiste aynı lafzın geçmiş olmasıdır.

Gören kişi Rabbini uykusunda gördüğünde, O'nu herhangi bir surette görerek şöyle der: 'Rabbimi falan surette gördüm.' Bu söz, doğrudur. Bununla birlikte *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[20] Allah nihayetsiz suretlerde kendisi nedeniyle tecelli edişinde zatına benzerliği olumsuzlamıştır. Çünkü Allah'tan gayrı suretlerde görünmek özelliğindeki kimseler, bir şeyde kendileri nedeniyle görünmez, Yaratan'ın iradesi ve yaratması nedeniyle görünürler. Allah böyle bir surete 'ol' der, o suret meydana gelir, ardından yaratılmışlardan onu kabul etme özelliğindekiler o suretle zuhur ederler. Böylelerine misal olarak, ruhları ve ruhanileşen insanları verebiliriz. Mesela Kâdîb el-Ban vb. öyleydi. Allah şöyle der: *'Dilediği surette seni terkip eder.'*[21] Allah irade ettiğinde dilediği her sureti kabul edebilecek bir mizaçta düzenlemiş, son-

ra ona itidal vermiş, terkibi ise -kendisine değil- Allah'a izafe etmiştir. Suretler Allah'a nispet edildiği için 'dilediği bir surette' demiştir. Herhangi birinin belirlemesi olmaksızın, dilediği surette ortaya çıkar. Dolayısıyla bu konuda işi karıştırmamak gerekir.

Allah yaratıklarına ancak suretlerde zuhur eder. Suretler ise farklı farklıdır ve her tecellide farklı bir suret vardır ve suretler tekrarlanmaz. Çünkü Allah bir surette iki kere tecelli etmediği gibi aynı surette iki şahsa birden tecelli etmez. Hal böyle olunca, akıl veya göz, işin kendinde bulunduğu durumu tam olarak öğrenememiş ve görememiştir. Aklın, Hakkı belirli bir suretle sınırlaması mümkün değildir. Çünkü diğer suretteki tecelli bu sınırlamadaki tecelliyle çelişir. Allah hiç kuşkusuz ve tereddütsüz bir şekilde bütün suretlerdedir. Allah inandığından başka bir surette tecelli ettiğinde, insan -sahih bir rivayette yer aldığı üzere- O'ndan kaçar. Böylece gerçekte farklı suretlerde zuhur edebilen bir hakikatin bulunduğunu bilir, fakat mahiyetini veya keyfiyetini kesinlikle bilemez. Hüküm verildiğinde ise bir keyfiyet bulunmalıdır. Bu durumda 'keyfiyeti dilediği suretlerde zuhur edebilmesidir' der. Böylece suretler irade edilmiş şeyler olur. İrade edilen her şey ise hiç kuşkusuz yoktur (madum). Dolayısıyla sana ancak kadim zatta hadis olan şey görünmüş ve zuhur etmiştir. O halde sen, gözünün -ki Haktır- sınırladığı bir şeyi bir gözde/hakikatte -Hak'tır- gördüğün için kendin gibi bir yaratılmışı görmüşsün. Hak senin gözün, yani o surette ortaya çıkan varlık senin gözündür. Hak âhirette görülecek şekilde idrak edilirken uykuda da idrak edilir. Bu husus şeriata göre doğrudur. İman ve keşif yoluyla -akla göre değil- Allah'ın hüviyetiyle kendi dışında idrak edilen her şeyi idrak ettiğinden kuşku duymayız. Burada idrak edilenin istidadının durumuna göre onların hepsini veya bir kısmını idrak etmesi birdir. Öyleyse idrak edenin gözü Hakkın hüviyetidir ve bunun böyle olması kaçınılmazdır. İdrak araçlarına nispet edilen bütün güçler, Hakkın hüviyetinden ibarettir ve başka türlü olması mümkün değildir. Araçlar ve onların bulunduğu yerler (organlar) Hakkın varlığında mümkünlerin hükümleridir. Hak o hükümler için beden karşısında ruh mesabesindedir. Çünkü onlar vasıtasıyla nizamı ayakta tutan ancak Allah'tır. Suretin duyuda ve hayalde bir şeyi idraki ancak O'nun

sayesinde mümkündür. Bu itibarla bütün bunların hepsi gerçekte hayaldir, Allah'a hamd olsun! Çünkü hiçbirinin belirli bir halde sabit kalması mümkün değildir. İnsanlar ise uykudadır ve uyuyan insan gördüğünü ve onu hangi mertebede gördüğünü bilir. İnsanlar öldüklerinde uyku içindeki bu uykudan uyanırlar. Binaenaleyh bütün insanlar sürekli uykudadır ve sürekli rüya görürler. Aynı zamanda nefislerinde sürekli bir değişim gerçekleştiği gibi gözleriyle algıladıkları şeylerdeki değişim de süreklidir. Öyleyse iş dünya ve âhiret hayatında sürekli böyledir. Biz de bunu ortaya koyduk ve zikrettik.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ON BEŞİNCİ BÖLÜM

'Bana dua eden kimse kulluğunu yerine getirmiş, kendine insaf gösteren, bana insaf göstermiştir' Münazelesinin Bilinmesi

Emri olmadan Allah'a dua edersen
O'nun kulu değilsin ve kul insaflı olmamıştır

Hazlar nedeniyle kul oldun sen (emri nedeniyle değil)
Ne söz aldık ne söze vefa gösterdik; hâlbuki söz sabit

Kul Rabbinin sözünde bulunmasaydı
'Sözleri yerine getirin ve vaatleri' demek sahih olmazdı

Sadece yükümlülük var, Hakka yaklaşmak üzere
Emir belirler onu, akit ispat eder

Hakkın üzerimizdeki hakları her yönde sabit
Yakınlık olmasaydı uzaklık bilinmezdi

Varlıklara insaf gösteren Rabbine insaf etmiş
Yaratanının zatında ebedilik onun

Şan ve şeref onun
Melekler arasında övülür durur

Dikkat edin! Kul sürekli O'nunla birlikte olandır
Ölür, dirilir ve O'nun huzurundadır

Rahman başka kimseyi hükümlü tutmadı
Sen de çalış! Gayret fayda verir sana

Kim Rahman'la kaim olursa ciddiyet sahibidir
Kim Rahman için olursa ciddiyet ona ait

Ayetleri kendinde ve ufuklarında tahsis eder
Layığı veçhile O'na hamd etmelisin

Allah şöyle der: '*Bana dua edin, size karşılık vereyim.*'[22] Başka bir ayette '*Bana ibadet etmekten yüksünenleri cehenneme sokacağım*'[23] der. Allah onları kulluktan çıkmamakla nitelemiş, hakikatlerinin zillet olduğunu belirtmiştir. Bu durum 'zor bir şekilde' ifadesiyle anlatılır. Başka bir ifadeyle gerçekte öyle olduğu halde Allah'a kul olmayı istemeyen kişi kendi doğasının -ki cehennemdir- kulu haline gelecek; gerçekte öyle değilken onun otoritesini altında zelil kalacaktır. Böyle biri bilgiyi bırakır, bilgisizlikle nitelenir. Gerçeği bilmiş olsaydı, bana kul olur, gerçekte bana kul iken başkasına tapmazdı. İsteyerek veya istemeyerek yapması; bilmesi veya bilmemesi durumu değiştirmez. Bana dua etmekle kulluğunu göstermesi ve bana kul olmaya karşı büyüklük duygusuna kapılmaması nedeniyle doğasında tasarruf etme özelliği verdim. Böylece doğası üzerinde efendi olmuş, onu yönlendirmiş ve doğası onun kölesi haline gelmiştir. Allah'a ibadete karşı büyüklük göste-

ren insanın nasıl bir izzeti ve otoriteyi yitirdiğine bakınız! Bu kişi sevinç halinde ve sıkıntının kaldırılışı esnasında bana ibadet etmez. Bu nedenle sebepler onu boyunduruğu altına almış, cahillerden olmuştur.

Bu görüşü destekleyen bir husus Hakkın kulun güçleri olmasıdır. Bu durumda yönetme Hakka aittir, çünkü kulun tasarrufu güçleriyle gerçekleşirken onu Hak yönlendirir. Dolayısıyla kulun güçleri Hakkın kendisidir. Bu konudaki delilimiz, peygamberlerin ifadeleridir. Hz. Peygamber kutsi bir hadiste Allah'ın şöyle söylediğini bildirir: 'Ben kulumun duyması, görmesi ve eliyim.' Yani kul nafile ibadetlerle kendisine yaklaşıp Allah da kendisini sevdiğinde demektir. Ardından kulun kullandığı güçleri zikretmiştir. Hadisi doğrulayan ayet Kuran-ı Kerim'de şöyle yer alır: '*Allah sizi ve amellerinizi yaratmıştır.*'[24] Amel, cisim olması itibarıyla insan bedenine ait değildir. Bedendeki amel güçlerden kaynaklanır. Ayette insandan ortaya çıkıp ona izafe edilen amelin Allah tarafından yaratılmış olduğu bildirilmiştir. Hak insanın (ameli kendisiyle yaptığı) güçleri demektir. (Başka bir delil) Firavun'u âlemlerin Rabbi Allah'a davet ederken âlemi Hakkın mahiyetini (tavsifine) katmasıydı. Firavun ona şöyle demişti: '*Âlemlerin Rabbi nedir?*'[25] Soru bir mahiyet sorusuydu ve Hz. Musa soruya şöyle karşılık vermiştir: '*Göklerin, yerin ve ikisinin arasında olanların Rabbidir, eğer inanmış iseniz.*'[26] Yani aklî delilin ve sahih düşüncenin verdiği bilgi kalbinize yerleşmişse (inanırsınız). Binaenaleyh Hz. Musa âlemi Hakkın mahiyetinin tanımına katmıştı. Bize göre peygamberler, bütün yaratılmışlar içinde Allah'ı en iyi bilenlerdir. Firavun ise kendisine verdiği cevapta Hz. Musa'nın doğru söylediğini biliyordu. Fakat orada bulunanları yanıltmak ve onları hafife almak istemişti. Çünkü onun sorduğu soru, hakikate mutabık olacak şekildeydi. O soru 'âlemlerin Rabbi nedir?' sorusudur. Firavun Hz. Musa'ya âlemleri zikrederek soru sormuş, cevap da soruya uygun verilmişti. Firavun kavmine şöyle demiştir: '*Duyuyor musunuz?*'[27] Ben mahiyeti soruyorum, o ise izafi şeylerle cevap veriyor. Böyle diyerek Firavun onlara karşı mugalâta yapmıştır. Gerçekte izafe edilen Rabbi sormuş, Hz. Musa da '*Rabbimiz ve önceki babalarınızın Rabbi*'[28] diye cevap vermişti. Hz. Musa Firavun'un kavmi içinde söylediği 'onların en üstün rableri olduğu' iddiasına karşılık

izafeyi daraltmıştır. Buna karşılık Firavun şöyle demiş: '*Size gönderilmiş peygamber delidir.*'[29] Yani aklı perdelenmiştir, çünkü akıllı kişi, herhangi bir şeyin mahiyetini sormaz; sorarsa böyle cevap verilir. Bunun üzerine Hz. Musa hal karinesi itibarıyla tartışma meclisinin gerektirdiği üzere, Hz. İbrahim'in Nemrut'a söylediğinin benzerini söylemiştir. Hz. İbrahim '*Doğunun, batının ve aralarındakilerin Rabbidir, eğer düşünüyorsanız*'[30] demişti. 'Aralarında bulunan şeyler' demeseydi, yine de caiz olurdu; çünkü o ikisinin arasında bir şey yoktur. Çünkü burada doğmanın durumu güneşin tepe noktasındaki bulunuşunun, o ise batışının aynıdır. Onlardan bir mekândaki bir hareket, doğma, tepe noktada bulunma ve batmadır. Dolayısıyla o ikisinin arasında demeyi gerektirecek bir durum yoktur. Fakat Hz. Musa 'o ikisinin arasındakiler' demiştir. Bunun nedeni, orada bulunanlara meselenin kapalı gelmesidir, çünkü onlar, 'o ikisinin arasındaki' ifadesiyle ilgili yaptığımız açıklamayı bilmiyorlardı. Bu nedenle batı ve doğu zikredilmiş -ki bunlar örfte bilinen hususlardır-, sonra onlara şöyle demiştir: '*Eğer düşünüyorsanız...*'[31] Böylece Hz. Musa onları aklî düşünceye sevk etmiştir. Binaenaleyh Hak bizimle bilindiği gibi yaratıklar O'nunla var olmuştur.

Bizden ona ondan bize
O bizi över biz de O'nu

Aynı şekilde Allah'ın kendisine kavmine karşı delil verdiğini söylediği Hz. İbrahim '*Ben yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a yönelttim*'[32] demiş, O'nu âlemle birlikte zikretmiştir. Âlemin zahiri yaratılmışken batını Hak'tır. Âlem batının hükmüyle tasarruf ederken âlemin batınında zahirden kaynaklanan tasarruf batından ortaya çıkan tasarruftur. O halde âlemin batınında -ki Haktır- Haktan başkası tasarrufta bulunmamıştır. Hakkın tasarrufu, kendi hakkında tasarruf hükmü vermiştir. Bu bağlamda zahir suret batın surete benzer. Öyle ki bazı kelamcılar, Allah'ın kitabı ve onun hâdis olan okunuşu hakkında şu görüşe varmışlardır: Kâtibin Kuran'dan yazdığı veya okuyucunun okuduğu her hâdis harfte benzeri olan kadim bir harf bulunur. Kelamcının böy-

le bir görüşe varmış olmasının nedeni, hâdis olanın kendi başına var olamamasıdır. Binaenaleyh kadim, hâdise eşlik etmelidir. Bu görüş, Mutezile'nin önderlerinden birine aittir.

Sonra, o kadim kendinden ortaya çıkan ve zuhur eden hâdisin suretinde olmasaydı, ona ait olamazdı. Bu nedenle âlem Hakkın suretindeyken insan-ı kâmil ise âlemin ve Hakkın suretindedir. Bu durum 'Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı' hadisinde beyan edilir. O halde, imkânda bu âlemden daha mükemmel ve iyi bir şey yoktur; olabilseydi Allah'tan daha mükemmeli olmuş olurdu. Çünkü Âdem âlemin bir parçasıdır ve Allah onu kendi suretinde yaratmıştır; O'nun suretinden daha mükemmel suret ise olamaz. Bu durum âlemin Hak'tan zatî olarak zuhur etmesi anlamına gelir. Öyleyse Hak âlemin aynasıdır. O aynada âlemin suretleri ortaya çıkmış, mümkünler kendilerini varlığı zorunlu Hakkın aynasında görmüşlerdir. Mümkünler var olmada Allah'a bağlı olukları gibi O da kendisini bilmede mümkünler hakkındaki bilgiye dayanmıştır.

O ancak onlarla oldu
Onlar da ancak O'nunla oldular

O'nların benzeri yok
O'nun da benzeri yok

Sözümüzden gafil olan insan!
Eşyayla ol, O'nunla olursun

Durum zikrettiğimiz gibi olunca, her kim kendisine karşı insaflı olup nefsine hakkını verirse, hiç kuşkusuz, Hakka karşı insaflı olmuş, O'nun hakkını kendisine vermiş demektir. Çünkü o, haklarıyla birlikte Rabbiyle nefsini ayrıştırmıştır. Bir şeyden ayrılan ve farklılaşan, ayrıldığı hususta o şeyin aynı ve benzeri değildir. Fakat ayrışmış olma itibarıyla onun benzeridir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Bu kitapta aklını her bölümün başında zikredilen şiire vermelisin, çünkü şiirler, bölümde dikkatini çekmek istediğim ölçüde ilgili hususları içerir. Bunun yanı sıra şiirde konu içinde söz edilmeyen hususları bulursun. Böylece şiirde zikredilen hususlarla ilave bilgiler elde edersin.

DÖRT YÜZ ON ALTINCI BÖLÜM

Kalp Gözünün Bilinmesi Münazelesi

Varlıkta gören kalp gözüdür
Yolun büyükleri onunla bakışırlar

Onun halden hale girmesine bak
O hazır varlık

Vaktini görenlerden başkası yok
Mazi ve gelecek yürüyen bir hadise

Varlıklarda mekân gerçek bir varlık değil
Sadece kısır bir hüküm var ortada

İşte bu varlıklarımızın kendisiyle zuhur ettiği Hak
Ben de haberdar ve bilgiliyim

'O nedir?' diye sorarsan, akıllar anlayamaz cevabı
Akıllar nerede ki? Ortada başka diye bir şey yok

Allah şöyle der: '*İman eden ve kalpleri Allah'ı zikretmekle mutmain olanlar...*'[33] Yani bu zikir onları tatmin eder. '*Dikkat edin! Allah'ı zik-*

retmekle kalpler mutmain olur.'[34] Yani O'nu O'nunla zikreden kalpler mümin olduklarında mutmain olurlar ve her nefesteki değişimde karar kılarlar. Bilindiği üzere belirli bir halde kalmak, mümkün değildir. Çünkü Hakkın sureti, daralmaya imkân vermez. Onun genişlemesi ve açılması, başkalaşmada gerçekleşir. Bu yönüyle Hak ancak mümkünlerin hakikatlerinde başkalaşır, onların ise bir sonları yoktur. Öyleyse Hakkın başkalaşması ve halden hale girmesinin bir sonu yoktur. O her gün -her nerede olursa olsun- 'bir iştedir.' Her durumda iş böyle devam edeceği gibi her durumda bir halden bir hale geçmek şeklinde sürer. Göz bir araçtır ve görme gücüyle (basar) görülenler algılanır. Görme gücü Haktır ve sen Hak vasıtasıyla görürsün. Bir şeyi gören onu bilmiş, bildiğinde onda sükûnet bulmuştur. İnsan sürekli başkalaşmayı gördüğüne göre bilgisi de süreklidir. Bundan dolayı mutmain olur ve sükûnet bulur. Başkalaşmayı gören, Rabbinin kendisini yerleştirdiği makamlarda veya kendi dışında ona verdiği ve dikkatini çektiği hususlarda, her nefes O'nun kalbindeki izlerine bakar. Bu makam sahibi her nefes yeni bir bilgi içindedir. O sürekli bir yaratılıştayken başkaları o yaratılıştan perdelenmiştir. Allah Hz. Peygamber'e şöyle demesini emretti: '*Rabbim! bilgimi arttır.*'[35] Yani yaratmanın yenilenmesi nedeniyle benimle gerçek arasına giren karışıklığı ve belirsizliği ortadan kaldır. Yoksa bu durum varlıkta gerçekleşip benim bilmediğim pek çok hayrı kaçırmama yol açmaktadır. Perde benzerlik ve benzeşme demektir. Böyle olmasaydı 'yeniden yaratma' kimseye belirsiz gelmezdi; hâlbuki yeniden yaratma âlemde her nefes ve her işte gerçekleşir. Âlemdeki bu sürekli yenilenmenin farkına varanlar, her bir zaman biriminde âlemin yenilendiğini kabul edenlerdir. Başkaları onlara karşı çıkmıştır. Sürekli yenilenmeyi kabul edenler, hısbaniyye (görececiler, sofistler) diye isimlendirilir. Bununla birlikte onlar, bu konuda gerçeği olduğu hal üzere öğrenememişlerdir. Fakat onlar da 'Araz iki zamanda baki kalmaz' diyen Eşariler gibi gerçeğe yaklaşmışlardır; 'araz' kendi başına var olmayan her şeydir. Eşariler gerçeğe yaklaşmış olsa bile, Kadı Ebu Bekir'in dışındakiler işin kendinde olduğu duruma tam olarak ulaşamamıştır. Kadı Ebu Bekir et-Tayyib, iki noktada gerçeğe ulaşmıştır: Birincisi olguların (ekvan) gerçeği olmayan nispetler oldukları hakkın-

daki görüşü, diğeri Hakka izafe edilen sıfatlarla ilgili görüşüdür. Ona göre bir sıfatın hükmü, başka bir hükmü veren farklı bir anlama aittir. O da gerçeğe yaklaşmış, fakat işin kendinde bulunduğu duruma ulaşmamıştır. Bununla birlikte 'Hakkın duyması ve görmesi O'nun bilgisinin aynıdır' diyenlerden ayrışmıştır. Bakıllâni bu görüşte değildi.

Fas'ta Ebu Abdullah el-Kennanî'yi görmüştüm. Devrinde Batıdaki kelamcıların imamıydı. Bir gün bana ilahi sıfatlar hakkında soru sormuş, bizim o konudaki görüşümüzü söylemiştim. Sonra şöyle dedim: 'Senin bu konudaki görüşün nedir? Kelamcılarla aynı mı düşünüyorsun, yoksa onların görüşünden farklı düşündüğün bir yön var mı?' Bana şöyle cevap verdi: 'Bu konudaki görüşümü söyleyeyim: Zata ilave kabul edilen sıfatların varlığını kabul etmek, bana ve kelamcılara göre zorunludur. Fakat bu ilavenin farklı ve pek çok hükme sahip bir hakikat oluşu veya her hükmü gerektiren bir anlam olduğu hakkında delilimiz yoktur. Bence insaflı görüş budur ve bunun dışında delil arayan eleştiriye maruz kalır. İlave kabul edilmelidir. Fakat biz şöyle deriz: Sıfat ne O'dur ne O'ndan başkadır! Çünkü bu ilmin uzmanlarının 'iki başka' hakkındaki görüşlerini bilmiş olmalısın.' Ben de şöyle dedim: 'Sana Hz. Peygamber'in rüyayı tabir eden Hz. Ebu Bekir'e söylediğini söylerim: Bir kısmında isabet ettin, bir kısmında yanıldın!' Bunun üzerine bana şöyle dedi: 'Seni eleştirmem, fakat (sıfatlar hakkındaki) zaitlik hükmünden de dönmem; Allah bana sana açmış olduğu bilgiyi açarsa durum farklı! Bununla birlikte kelamcılar vardıkları görüşlerde birbirlerinden farklı düşünür.' Bu onun görüşüdür. Ben de üstadın insafı ve kendisi hakkındaki dürüst şahitliğine hayran kaldım: Benden farklı düşünmekle birlikte beni suçlamamıştı. Bu tavrıyla Allah'ın bir bilgiye sahip olarak şaşırttığı kimselere benziyordu, fakat bu şaşırma, bana göre onun imanına değil, aklına zarar vermekteydi.

Sonra konuya dönüp şöyle deriz: Kalp gözü (veya kalp gözüyle görmek), zahirî, batın, ilk ve son olarak Hakkın âlemin hallerinde bulunduğu durumu (görür). İsimler çoğalsa bile, isimlendirilen tektir. Fakat anlaşılan bir değildir ve böylece dua eden neye dua ettiğine şaşırır: Acaba isimlendirilene mi, yoksa anlama mı dua edecektir? Çünkü

ilahi isimler anlamsız bir şekilde çoğalmamışlardır. Bu yönüyle isimlerin çoğalmasıyla ilgi nispetlerin bulunması gerekir. Buna göre el-Âlim isminden anlaşılan şey el-Hay isminden, ondan anlaşılan ise el-Alîm isminden anlaşılandan farklıdır. O halde Hay, Âlim'in (isimlendirilen bakımından) aynısıyken el-Hay'dan anlaşılan şey ile el-Âlim'den anlaşılan veya el-Kadir, el-Aziz, el-Âlî, el-Müteal, el-Kebir ve el-Mütekebbir isimlerinden anlaşılan bir değildir. Biz 'bu isim O'ndandır' demedik veya Allah'a bu ismi biz vermedik. O kendisini bizim için böyle isimlendirmiştir. Bu isim O'nun (kendiliğindeki) ismi midir, yoksa o isimden anlaşılan şeyin ismi midir? O'ndan anlaşılan gerçek bir şey midir, yoksa bir nispet midir? (Bunu bilmiyoruz). Ayrıca ilahi isimlerde Allah'a ortaklığımız, bu konudaki en garip işlerdendir. Sonra Allah aramızdaki benzerliği ortadan kaldırmıştır. Buradan şu hususu kesin olarak anlamalısın: İlahi isimler kendilerinden anlaşılan mefhum itibarıyla benzerliği ortadan kaldırmazlar.

Biz hayret ettik O da
Kim şaşırmışsa, yürümemiş

Benim varlığımı uzaklaştırdı
Sonra komşu kadar yaklaştırdı

Benim için bir yer belirledi
Bana bir yer gösterdi

Orada ebedi olarak kalır
Onun döndüğü yerde döndük

Kim kulak verir ve kim söyler?
Hisar kim? Ev kim?

Mülkü olmayan bir hükümdar:
Hiç olur mu öyle bir iş?

İsteyen kimse çağırdı
Onun diyarı ateş oldu

Allah bana bir yer belirlediğinde o yer O'nun içindir. O'nunla duyarım, O'nunla görürüm, kalbim O'nu sığdırır. Bana bir yer belirlediğinde, kendisi oraya yerleşir, ben de oraya yerleştiririm. O hüviyetiyle yaratıklarından beni gizler. O zahirdir, ben ise örtüsünün altında gizlenirim. Bir araçla veya nispetle duyduğunda, benimle duyar ve benimle görür. Ben de O'nunla duyarım, O'nunla görürüm. O nafilelerle bendedir, çünkü O asıl, ben ilaveyim; çünkü suretin zahiri benim. Ben ise farzlarla O'nda bulunurum. Benimle duyar, benimle görür.

Hakkın kulağı olursa kişi, duyan Hak'tır kul değil
Hakkın gözü olursa kişi, gören Hak'tır kul değil

Başkalaşma değişir de göz bir
Böyle bir iş için uğraşmaya değer

DÖRT YÜZ ON YEDİNCİ BÖLÜM

'Ücreti Allah'a kalmıştır' Münazelesinin Bilinmesi

Peygamberlik ecri kesin
Fakat gönderen Allah'a kalmış o ecir

Bu öyle bir adalet ki ona dayanmıştır
Âlemdeki varlıklar sürekli olarak

Affetmek ve uygun bir şekilde bağışlamak siler
Hükmü koyana karşı hakları

Tahsis edersen affetmek bir nezir, Allah'ın dışındakiler
Kendisini anlayan için bir hazine

Allah şöyle der: '*Kim bağışlar ve arayı düzeltirse, ecri Allah'a kalmıştır.*'[36] Başka bir ayette '*Evinden Allah'a ve peygambere hicret etmek üzere çıkıp sonra ölümün yakaladığı kimseye ücretini vermek Allah'a kalmıştır.*'[37] Allah kitabında bütün peygamberlerin ümmetlerine şöyle söylediklerini bildirmiştir: '*Biz sizden bu konuda ücret istemiyoruz.*'[38] Yani tebliğ görevine karşılık olarak ücret talep etmiyoruz. '*Benim ücretim Allah'a kalmıştır.*'[39] Çünkü peygamberi tebliğ işinde görevlendiren Allah'tır.

Bilmelisin ki Allah peygamberlerine iman etmeye kendilerini imana yönelttiği için kullarına karşı lütuf ve ihsan sahibidir. Bu nedenle Allah'a şükretmek onların üzerindeki bir vecibe olduğu gibi peygamberleri de hoşnut etmeleri de gerekir. Allah peygamberin ücretini kendisi üstlenmiş, bu üstlenme, -vasıtasıyla onlara hidayet ettiği için- müminlerin peygamber karşısındaki vecibelerini içermiştir. Böylelikle Allah peygamberini tebliğ ücretini iki kat yapmıştır: Birisi tebliğ ücreti, diğeri ise müminlere vekil olarak (kendisine verdiği ücret). Çünkü Allah bize kendisini vekil edinmemizi emrettiği üzere kullarının vekilidir. Allah '*O'nu vekil edinin*'[40] buyurur. Bununla birlikte müminlere ait nimetten hiçbir şey eksilmez.

Bilmelisin ki peygamberin tebliğ ücreti gönderildiği ümmetinden kendisine inanmaya karşı direnip itiraz edenlerden çektiği meşakkate göre değişir. Bütün peygamberlerin bu konudaki ücretinin değerini ancak Allah bilebilir ve o ücret belirlenmiş değildir. Peygambere iman edenlerin davranışından dolayı Allah'ın kendisine vereceği ücret ise iki kısma ayrılır: Birincisi gönderildiği insanların peygamberin kendisini gönderen Hakkın katındaki mertebesine ve yerine dair bilgilerine bağlıdır. Bu itibarla Allah peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kılmıştır. İkincisi de vahyinde getirmiş olduğu ve sıfatın kendinde

bulunduğu kimse adına müjde olduğu hususlar ölçüsündedir. Söz konusu sıfat, kimde bulunursa Allah katında mutludur. O sıfat sahibinin kendisine karşı davranışı, Allah'ın peygambere verdiği ücretin kendisidir. Müminin hali peygamberliğin değeriyle eşit olursa, sorun yoktur; peygamberliğin gerektirdiği saygıya göre eksik kaldığında Allah keremiyle cahilin bilgisizliğine bakmaz ve peygamber hakkındaki bilgisine göre onun hakkını öder. Allah her şeyde bir derece yaratmıştır: Bu bağlamda yüce vardır, daha yüce vardır. Allah'a, peygamberine ve onun getirdiği vahye iman üstün bir davranış olsa bile, iman, şube ve kısımlarına göre derecelenir. İman yetmiş küsur şubedir: En aşağı derecesi yoldan eziyet veren şeyi kaldırmak iken en üstün derecesi 'Allah'tan başka ilah yoktur' demektir. İkisinin arasında ise başka dereceler vardır. Bütün iman şubelerini kendinde toplayan kimsenin (iman etmesine) karşılık peygamberin Allah'tan alacağı ecir ve ödül, yüceyi ve en yüceyi bilen Allah katındaki menzillerine göre değişir. Peygamberin ücretlerinin nasıl olduğuna bakınız! Tebliğ ücreti, hak ediş ücretidir; çünkü Allah'ın peygamberi şöyle der: 'Karşılığında ücret aldığınız işlerde en hak sahibi olan, Allah'ın kitabıdır.'

Sahabe içinden hakkında henüz ayet indirilmemiş hususta soru sorup ayetin indirilmesine vesile olanlar nedeniyle de peygamber ecir hak eder. Allah kendisine vereceği ecrin yanı sıra -o kişinin vekili olarak- peygambere ecri öder. Gönderildiği ümmet içinde peygamberin davetini reddedenlere karşılık peygamber adına Allah katında sıkıntı ve musibete (sabretme) sevabı vardır. Peygamber ümmeti içinden kendisine karşı çıkanların sayısı ne kadar olursa olsun, davetini reddedenler sayısınca ecir alır. Aynı zamanda peygamber kendine karşı çıkanlardan eziyet ve musibet sevabı alır; çünkü peygambere inanmamak onun için bir tür eziyettir. Çünkü peygamber yapılması gereken bir emri yerine getirmekle onu yapmaya terk eden kişi peygambere asi olmuş demektir. O halde peygamberin bu durumda musibete uğramış ve belaya maruz kalmış kişi sevabı almış olması gerekir. Bütün bunlar, Allah'a kalmıştır ve Allah bütün peygamberlere bunları öder.

Ecri Allah'a kalanların ikinci türü, hicret ettiği menzile ve evine ulaşmadan önce ölen muhacirin ücretidir. Böyle birisinin ücreti de -kendisini hicrete yönelten sebebin değerine göre- Allah'a kalmıştır. İnsanlar bu konuda derece derecedir. Bu kez Allah kendisine vereceği ecirde peygamberin vekili olur, çünkü o insan Allah'a ve peygamberine hicret etmek üzere yola çıkmıştır. Sonra, bu muhacir, kendisine gelen ölüm nedeniyle kaçırma ecrinin sahibidir ve o da Allah'tandır. Çünkü onu engelleyip varmak istediği menzile ulaşmasını engelleyen Allah'tır. Öyleyse diyet, Allah'ın borcudur. Ölen kişi bilgili ve akıllı birisiyse, Allah'a kavuşmaktan ve O'nu görmekten daha üstün bir ücret olamaz ve ölüm sayesinde bu ecri elde etmiştir. Öyleyse ölüm onun için yaşayıp menzile varmasından daha üstündür. Çünkü hayatta kaldığı sürece karşılaşacağı değişimleri bilemez; süratle değişen ve başkalaşan tehlikeli bir diyardadır. Bu konuda İmam Buharî'nin Ömer b. el-Hattab'dan, onun da Hz. Peygamber'den aktardığı bir hadis vardır: Hz. Peygamber şöyle der: 'Ameller niyetlere göredir, herkes için niyet ettiği vardır; kim Allah'a ve peygambere hicret ederse, onun hicreti Allah'a ve peygamberinedir; kim dünya için hicret ederse, ona ulaşır veya bir kadın için hicret eden onunla evlenir ve hicreti kendisi için hicret yaptığı şeye olur.' Sonra bütün ecirlere, Allah'ın keremi ve zenginliği eklenir. Bütün bunlar 'Cennette gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hiç bir insanın aklına gelmeyen nimetler vardır' hadisi kapsamı altındadır. Hadiste 'hiçbir insan' derken kastedilenler, nimetlerin verildiği kimselerdir. Ayrıca bütün bunlar, ayette zikredildiği üzere, *'İyilik yapanlar için fazlalık vardır'*[41] ayetinde belirtilen nimetlere dâhildir. Buradaki fazlalığı Allah kimse adına belirlememiş, ücreti Allah'a kalan başkaları hakkında ücreti 'gerçekleşmiş' -ki vücûb demektir- diye ifade ederek pekiştirmiştir. Çünkü ücret, bazen zorunluluk olmaksızın, cömertliğin gereği olurken bazen zorunluluğun gereği olur. Zorunluluğun (vücûb; Hakkın kendine ecri zorunlu kılması) gerektirdiği ücret, daha üstündür. Nitekim (vücûbu ortaya çıkartan) farzlar Allah'a göre nafile ibadetlerden daha üstün ve sevimlidir. Bir rivayette Allah'ın şöyle dediği aktarılır: 'Hiçbir kimse bana farz kıldığım şeyden daha sevimli bir amelle yaklaşamamıştır.' Allah farz ibadeti daha sevimli kılmıştır. Şöyle

devam eder: 'Kul nafile ibadetlerle bana yaklaşmayı sürdürür, en sonunda onu severim, onu sevdiğimde duyması, görmesi olurum.' Bu durum, nafile ibadetlerin neticesiyken farzların neticesi hakkında ne düşünürsün? Farzların neticesi kulun Hakkın duyması ve görmesi olmasıdır. Bunu keyfiyetini daha önce açıklamıştık. Böyle bir durumda Hak kulun iradesiyle irade eder. Bu makam Arapların Hz. Peygamber hakkında zikrettikleri makamdır. Nafilelerde kul Hakkın iradesiyle irade eder. Söylediğimiz görüşün anlamı ve hakikati, Hakkın yaratıkların niteliğiyle nitelenmesiyle ve öteki tarzında ise kulun Hakkın nitelikleriyle nitelenmesinde ortaya çıkar. Bu husus, şeriatta mevcuttur.

Ücreti Allah'a kalan üçüncü kimseler, yapılan kötülüğü bağışlayıp 'sulha yönelen' yani kötülük yapana iyilikle davranan ve kötülük yapmayı gerektiren bir işe karşı iyilikle karşılık verenlerdir. Sulha yönelen derken kastedilen budur. Bu makama yüksek himmetliler (himmet-i âliye) erebilir. Çünkü Allah insana kendisine yapılan kötülüğe karşı kötülük ölçüsünce cezalandırma hakkı tanımışken o kişi sulhu seçerek hakkını bırakmış, Hakkın 'kötü' diye nitelediği bir davranışın mahalli olmak istememiştir.

Kerim'in nefsi her durumda kerim
Arzular ve kaderler onunla cereyan eder

Allah nefislerde onun kadriyle hüküm verir
O hükmü muhtar olandır

Aklını beğenen kişi gelir
Onun verdiğinden başka bir hüküm verir ve hayrete düşer

Allah '*En güzel olanla savuştur*'[42] buyurur. Bu ayet kötülüğü düzeltmekle ilgilidir. '*Böyle yaparsan seninle arasında düşmanlık bulunan kişi, samimi bir dost haline gelir. Buna ancak sabredenler göğüs gerebilir.*'[43] Yani bu niteliğe nefislerini yapılan kötülüğe karşı kötülükle cezalandırmaktan uzaklaştırabilenler göğüs gerebilir. İnsanlar bu meselede dikkat çektiğimiz hususun kadrini bilmiş olsalardı, hiç kimse kendisine

kötülük yapanı kötülükle cezalandırmaz, âlemde sadece bağışlayan ve barışanları görürdün. Fakat insanların gözleri üzerindeki perdeler yoğundur. Bu perdeler nefsanî gayeler ile hemen sonuç alma ve cezalandırma arzusundan ibarettir. Hâlbuki insan Allah'ın kendini yükümlü tuttuğu hususlara karşı çıkmakla O'na karşı nasıl bir suç işleyip nasıl bir tehlikeye düştüğünü hatırlamalıdır. Buna rağmen Hak ona dünya hayatında mühlet verir, dünya hayatında kendisi izhar edene kadar günahını göz ardı eder. İnsan kendi günahını izhar edince, kendisine ilahi cezalar uygulanır ve kendisini tehlikelere atmış olur. Nitekim Hz. Peygamber (zina suçunu itiraf eden biri hakkında) şöyle demiştir: 'O kişi zina suçunu itiraf etmeseydi, Allah günahını örtecekti.' Yazıcı melekler kulun kötü fiillerinden ancak onun konuştuklarını yazar. Bu durum *'Telaffuz ettikleri her sözde onları yanında bir gözetmen vardır'*[44] ayetinde belirtilir ki, kastedilen yazıcı meleklerdir. Bununla birlikte melekler yaptıklarımızı bilir. Fakat ayette 'yaptıklarınızı yazarlar' denilmemiştir. Allah'ın kereminin bir yönü keşif ile öğrenilmiş ve rivayetlerin dile getirdiği şu hususdur: Kul günah işlediğinde melek günahını yazmak hususunda kendisinden izin almakla memur olduğu arkadaşına 'yazayım mı?' diye sorar. Âmir melek şöyle der: 'Yazma! Günahı işlemesinden itibaren altı saat bekle! Tövbe eder ve bağışlanma dilerse, günahını yazma. Altı saat geçer ve bağışlanma dilemezse, onu tek bir günah olarak yaz ve 'ben şu günahı işledim' demeden veya günah sözle işlenen bir günah olmadan günahı yazma! O kadar bir süre geçtikten sonra günahını yazarsın.' Hangi mümin günahından sonra altı saat geçtiği halde istiğfar etmez ki?

Bu kısımdakilerin ecri iki bakımdan Allah'a kalmıştır. Birincisi affetme ücretidir ki, zıtlardan olduğu için O'ndan gelen affetme ücreti çoktur. Diğeri arayı bulma ve ıslah ücretidir. Bu ise yapılan kötülüğün yol açtığı hali düzeltecek şekilde iyilikte bulunmaktır. *'Allah ihsan sahiplerini (iyilik yapanları) sever.'*[45] Barışmak diye ifade edilen bu iyilikte başka bir şey bulunmayıp hiçbir şeyin denk olamayacağı Allah sevgisi bulunmuş olsaydı, yine de ücret çok sayılır, bu nitelikteki birinin Allah'a kalmış olan ecri sevenin sevdiğine verdiği ecir olur ve sevgi men-

zilinin vermiş olduğu ücret yeterli olurdu. Hiç kimse sevenin sevdiğine verdiği ücreti takdir edemez.

Böylece ücreti Allah'a kalmış kimsenin ücretine kısaca ve özetle değinmiş olduk. Çünkü bu makam yüce, menzilleri ise pek çoktur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

'Anlamayan O'na hiçbir şey ulaştıramaz' Münazelesinin Bilinmesi

Gerçeği anlayan kimse öyle biri ki
Rahman her varlıktan hitap eder ona

Varlığın etrafında döndüğü kişidir o
Her mekân onun hükmünde

Umutsuzluk öyle birine tahsis edilmiş ki
İki kabza hikmeti onu içermiş

Allah bize hükmünü açıklamış
Âlemde bulunan iki fırkayla

Zıddı onun zıddı bilmez
Hak ise kuşkusuz bizce malum

O'nun için misil sabit olmuş ve
Daha sonra benden olumsuzlanmış

Allah şöyle der: '*Onlar dediler ki, kalplerimizde bizi çağırdığın şeye karış kilit var.*'[46] Bilmelisin ki kelam, iki kısma ayrılır: Birincisi harfler denilen maddelerdeki kelamdır. O da iki kısma ayrılır: Bir kısmı yazılıdır ve yazılar işaretlerdir. Bu kelam 'yazı diye isimlendirilir. Diğer kısmı telaffuz edilen sözdür ki, bu kısma söz ve kelam denilir. Kelamın ikinci türü maddelerde değildir. Maddelerde bulunmayan bu kelam bilinir, fakat anlaşıldığı söylenemez. Duyması bir araca bağlı olmaksızın, maddeden münezzeh olan Hak vasıtasıyla duyanın bilgisi o kelama ilişir. Maddede bulunmayan kelam ancak kendine uygun bir şey vasıtasıyla duyulabilir. Maddede (harfler) bulunan kelam, anlaşılabilir. Anlamak, bilgideki özel bir ilgi ve taalluk demektir. Bir kelime terim itibarıyla konuşanın muradından farklı pek çok anlam içerdiği halde, dinleyenin konuşanın o kelimeyle kast ettiğini bilmesi, 'anlamak' denilen şeydir. Bir kelimeden konuşanın muradı tam olarak bilinmeyip kelimede pek çok anlam bulunmuş ve konuşanın bu anlamlardan hangisini kastettiği bilinmeyebilir: Acaba onların hepsini mi, yoksa birini mi yoksa başka bir şeyi mi kastetmiştir? Bununla birlikte kelimenin medlûlünü bilmekle birlikte, kelime hakkında anlayış sahibi olduğu söylenemez. Böyle bir insan terimi bilmiş olduğu için sadece bütün medlulleri hakkında bilgi sahibidir. Çünkü dinleyene göre konuşana hakim olan hal iki durum olabilir: Birincisi kelimenin dildeki bütün anlamlarını bilmedeki eksikliktir. Diğeri ise kelimenin dildeki anlamlarını bilmiş olsa bile, hal karinesinin gerektirmiş olduğu bir anlamı göstermek üzere kelimeyi kullanmış olmasıdır. Kelimeyi söyleyenin maksadını anlayan, kelime hakkında anlayışın verildiği kimsedir. Bilmeyen ise (söyleneni) anlamamış olduğu gibi konuşan kişi adeta konuşmasında ona herhangi bir şey ulaştırmamış demektir.

İlahi kelam bir kavmin diliyle nazil olup o dilin sahipleri Allah'ın farklı anlamlara sahip bir kelimedeki muradını anlamada görüş ayrılığına düştüklerinde, aradaki görüş ayrılıklarına rağmen her biri, O'nun söz konusu kelimeyle kast ettiğini anlamış sayılır. Çünkü Allah bir kelimeyle kastedilen bütün yönleri ve anlamları bildiği gibi bir şahsa kıyasla bütün vecihler Allah'ın kastettiği vecihlerdir. Yegâne şart dilin sınırlarına riayettir. Dilin sınırlarının dışına çıkarsak, ne anlayış kalır ne

bilgi! İşaretleri kabul eden sufilerde de durum böyledir. Onların Allah'ın kelamı hakkında 'işaretler' olarak kabul edilen anlayışları da Allah'ın kelamı hakkında bir anlamadır. Çünkü söz konusu anlam, işarete mazhar olan adına Allah tarafından kast edilmiştir. Hâlbuki yaratılmışın kelamı bu özellikte değildir. Kelimenin her veçhi hakkında Allah tarafından anlayış verilen kimseye, hikmet ve sözü ayırma gücü verilmiş demektir. Sözü ayırma gücü, kelimedeki anlamları ve vecihleri ayrıştırmaktır. Kime hikmet verilmişse, ona pek çok hayır verilmiştir. Burada 'çokluk', kelimelerdeki vecih ve yönlere işaret eder. Kimin kalbi kilitliyse veya kalbinin üzerinde kilit bulunuyorsa veya basireti körse veya paslanmış veya kalbi üzerinde bulunursa, hiç kuşkusuz ayetleri tevile kalksa bile, Allah kendinden anlamak ile onun arasında engel koymuş demektir. Bu nedenle böyle insanlar Allah'ın ayetlerini alay, dinini oyun ve eğlence edinirler. Bunun nedeni, Allah'ın kullarına söylemiş olduğu sözlerin anlamını Allah'tan anlamamış olmasıdır. Bu nedenle (münazelenin başında) 'anlamayan O'na hiçbir şey ulaştıramaz' denilmiştir. Kalp üzerindeki kir pas demektir. Bunlar Allah'ın kendilerini görmeye davet etmediği şeylerin suretlerinden ibarettir. Kalplerin cilalandırılması ise zikir ve tilavetle gerçekleşir.

Kalpteki kilide gelirsek, böyle bir kalp 'çadırlarda hapsedilmiş çekik gözlüler' gibidir. Öyle bir kalp doğa evinde annesiyle meşgul olan kimseye benzer. Onun babası olan Allah'ın ruhundan haberi yoktur. Dolayısıyla sürekli kilitlenme karanlığındadır. Bu karanlık, doğanın perdesidir. Başka bir ifadeyle kalp karanlık ve kilit perdeleri içindedir. Böyle birisi dinler ve anlamaz. Nitekim Allah onlar hakkında '*Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayın*'[47] buyurur. Yani onlar anlamazlar. Kulaklarında ağırlık veya sağırlık bulunanlara gelirsek, ağırlık, kendisini âhiretten alıkoyan dünyevî sebeplerin ağırlığıdır. Kir ise kalbin iç konuşmasının tesirini kabul etmeyecek şekilde katı olmasıdır. İç konuşmayla gelen hatıra, kalbe bu davetçiye -ki Şâri'dir- kulak vermeyi ve onun sözleri üzerinde düşünmeyi tavsiye eder. '*Onda taşkınlık yapın ki baskın gelesiniz*'[48] ayetinde belirtilen bu durumdur. Yani bir davet duyup geri dönmesinler ve vahyi anlamasınlar. Çünkü Kuran onların diliyle hitap ederek '*Sağırdırlar, kördürler, onlar geri dönmez-*

ler'[49] ve '*Sağırdırlar, kördürler, düşünmezler*'[50] der. Allah onları sağır yapmış, gözlerini köreltmiş, dillerini mühürlemiştir. Onlar söylemek üzere davet edildikleri şeyi söylemezler.

Kalpte bulunan kilide gelirsek, kilitler, kıyamet günü mazeret beyan edenlerin kalbindedir. Onlar şöyle derler: 'Biz kalplerimizi kilitlememiştik, onları kilitli bulduk.' Bu durum, '*O sözü sana cedel olmak üzere misal diye verirler, onlar hasım bir topluluktur*'[51] ayetinde belirtildiği üzere, cedelin bir yönüdür. (Onlar der ki) biz kalpleri kimin kilitlediğini öğrenemedik. Onlardan çıkmak istedik fakat kilidi ve mührü açmaktan korktuk; belki kendisi açar umuduyla, kilitleyenin gelmesini bekledik. Bu hususta yapabileceğimiz herhangi bir iş yoktu. Onlardan birisi Ömer b. el-Hattab'dır. Başka bir ifadeyle Ömer b. el-Hattab 'kilit ehli' idi. Allah şöyle der: '*Yoksa onların kalplerinde kilit mi vardır?*'[52] Allah kalbin açılma işini üstlendiğinde, Hz. Ömer müslüman olmuş, Allah da onun vasıtasıyla İslam'ı güçlendirmiş ve desteklemiş, Allah ondan razı olmuş, o da Allah'ı razı etmiştir.

Böylece 'Allah'tan anlamamak' denilen şeyin sebeplerini vaktimiz ölçüsünce özetledik.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ON DOKUZUNCU BÖLÜM

'Görevlendirmeler -ki ilahi yönlendirmeler ve sevkler demektir- Münazelesinin Bilinmesi

Yönlendirmeler kesin bir delil hiç kuşkusuz
Hükmedici mülkün varlığını gösteren deliller

Rahman onun sayesinde babamızı halife yaptı
O verenin varlığına delil

Hüküm her hadisede onları ortaya çıkartır
Bizde de bir hal var

Nefisler onların söylediklerini bilir
Onları ancak verdikleri engeller

Bilmelisin ki Allah yeryüzünü imar eden insan, cin ve bütün canlılar üzerinde görevli halifeler belirleyip onları hemcinslerinin önüne geçirip kendilerine imam yaptığında, halifeleriyle arasında görevli bir elçiyi belirlemiştir. Elçi Ruhu'l-emin yani Cebrail'dir. Bunun yanı sıra Allah göklerdeki melek veya feleklerde yüzen yıldızları yeryüzünde ve gök ile yeryüzünün arasındaki her şeyi -kendinden bir nimet olmak üzere- onlara amade kılmış, yeryüzünde bulunan her şey üzerinde tasarrufta bulunmalarına müsaade etmiştir. Allah halifelerini apaçık ayetlerle desteklemiştir. Bu ayetler (mucizeler) sayesinde gönderildikleri kimseler onların Allah'ın halifeleri olduklarını öğrenirler. Allah onlara ilahi isimlerle 'taalluk' denilen tarzda yönettikleri kimseler arasında hükmetme imkânı vermiş, onların nefislerine yasalar (şerai) yerleştirmiş, sınırlar koymuş, kendilerine mahsus olmak üzere uydukları kurallar belirlemiştir. Yönettikleri kimselerin (reaya) söz konusu kuralları kendileri için yasa kabul etmeleri veya bu yasalarda halifelere uymaları söz konusu değildir. Ardından Allah onlar için kendilerinin ve halklarının uyduğu başka bir takım yasalar daha tespit etmiş, elçilerin (melekler) kendilerine indirmiş olduğu kitaplar yazmıştır. Ümmetleri o kitapları dinleyip onları üzerlerine halife olarak atayan Allah'ın indirmiş olduğu kuralları öğrenir ve onlara riayet ederler, açıkta veya gizlide onlara göre davranırlar. Kitapların bir kısmını Allah kendi eliyle yazmıştır. Allah'ın kendi eliyle yazdığı kitap, Tevrat'tır. Bir kısmını Cebrail gizli kitaptan (kitab-ı meknûn) onlara indirmiştir. Cebrail o kitabı 'büyük defter' denilen bir yerden aktarılarak Allah'ın Arş'ından indirmiştir. Orası imam-ı mübindir (açık imam) ve Arş'ında kendisiyle

beraberdir. Ondan Levh-i mahfuz'a kıyamete kadar dünyada gerçekleşecek tasarruflar aktarılmıştır. Bunlar, âlemdeki hareket, durağanlık, bir araya gelme, ayrışma, eceller ve amelleri kapsar. Sonra, Allah bütün bunları gizli bir kitap içerisinde yakın semaya indirmiş, onu saygın ve temiz yazarların (melekler) ellerine tevdi etmiştir. Onlar, ellerinde saygın-yüce sayfalar taşıyan mukaddes ruhlardır. Bu sayfalarda Allah'ın iman edenlere vaat ettiği ilahi vaatler bulunur. Onlar Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, peygamberlerin bildirdiği kıyamete ve dirilişe, kıyamette Allah'ın yarattıkları hakkındaki hükümlerine iman edenlerdir. Allah bütün bunları peygamberlerini kendisiyle göndermiş olduğu hakkın (Kur'an) suretinde bizzat üstlenmiştir ki, bunu kendilerine uygulamakla kullarının nezdinde onları fiilen tasdik edebilsin! Nitekim peygamberlerin gösterdikleri mucizelerle perdelenirken de onları tasdik etmiştir. Böylece iman eden iman etmiş, inkâr eden inkâr etmiştir. Zuhuru hakkında iş ise kullarına ait kalmıştır. Allah ise onların arasında hüküm verme işini üstlenmiştir. *'O, aziz ve âlimdir.'*[53] Allah kulları arasında hüküm verip adil davranır, ihsanda bulunur ve onları iki gruba ayırır: *'Bir grup cennete, bir grup cehenneme gider.'*[54] Burası Rahman'ın hapishanesidir. *'Biz cehennemi kâfirler için hapis yaptık.'*[55] 'Onları sınırlayan bir hapis yaptık' demektir. Allah iki grup içinden mutluları ikram diyarına indirir. Orası Allah'ın razı olduğu yerdir, çünkü orası Rıdvan'ın yeridir. Diğer yer ise hapishanedir ve Malik'in yeridir. Malik güçlü demektir. Hamuru iyi yoğurduğunda 'meliktu el-acine' denir. Kays b. el-Hatim okunu överken şöyle der:

Onunla avucumu güçlendirdim, bastırdım
Ayakta duran ardında bulunanı görür

Yani onunla avucumu güçlendirdim demektir. Böylece müminler adına Allah katında bulunan iyiliklere dair vaatler ve müjdeler iner. Onlar amel sahipleri, Allah'ın koyduğu kurallara riayet edenler, müslüman erkek ve kadınlar, ibadet eden erkek ve kadınlar, doğru sözlü erkek ve kadınlar, sabreden erkek ve kadınlar, huşu sahibi erkek ve kadınlar, sadaka veren erkek ve kadınlar, oruç tutan erkek ve kadın-

lar, ırzlarını koruyan erkek ve kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlar, tövbe eden erkek ve kadınlar, ibadet eden erkek ve kadınlar, hamd eden erkek ve kadınlar, seyahat eden erkek ve kadınlar, rükû ve secde eden erkek ve kadınlar, iyiliği emreden kötülükten uzaklaştıran erkek ve kadınlar, boş ve anlamsız işlerden yüz çeviren erkek ve kadınlardır. *'Onlar namazlarını sürekli kılarlar.'*[56] Onlar namazlarından gafil değildir vs. bu şekilde Allah'ın vahiyde zikrettiği beğenilmiş sıfatlara sahip insanlara müjdeleri vardır. Allah onları Firdevs cennetine vâris olmakla müjdelemiştir. Orası cennetin ortasıdır. Allah *'Onlar orada kalıcıdır'*[57] der. Bunun yanı sıra sürekli nimette kalacaklarını söyleyerek onları müjdelemiş, kendilerinden razı olduğunu bildirmiş, -onların adına konuşarak- onların da kendisinden razı olduklarını söylemiştir. *'Allah onlardan, onlar Allah'tan razı!'*[58] Burada Kuran lafızlarının işaret ettiği rızayı anlayanların kavrayabileceği bir sır vardır. Rıza halinin onlarda gerçekleşmiş olduğunu bildiği için, Allah kesin ifade kullanmıştır. Sonra Allah kitaplarında, sayfalarda ve halifelerinin (peygamberler) dilleriyle tehdit ve uyarı bildiren ayetler indirmiştir. Allah'ı inkâr eden, ikiyüzlü davranan veya ayetlerin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden, şirk koşan, yalan söyleyen, zulüm yapan, haddi aşan, kötülük yapan, muhalif davranan, asi olan, yüz çeviren, fasık olan, geriye dönenlerden söz etmiştir. Dünyada böyle davranan veya bu niteliklerin birinin veya hepsinin bulunduğu bir kişi yaşarken pişman olur ve tövbe eder, tövbe etmiş halde vefat ederse, onun Rabbine kavuşacağı ve Rabbinin kendisinden razı olacağını müjdelemiştir. Allah ona imkân verir de, tövbesinden sonra onu yaşatır ve kişi salih amel işlerse, bu kez günahlarını iyiliğe çevirir. Yani tasarrufta bulunduğu kötülüklerin yerini iyilikler alır. Allah'ın kendisini muvaffak kıldığı ölçüde, kötü fiilini itaate çevirir, ona merhamet eder, bundan önce kendisinden meydana gelen bütün davranışları bağışlar, herhangi bir iş nedeniyle onu cezalandırmaz.

Allah'ın kendisine ve peygamberine iman edenleri müjdelediği ve inkâr edenleri tehdit ettiği ilahi müjdeler ve vaatler, Allah'tan halifelerine böyle gelmeye devam eder. Bu durum, vahiy indirilen halife -ki peygamberdir- ölene kadar sürer. Halife olma vaktinden ömrünün

sonuna kadar, ilahi haberler kendisine gelmeye devam eder. Bir halife ölünce, ya Allah'ın vahiyle kendisine bir vekil bırakır veya işi arkadaşlarının istişaresine bırakır. Onlar da Allah kendi katından birini gönderip başka birini halife olarak görevlendirene kadar üzerinde görüş birliğine vardıkları birini seçerler. Halife son halife olduğunda ise durum farklıdır. Allah bu kez onun vekillerini görevlendirir. Onlar Allah katından gelen 'halifenin halifeleri' olurlar. Yoksa onlar Allah katından halife olan peygamberler mesabesindeki kimseler değillerdir. Söz konusu vekiller, kıyamete kadar gelecek olan kutuplar ve müminlerin başkanlarıdır. Bu vekillerden bir kısmından Allah perdeyi kaldırır. Böyle biri müşahede sahibidir ve peygamberin davet ettiği gibi basiretle Allah'a davet eder. Hz. Peygamber'den sonra şeriat getirecek bir peygamberin gelmeyeceği bir devirde yaşamamış olsalardı, böyle insanlar da şeriat getiren peygamberlerden olurlardı. Bununla birlikte onlar Allah'ın peygamberinin getirmiş olduğu şeriatı getirirler, çünkü o şeriatın içindedirler. Nitekim her peygamberin kendisinden önceki şeriatla ilişkisi öyledir. Kendisinden önceki bir şeriata göre ümmeti arasında hüküm verdiğinde, o hükmü onaylamışsa o şeriatta önceki ilk peygamber konumundadır, yoksa bu esnada onun halifesi değildir. Allah bu ümmet hakkında bu durumu yasaklayınca, vekillerin Allah peygamberinin halifeleri olduklarını anladık. Bununla birlikte onlar, basiret üzere Allah'a davet ederler. Yüce Kuran'da geçtiği üzere *'Ben ve bana uyanlar basiretle Allah'a davet ederiz'*[59] denildiği gibi Hz. Peygamber Allah'a basiret üzere davet etmiştir. O bizi 'vârisler' diye isimlendirmiş, peygamberlerin ise bize bilgiden başka miras bırakmayacağını söylemiştir. Hz. Peygamber Allah'ın kelamını duymak ve ufuklarda ve nefsindeki ayetleri görmek üzere (Hakkın) onun kulağı ve gözü olması için dua etmiş, sonra şöyle demiştir: 'Bu varisi bizden kıl.' Çünkü Allah vâris olanların en hayırlısıdır. Bu duaya mukabil sahih bir rivayette Allah 'Ben onun duyması ve görmesi olurum' demiştir.

Hakkın hüviyeti kulun duyma ve görme (gücü) olunca, onun gözü ve kulağı olan Hak kulun vârisi olur ve kul da bu nitelikle ölene kadar ona ait kalmak üzere dua eder. Böylece sanki şöyle der: Allah'ım! Bizi kendinle nimetlendir. Sen bizim duymamız ve görmemiz-

sin. Biz ölünce, bize vâris olacaksın. Çünkü vârislerin en hayırlısı olduğunu ve yeryüzü ile üzerinde bulunanlara vâris olacağını bildirdin. Yani sen, varislerin halifelerden elde edeceği hayrın ta kendisisin. Onlar, peygambere uyanlardır. Allah, vârislerin nail oldukları iyilik ve hayır olduğu kadar aynı zamanda -bir vâris olması itibarıyla- vârislerin en hayırlısıdır. Sabredenlerin en hayırlısı, şükredenlerin en hayırlısı gibi Allah'tan gelen bütün şeriatlarda zikredilen bütün göreli ve nispetli manalarda da durum böyledir.

Haktan gelen bildirimlerden birisi de peygamberliğin bir parçası olan doğru rüyalardır. Rüyalar ya Allah'tan doğrudan gelir veya Allah'ın bir kulunun vasıtasıyla gelir. Bunlar müslüman bir adamın gördüğü veya onun adına görülen rüyalardır. Rüya Allah'tan peygamberin vasıtasıyla gelir ve hüküm ifade ederse, o hükme uyarak ibadet etmek gerekir. Ancak böyle rüyalarda peygamberin dünyadaki beden suretiyle görülmesi şarttır. Peygamberin dünyadaki sureti sahih rivayetlerde aktarılmıştır. Başka bir ifadeyle peygamberi gören kişi onu övülmüş suretinde görmüş olmalıdır. Peygamberi dünyadaki bedeniyle görmemişse, rüyada gördüğü kişi peygamber değildir. İnsan rüyasında peygamberi gördüğünden emin olduğu halde, onu dünya hayatından vefat anına kadarki durumuna göre yaşlı veya daha genç gördüğünde veya görülen suret nitelendiğinden daha güzel veya çirkin ise veya rüya gören kişi peygambere karşı saygısızlıkta bulunursa, bütün bu durumlar, peygambere değil, onun getirmiş olduğu şeriat (ile rüya görenin ilişkisine) racidir. Bu durumda görülen rüya, ya rüyanın görüldüğü mekânda (tatbik edilen) şeriattır veya rüyayı görenin haline veya her ikisine göre birden tabir edilir. Bunun dışında bir şey olamaz. Rüya böyle bir surette bir hüküm getirirse, o hüküm alınmaz. Başka bir ifadeyle rüya sahih bir haberle ve kendisine göre amel edilen sabit bir hükmü geçersiz kılıyorsa, peygamber dünyadakinden başka bir surette görülmüşse o hüküm kabul edilmez. Peygamberi dünyadaki suretinde görmüşse, hükmü kabul etmelidir. Fakat bu rüya, başkasını bağlamaz. Çünkü Allah şöyle buyurur: '*Bugün sizin için dininizi tamamladım.*'[60] Bu fark, Allah ehline göre iki durum arasında bulunan farktır. Çünkü onlar, keşiflerinde peygamberi görürler, peygamber de nakil yoluyla

bize göre zayıf olan hadisleri tashih eder; bazen de nakil yoluyla sabit hadisleri, geçersiz kılar. Nitekim Müslim kitabının girişinde bir şahsın uykusunda peygamberi gördüğünü aktarır. Peygamber'e ezberlemiş olduğu bin hadisi arz eder ve Hz. Peygamber onların arasından altısını onaylar, geri kalanlarını reddeder. Hz. Peygamber'i uykusunda gören kişi, hiç kuşkusuz, suret değişmediği sürece uyanıkken görmüş gibidir. Çünkü şeytan Hz. Peygamberin suretine kesinlikle giremez: Peygamberin sureti yaşarken ve ölüyken korunmuştur. Kim onu görürse, hangi surette olursa olsun, onu görmüş demektir.

O halde doğru rüyalar, ilahi haberler ve ilhamlardandır. İlahi isimlerden kaynaklanan başka ilham türleri de vardır. Bunlar, keşifler yoluyla ariflerin kalplerine geldiklerinde bilinirler. Böyle bir ilham, belirli bir veliye gelen ilhamın Allah isminin dışındaki isimlerden özel-ilahi bir isimden gelir. 'Allah isminin dışında' dedik, çünkü bu isimden delaleti itibarıyla herhangi bir ilham meydana gelmez; ondan özel bir ismi çağıran bir halle sınırlanmışken bir bilgi çıkabilir. Söz konusu özel isim bu halle birlikte kendisini içeren Allah ismiyle ifade edilir. Bu yönüyle veliler için ortaya çıkan ilhamların çoğu, (belirli bir ismi ifade etmesi bakımından) Allah ile Rahman, Rab ve Melik isminden ortaya çıkar. Yaygın ve genel olan budur. Zikrettiğimizin dışında başka bir isimle meydana gelirse, bu durum istisna teşkil eder ve ismin hakikatinin verdiği tanıma göre onunla hüküm verilir. Söz konusu isim, veliye gelmiş olan ilhamın içeriğine delildir ve böylece veli gereken şekilde onu kullanır. (Zikredilen isimlerden başka bir isimden ilham alan) Böyle veli, mertebeler, hallerin suretleri, âlemin mertebeleri, mahv ve ispat, ilahi şe'nler hakkında büyük bir bilgiye muhtaçtır. Bütün bunları Allah'ı bilen âlimler bilmelidir. Bilmeyenler ise kendi sınırını aşmadan insanlar arasına girip cemaate uymalıdır. Çünkü Allah'ın eli cemaatle birliktedir. Kim basirete sahip olmaksızın cemaatten ayrılırsa, hiç kuşkusuz, ateşe düşmüştür. Basiretlinin cemaatten ayrılması imkânsızdır, çünkü onun Allah'ın elinin dışına çıkması imkânsızdır. Bununla birlikte basiretli insan, cemaat içinde ve onlarla birlikteyken, cemaat fertlerinin bilemeyeceği hususları bilir. Onun bu durumda bilebileceklerini cemaat içinden ancak kendisi gibi olanlar bilebilir. O kendisi gibi olan-

la birlikte bir cemaattir ve yalnız başına namaz kılan birisi değildir. Mutlu insan, Allah'ın sınırlarında duran ve onları aşmayan kişidir. Biz -Allah'a yemin olsun ki- Allah'ın sınırlarından hiç birini aşmadık. Fakat Allah bize bu konularda yaratıklarının çoğuna vermemiş olduğu bilgiler ve anlayış vermiş, biz de Rabbimizden açık bir delile sahip olduğumuzda, basiretle Allah'a davet ettik.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİNCİ BÖLÜM

Makamlarda Kurtulma Münazelesinin Bilinmesi

Varlıkta O'ndan başkası yok, bakarsınız!
O'nu 'O'dur ve O değildir' müşahedesinde görürsün

Kim O'na delil ise mücadelecidir o
Kalbinde benzerler ve misiller var onun

O olmasaydı hiçbir göz baktığına bakmazdı
O olmasaydı, diller bir şey söylemezdi

O'nun hakkında kendisiyle hüküm ver, sen yokluktasın
O'nun üzerinde sabit ol varlıkta O'ndan başkası yok

Hakkın varlığı olmasaydı kabul edilmezdi
Oluşun varlığında onun sözleri

Allah şöyle der: *'Ey Yesrib ehli! Sizin için bir makam yoktur, dönünüz.'*[61] Bütün makamları kendinde toplayanın makamı olamaz ki! Bu

durumu 'Kendini bilen Rabbini bilir' hadisi gerektirir. Allah *'Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz'*[62] der. Yani ufuklarda nefislerine delil teşkil edecek ayetleri göstereceğiz. Nefislerindekiler ise sınırlı ayetlerdir, dolayısıyla gösterdikleri şeylerin sınırlı olması gerekir. Söz konusu deliller O'nun mutlaklığını gösterseler bile, mutlaklık da bir sınırlamadır, çünkü sınırlanma temyiz demektir. Binaenaleyh arifle-rin Allah hakkındaki bilgileri dahilî ve haricî ayetlerin görünmesiyle gerçekleşmez, çünkü onlar, mutlaklıkta sınırlılığa veya sınırlılıkta mut-laklığa delil teşkil eden şeylerdir. Arifler Hakkı bütün yaratılmışların aynı olarak görürler. Allah kendi hakkında saygısızlık yaparak rahmini sıla etmek yerine onu kesen için şöyle demiştir: *'Size kınama yoktur.'*[63] Hak sıla-i rahim yapmak yerine onu kesmek nedeniyle kendisine karşı saygısızlık yapan hakkında bu nitelikte daha hak sahibidir. Çünkü biz rahmi kesenin onu ancak bilgisizliği nedeniyle kestiğini ve onun ger-çekte kesilmediğini biliriz. Öyleyse sıla-i rahim gerçekleşmiştir ve ra-him âlemde kavuşmuş (mevsûl) bir halde bulunur (kimse Rahim ile ilişkiyi ve vuslatı kesemez). Başka bir ifadeyle rahim kendi yönünden mevsûl, onu bilmemek itibarıyla kesilmiştir (maktu'). Bütün iş Allah'a dönecektir. Fakat bu, -hakkında yalan iddialar söylendiği şekilde- onla-rın Allah'ın üzerinde bulunmadığı bir durumda O'na döneceği anla-mına gelmez. Aksine Allah'ın hüviyeti, ortaklık iddialarında ve işin kendine dönüşü esnasında da kendi hüviyetidir. Makam ayrım ve tem-yiz için vardır. Hâlbuki sadece bir vardır ve bir kimden ayrılacak? De-mek ki gerçekte makam yok! Sadece Hakkın mutlak birliğinin hüviyeti ve ondaki farklı suretler var! Varlıkta sadece kendisi bulunduğunda, hiçbir şey O'ndan ayrışmaz. Çünkü O'ndan başka bir şey yoktur ve O da herhangi bir şeyden ayrışmaz. Çünkü O'ndan başka bir şeyi varsa-yamazsın. Dolayısıyla başkasından ayrılmasını gerektiren bir makamı yoktur, çünkü başka yoktur. Onun eli ayağından, başı göğsünden, kulağı gözünden ayrılır, her organı diğer organlardan farklıdır. İçinde bulunan her kuvvetin ötekine ait olmayan bir hükmü ve yeri vardır. Böylece bir hakikat üzerinde suretler ayrışırken tek hakikatte bir ma-kam ve ayrışma söz konusu değildir. O'nun karşısında biz, herhangi birimize ait organ ve güçler gibiyiz. Öyleyse kendisinden ayrılacağımız

biri olmadığı gibi bizden ayrılacak biri de yoktur. Fakat biz daha önce ifade ettiğimiz üzere birbirimizden ayrılırız. Hüküm ve makamlar ise organlarımıza değil, bize nispet edilerek şöyle denilir: 'Falanca falanı cezalandırdı', 'falan falan yere gitti', 'falan falancanın sözünü duydu', 'falan falanı gördü.' Bu fiillerden herhangi birisi araca veya güce veya organa izafe edilmez. *'Bütün iş O'na döner.'*[64] Öyleyse hüküm O'na aittir. *'O'na döndürülürsünüz.'*[65]

Bilmelisin ki makamlardan ancak Allah'ın cevamiu'l-kelim (özelliğini) vermiş olduğu ve bütün isimleri öğretip öncekilerin ve sonrakilerin bilgisini ihsan ettiği Hz. Muhammed'in vârisi kurtulabilir. Bu özelliğiyle her şey onda toplanmıştır (hiç kimse onunla mukayese edilemez). O halde kendisinden ayrışacağımız bir hal yoktur. Bütün âlem Hz. Muhammed'de bulunduğu gibi onun vârisinde de bulunur. Bu nedenle vâris, makamların onun üzerinde hüküm sahibi olmasından kurtulmuştur. Hallerin verisine göre makamlar üzerinde hüküm veren odur, çünkü o, bilendir ve hikmet sahibidir. İlahi isimler makamları izhar eder ve bu sayede hâkim hüküm verir: Allah'tan başka hüküm veren yoktur ve O'nun katında söz değişmez. O halde hüküm söze aittir ve Hak söz ile hüküm verir. Hakkında hüküm verilenin, hükmün kendisinin, hükmün kendinde verildiği şeyin ve hüküm verenin kim olduğuna dikkatle bak ki, makamlardan kurtulan ve makamı olmayanın kim olduğunu öğrenesin!

Makam-ı mahmûd'a gelirsek, bu makam Hz. Peygamber'in övüldüğü makamdır. Allah o makama Hz. Muhammed'i yerleştirmiş ve övmüştür. Bu itibarla makam-ı mahmûd Hz. Peygamber'in şefaat edebilmeleri için şefaatçilere şefaat ettiği makamdır. Onlar kıyamette şefaat edecek olan melek, resul, nebi, veli ve müminlerdir. Hz. Peygamber'in makam-ı mahmûd'daki şefaatiyle Allah hiçbir iyilik yapmamış olanları bile cehennemden çıkartır, onları cennete koyar. Öyle ki, cehennemde artık sadece onun ehli kalır. Allah onları belirli bir nitelikte ve mizaçta cehenneme yerleştirir. O mizaçta onları cennete soksaydı, cennete girmiş olmaktan dolayı azap ve zarar görürlerdi. Nitekim domulcan böceğine gül kokusu zarar verir ve Allah da onun dileğine

karşılık vererek (kendisine uygun bir yere yerleştirir). Bir üzerine bir işin zuhuru eklendiğinde -ki bu şefaat (çift olmak) demektir- onun çift veya tek olması durumu değiştirmez, fakat bire ilave olması gerekir.

Hallere gelirsek, onlardan kurtulmak mümkün değildir. Haller bize Hak tarafından verilmişken Hak için zatîdirler.

Hüküm hale ait, hüküm veren hallerdir
Kevnde (oluş) Allah ve beşer var

Biz ibret içindeyiz, bilirsek
Rahman'ın dışındaki her şey muteberdir

Biz mevkileri batıda olan yıldızlarız
Sadece güneş ve ay zuhur eder

Sönme bizdedir, sönme bize fayda verir
Onu bakış sahibi bilebilir

Korkma! Rahman'dan başka varlık yok
O'nun hükmünde hiçbir şeyin eseri yok!

Bütün yaratıkların işi hep O'na döner
Kaza, kader ve hüküm O'na döner

O kendinde zarar bulunmayan varlık
Yokluk O'nun yaratıklarında bir tesire sahip değil

Kötülüğün O'na ulaşması mümkün değil
Bunu böyle diyen Peygamberdir bilesin

Dalalet ve hidayetin anlamını bilen için zaman uzamaz. Böyle bir insan, Allah'ın yaratıkları boş bırakmayacağını da bilir. Nitekim Allah herkesi mutluların mertebesine yerleştirmemiş olsa bile, başlangıçta da terk etmemiştir. Allah her şeyi kuşatan rahmetiyle herhangi bir şeyi sonsuza kadar perde içinde bırakmaz. Kendisi 'perde'nin aynıyken nasıl

bıraksın ki? Bu yönüyle Hak 'feda' makamındadır ve okun işaret ettiğidir. İşin sonunda ebedi olarak rahmet O'nundur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

'Delil ve burhan ile bana ulaşmak isteyen kimse hiçbir zaman bana ulaşamayacaktır, çünkü hiçbir şey bana benzemez' Münazelesinin Bilinmesi

Bana asla ulaşamaz çünkü hiç bir şey bana benzemez
Rabbinin tevhidi burhan ve keşiften mi ki?

Düşün! O'nun birliği ikinciyi kabul etmez ki
İkinciyi kabul edenin hükmü nedir ki:

Artış ve eksilmek özelliğiyle nitelenmek
Böyle bir sayısal birdir ve artışı kabul eder

Hakiki bir ise delille bilinmez
Benzeri kim kabul eder ki?

Düşüncelerimiz şaşmış
Acaba örtü açıkta olmanın kendi midir?

Delil bileşik bir şekilde ortaya çıkar
Nasıl olur da hakiki tek hakkında bilgi verir

Ey inancını delile dayandıran!
Niyetin esasını bilemedin ki

Sıfatı olanın birliği nerededir?
Uzak menzil yakın menzil değil

Bizim delilinde uzak olan kimdir
Bir otorite getirdin sen

Şeriat tevhiddir, mertebenin tevhidi
Hak ikincinin yönünden onu teyit eder

Allah şöyle buyurur: *'Gözler (ebsar) O'nu idrak edemez.'*[66] Yani kalp gözü ve baştaki göz gibi herhangi bir göz O'nu idrak edemez. Çünkü kalp göz ile gördüğü gibi baştaki gözler göz (basar) ile görür. O halde basar her nerede bulunursa, idrak onunla gerçekleşir. Basar akıldayken basiret gözü diye isimlendirilirken zahirde 'göz basarı' diye isimlendirilir. Zahirdeki göz basar (görme gücü), batındaki basiret ise baştaki göz olan basarın, yani görme gücünün mahallidir. Böylece ona verilen isimler değişmişken gerçekte kendiliğinde değişmemiştir. Bu itibarla gözler basar, yani görme güçleriyle O'nu idrak edemedikleri gibi basiretler de görme güçleriyle O'nu idrak edemezler. Hz. Peygamber'in şöyle dediği aktarılmıştır: 'Allah akıllardan olduğu kadar gözlerden de perdelenmiştir. Mele-i a'la da sizin gibi O'nu arar.' Biz Hakkı aramada Mele-i a'la ile ortak olmuşken aramanın keyfiyetinde ayrıldık. Bu itibarla içimizden bazı kimseler Hakkı fikir gücüyle arar. Mele-i a'la'nın ise fikri yok, fakat aklı vardır. Bir kısmımız Hakkı Hakkın kendisiyle ararken Mele-i a'la içerisinde Hakkı Hak vasıtasıyla arayan yoktur. Çünkü aramızdan insan-ı kâmiller ilahi surette yaratılmışlardır -ki Allah onları o surette yaratmıştır. Hâlbuki melek ilahi surette değildir. Buna mukabil (insan-ı kâmil gibi) nitelikteki birinin Allah'ı Allah ile araması mümkün olabilmiştir. Allah'ı Allah vasıtasıyla arayan O'na ulaşır, başka birisinin O'na ulaşması mümkün değildir. İçimizden kâmil olanlar, farz ibadetlere ilave olarak, nafileleri yapar. Kul bu ibadetlerle Allah'a yaklaştığında, Allah onu sever; sevdiğinde, onun duyma

(gücü) ve görmesi olur. Allah böyle bir kulun görme (gücü) olduğunda, kul O'nu görür ve gözüyle idrak eder. Çünkü O'nun gözü artık Hak'tır. Başka bir ifadeyle insan Hakkı -kendisiyle değil- Hak vasıtasıyla idrak edebilir. Hâlbuki Allah'a nafile ibadetlerle yaklaşan melek yoktur. Onlar farzlarla Allah'a yaklaşırlar ve farzları onların bütün nefeslerini doldurur ve bu nedenle nafile ibadetleri yoktur. Binaenaleyh melekler, Hak gözleri olup da O'nu idrak etmelerini sağlayacak bir makama sahip değillerdir. Bu itibarla melekler zorunlu kullar iken biz farzları yaparken zorunlu, nafileleri yaparken muhayyer kullarız. Allah varlığımız itibarıyla zatî olarak bizim rabbimiz iken bizdeki hükmü itibarıyla da meşiyet rabbidir. Zatî rablik zorunludur ve ortadan kalkması mümkün değildir. Buna mukabil meşiyet rabliği belirleyen ise mümkünlerdeki imkândır. Böylece bu meşiyetiyle dilediklerinin (varlığını yokluğuna) tercih eder. Hak nafile ibadeti olmayanın gözü olmayacağı gibi meşiyete sahip olmayanın tercih etmesi de söz konusu değildir. Gerçi bunun zıddı aklen mümkündür. Fakat biz keşfin verdiği üzere vakıa üzerinde konuşuyoruz, aklî bir imkândan söz etmiyoruz. Bize göre imkânın Allah'a nispeti söz konusu değildir. 'Allah'ın seni bağışlaması veya bağışlamaması mümkündür' veya 'seni yaratması veya yaratmaması mümkündür' denilemez ve böyle bir hüküm Allah hakkında imkânsızdır. Çünkü böyle bir hüküm, iki ihtimalden birisinin gerçekleşmesi için tercih edilene muhtaç olmak demektir. Hâlbuki sadece Allah vardır. Bu görüş sahipleri, bu hükmün iltizam ettiği bir netice olarak, kendisiyle Hakkın irade ettiği bir iradenin varlığını ispata muhtaçtırlar. Bu görüşün yanlışlığı açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü bu görüş, Hakkı kendi zatına ilave bir şeyle hüküm altına sokmak demektir. Söz konusu şey başka bir zattır. Bununla birlikte bu görüş sahibi zait zatın Hakkın aynısı olup O'ndan başka olmadığını söylememiştir. Bizim benimsediğimiz görüş, yaratılmış hakikatin varlığı ve yokluğu kabul eden bir mümkün olduğudur. Bu itibarla onun yaratılıp var olması mümkün olduğu gibi yaratılmayıp var olmaması da mümkündür. Var olduğunda, tercih eden bir sebebi de vardır ki, o da Allah'tır. Var olmadığında, bir tercih eden nedeniyle var olmamıştır ki o da Allah'tır. Böyle olunca söz doğrulur, Allah karşısında edep

tamamlanır. Hatta bu işin bizim söylediğimiz gibi olması zorunludur. Onlar 'Allah dileseydi', 'Allah irade etseydi' gibi ayetlerde geçen ifadelerden delil getirmeye kalkabilirler. Hâlbuki böyle deliller onların -lehine değil- aleyhinedir. Çünkü bu ifadelerde geçen şart edatı bir imkânsızlığa dayanan imkânsızlık bildiren edattır; edat olmaksızın imkânsızlık bildirir.

Bakınız! Onun zorunluluğuna ve ibret alın
Bir olumsuzlamadır zorunluluk; garip bir sır

Çağıran biri gibi: hâlbuki kimi çağıracak?
Kendini çağırır sonra karşılık verir

Her akıl sahibine nas böyle hitap etmiş
Selim ve soylu akıl sahiplerine!

Onun geldiği biri
Bir zaman döner dolaşır

Haşim oğullarından bir genci ziyaret edersin ya
Onun aslı 'niçin' ile 'icabet edilir' arasındadır

Size sesini duyurana icabet ediniz:
Diyor ki icabet etmeyen mahrum kalır!

Bilmelisin ki mümkün için imkân, tercih edende ihtiyarı ortaya çıkartan bir hükümdür. Tercih edende bulunan tek bir durumdur ki, o da iki durumdan (varlık ve yokluk) birisidir, başka bir şey değildir! Binaenaleyh Hakta sadece ihtiyarın katışmadığı mutlak ve saf birlik vardır. Allah'ın şöyle dediğini görmez misin: Şunu dileseydi, şu olurdu; dilememiştir ve olmamıştır. Allah meşiyetin taallukunu (ilişme) kendinden olumsuzlarken zikredilen şeyden de olmayı ve oluşu olumsuzlamıştır. Bununla birlikte Allah'ın âlemde imkânsız ve vaki olan hükmünde iki nispeti vardır: Birincisi âlemde âlemdekilerin iradeleriyle -ki o iradeyi onlarda yaratan Allah'tır- ortaya çıkan vaki durumlar veya

imkânsız hükümlerdir. İkincisi âlemde fakat âlemden olmaksızın ortaya çıkan hükümlerdir. Bunlar her varlıkta bulunan özel yön bakımından Allah'tan meydana gelen hükümlerdir; o özel yönü ise sadece Allah ehli bilebilir. Âlemdeki meşiyet de bu özel yönden Allah'ın meşiyetidir. Bu yönüyle âlemin iradesi Allah için sanatkârın aleti gibidir: Alet işin sahibi değildir fakat hükmü ortadadır. Allah'ı bilenler gerçekleşeni Allah'a nispet ederlerken bilgisi olmayanlar gerçekleşeni alete nispet ederler. Ortadaki bir grup ise -bu konudaki bilgilerine göre- Hakkın alete nispet ettiğini alete nispet ederlerken Allah karşısında edebin gereğiyle gerçek anlamıyla hepsini Allah'a nispet ederler. Onlar, Allah karşısında edepli davranan ve hakikate ermiş kimselerdir. Onlar, şeriat ile aklı uzlaştıranlardır. İlahi bilgideki (metafizik bilgi) sahih yöne (Allah hakkındaki gerçek bilgiye) aklın nazarî gücüyle ulaşmasının mümkün olmadığı yöndür; hatta insan müşahede ve tecelli yönünden de ona ulaşamaz. Allah ancak kendi bildirmesiyle bilinebilir. Bu bilgilendirme O'nun varlığında zuhur eden kullarının suretlerinden seçtiklerine yönelik belirli tarzdaki bir bildirmedir. Çünkü Allah'ı nazarî düşünce ve müşahede yönüyle bilmek eşittir. Hem nazarî düşünce sahibi hem müşahede sahibi, mutlak hayretten başka bir şey elde edemez. Dünya veya âhiret gibi herhangi yerde herhangi biri adına Allah'ın bildirmesi gerçekleşirse, maksat gerçekleşmiş demektir.

Varlığın delilleri benim varlığımda
Müşahede delilleri çelişir onlarla

Çünkü göz O'ndan başkasını görmez
Varlıkta gördüklerini görünce

Başkası nerededir? Sabit değildi, sonra ortaya çıkmış (hudûs)
Artıştan doğan bir çoğalmayla

İzzet sahibine ve Müteal'e şaşılır!
İrade edilende ve edende zuhur eder

Yücelikleri inmiş ve getirmiş
Mutluluğa delil olan hükümleri

İnişten sonra yükselme gerçekleşir mi?
Onun inişi yükselişin kendisi

İşlerdeki izafetler hüküm sahibi
Rabbin varlığı kulların varlığında

Asıl olmasaydı fer zuhur etmezdi
Asıllara delildir görünen şahit

Bir sır ortaya koydum ki
Her gören teşvik edilir ona

Hiçbir sabırlı karşı koyamaz ona
Tasarrufunda güçlü ve kuvvetlidir

Delil benim varlığımı verir, çünkü delil benim kendimden başkası değildir! Ben ise mümkün olmaktan başka bir şey değilim. Medlulüm, kendisine dayandığım Hakkın varlığıdır. Delil kendisine dayandığım Haktan benim hakkımı olumsuzlamıştır. Müşahede varlığımı olumsuzlamışken hükmümü kendisinde ortaya çıktığı kimsede olumsuzlamamıştır; hükmüm kendim olmanın nispet edildiği kimsede ortaya çıkar ve o benim hükmümdür. Varlık ise Allah'ındır. Ben Hak'tan zuhur eden suretler vasıtasıyla hükmümü elde ettim, yoksa kendi zuhurumun hükmünü değil! Bu nedenle şöyle denilir -ki benden başka söyleyen yoktur-: Benim aynım olan Hakkın varlığında zuhur eden suretler, benim aynımdır. Müşahede bu hükmü verir. O halde müşahede nazarî delillerle çelişir. Yaratma ise Allah'a aittir. Allah yarattıklarını bilir. O'nun bilgisi, benim kendiliğimdeki durumuma göre O'na verdiğim bilgiden ibarettir. Kesin deliller arasında 'burhan-ı inne', varlık burhanından daha güçlü delil yoktur. Bu delil, burhanları kabul edenlere göre 'varlık burhanı' diye isimlendirilir. Bu delilin herhangi bir yönünün Hakkın hüviyetini bilmeye delil olması mümkün değildir. Onun

nihayette bilebileceği şey, varlığın kendisiyle ilişkisini ve varlığın aynı olduğunu bilmektir. Aynı zamanda bu delil hâdisin, O'ndan hak ettiği şeyi de kendisinden olumsuzlar. Bunun dışında bir meselenin kesin delille bilinmesi söz konusu değildir. Şeriat da kendisine yardım eder. Şeriat Allah'ın 'arzusundan konuşmaz' dediği tercümanı olan peygamberine vahyettiği bilgidir. Allah peygamberini âlemde kendi yerine yerleştirmiş, nazarî düşüncenin kendisine katkı sağlayacağı hususları ona söyletmemiştir. *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[67] Bu, aklın anlayacağı yorumdan başka bir yoruma sahip zahirî sözdür. Bununla birlikte bu ifadenin aklın idrak edebileceği bir yorumu vardır. Vahiy delili - içerdiği farklı yorum ihtimaliyle birlikte- bu delaletten daha güçlü bir şekilde gelmemiştir.

Burhanların en doğrusu varlık burhanı
Sana Hakkı Hak olarak göstermez yine de

Hakka dair sana selbi bilgi verir
Hakkın dışında oluş ve (ispat) bildirir

Kuran'ın getirdiği nitelikleri olumsuzlar (O'ndan)
Şâri'in bize söylediği nitelikler

Onu açık bir bilgi olarak getirir Şâri
Bununla koruma ve korunmayı amaçlar

Kendi hakkında verdiği bilgi
Hakkımızda en doğru ve en güçlü delil

Akıllar delilleriyle imkânsız gördü
Şeriatın dile getirdiği varlığı

Her selim akıl kabul eder
Ona övgü giydirir ve süs kazandırır

Nazarî düşünce mana itibarıyla üçlü (kıyasta olduğu üzere), görünüşte dördlüdür. Üç tek iken dört çifttir. Bu nedenle Haktan mertebenin birliği bilinmiş, bu ise yaratılmış vasıtasıyla öğrenilmiştir. Böylece ulûhiyetinde Allah'ın birliği hakkında bilgi veren iki öncülde bulunan dördün üçle ve üçün dörtle irtibatı gibi Hak yaratılmış ile ve yaratılmış Hak ile irtibatlı hale gelmiştir. Hakikatlerin hükmüne bakınız! Delillerin bu şekilde olmasını nasıl gerektirmiştir? Varlık kendisi nedeniyle zorunlu ve Hak iken, (bir kısmı da) başkasıyla nedeniyle zorunludur.

Delilin unsurları üçlüdür
Ev (Kâbe) de öyle, fakat duyuda dörtlü

Hak da öyledir:
Varlıkların delil olduğu Hak

Delilin İlah'tan payı kendi varlığı
Onun payı yaklaşma değildir

'Hak senden münezzeh' dersen
Şeriat delili der ki O yakındır

Yine de şeriata göre münezzeh O
İki durumu da dikkate al!

Aklın aciz kalacak bu işte
Fikir tenzihi dile getirir yorulursa

Rahmetinden bir rahatlık ulaşır ona
Bütün mertebelerde Allah'ın aynı bulunur

Üçlü, dörtlü veya altılıdır
Allah varlığını kalbinizde korumak dilerse

Onu beşli olarak getirir
Hak kendini ve kullarını korur

Ey cemaat! Beş ve yirmi sayısı gibi
Beşi beşle çarparsan

Bu nasıl olur demekten kaynaklanan üzüntün silinir
Kutsal topluluğa karışır varlığın

Esas ve asıl çıkar ortaya; yüce topluluk arasında çağrılırsın
Ey şeytanın kıskandığı adam denilir sana

Sen varlıkta Âdem gibi önce gelen ve sebkat edensin
Başkan olan sensin

Şiirde 'ev' derken Kâbe'nin benzetildiği ev kastedilir. Çünkü Kâbe üç rüknü ve üçgen şekli olan bir yerdir ve bu nedenle Hicr'dir. Evden yedi arşın miktarında bir yer kesildiğinde, üzerine taştan ilave yapmışlar ve bu sayede tavaf edilebilmiştir. Hz. Peygamber'den aktarıldığına göre Kâbe yapılırken para yeterli gelmemiş ve Hicr'de yedi arşın boyu bir yer terk edilmiştir. Abdullah b. Zübeyr ise Kâbe'yi Hz. İbrahim'in inşa ettiği temellere döndürmüş, fakat Abdulmelik b. Mervan el-Haccac b. Yusuf'a emrederek binayı eski haline döndürmesini istemiş, sonra pişman olarak şöyle demiştir: 'Keşke İbn Zübeyir'e müsaade etseydim de yapacağını yapsaydı.' Sonra emrini geri almış, Hicr'i Kâbe için harem bölgesi olarak bırakmıştır ki farklı dönemlerde halifelerden hiç biri onu yıkmaya kalkmasın. Böylece orayı o bölgenin seddi olarak geride bırakmıştır. Bunu bilmelisin!

Üçgen olması on iki kaideye dayanmasından kaynaklanır. On ikinin her üçte biri Allah hakkındaki bilgiyle ilgilidir. Birincisi delil yoluyla Allah'tan bilinen şey, ikincisi tecelli esnasında müşahedeyle bilinenler, üçüncü üçte bir, Hakkın bildirmesiyle bilinen hususlardır ki, Allah'ı bilmede en doğru kısım budur. Onun kaidelerinin tafsilatı sözü uzatır. O konudaki bilgiyi öğrenmen için seni Allah'a havale ediyoruz ki bu sayede -Allah dilerse- zevk yoluyla onları öğrenebilirsin. O kaidelerden feleğin burçları ortaya çıkar. Bunlar boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık ve koç burcudur. Üçü ateş

tabiatlıdır; koç, aslan ve yay. Üçü toprak tabiatlıdır; boğa, başak ve oğlak. Üçü hava tabiatlıdır; ikizler, terazi ve kova. Üçü de su tabiatlıdır; yengeç, akrep ve balık. Bunlar üçle çarpılan dört mertebe bulunurlar. Toplamları on ikidir. On iki basitleri bakımından sayı mertebelerinin sonudur. Sonra bileşik sayılar sonsuza kadar gider. Birden dokuza kadar olan sayılar ile onlar, yüzler ve binlerden ibaret üç sayıdır. Toplam on ikidir. Bunda altılı olana gelirsek, üç onun yarısıdır. Dolayısıyla o ikisi, onun iki ucudur ve o daha çoktur. Üç en azıdır. Üç ile altı arasında vasıta olan dörttür. Her dört, dokuzdur. Dokuz tekiller içinde tek sayıların sonuncusudur. Dokuz on ikiye bakarken bir de altıya bakar. Hepsi otuz altı temel kaidedir ve üç yüz altmış kaidede sona erer. Onlardan yıldızların yüzerek kendisini kat ettikleri feleğin dereceleri ortaya çıkar. Allah o kaidelerde yıldızların yüzmesiyle rükünler âleminde meydana getirmiş olduğu şeyleri, onların çokluğuna bağlamıştır. Bu nedenle cennette ve cehennemde meydana gelen hususlarda hüküm değişmiştir. Cennette kaidelerin hakikatlerin vermiş olduğu şeylerin engelleyecek bir mani yoktur. Dünya ve ateşte ise bu kaidelerin gücünde bulunan yaratmaya engelleyen maniler vardır. Bu maniler o kaidelerde yıldızların kat etmesi demektir.

Öyle bir söz söyledim ki bir benzerini duymadın
Allah hakkında burhan ile bilgi arayan

İlah görür onu, münezzeh iken
İnsan suretinde kendi deliliyle

Delilin tafsilini söylediği şey
Rükünler âleminden bilir onu

Bu peygamber ve onun her hükmü
Şeytandan korunmuş kimseler

Fikir bilgisini öğrenmekten aciz
Varlıklarda tecelli ederken Allah'ı bilmekten

Sözlerinin getirdiği hususlarda cehalet
Allah hakkında otorite değil

O varlıktır onun dışındakiler batıl
Bütün ortaya çıkan varlıklarda

Allah hakkındaki bilgiyi zevk yoluyla elde edenlerden isen, Allah'ın ancak O'nun bildirmesiyle bilinebileceği belli olmuştur. Allah'ın delil ve müşahedeyle öğrenilebileceğini düşünen kimse, hiç kuşkusuz, eşyayı delille bilme hususunda bütün âlimler için soğuk demire üflemek demektir.

'Allah hakkı söyler, doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

'Fiilimi bana çeviren kişi bana üzerindeki hakkımı vermiş, bana karşı insaflı davranmıştır' Münazelesinin Bilinmesi

Elest'in varlığını gördüm, aşinayım ben ona
Varlıklarımızın bulunduğu varlıktır o

Fiil benimle Hak arasında ortak
Zannedilen hususta ortak, onda olan bazı şeyler ondadır

Kesik olmayan bir söz duydum
Bizde ve varlıklar âleminde duydum o sözü

O'nun kulağıyla benim kulağımla değil
Diyordu ki söz, ben yokluğum

Hak kendisi için yerine getirdiğimiz işe yöneldi
O varlığı olmayanın vekilidir

Bazen onu sınar bazen afiyet verir
Varlıkla nitelendiği sürece onunla beraber

Kendisine uygun gelecek bir var oluşla nitelenir
Bilmediği bir makamın zıddına

Onunla çelişen bir iş yok kendinde
Ben ve o bitişik iki varlığız

Benim düşmanım ise bana vesvese verir daima
İş hem ayrı ve hem bir

Cömertlik ancak kifayetli olandan ortaya çıkar
Ben bir takım şeylere işaret ettim ki onlara

Bir tek içindedir denilen kişi bilebilir
İzhar ettiğim sırları kim bilir dersen:

Varlıkların hakkında hayrete düştüğü
Varlık bilir bir tek

Allah'a hamd olsun onunla bedel aramam
Onu ancak kendine denk olan bilir

Allah şöyle buyurur: '*Sizinle yaptığımız ahde uyunuz.*'[68] Başka bir ayette '*Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü*'[69] buyurur. Peygamberinin müşriklerin gözlerine toprak atması hadisesiyle ilgili olarak da şöyle demiştir: '*Attığında set atmadın, fakat Allah attı.*'[70] Başka bir ayette '*Bütün iş O'nun elindedir*'[71] buyurur. Allah duyuların kula ait olduğuna şahitlik ettiği fiilin gerçekte kendisine ait olduğunu bana beyan etmiş-

tir. Bu nedenle ben fiili kendime izafe edersem, Allah onu bana izafe etmiş olduğu için izafe edebilirim, yoksa kendi kendime bunu yapamam. Bu durumda fiili kendime izafe eden ben, Allah'tan onların bir aktarıcısı ve O'nun tercümanı mesabesinde olurum. Fiilin kula izafesiyle ilgili durum '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı*'[72] ayetinde belirtilir. Allah bana izafe ettiği fiili kendisine izafe etmiştir. Benim O'nun bana izafe ettiğini kabul etmem, O'nun benim üzerimdeki bir hakkıdır. Fakat burada sayesinde fiili Allah'a izafe edeceğimiz bir ölçü bulunmalıdır, çünkü Allah göğü yükseltip feleklerinde -ki felekler göklerde bulunan yollar demektir- yüzmeleri sürecinde yıldızlara ait bir ölçü ve terazi yerleştirmiştir. Bu sayede onlar, âlemde belirli bir ölçüyle gerçekleşen miktarlara göre hareket ederler ve hiç birisi ölçüsünü aşmazlar. Onlar, Hakkın kendileri için koyduğu teraziye göre verirler ve engellerler, çünkü onlar, yükseltirken ve indirirken Hakk'ın elinde bulunan teraziyi müşahede ederler. Onlar Hakk'ın terazisiyle yükseltmiş olduğu kimseye baktıklarında, yükseklik makamının hakkını ona verirler; Hakk'ın terazisiyle dilediğini aşağı düşürdüğünde ise ona aşağılık makamının gereğini verirler. Bu durum Kuran-ı Kerim'de yıldızlar hakkında zikredilen Allah'ın emrine 'amade olma' halidir. Böylece hitap ve teklifin yükümlülere yönelik olduğu anlaşılır, çünkü cezalandırma ve sevabın mahalli onlardır. Hâlbuki diğer yaratıklar öyle değildir. Bu durum kendilerinden ortaya çıkan fiiller ile eşyanın -kendilerine değil- Allah'a ait olduğunu müşahede etmelerini engelleyen perdeden kaynaklanır. (Bu perde nedeniyle) onlar fiilleri sahiplendiklerinde Allah da iddialarına göre fiilleri kendilerine izafe etmiş, iddiaları nedeniyle onları imtihan etmek üzere yükümlü tutmuştur. Allah bir insanın basiret gözünü açar da o kişi bütün fiillerin Allah'a ait olduğunu görürse, kendinden sadece iyilik görmüş olacağı gibi diğer yaratılmışlar hakkında iyi bir şey görmüş olur. Böyle bir insan Allah'ın '*Amel işleyenlerin ecrini zayi etmez*'[73] derken doğru söylediğini de görür. Bu bağlamda ihsanın mahiyetini araştırdığımızda, sahih bir rivayette 'İhsan görür gibi Allah'a ibadet etmektir' denildiğini gördük. Önce perdeli bir halde amel etmeye başladık. Amelimizin maksadını gördüğümüzde, amelin bizde O'ndan meydana geldiğini gördük, ameli yapan

biz değilmişiz meğer! Bu gerçeği görünce, Allah'ın kendi fiilleri içinde 'günah' veya 'sevap' diye isimlendirdiklerinde ayaklarımızın kaymasından korktuk. Bunun yanı sıra anladık ki, Allah ameli bize fiilleri sahiplenme iddiamız nedeniyle izafe etmiştir. Bu müşahede makamına ulaştığımızda, iyi her fiili bizde yaratılışı itibarıyla Allah'a izafe ederken fiilin zuhur ettiği bir mahal olmamız itibarıyla kendimize izafe ettik. Fiil kötü olduğunda onu -Allah bize izafe etmiş olduğu için- kendimize izafe ettik ve bunu yaparken sadece Allah'ın sözünün aktarıcısı olduk. Böylece Allah bize 'kötü' denilen fiilin iyiliğini ve güzelliğini göstermiş, bizim kötülüklerimizi iyiliklere çevirmiştir. Burada çevirmek ve değiştirmek demek, fiilin varlığını değil hükmünü değiştirmektir.

Bizden meydana gelen düşünme, reddetme ve alma gibi bütün fiillerde durum aynıdır. Çünkü bütün bunlar, kendilerine şahit olurken, bizde ortaya çıkan fiillerdir. Bu itibarla bize ait olan, Allah'ın bizde yaratıp görünüşte bize nispet edilen fiillerin kabul edilmesi için sadece üzerinde (yaratılmış olduğumuz) istidadımızdır. Çeşitli yaratılmışlar vesilesiyle (inde'l-mahlûkat) yaratılmış işlerde de durum böyledir. Bu makama erenler 'Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle yağmur yağdı' derler. Yağmur Allah'ın her feleğin yüzüşüne yerleştirdiği ölçüyle onlar için yaratıp kendilerini yerleştiği menzillere göre yağar. (Fiillerin sahibini) görmek makamından perdeli insan 'Bize falan yıldız yağmur getirdi' diyerek yağmurla görevli yıldızın adını verir. Başka bir ifadeyle kendinden ortaya çıkan fiillerin yaratılışını kendisine izafe ettiği kadar yağmuru yıldıza izafe eder. Bunu yaparken Allah'ı inkâr eden ve (fiilin sahibi olarak) iman ettiği kimseye iman eden diye isimlendirilir. Buna mukabil (fiili O'ndan gören) birinci kişi, Allah'a iman eden diye isimlendirilirken; duyunun fiili -bir mahal olması itibarıyla- kendisinden ortaya çıktığını gördüğü yeri/kimseyi inkâr eden (kâfir, örten) diye isimlendirilir. Bu müşahedeye sahip olmadığı halde imanın da kendisini terk etmediği kimseler ise gözlerindeki perdeyle kalırlar, fakat bu müşahede sahibinin sözünün benzerini söylerler: 'Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle bize yağmur yağdı.' Böyle bir perdeli, o sözü -bilgiye sahip olmaksızın- müşahede sahibini taklit ederek söyler ve mümin âlimden

ayrışır. Çünkü mümin bu sözü doğru habere dayanarak söylemiştir. Akılcı ise onu -tıpkı mümin gibi- aklının deliline dayanarak söylemiştir. Her ikisi de aynı durumdadır, fakat onun ilave bir derecesi vardır. Bununla birlikte iki sınıf (akılcı ve mümin), müşahede sahiplerinin derecesine ulaşamazlar, çünkü müşahede sahibi (bilgisini elde ettiği) 'görmek' nedeniyle onlardan üstündür. Aynı zamanda o, Hakkın kendindeki fiillerini de müşahede etmektedir. Hâlbuki akılcı fiilleri bilirken haberi taklit eden onlara iman eder. Herkesin belli bir makamı olsa bile, bilenler ile bilmeyenler bir değildir. Çünkü Hak fiilleri kendisine izafe etmekten dönüp fiilleri Allah'a izafe edeni tekfir etseydi, hiç kuşkusuz, mümin -Hak dönmüş olduğu için- hem inancı hem sözü itibarıyla dönerdi. Müşahede sahibi âlim ise inanç bakımından değil sözüyle dönerdi. Çünkü delil sahibinin kesinleşen delilinden vazgeçmesi mümkün olmadığı kadar müşahede sahibinin de kendi delilinden vazgeçmesi söz konusu değildir.

Durum böyle olunca, âlim mümin ile (taklitçi) mümin arasında fark bulunmalıdır. Hiç kuşkusuz terazinin ve ölçmenin ne olduğunu sana açıklamıştık. Bu yönüyle ölçme, âlemde herhangi bir varlıktan ortaya çıkan bütün fiillerde göz ardı edilmemesi gereken ilahi bir niteliktir. Dolayısıyla her insan, başkasında söz konusu teraziyi gözetmeli ve ortaya konulmuş teraziye göre onun hakkında hüküm vermelidir. Bu itibarla terazi şeriattan başka bir şey değildir. İnsanın kendisi hakkındaki murakabe ve gözetmesi ise başkası hakkındaki murakabesinin aksinedir, çünkü insan başkasından bir fiili ancak fiilin ortaya çıkıp varlıkta meydana gelişinden sonra görmüştür. Kendi nefsinde ise (yapacağı) fiille ilgili düşünceyi murakabe eder. Çünkü Allah fiili önce insanın düşüncesinde ve kalbinde var eder ve Mekke'nin dışındaki bölgelerde akla gelen hususlardan (yapılmadığı sürece) muaf tutmuştur. İnsan düşüncesini murakabe eder ve Allah'ın kendisinde bir fiili izhar etme niyeti yarattığını görür. Bu niyet âhiretteki mutluluğuna, Allah nezdinde sevinmesine ve övülmesine yol açacak bir fiille ilgiliyse, fiili kendisinde yaratması için mahalli hazırlar ve ardından fiil ortaya çıkar. Bu durumda fiil için kendini hazırladığı için sevap alır; bununla birlikte hepsi Allah katındandır. Niyet dine göre Allah'ın kınadığı fiille

ilgiliyse, o fiilin zuhur ettiği (bir yer olmamak için) kendini olabildiğince uzak tutmalıdır. (Böyle bir gayret gösterir ve) fiil Allah katında o mahalde gerçekleşmesi takdir edilmiş bir fiil ise Allah kulun aklını kendinden alıp onda irade bırakmaz, fiil kendi mahallinde ortaya çıksın diye kör yapar. Gizli cebrin hükmü ortaya çıktıktan sonra Allah aklını tekrar ona döndürür. Ardından o kişi düşünür, bağışlanma diler, secdeye kapanır ve tövbe eder. Bu durum Hz. Peygamber'in şu hadisinde belirtilir: 'Allah kaza ve kaderini uygulamak istediğinde akılları insanlardan alır. Kaderini uyguladıktan sonra ibret alsınlar diye akıllarını onlara döndürür.' Gafil ve cahil insanın durumu genel nezdinde yerleşik olandır. 'Mekke'nin dışında' dedik, çünkü şeriatta Allah'ın Mekke'de zulüm niyeti taşımayı cezalandıracağı zikredilmiştir. Abdullah b. Abbas'ın kendini korumak amacıyla Mekke'den ayrılıp Taif'e yerleşmesinin nedeni buydu. Çünkü insanın düşünceleri kalbinden uzaklaştırması mümkün değildir. Bu itibarla Allah'ın kalbine kötü düşünce getirmediği kimse, masum kişidir ve bu konuda Allah ihsanda bulunmuş demektir. Bu niteliğe sahip birini görmüştüm. Adı Süleyman ed-Dünbûlî idi -Allah kendisine merhamet eylesin- ve Ebu Yezid el-Bestami'nin kademi üzerindeydi. Allah'ın üzerindeki nimetini izhar edip O'na şükretmek ve *'Rabbinin nimetini zikret'*[74] ayetinde yer alan emre uymak amacıyla bana şöyle demişti: 'Elli senedir Allah kalbime kötü düşünce getirmedi.' Allah'ın bir kuluna olabilecek en büyük inayet ve iyiliklerinden biri budur. Allah *'Kim orada zulüm olsun diye ilhad ederse, ona acı bir azap tattırırız'*[75] buyurur. Ayette zulüm kelimesi belirsiz kullanılmıştır. İbn Abbas vb. korkuya kapılmıştır. Ayetteki ilhad hakikatten ayrılmak anlamına gelir.

Kıyamet günü her varlık için ortaya konulacak terazi, dünyada olduğu gibi kefelerinden birinin baskın gelmesi veya her iki kefenin dengede olması şeklinde tezahür eder. Hak terazi sahibine kefenin ağırlığı veya hafifliğine göre davranır ve saadeti terazideki ağırlığa yerleştirmiştir. İnsanların ve cinlerin sakaleyn, yani iki ağır diye nitelendirilmiş olmasının nedeni, yaratılışlarındaki doğanın etkisidir; doğa (tabiat) ağırlığı verendir. Kıyamet gününde haşir ve neşir doğal cisimlerinde gerçekleşeceği için, terazi akıldan ortaya çıkar. Terazileri ağır

geldiğinde, terazileri ağır gelenler Allah'ın mutlu kıldıklarıdır. Onlar iyi davranışları irade etmiş, bedenleriyle ve zahirleriyle iyilikleri yapmışlar, bu nedenle terazileri ağır basmıştır. Çünkü iyilik, on ile yüz bin katına kadar -aşağı veya yukarısı da olabilir- göre değerlendirilirken çirkin ve kötü davranış bire bir değerlendirilir. Böylece bedbaht insanın terazisi mutlunun terazisine göre hafiftir.

Bilmelisin ki Allah terazide hayır kefesini dikkate almıştır, kötülük kefesini değil! Söz konusu kefe (sevaplar bire on ila yedi yüz katı artırıldığı gibi) artırılmış değilken, mutlu (saîd) için ağır iken bedbaht hakkında hafiftir. Günahlar artırılmadığı halde, onun hayır kefesi hafif gelir. Böyle bir insanın ne kadar da bedbaht olduğuna bakınız! Mutlu insanın ağır gelen kefesi, içindeki iyiliğin azlığı veya -Allah'ın hiç bir hayır sahibi değilken cehennemden çıkartacağı bir kimsede olduğu gibi- bulunmaması nedeniyle bedbahtın kefesinin aynısıdır. Böyle bir insanın terazisinin sağ kefesinde hiçbir hayır yoktur. Onda sadece Allah'ın birliği hakkında kalbindeki zorunlu bilgi bulunur. Üstelik diğer zorunlu bilgilerde olduğu üzere, kişinin bu bilgide bir çabası veya gayreti yoktur. Allah ağırlık ve hafiflikte iki kefeyi, yani iyilik kefesiyle kötülük kefesini dikkate almış olsaydı, daha fazla açıklamada bulunurdu. Çünkü iki kefeden birisi ağır geldiğinde, hiç kuşkusuz -ister iyilik ister kötülük bulunsun- öteki hafif gelir. Fakat amel sahibinin kendisi tartılıp kefelerden birisinde o ötekinde ameli bulunduğunda, bu tartı, başka bir tartıdır. Her kimin terazisi ağır gelirse, ameli aşağıya düşer, çünkü ameller dünyada nefislere sıkıntı veren şeylerdendir. Meşakkatlerin bulunacağı yer ise ateştir. Böylece amel kefesi ateşi ararken amel sahibinin bulunduğu kefe hafifliği nedeniyle yukarı kalkar. Bu durumda kişi cennete girer, çünkü cennet yukardadır. Bedbaht olana gelirsek, onun bulunduğu terazinin kefesi ağır gelirken amelinin kefesi hafif gelir. Bu durumda bedbaht ateşe düşer. *'Onun anası haviyedir'*[76] ayetinde dile getirilen budur. Binaenaleyh böyle bir tartıda dikkate alınan şey, amel terazisinin kefesidir. O kefe, sahibinin yüksekliği nedeniyle mutluda (saîd) ağırlık ile sahibinin ağırlığı nedeniyle de bedbaht hakkında hafiflik özelliğiyle nitelenmiştir. Bu durum *'Yüklerini sırtlarında taşırlar'*[77] ayetinde dile getirilmiştir. Kastedilen, cehennem ateşine

düşmelerine yol açacak ağırlığın verdiği yüktür. Öyleyse iki ölçü vardır: Birincisi amellerin birbiriyle ölçülmesidir ve bu durumda iyilik kefesi dikkate alınır. Diğeri, amellerin sahibiyle ölçülmesidir, burada ise amelin kefesi dikkate alınır. Vecdin hazzını elde etmek isteyen, kendi üzerindeki hakkı hak sahibine vermelidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

'Bana karşı kıskanç olan beni zikretmemiştir' Münazelesinin Bilinmesi

Kalbim her durumda değişmede
Bir'den kaynaklanır onun değişmesi, ne çokluk ne sayı var

İsimler O'ndan tenezzül ettiklerinde kalbin menzillerine
Hiç kimse fark etmez onları

Hakikati meçhul, sahibi sürekli hayrette
Ne eksikliği var ne bir süresi

Dersem ki 'ben tekim', bedenim der ki bana:
'Senin bineğin ve cesedin bileşik değil mi?'

Sakın deme: 'Evde kimse yok!'
Ev mamur, sakini müstağni

Şöyle bir ev harap olur mu hiç:
Sakininde ne haset ne kin var!

Allah şöyle der: '*Onların çoğunda ahde (vefa) bulamadık, onların çoğunu fasık olarak bulduk.*'[78] Fasık olmak, ahde vefa göstermek yerine (sorumluluğun) dışına çıkmak demektir. Onlarla beni zikretmeleri hususunda ahitleşmiştik. Onlar beni ancak temizken zikretmede ısrar ettiler. Hz. Peygamber şöyle der: 'Ben Allah'ı temiz bir şekilde zikretmek isterim.' Başka bir rivayette 'abdestli iken' dediği aktarılır. O insanlar, Allah'tan gelen hayırlarla ilgili içlerinde iddia bulunduğu için kendilerini temiz görmemişlerdir. İddialar nedeniyle O'ndan geleni kendilerine nispet etmiş, fiili Allah'a izafe ederek, O'na kendi hakkını vermemişlerdir. Allah'ın az sayıdaki kulu nefislerin kendileri nedeniyle temizlikle nitelenemeyeceği iddialardan uzak kalabilmiştir. Ayette zikredilen insanlar O'nu zikretme hususunda gayrete kapılarak Allah'ı içlerinden zikredenlerdir. Allah'ı açıktan zikredenler ise sıradan insanların kalplerinin Allah'tan olabildiğince gafil kaldığını görerek şöyle derler: 'Biz Allah'ı onların arasında zikredersek, onlar da Allah'ı zikrederler. Çünkü Allah'ın zikredildiğini duyduklarında, kendilerini O'nu zikretmekten alamazlar ve Allah'ın şanının gerektirdiği tazimden habersiz kalplerle Allah'ı zikrederler.' Bu hali müşahede eden insanlar Allah'a karşı gayrete gelerek O'nu zikretmezler. İmam Şiblî tasavvuf yoluna ilk girdiğinde böyle davrananlardandı. Onun gibi hareket eden başkaları da vardır. Böyle insanlar, Allah ile yapılan ahde vefa göstermedikleri gibi O'ndan gelen bir marifete de sahip değillerdi. Tasavvuf ehlinin çoğunun, özellikle (kuşkululardan sakınanlar anlamındaki) vera sahiplerinin durumu böyledir. Onlar '*Allah'ı çokça zikredin*'[79] ayetinde kendileriyle yapmış olduğu ahdin dışına çıkanlardır. Hâlbuki Allah ayette zikri herhangi bir halle sınırlamamıştır. Bu durumda zikretmek, Hz. Peygamber'in 'Her durumda Allah'a hamdolsun' hadisinde belirtilen hamde benzer. Çünkü kalp 'mezkûr ile huzur hali' demek olan zikirden gafil kalsa bile, 'duyan' olması itibarıyla insan Allah'ı dille zikreden kimseden zikri duyar. Bunun üzerine kalbine bir düşünce (hatır) gelir ve zikredenin dile getirdiğini idrak eder; hâlbuki o esnada zikreden insan sadece duyma gücüne hitap eden dille zikrini yapmaktaydı. Kalp, zikri yapan dilden kendisine uygun şeyi soyutlar ve -kalp kendi işiyle meşgulken- kendisine zikri hatırlatana uyarak diliyle Allah'ı

zikreder. Kalp kendi işiyle meşgulken o zikri yapmak üzere dilin hareketinden uzak kalmamıştır. Dolayısıyla bir iş onu ötekinden alıkoymaz. Binaenaleyh kimse gaflet haliyle Allah'ı zikretmiş değildir. Bu noktada söz konusu olan, sadece kendini tam huzura vermek ile tam olmaksızın (başka işlerle meşgul olmak anlamındaki) ortaklıkla eksik huzur halidir. Fakat kalbin dile zikri emretme vakti başka bir işle meşgul olması vaktiyle bir değildir. Öyleyse hiçbir gafil Allah'ı zikretmemiştir. Yani dilin zikretmesi halinin dışında, kalbin dile zikri emri vaktinde kimse gafletle zikretmemiştir. Üstelik dil, açıktan zikrederken zikre hakkını vermiş sayılır, çünkü dil de Allah'ı tespih eden varlıklardan biridir. Öyleyse Allah'a karşı gayrete gelerek (açık zikri bırakan) insan, O'nu tanımamış demektir. O sadece kendinden dolayı gayrete gelmiştir, yoksa gayreti Allah'a dair değildir.

Bu münazele ehli olanlara gelirsek, onlar başkasının Allah'ı zikretmesine karşı gayrete kapılanlardır. Başkasının Allah'ı zikrettiğini düşünenler, zikirde iddia sahibi olanlardır. Onlar kulunun diliyle zikredenin Allah olduğunu müşahede etmişlerdir. Böylece Allah'ı zikretmişler, fakat O'nu zikredenin kendileri olmadığını öğrenmişlerdir. Bu durum, hiç kuşkusuz, 'Allah kulunun diliyle 'Allah kendine hamd edeni duydu' der' hadisinde belirtilir ki o da zikrin bir türüdür. Onlar, zikir esnasında Hakkın kendi dilleri olduğunu görürler. Fakat bu müşahedeyle O'nu zikretmezler. Bu nedenle münazelede söylenen 'Bana karşı kıskanç olan beni zikretmemiştir' ifadesi doğrulanmıştır. Çünkü o insan, zikreden ve zikredilenin kim olduğunu anlamış, zikri yaparken zikirden uzaklaşarak '*Attığında sen atmadın, Allah attı*'[80] ayetinde belirtilen durumu anlamıştır. Bunun yanı sıra Allah ilahi isimleri ancak âlemde ortaya çıkan eserlerin farklılığı nedeniyle çoğaltmıştır. Arifler Allah'ı isimlerle zikrettiklerinde, zikri belirli bir isme tahsis etmiş ve zikredileni belirli bir ilahi isim saymış, böylece ilahi isimler birbirini zikretmişlerdir. Bu durumda zikir, isimlerin dilleri olur: Biz sadece vasıtayız! Başka bir ifadeyle biz Allah'ı O'nunla zikrederiz. Bir kimseyi -kendinde değil de- onunla zikretmişsen, onu zikreden sen değilsin. Bakınız! Allah'ın nimet verdiği biri nimeti nedeniyle O'nu zikrettiğinde, bu zikir O'nun nimetinin dile getirilmesidir. Sen de Allah'ın bir

nimetisin. Allah'ı zikreden, O'nun verdiği ihsandır, sen değilsin! Kim Allah hakkında karşı kıskanç (gayret) ise O'nu zikretmemiştir. Bununla birlikte Allah'ın kulları arasında en çok zikredenler gerçekte zikri olmadığı halde görünüşte O'nu zikredenlerdir. Böyle birisi Hakkın kuludur, çünkü o zikreden-susandır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

'Seni kendimle olman için seviyorum, sen ise ehline dönmek istiyorsun, ben payımı alayım diye bekle, sonra gidersin' Münazelesinin Bilinmesi

Allah şöyle der: *'Allah onları, onlar da Allah'ı sever.'*[81] Allah, seven ve sevilendir.

Kim fenayı sevmişse bana kavuşmayı sevmiş
Kim bekayı severse dönmeyi sever

Müşahedeyle birlikte varlık kalmaz
Müşahededе âlemi yok olmuş görürsün

Şevkin bulunduğu her sevgi
Hakkın benzersiz mana koyduğu sevgidir

Allah 'Ben sevenim' dediğinde
Duymak üzere kulak kesildiğimi görürsün

Kalp benim sırrıma der ki:
O'nun dediği olursa, itaat edilen olur

Varlıkta Allah'ın bilgileri bulunur
Dikkatsize verilmez onlar

Allah sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki Hakkın iki hükmü vardır: Birincisi hüviyeti itibarıyla kendisine ait hükümdür. Bu hüküm O'nun ile kulları arasındaki münasebetin kalkması demektir. Diğer hüküm, Allah ile yarattıkları arasında münasebeti gerektiren rububiyetin kendisiyle sahih olduğu hükümdür. Bu sayede Allah âleme varlık (vermekle) etki etmiş, bu hüküm nedeniyle âlemde meydana gelmiş haller nedeniyle etkilenmiştir (teessür). Bu nedenle Allah razı olmak, öfkelenmek vb. gibi niteliklerle nitelenmiştir. Âlemin de iki hükmü vardır: Birincisi Hak ile arasında münasebeti mümkün kılan hükümdür. Bu sayede âlem, Allah'ın yarattığı ve -O'ndan var olması nedeniyle- yine kendisine nispet edilerek münfailin (edilgen) fail ile (etken) irtibatlı olması gibi O'nunla irtibatlı hale gelir. Bu hüküm nedeniyle âlem, yokluk halinde yokluk ile ve varlık halinde varlık ile sürekli 'tercih edilen' olarak kalır. Yoklukla nitelenmiş olması 'tercih eden' nedeniyle gerçekleştiği gibi varlıkla da tercih eden nedeniyle nitelenir. Âlemin diğer hükmü hüviyeti ve hakikati bakımından kendine ait niteliğe sahip olmamasıdır. Daha önce Allah'ın âlemle münasebetinin bulunmayışını sağlayan hükümden söz etmiştik; ki böylece *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[82] ayetinin doğruluğu ortaya çıkar. Bu durum Allah katında O'nun hüviyeti ve âlem hakkında da kendi hüviyeti bakımından geçerlidir. Münasebetler nispetler bakımından nitelikleri meydana getirirler, yoksa var olan şeyler olmaları itibarıyla bunları meydana getirmezler.

Sadece Hak var, fail olarak
Bir de halk var, münfail olarak

Allah ile âlem arasında münasebet gerçekleşince, 'O onları onlar da O'nu sever' demek mümkün olabildi. Hak seven ve sevilendir: Seven olması itibarıyla âlemin tesirinden etkilenirken sevilen olması bakımından imtihan eder. Âlem aynı zamanda Allah tarafından seven ve sevilendir. Âlem Allah'ı sevmesi yönüyle imtihan edilir, çünkü sevmek, bir iddiadır. Bu imtihan neticesinde yalancıların yalancılığı ve dürüstlerin doğrulukları ortaya çıkar. Sevilen olması bakımından âlem, kendini sevende hüküm sahibidir. O'na dua eder, kendisine icabet edilir, O'nu razı eder, kendisi de razı edilir, kızdırır fakat sevdiğinin kudreti ve otoritesi her şeye nüfuz etse bile affedilir ve bağışlanır. Çünkü sevginin otoritesi daha güçlüdür. Nitekim müminlerin Emir'i halife Harun er-Reşid şöyle der:

Boynumu büken üç hükümdar var benim
Kalbimin her mekânına yerleşmişler

Bütün halk bana ben onlara itaat eder dururum
Hâlbuki onlar bana karşı gelir

Hevanın otoritesiyle güç kazandıralar
Onlarm otoritesi benimkinden de güçlü

İnsan ile âlem arasında da bir münasebet olduğu gibi onun ailesi de âlemdendir. Dolayısıyla O'nu seven biri, -Allah tarafından sevilmiş oldukları halde- geriye sadece ailesinin kendi üzerinde belirlenmiş hakkı nedeniyle döner. Geri döner ve Allah'm ona yüklediği bir sorumluluğu ailesi adına yerine getirir, yoksa bu dönüşte nefsânî gaye veya dünyevî bir ilişki yoktur. Allah böyle insanların sadece emirlerine bağlanmak ve onları aşıp çiğnememek üzere belirlemiş olduğu sınırlarında durmak amacıyla geri döndüklerini bildiği için, böyle bir insana şunu der: 'Dur! Ta ki senden payımı alayım!' Bu durum Hz Peygamber'in 'Benim Allah ile bir vaktim vardır, ona Rabbimden başkası giremez' hadisinde belirtilir. Bu esnada ve mertebede peygamber kendine veya herhangi birine değil, Allah'a aitti. Allah ise bu makamdan

ayrılarak ailesinin yanına dönerken kendisine müsamaha gösterir. Çünkü onu ailesinden ayrılarak Hakka döndürten şey, Allah'ın onun üzerine farz kıldığı hakkıdır. Hakka dönen insan, (içinde kimsenin bulunmayacağı) vakti kaçırmaktan endişe ederek Hakka döner. Böylelikle dönme talebi, onun Rabbini sevdiği hususundaki iddiasında doğruluğuna şahitlik eder. Bu nedenle şiirde 'sonra benden ayrılırsın' denilir. Hâlbuki gerçekte sadece bu makam yönünde Haktan ayrılır, çünkü bulunduğu her yerde Hakkın gözünün önündedir. Allah bu özel müşahede itibarıyla kendisine karşı sabrı gerektiren böyle bir makamda '*Rabbinin hükmü için sabreyle*'[83] buyurur. Yani bu hakları ödemek üzere geri dönerek sabırlı ol! '*Çünkü sen gözlerimizin önündesin.*'[84] Çünkü Allah o kişinin kendisini sevdiğini bilir. Seven ise ayrılmaktan ve başkasını görmekten dolayı acı duyar.

Bu münazelede 'ta ki senden payımı alayım' sözünü işitince, bu münazelenin halinde hakkı bilmek bana ağır geldi. Bu durumun bana ağır geldiğini görünce, Allah aynı hükümdeki başka birisinin varlığıyla beni yatıştırdı. Bunun için Hz. Peygamber'in 'Allah kendisini seven kullarıyla kavuşmayı onların O'na kavuşmayı özlemesinden daha çok özler' dediği hadisi bana hatırlatıldı. Çünkü Allah onların O'nu bilmesinden daha çok onları bilir. Özlem ve şevk, bilgi ölçüsüncedir. Bununla birlikte böyle şeylerin makamların ve hallerin dilleri, onların ve isimlerin hükümleri olduklarını biliyordum. Bu durum '*O gün takva sahiplerini grup grup Rahman'a götürürüz*'[85] ayetinde belirtilir. Rahman'a ancak O'nun yanındaki kimseler özel bir isim bakımından götürülürler. Rahman'a götürülen kişi o ismin dışında başka bir ismin hükmü yönünden O'nun katındadır. Kim Allah'ı böyle bir bilgiyle bilirse, yaratılmışların niteliği olan hususlar arasından Allah'tan duyduklarından hiç biri kendisine ağır gelmez.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

'Kim bilgiyi talep ederse gözünü kendimden çevirtirim' Münazelesinin Bilinmesi

Delille bilgiyi arayan benim zatıma ulaşamaz
Çünkü delille bana ulaşmak imkânsız

Bakarsın, beni her yerde görmekte
Görürsün ki onu izhar ederim, hal be hal

Görür ki kendi benden başkası değil
Hidayet hiç dalalet olur mu?

Gözlerimizi kaldırdık güneşlere doğru
Yüzlerimizi yakan güneşler gölgeydi bize

Rabbin 'ben birim' dediğinde bil ki
Sana imkânsız kıldı (O'nu bilmeyi)

Allah şöyle der: '*O'nu gözler idrak edemez.*'[86] Rabbin 'ben birim' dediğinde bil ki, sana imkânsız kıldı (O'nu bilmeyi)' ifadesinin yorumuna gelirsek, bilmelisin ki burhan delili, âlem ile Hakkın hüviyeti arasındaki münasebetin kalkmasını gerektirir. Hâlbuki bir şeyi görmek, gören ile görülen arasındaki münasebetle mümkündür. Bu durumda hüviyeti itibarıyla Allah'ı O'ndan başkası göremez. Bu bilgi sahibi, Rabbini görürken ve müşahede ederken O'nu görmediği hükmünü verir ki, onun hükmü doğru olduğu kadar gördüğü de doğrudur. Bu nedenle 'Gözünü kendimden çeviririm' demiştir. Gözü Hak'tan çevrildiğinde, Hak kendi hüviyetiyle kulun gözü olur. Kul Hakk'ı bu halle gördüğünde, Hakk'ı Hak ile görenlerden olur. Gören kul iken görülen ve görme aracı Hak'tır. Her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, en büyük görme budur. Sahih bir rivayette, kulun dünya

hayatında bu makamı elde edeceği zikredilmiştir. Burası mutmainnefs-i nâtıkanın (düşünen nefs) ölümle birlikte ayrılacağı yaratılıştır. Allah şöyle der: *'Gözler O'nu idrak edemez.'*[87] Burada çoğul kullanılmıştır, çünkü kastedilenler, âlemdekilerin gözleridir. Ayette 'O'nu göz idrak edemez' denilmemiştir. Bununla birlikte azın çokluğu da olabilir. Fakat her durumda, kastedilen birden çok gözdür. Azlığın çokluğu hakkında şair şöyle der:

Bi-ef'el ve bi efale ve ef'ile
Ve fi'le, sayılarda azın çokluğu bu kiplerle yapılır

Şiirde geçen 'ef'el' kipine 'ekleb (köpekler)'; 'ef'al' kipine 'ebsar (gözler)'; 'ef'il' kipine 'eksiye (elbiseler)'ve 'fi'le' kipine 'fitye (gençler)' misal verilebilir. Allah'ın hüviyeti sıfatların birliği olunca, çokluk bulunmamıştır. Hüviyet gören herkeste Hakkın gözüdür. Görenlerin varlıkları çoğalsa bile hepsinde göz birdir, çünkü göz Hakkın hüviyetidir. Böyleyken gözün Hakkı idraki mümkündür, çünkü o göz, Haktan başkası değildir. Böyle bir durumda Hak gören ve görme aracıdır. Çünkü *'O'nu gözler idrak edemez'*[88] ayetinde olumsuzlanan şey şudur: Burada gözler, görülenlerin idrak edilmesini sağlayan manalardır, yoksa onlar, buradakinden farklı olarak, görülenleri idrak eden ve algılayan şeyler değillerdir. Çünkü Hakkın gözü senin gözün olduğunda, göz O'nu idrak edebilir. Bu durumda göz kula ait olsa bile, idrak Allah'a nispet edilir. Bu meseleyi derinden düşünmelisin, çünkü bu mesele gayet yararlı bir meseledir. Buradan Allah'ın bazı kullarına -âhiretten önce- dünya hayatında kendini görme nimetini ihsan ettiğini öğrenirsin. Allah'm bazı kulları için ise bu nimeti tehir etmiştir (âhirete bırakmıştır). Bazı kullar ise Allah'ı gözleriyle sadece âhiret hayatında görürler. Bunlar görmek bakımından diğerlerinden aşağıda bulunurlar. Allah'ın bazı kulları daha vardır. Onlar Allah'ı dünya hayatında iman gözleriyle berzah âleminde ise uyku, uyanıklık ve ölüm halinde hayal gözleriyle görürler. Buradan hareketle Allah ehlinden bazıları, bilginin perde olduğunu söylemiş ve bunu söylerken de nazarî bilgiyi, yani insanın Allah'a dair nazari düşüncesinden elde ettiği bilgiyi kastetmiş-

lerdir. 'Gözünü kendimden çevirtirim' ifadesi bu anlama gelir. Binaenaleyh (Hak diyor ki), beni görecek olan ancak benimle görebilir. Beni kendi gözüyle gören, sadece kendini görmüştür. Çünkü ben onun suretiyle kendisine tecelli ettim.' Allah adamları Allah'ı O'nun bildirmesiyle bilenlerdir. Allah onların gözleri (görme güçleri) olduğu kadar aynı zamanda bilgileri olmuştur. Böyle insanlarda nazarî düşüncenin bulunduğu tasavvur edilse, hiç kuşkusuz Hak onların bilgileri, görmeleri ve duymaları olduğu kadar aynı zamanda fikirleri de olurdu. Fakat böyle bir müşahedeye ve zevke sahip insanda, herhangi bir konuda tefekkür ve düşünme beklenemez. O sadece -farklı türleriyle- kendisine gelen ilhama göre davranır ki -arada tefekkür olmaksızın- doğrudan Allah'tan anlamak, ilham (vahiy) türlerinden birisidir. Bir insana tefekkür kaynaklı anlayış verilirse, böyle biri sözü edilen adam değildir, çünkü fikirden hareket eden bilgide bazen isabet edilir, bazen hata yapılır. Fikir kaynaklı olmayan anlayış Allah'ın kuluna sahih ve sarih ilhamıdır. Bu ilhamda peygamberlerin zevki, velilerinkinden üstündür. Çünkü genel içinde özele kabiliyetli olan, genel olanı da elde etmiş demektir. Hâlbuki özelin tezahür etmediği geneli elde eden, özel zevkin ortaya çıktığı makamı elde edemez. Özel genel içinde içkin olarak bulunsa bile, bütünde bir hükmü olsa bile zevkte bir hükmü yoktur. Bütündeki hükmü ise tafsil edilemez.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

Hz. Peygamber'e 'İsra gecesinde Rabbini gördün mü?' diye sorulduğunda kendisinden dolayı 'Nur idi, nasıl göreyim ki!' dediği Sırrın Münazelesinin Bilinmesi

Nuru gölge nasıl görsün?
Gölge onun sayesinde var, parlayan ışıkla

Gölge ışığın özelliğiyle bezenirse
Görünür hale gelir fakat ancak o durumda

Ruh bir gölge, cisim onu izhar eder
Yaklaştığında gördüğün zatın nurunda

Bizim söylediğimizi ancak bir yiğit bilir:
Halvete girmiş,

Arınmış bir halde onu görmüş yiğit
Bazen onu suretinde olan görebilir

Allah şöyle der: '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[89] Nurun bir kısmı idraki mümkün kılarken kendisi idrak edilemez. Bu nur, O'ndan sana bir perde olduğu gibi sen de onun üzerinde perdesin. 'Allah'ın yetmiş veya yetmiş bin -kuşku bendendir- nur ve karanlık perdesi vardır.' Burada zikredilen nur perdesi o perdelerdendir. Perde olan karanlıklar ise bunun dışında kalanlardır. Öyleyse nur senin üzerindeki perde olduğu kadar aynı zamanda sende perdelenendir. Böylece nur kendisiyle perdelenmiştir. Bu nedenle nur, hiçbir zaman görülemez. Karanlık da perdelenmiş olsa bile, kendisiyle gören arasındaki münasebet ve ilişki nedeniyle görülebilir. Çünkü var olanların karanlığından başka gerçek karanlık yoktur. Hz. Peygamber bir duasında Allah'tan kendisini nur kılmasını istemiştir. Çünkü biliyordu ki, Allah Nur'dur ve en

yakın nur, en yüce nurda içkindir. Yine biliyordu ki, Hak, her bakımdan kulun kul olmasını sağlayan her şeydir. Bununla birlikte hüviyeti bakımından Hakkın bir niteliği veya sıfatı yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber şunu da biliyordu: Allah'a nispet edilen sıfat -Hakkın sıfatı olmak bakımından değil- hüviyeti bakımından Haktan başkadır. Bu yönüyle kul hüviyeti itibarıyla Hakkı zikretmez, sadece kendisinde bulunan niteliklere göre Hakkı zikreder. Bunlar ise Hakkın hüviyetidir. Hz. Peygamber'in 'Beni nur kıl' demesi, 'Beni sen kıl (yarat)' demekle birdir. Hâlbuki Hak yaratılmış değildir (gayr-i mecûl). Bu nedenle Hakka şöyle hitap etmiştir: 'Beni sen olduğumu görme ve bilme mertebesine yerleştir ki âleme gelmiş olan başkalarından farklılaşayım. Böylece onlar bilmezken ben onları bileyim ve kendimin kim olduğumu bileyim. Hal böyle olunca; nur, nur içine girmiş olmaz sadece yaratılmış suretinde ortaya çıkan tek nur vardır.

Bu ismin ne kadar sırlı olduğuna bakınız! Yaratıklar karanlıktır ve onlar nurun karşısında duramazlar, çünkü nur onları kaçırtır. Karanlık nuru göremez ve Hakkın nurundan başka nur yoktur. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Nur idi, O'nu nasıl göreyim ki!' demiştir. Çünkü O'nu benden gören şey O'nun hüviyetiydi. Benim karanlığım O'nu idrak edemez. Bu bilgi, nazarî deliller ile ve de suretlerde gerçekleşen müşahedeyle idrak edilemeyecek garip bir sırdır. Bu sır ilahi bilgilerin en yücelerinden birisidir. Bu bilgi açık olsa bile, kuldan onu anlayan şey, (fena makamına ermesiyle birlikte) Allah'ın kendisidir. Öyleyse Allah bu meselede bilgi, bilen ve bilinendir!

Allah nuru göklere ve yere izafe ederek tafsil etmiştir. Bu itibarla gökler, güçlerle görülmeyen ve ulvî olan her şey iken yer duyulur güçlere gözüken aşağı (süflî) kısımlardır. Allah şöyle der: O zatından kaçmasının aynıdır. Bu sayede sadece O görülür ve nur göklerin ve yerin kendisidir. Burada müfessirlerin ayetin manası hakkında söyledikleri 'Allah aydınlatandır' veya 'hidayet edendir' gibi görüşleri söylemiyoruz. Bu isim Allah'ın özel ismidir. Allah göklere ve yere emaneti taşımaya karşı direnme veya emrine itaat etmeyi severek yerine getirmeyi hidayet edendir. Öyleyse burada (davete) icabet, birbirlerini

davet eden isimlerin birbirlerine icabet etmesi demektir. Bu da başka bir ilahi bilgidir. Burada ise göklerin ve yerin nuru olduğunu belirtmiştir. Nur, kaçırtan demektir. Bu yorumu lambaya yapılan özel benzetme destekler, çünkü lambanın bu özellikteki ışığı, gecenin karanlığını kaçırtır. Hatta ışık, gece olarak kalsa bile gecenin karanlığının kaçmasıdır. Çünkü gecenin varlık şartı, karanlığın bulunması değildir. Onu var eden şey, doğuncaya kadar güneşin batmış olmasıdır. Güneş battıktan sonra güneşin dışında bir ışığın veya karanlığın bulunup bulunmaması birdir. Gecenin mahiyeti hakkında birtakım hatalı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Allah *'Geldiğinde geceye yemin olsun'*[90] buyurmuştur. Gece karanlığın kendisi olsaydı, Allah onu kararmış olmakla nitelemezdi. Bazen karanlık yokken gece olabilir. Nitekim gündüz olur, fakat ışık bulunmayabilir. Çünkü gündüz, güneşin doğumundan batımına kadarki zamandır. Güneş tutulmuş olsa bile, gündüz var olmayı sürdürür. Şöyle denilebilir: Gündüzün 'nehar', yani gündüz diye isimlendirilmiş olması, onda ışığın yayılmasından kaynaklanır.' Şöyle deriz: 'Bu görüş doğru olsa bile, bizim gündüzün mahiyeti hakkında ileri sürdüğümüz görüşle çelişmez. Çünkü güneş tutulması arızî bir durumdur ve güneş kararmış olsa bile onun doğumunu etkilemez. Güneşin tutulma sebebi de malumdur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

'Kab-ı kavseyn (yayın iki ucu)' Münazelesi

Yayın iki ucu nedir ki; dairenin çapı
Allah ve âlem arasında ayrım koyar

Kim bir görürse, ayırmaz
Âlemin unutulan yakınlığı

Ondadır veya daha yakındır ve ona ait
Onda bilgi sırları bulunur, akıl onları bilmez

Kuşku 'veya'nın otoritesinde gözükür
Yakın olanın hükmü onun; makam ve otorite sahibi

Ayet Necm suresinde inmiş
Benzerler ve misillerin varlığını gösterir

Bütün bu söylediklerimi bilenler var
İnanç ve fiil olarak makam sahipleri nezdinde

Daire sureti tecelli ettiğinde sözle der ki:
Emreden ve yasaklayan sensin!

Allah şöyle der: '*Yayın iki ucu kadar veya daha yakın idi.*'[91] Burada surî yakınlığa işaret etmektedir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in 'Bir ip sarkıtsaydınız, Allah'ın üzerine düşerdi' buyurduğu aktarılır. Allah '*Rahman Arş'ın üstüne istiva etti*'[92] buyurur. Hz. Peygamber 'Rabbimiz gecenin son üçte birinde yakın semaya iner' buyurur. Hz. Peygamber zayıf akılları şaşırtırken Allah'ın mertebesine kendini adamış akılları uyarmış, onlar da Allah'ın neyi kastettiğini anlamışlardır. Onlar daha çok isteseydi, Allah da artırırdı. Nitekim Allah, '*Sonra yaklaştı*'[93] buyurur. Bu ayet, Allah'ın ayetlerini görmek üzere göklere doğru yükseltildiğinde Hz. Peygamber'in israsıyla ilgilidir. '*Sarktı...*'[94] Bu ifade hadiste zikredilmiş ipin kendisi olduğuna işaret etmek ve dikkat çekmek üzere, bu yorumu desteklemiştir. Bu yönüyle Allah hakkında yükselmek ve inmek nispetleri eşittir. Bu sayede balık sahibinin (Yunus) haberiyle (göklere yolculuk yapan) isra sahibinin haberi bir olur: Yani onlardan biri ötekine göre Hakka daha yakın değildi. Binaenaleyh bu ifade, mekânsızlığa ve ilahi zatın herhangi bir kayıtla sınırlanmadan meçhul kaldığına işaret eder. Allah'ın isra gecesi peygamberine gösterdiği ayet-

lerden biri, yükselirken aşağıya sarkmış olduğunu ona göstermesidir. Bu durum Allah hakkındaki bilgisinden söz ederken Ebu Said el-Harraz'ın 'O'nu iki zıddı bir araya getirmesi özelliğiyle tanıdım' diye dile getirdiği ifadesinin aynıdır. Harraz bu sözünün ardından şu ayeti okumuştur: '*O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır.*'[95] Allah her şeyde hüviyetiyle bir halde bulunur. Hatta Allah iki zıddın ta kendisidir: Sen olmasaydın, yaklaşma ve sarkma olmayacaktı!

Ne yakınlık var ne sarkma
Ne yükseliş var ne inme

İyice düşünürsen görürsün
Bütün bunlar çizgilermiş

Sen hüviyetin bakımından niteliği ve sıfatı olmayan birisin. Ebu Yezid'e 'Nasıl sabahladın?' diye sorulunca şöyle demiş: 'Benim ne sabahım ne akşamım var! Sabah ve akşam nitelikle sınırlanan kimseye ait, benim bir niteliğim yok ki! Ben bir süre ağlamış, bir süre gülmüştüm. Şimdi ne ağlıyorum ne gülüyorum!' Yükselme ve inme bir niteliktir. Hâlbuki hüviyeti ve kendisi bakımından kulun yükselmesi ve inmesi mümkün değildir. O halde yükselen inenin kendisidir. Sarkmış olan yaklaşmıştır. Başka bir ifadeyle ona doğru sarkmış ve yaklaşmıştır. Böylece '*yayın iki ucu*'[96] olmuştur. Dairede iki ucu ortaya çıkartan şey, vehimdeki çizgidir. Onun mevhum olduğunu söylemek yeterlidir. Mevhum, dışta var olmayan demektir. Bununla birlikte mevhum, daireyi iki kavse bölmüştür. Hüviyet dairenin kendisidir ve iki kavisten başka bir şey değildir. Birinci kavis hüviyet bakımından ötekinin aynıdır. Sen ise vehimde var olan bu bölen ve ayıran çizgisin. Hakkın karşısında âlem de vehimde var olan bir şeydir (mevhûm). Vehimden kalktığında ortada daireden başka bir şey kalmaz: Artık iki kavis yoktur. Rabbine bu kadar yakın olanın, başka bir ifadeyle daireyi bölen çizgi kadar yakın olup sonra nefsini oradan kaldıran insanın elde edeceği Allah hakkında bilgileri hiç kimse bilemez. Bu durum '*Kuluna vahyettiği şeyi vahyetti*'[97] ayetinde belirtilir. Allah Kuran-ı Kerim'de bize

bu yakınlıkta Hz. Peygamber'e vahyettiği şeyleri belirtmediği kadar Hz. Peygamber de bu ilahi yakınlıkta kendisine vahyedilen şeyleri bize açıklamamıştır. Bu mertebede vahyi (ve ilhamı) telakki ve algılama sadece zevk edenin anlayabileceği doğrudan bir telakkidir.

Menziller içerisinde bu münazelenin dışında noktanın çevreyle birleşmesini gerektiren başka bir menzil yoktur. Çevre noktayla birleştiğinde, aradakiler ortadan kalkar. Hakkın varlığında âlemin silinmesi bu demektir. Nokta çevreden ayrışmaz. Aksine nokta 'nokta' olmak yönüyle çevre de çevre olmak yönüyle ortadan kalkar ve geride gerçek var olan hakikat kalır. Bu hakikat, onun hükmünü ve âlemden kendisine nispet edilen şeyleri tümel-genel olarak dışta ve hükümde ortadan kaldırır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

'İki varlığın sorulması' Münazelesinin Bilinmesi

Varlığımda benim aynımsın ya sen
Bütün güçlerimin yeri benim ve sensin

Veya iş benim kendim olmamdır
Veya sen varsın bir tek

Veya bir şekilde ben
Başka bir açıdan sen

Sen okunmayan ve bilinmeyen bir harf
Sen şaşkınları hayrete düşüren

Acizlik görüyorum, acizlik kendim
Gerçekleri bilmiyorum: neredesin sen?

Bilgi öğrenmeye gücüm yok
Sen de öğrenmeme imkân vermiyorsun

Hakkın varlığında aciz kaldık ve hayrete düştük
Sen de düştün, Rahman'ın izzetine yemin olsun

Ben yok oldum, sensin O
'Sen' derken bir bak benim sözüme bir bak

'Sen' derken kimi kastederim, benim aynım değilsin
Ama benden başka da değilsin: 'Sen' derken hayretteyim

Çünkü ben sözümün anlamını bilmiyorum
'Sen' diyen kimdir, onu da bilmiyorum

Varlığımın içerdiği bir şey görüyorum
Ondan başkasın sen ve sen değil o

Yok olursak 'kulum yaptı' diyorsun
Kendinden başka bir şeyle bizi ispat edersin

Bana kim olduğumu söyle ki göreyim
Bileyim: Ben mi, yoksa sen mi sensin?

Allah olmasaydı, biz kullar olmazdık
Kul olmasaydı Sen de sen olmazdın

Beni sabit kıl ki, seni ilah olarak ispat edeyim
Beni yok etme, yoksa Sen de yok olursun!

Allah şöyle der: '*Attığında sen atmadın, fakat Allah attı.*'[98] Bu ayet iki varlığın ve onların hükümlerinin onaylamak demektir. Sonra Allah ispat ettikten sonra birisini hükmünü düşürmüştür ki O sözü doğru olandır!

Bilmelisin ki bir şeyin 'enniyyeti (varlık, hakikat)', sufilerin ıstılahına göre onun hakikatidir. Bu hakikat Hak için '*Kuşkusuz ben senin rabbin olanım*'[99] ayetinde, yaratıkların en kâmili için de '*Ben Allah'ın peygamberiyim*'[100] ayetlerinde ifade edilmiştir. Bu iki enniyyet ibareye gelir. Onlar iki zarftır ve her birisinin ötekine ait olmayan bir hükmü vardır.

Onların dediği söz bu söz, kastettikleri de bu mana:
Allah'tan başka bir şey yok, masiva denilen bir şey yok!

Yükümlü tutmuş da; teklif yaratılmışın varlığını gerektirir
Dirayet sahibi olmalı teklif için; hâlbuki O'ndan başkası yok ki!

İlahi enniyyet (Hakkın hakikati), söyleyen; yaratılmış olan ise dinleyendir. Ona söylenen söz, var olma sözüdür. Bu söz yaratılmışa varlığı esnasında söylenmez. Böyle bir söz ancak yokluk halindekine söylenebilir. Dolayısıyla yaratılmışa var olmak nispet edilemeyeceği için maduma, yani var olmayana teklif olabilir. Dolayısıyla varlığı kabul etmekle münfail (edilgen) olana veya kendisinden var olmuş bir şeye böyle bir emir verilemez. Öyleyse var olana ait bir söz olmadığı gibi (buradan kaynaklanacak) abes ve hikmete aykırı bir durum da yoktur. O halde Allah yükümlü tuttuğu şeye yokluğu halinde 'ol' diye emreder, '*O da olur.*'[101] Yani o şey zaman içinde var olanın mahallinde meydana gelir ve artık -gerçekte ona ait değilken- o mahalle nispet edilir. Bu nedenle iki enniyyet iki uç olmuş ve birbirlerinden ayrışmışlardır. Yaratılmışa ait enniyyet, koruyucu olması itibarıyla, kendini feda edip Hakkın mertebesini tercihin yeridir. Koruyucu nitelikle kulun enniyyeti zuhuru esnasında Hak'ta fani olur. Bu durum '*Kuşkusuz ben Allah olanım*'[102] ayetinde belirtilir. Burada kula işaret eden 'nun' harfi

'n'ye Hakkın zamiri olan 'yâ' harfi etki etmiştir. Böylece 'nun' kesreli gelmiş, Kadim'in yaratılmışta etkisi ortaya çıkmıştır. O olmasaydı 'inneni' kelimesindeki 'in' kesreli olacaktı ki, o da Hakkın enniyyetidir. Nitekim *'İnneni ene (kuşkusuz ben)'*[103] ifadesinde böyle gelmiştir. Çünkü onun bir eseri olmalıdır. Vikaye (koruyuculuk ile vikaye arasında bağ var) nun'u olan kulun enniyyetine Hakkın enniyyeti etki etmemiş olsaydı, onu kesre yapardı. Onun makamı fetih demek olan rahmettir. Bu durumda onu kendi makamında ancak kendisi kaldırmış, ona kendinden başkası etki etmemiştir. Kulun Hakk'a en yakın olduğu durum, Hakk'ın enniyyetiyle zamir arasında vikaye, yani koruyucu olarak bulunduğu durumdur. Böyleyken sınırlanmış ve kuşatılmış bir haldedir. Hak her yönden onu kuşatmış, rahmet niteliği baki olsun diye, ona merhamet etmiştir. Bu rahmetin kapısı açıktır ve Allah o rahmet vasıtasıyla yaratılmış hakkında varlığı korur. Geride kulluk makamında meydana gelen vikaye, yani koruyucu 'nun' harfinin varlığı kalır. Bu 'nun' harfi, Hakk'ın zamiri olan yâ zamirinden meydana gelen kesredir. Böylece kulda Hakkın tesiri gerçekleşir. Bu ise kulun makamı olan zillet ve muhtaçlıktır. Kulun Hakka vuslatta bundan üstün bir makamı yoktur. Çünkü burada makamının kendisinde ortaya çıkmasıyla hakikatinin varlığı ona aittir. O ise Hakta fani ve mündemiç iken her yönden Hak ile kuşatılmıştır. Böylece kesre ona tesir ettiğinde, nefsini Rabbiyle bilirken Rabbini de üzerinde bulunduğu rahmetle kendisini baki kılarken bilir. Çünkü Allah Rahman ve Rahim'dir. O halde Allah'tan kulun varlığına yönelik fetih ve ihsan, süreklidir. Bu nedenle kul Allah'ı sürekli Rahman diye müşahede ederken kendisini etkilenen diye tanır ve böylece sürekli kulluğunda kalır. Bu makam, yakınlığın en ileri derecesidir. Ebu Yezid el-Bestami Allah'a yakınlık hususunda bu makamı müşahede etmezden önce O'nun hakkında hayrete düşüp şöyle demişti: 'Rabbim! Sana neyle yaklaşayım?' Allah 'Bana ait olmayan bir şeyle' deyince. Ebu Yezid 'Her şey sana ait iken sana ait olmayan şey ne demektir?' demiştir. Bunun üzerine Allah 'zillet ve yoksulluk' demiştir. Ebu Yezid Hakkın enniyyetiyle kullun enniyyetine ait hususları öğrenmiş, bu makama girmiş, en kâmil yakınlığı elde etmiş, müşahede ve vecdi bir araya getirmiştir. Çünkü orada her şey yok

olmuştur. Bu itibarla sufilere göre müşahede, varlığın ve hakikatin (ayn) değil, hükmün fani olmasıdır. Bu makamda varlık fani olmadan müşahede vardır. Bu nokta bizimle sufilerin görüş birliğinde olduğu bir husustur. Bu müşahedede hüküm de kalkmaz, çünkü bu müşahede Hak adına hakkı olan rahmet fethini geride bırakır. Bu belirli yakınlık olmasaydı, iş Hakkın enniyyetine dönerdi. Bu nedenle *'Ben senin Rabbinim'*[104] ayetinde zuhur etmiştir. Buradan şu öğrenilir: Haktan bir eser ortaya çıktığında, o eserin hükmünün de ortaya çıkması zorunludur. Bu yönüyle var olan sadece Haktır. Öyleyse eser Haktan yine Hakka dönmüştür. Sonra kul gelmiş, ilahi enniyyet ile etki eden arasına girmiş, kendisine tesir etmiştir.

Halkın enniyyeti sınırlanmış
Hakkın enniyyeti sınırlanmaz

Birinden şunu alır, ötekine şunu verir
Hepsi O'nun hallerine gıpta eder

Varlığı müşahede gözüyle bağlamış
Bağlanan kimse için değerli bir makam

Yakınlık makamına ulaşamaz
Sırrı kirlenmiş bir kul

Rabbim beni kendisiyle süslediğinde bu makamla sevindiğim kadar, Allah'ın bana ihsan edip var olanların kabul edebileceği hiçbir şeyden sevinmemiştim. O makam, makamların en yücesi ve en üstünüdür. Bu makam -onlar farkında değilken- Allah'ın dışındaki her şeyin makamıdır. Allah'ın bazı kullarına yönelik inayetinden birisi onlara bu makamı göstermesidir. Böyle birinin âlemdeki üstünlüğü söz konusu makamı hallenerek ve zevk ederek öğrenmesidir. Kimse başkasını nefsine tercihin (îsâr) meyvesini bu makam sahibinin devşirdiği gibi devşiremez, çünkü başkasını tercihin meyvesi, kendine tercih ettiğin kimsenin değeriyle ölçülür. Bu makamda kendine tercih ettiğin

Haktır. Bu nedenle -rahatlığın Hakka nispeti tarzında- bu tercihin meyvesinden devşirdiklerine karşılık sana sevinme ve ferahlama nispet edilir. Bu sevincin haz ve mutluluğunun büyüklüğüne bakınız! Bu makama dair yapılabilecek uygun açıklama budur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

'Benim celalim karşısında küçülene inerim, bana karşı büyüklük taslayana azametimi gösteririm' Münazelesinin Bilinmesi

Nasıl davranırsan Hakka öyle karşılık bulursun
Cüret etme! O'nun dengi misin?

'O'na aidiz' de, 'O'nunlayız' deme
Çünkü yok bir benzeri O'nun

Allah'a harp açan O'nun gücünü görür sonunda
Menziller batıl olur gider

O silahı atandır
Menziller ona aittir

Tayfur dedi ki benim tutuşum daha çetin
Bu söz yerinde bir söz değil

O'nun bizdeki varlığı sabit bir varlık
Bizim O'nda olmamız gerçek bir varlık

Allah şöyle buyurur: '*Sen içlerinde bulunduğun sürece Allah onlara azap etmeyecektir.*'[105] Başka bir ayette '*Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik*'[106] buyurur. Burada Allah mümin olanı veya olmayanı ayırt etmemiştir. Kul kendi hakikatinden ibaret olan makamında vasıflardan soyutlanmış bir halde iyi veya kötü bir nitelik taşımadan bulunursa, aslı üzerinde bulunmuş demektir. Bu itibarla kulun aslı, küçüklüktür. Hak ise niteliklerin kulda görünmesini irade buyurmuştur. Bu nedenle âlemden müstağni kalmasını gerektiren hüviyetinden çıkarak kuluna tenezzül buyurması gerekir. Allah âlemlere muhtaç değil iken Hz. Peygamber Bedir günü Rabbine şöyle demiştir: 'Bu topluluğu yok edersen bu günden sonra sana ibadet edilmeyecek!' Hz. Peygamber'den başka birisi bunu söylemiş olsaydı, hiç kuşkusuz, bilgisiz ve münkir insan, kendinden beklenebilecek ve ona yaraşan sözleri söylerdi. Böyle esintiler, Allah ehlinden olan ariflerin kalplerine eser durur. Onlar bu ifadeleri dile getirseler, mümin onları tekfir ederken delil sahibi akılcı onları cahil diye suçlar.

el-Vehhab Allah'a hamdolsun
Masum kılan Allah'a hamdolsun

Şanı olan sözü söylemedi
O masumun söylediği söz

Allah onu haramdan perdelemiş
Allah ona merhametle şahadet etmiş

Bir hadiste 'Allah karşısında tevazu sahibi olanı Allah yükseltir' denilir. Bu durum Allah'ın kuluna tenezzülüdür. Buna karşılık Allah'a karşı büyüklük taslayanı Allah alçaltır. Allah bir insanı ancak kendi büyüklüğünü ve azametini göstermekle alçaltır. O, el-Âlî ve el-Azim'dir. Hz. Peygamber 'Bunlar sizin amellerinizdir, size döndürüle-

ceklerdir' deyince, Haktan ancak üzerinde bulunduğumuz durumu gördüğümüzü anladık; dileyen amel etsin, dileyen etmesin! Bu, bütünüyle doğru bir ifadedir. Çünkü amel, başka bir şey değil, sahibine dönen bir şeydir. Allah amelleri bize izafe etmiştir. İçimizden bilgi sahipleri bu durumu öğrenince, geri döndürüldüğünde amelin kime döndüğünü de anlamışlardır. Hadisle ilgili bu kadar açıklama yeterlidir.

Allah el-Kebir ve el-Mütekebbir'dir. Buradan büyüklüğün ve kibrin Allah'a nasıl nispet edileceğini ve tekebbürün O'na nispetinde bir hayretin bulunduğunu öğrendik. Hakkın kullarına tenezzül edişini bilirsek, bu nispeti öğreniriz. Çünkü mümkünün Allah'ın hakkı olan muhtaç olmamak özelliğine ulaşması mümkün değildir. Buna karşılık Hak müstağni olsa bile, ihsan ve lütfu ile kullarına tenezzül eder. Kul ilahi tenezzülün değerini bilmeyebilir ve Hakkın tenezzülü nedeniyle kendi nefsinin değerini abartabilir. Böyle bir insan, Hakkın kullarına tenezzül edişinin kullarının varlıklarından değil, esma-i hüsna'nın hükümlerinin mümkünlerde izhar edilmesi demek olduğunu anlamamış demektir. Aynı zamanda, Hakkın yarattıkları nedeniyle değil, kendi nedeniyle tenezzül ettiğini de bilememiş demektir. Nitekim Allah '*cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım*'[107] der. Yani insanlar ve cinler Allah için, yani O'na ibadet etsinler diye yaratılmıştır. Yaratmak Allah'ın hakkı olan 'âlemlerden müstağnilik' makamından tenezzül ve inmek demektir. Kullar içinde buna aykırı bir tahayyülle Hakkın yaratılmışların üstün değeri ve konumu nedeniyle kendilerine tenezzül ettiğini ileri süren kişi cahillerin en cahilidir. Bu nüzul Hakka, daha doğrusu cahil insan Hakkı bu tenezzüle karşı el-Mütekebbir diye isimlendirir. Böyle bir tenezzülden sonra artık hem varlık hem değer bakımından bu ismi kabul edemez ki bunun böyle olması kaçınılmazdır.

Bu bölümün tam açıklaması kitabın sonunda -Allah izin verirse- beş yüz elli sekizinci bölümde gelecektir. Bu münazele Hakkın âlemin aynası olup aynada suretlerin gerçekte bulundukları durumdan başka bir şeyin görünmediğinin ve yaratıkların suretlerinde derece derece olduklarının bilgisini kazandırır. Münazelenin özeti budur.

'Allah hakkı söyler, doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZUNCU BÖLÜM

'Seni hayrete düşürürsem, kendime ulaştırırım' Münazelesinin Bilinmesi

Hayrete düşen ermiştir
Hidayete eren ayrılmış

O sabit bir nitelik
Aziz ve Celil'e ait

O gerçek bir nitelik
Anlayan kullar için

Biri çıkar ve derse hidayete ulaştım
Gaflettedir, o biliniz

Onu zevk düşkünü görürsün
Zevk u sefaya dalmış

Ayıbını ortaya çıkartmış
Darbımeselde denildiği gibi

Burada sözü edilen darbımesel Hz. Peygamber'in 'Nice giyinik vardır ki, çıplaktır' hadisinde dile getirilir. Allah hayret hakkında şöyle der: *'Allah kendilerine hidayet ettikten sonra herhangi bir topluluğu saptırmaz, ta ki onlara sakındığı şeyi açıklar.'*[108] Hayrete kaynaklık teşkil eden bir ayette *'Allah sizi ve amellerini yaratmıştır'*[109] buyurur. Başka bir

ayette ise şöyle buyurur: *'Attığında sen atmadın.'*[110] Aynı şekilde *'Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürmüştür'*[111] buyurur. Öldürme yaratılmışın fiili olarak görülürken Allah duyuda zorunlu bir şekilde gerçekleşmiş bilgiyi olumsuzlamaktadır. Hz. Peygamber bu münazelede şöyle buyurur: 'Ben senin övgünü yerine getiremem.' Bu makam, hayretin yüceliği ve izzeti makamıdır. 'Sen kendini övdüğün gibisin.' Bu, vuslat ve erme halidir. Hz. Ebu Bekir bu münazelede şöyle demiştir: 'İdrake ulaşmaktan acizlik bir idraktir.' O da hayrete düşmüş ve ermiştir. Binaenaleyh Hakta hayrete ermek, Allah'a ulaşmanın ta kendisidir. Hayret bir hakikate ait suretlerin kendi üzerlerinde farklılaşması nedeniyle en çok tecelliye mazhar olanlarda meydana gelir. Bu yönüyle tanımlar, suretlerin değişmesi nedeniyle değişir. Suretleri sınırlamak mümkün olmadığı kadar aynı zamanda onlar bilinmez ve görünmezler. Öyleyse suretlere tabi tanımlarla hareket eden, hayrete düşer. Bir hakikatin bulunduğunu ve onun -kendiliğinde değil- bakanların gözünde suretten surete girdiğini bilen ise bilinmeyen ve görülmeyen meçhul zatın varlığını bilir. Buradan da Allah'ı bilenlerin dört sınıf olduğunu öğrenir. Birincisi Allah hakkında sadece nazarî düşünce yönünden bilgi sahibi olanlardır. Onlar selbi, yani tenzihi benimseyenlerdir. İkinci sınıf, Allah hakkındaki bilgisinin tecelliden meydana geldiği kimselerdir. Onlar ise tanımları ve sübûtu kabul edenlerdir. Üçüncü sınıf, Allah hakkındaki bilgilerinin müşahede ile nazarî bilgi arasında gerçekleştiği kimselerdir. Söz konusu insanlar tecelli (söz konusu olunca) suretlerle sınırlı kalmadıkları gibi bakanların gözlerinde o suretlerle ortaya çıkan zatın bilgisine de ulaşamazlar. Dördüncü grup, bu üçünden biri olmadığı gibi onların dışında da değillerdir. Onlar, Allah'ın bütün inanç suretlerini kabul ettiğini bilenlerdir; inanç suretinin kime ait olduğu durumu değiştirmez. Bu sınıftakiler iki kısma ayrılır: Bir kısmı Hakkın mümkünlerin suretlerinde tecelli eden olduğunu söylerken diğer grup mümkünlerin hükümlerinin Hakkın varlığında ortaya çıkan suretler olduğunu söyler. Hepsi de gerçeği olduğu durumda dile getirmiştir. İşte buradan hayret ortaya çıkar ve bu hayret, sahipleri adına hidayetin ta kendisidir. Kim hayretle kalırsa, hayrete düşer; kim hayretin varlığıyla beraber olursa, hidayete erer ve erer.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

'Kimi perdelersem ben perdelerim' Münazelesinin Bilinmesi

Kulun perdesi farkında değil ama kendinden
Onun varlığı perdenin kendisi

Ey insanlar! Dinleyin sözümü, öğrenirsiniz
Ümmü'l-kitab'da söylenmiş sözü

'Yardım isteriz' sözü bizi izhar etmiş
Fiillerim ve varlığım yok oluşta

Biz her yerde şaşkın dolaşanlarız
Her kapıda duranlarız biz

Allah şöyle buyurur: *'Senden önce gönderdiğimiz her peygamberi kavminin diliyle göndermiştik.'*[112] Peygamber onlarla onların aşina olduğu kelimelerle konuşmuş, bir fiil gösterdiğinde geleneklerinde alışık oldukları fiilleri göstermiştir. Bu itibarla onların âdetlerinden birisi, aralarında yürüyen büyük bir insanı perdelemeleridir. Bunun manası, onun önünde perdedar olarak durmaları demektir. Önde yürümekle ilgili olarak Allah *'Onların nuru önlerinde yürür'*[113] der. Bunun nedeni şudur: Büyük insan cemaatin önündeyse, tanınmaz ve ona saygı göstermeyi sağlayacak gerekçeler ortaya çıkmaz. Önüne perde çekildiğinde ise sıradan insanlar onu görmek için arzu duyar ve ona yönelirler,

perdedarların saygınlığı hakkındaki bilgilerine göre kalplerinde saygı uyanır ve o kişiyi yüceltirler. Allah bir kulunu yüceltmek istediğinde, onu menzilinden ayırır ve hilatler giydirir, isimlerini verir, yarattıkları içinde hükümdar yapar, işlerin idaresini onun eline verir ve önünde saygınlığını izhar eden bayraklar taşıtır. Nitekim bir hükümdar da mevki bakımından kendisinden üstün olsa bile devrin kutbu önünde böyle yapar. Bu hale sahip kimsenin mertebeye hakkını vermesi gerekir. Dolayısıyla kulluk mertebesinden perdelenmiş olması gerekir. Ondan perdelendiği ölçüde, Rabbinden perdelenir ve durumun böyle olması kaçınılmazdır. Çünkü o esnada mertebe ona aittir ve vakit onun vaktidir. Hüküm her durumda vakte aittir. Bakınız! Allah kendinden haber verirken *'Her gün bir iştedir'*[114] buyurur. Öyleyse o vakte göre davranır. Çünkü Allah ancak kabiliyete göre verir. Onun vakti (hal), kabul etmektir ve böylece işler hikmete göre cereyan eder. Binaenaleyh vakit izhar ettiği hükümle sahibi üzerinde hüküm verir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Kişi hükümdarın izni olmaksızın eman alamaz veya izni olmadan onun davetine oturmaz.' Hükümdar halkından birinin evine girdiğinde, yerleşik ilahi edep onun ev sahibinin emrine uyması şeklinde hüküm verir. Ev sahibi hükümdarı nereye oturtursa, oraya oturur. Halife ev sahibinden daha büyük ve daha muteber olsa bile, evin hükmü onun üzerinde hüküm sahibi olmuş, hükümdarı yönetilen yapmıştır. Bakınız! Kulun varlığı -ki âlemi kastediyorum- Hakkın varlık (vermesi) ve yaratmasıyla ortaya çıkmıştır, çünkü hüküm O'na aittir. Sonra önde olan geride kalmış, geride olan öne geçmiştir. Bu nedenle âlemi bilmezden Allah hakkında bilgi sahibi olan olmamış ve böyle biri âlemde ortaya çıkmamıştır. Bu ise yaratılışın bir karşılığı olmuş, bu karşılık hakkında araştırma yapan kişiyle birlikte âleme dönmüştür; çünkü Hak karşılığın ve cezanın mahalli olamaz. Öyleyse kulun ameli kendine dönmüştür. Nitekim yaratılmışlardan meydana gelen övgülerle Hakkın ameli yine Hakka döner.

Zamanımızdaki iki arif hakkında şöyle bir hadise anlatılır. Ebu'l-Bedr şöyle anlatır: 'Bir gün Miyafarikin'de o ikisinden birinin huzuruna girmiştim. Kendisine Bağdat'taki bir arifin durumunu söyleyince bana şöyle demişti: 'O benim emrimin nüfuz ettiği kimselerdendir.'

Sonra Bağdat'ta öteki arifin yanına gelip dedim ki: Miyafarıkin'de Vekaf'a uğradım ve ona senin durumunu sordum. Bana 'onu emrimin nüfuz ettiği kimselerden birisi olarak görürüm' dedi. Ben bu sözü söyleyince, bana şöyle dedi: 'O böyle zannediyor. Allah'a yemin olsun ki, ben onu önümde perde taşırken gördüm.' Ebu'l-Bedr şöyle der: 'O ikisinin söyledikleri hakkında hayrete düştüm. Çünkü bana göre ikisi de doğru söylüyordu. Bu hayreti benden kaldır' deyince, kendisine şöyle dedim: 'Her biri doğru söylemektedir ve her birisi arkadaşını kendi otoritesi altında ve kendi mahallinde görmektedir. Hüküm mahal sahibine aittir. Burada mahallin hükmü ortaya çıkmıştır, yoksa her ikisinin mertebelerinin hükmü ortaya çıkmamıştır. Onların makamları bu sözlerden değil, başka bir yerden öğrenilebilir.' Söylediklerim üzerine sevindi ve sözlerimin doğruluğunu anladı. İnsaf sahibinin mertebeleri ve onlarm hükümlerini bilmesi gerekir. İlahi gazap ile rıza mertebesinin ilişkisi nedir? Mesela kul bir iş yaparak rabbinin öfkesini çeker. Böyle bir durumda kul kendisine karşı suç işlemiş demektir. Hak ise gerçekleşen fiile göre ya affeder veya cezalandırır. Aynı kul bir iş yapar ve rabbini memnun eder. Demek ki rabbini öfkelendiren ve razı eden kulun kendisidir. Hak ise kulları karşısında onlarm hallerine göre bulunur, başka bir durum söz konusu değildir. Yaratılmışların Kesib'deki hallerine bakınız! Orada Hakk'a konuk olduklarında, arifler zikrettiğimiz bu yerde dolaşırlar. Cennetlerine ve ailelerine döndüklerinde, Allah onlara tecelli eder, onların hali başkalaşır ve değişir. Çünkü menziller onlara ait iken Kesib Allah'a aittir. Allah senin kulağın, gözün olduğunda, sana tenezzül etmiş demektir. Sen de düşünürken ve duyarken Allah'ın karşısında edepli davranırsan, O senin yanında kalır; saygısızlık edersen, senden ayrılır. Allah karşısında edep şeriatın O'na karşı davranmanı buyurduğu tarzda olmalıdır. Sen O'nun evine girdiğinde -ki onun evi cami/mescittir- hüküm O'nundur. Bunun nedeni, ev sahibinin Hak olması ve hükmün eve ait olmasıdır. Şeriat mescide girildiğinde iki rekât namazla mescidin selamlanmasını (tahiyyetü'l-mescid) ve orada izin verilmeyen bir işi yapmamayı emretmiştir. Bunu bilmelisin!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

'Ben sadece seninle perdelendim, değerini bilmelisin, kendini bilmeyenin durumu ne kadar gariptir' Münazelesinin Bilinmesi

Giyenini tanımayan bir örtü
Giyeni Rahman olan bir örtüdür

Rahman âlemlerde onunla süslenir
Kalp topluluğu olan ruhlar onun bekçisi

Onlar kendisinden ahlak kazanır
Allah'ın peygamberi onun seyisi

Allah şöyle der: '*Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir.*'[115] Başka bir ayette şöyle der: '*Sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmiştir.*'[116] Allah kendinden haber verirken 'Mümin kulumun kalbi beni sığdırdı' der. Öyleyse varlık (emir) Haktır. Onun zahiri, halkın (yaratılmış) suretidir. Hak ortaya çıkanın ve zuhur edenin ardındadır. Nitekim örtülmüş olan da örtünün ardındadır. Kul ise Hakkın büyüklüğü ve azametidir, çünkü Allah 'Büyüklüğüm benim örtümdür' demiştir. Bu nedenle yaratılmış olan, Allah'ın azametinin ve yüceliğinin mahallidir. Azamet yüceltilende değil, yüceltendeki bir niteliktir; yüceltilende bulunmuş olsaydı, kendisini tanımayan ondan çekinmezdi. Allah isimlerini kendisine hilat yaptığı Ebu Yezid'e şöyle demiştir: 'Benim suretimle kullarımın yanına çık, seni gören beni görmüş demektir.' Ebu Yezid bir adım attığında kayıp düşünce, Allah şöyle demiştir: 'Sevdiğimi bana döndürün, benden ayrılmaya güç yetiremez.' Kim kendini bilirse, Allah'ı bilmiş olacağı gibi kim Allah'ı bilirse kendini bilmiş demektir. Allah'ı bilmek, kendini bilmemektir. Kendini bilmen ise Allah'ı bilmen demektir. Çünkü sen O'ndan var oldun. Nitekim 'Hepsi O'ndandır ama O senden değildir' denilir. O halde

sadece menzili ve kadri (değeri) bilmek vardır. '*Biz onu Kadir gecesinde indirdik.*'[117] Başka bir ayette '*Onu Cebrail indirdi senin kalbine*'[118] denilir. O halde kadir gecesi sensin! Çünkü sen tabiat ve Haktan ibaretsin. Kuran nazil olmazdan önce, kadrin büyüklüğüne şahittir. Sen '*Bin geceden daha hayırlısın*'[119] Yani hepsinden daha hayırlısın, çünkü bin, sonsuza kadar bileşikliğin gerçekleştiği basit sayıların sonudur. Aynı şekilde Allah'ın yarattığı şeyler de namütenahidir, çünkü Allah sürekli yaratandır.

Ayette 'şehr (ay, bilinmek, şöhret)' kelimesi gelmiştir. Bunun nedeni binlerce ayın içindeki kadir gecesinin meşhur olmasıdır. Bunu böyle olması zorunludur. Çünkü ayların en hayırlısı kendisinde kadir gecesinin bulunduğu aydır. Bu kadir gecesi içinde kadir gecesinin bulunduğu bin aydan hayırlıdır. Bu itibarla kadir gecesi bütün işleri toplayandır ve bütün var olanlar içerisinde genel olandır.

Kul bu münazelede koruyan ve korunandır. Başka bir ifadeyle kul gayret ve saklanmak amacıyla kendisini örtü edineni korur, zayi olmasın diye kendisine özen gösterilmesi için örtünen tarafından korunur. Çünkü kul yaratılmış olduğu için zayi olma tehlikesiyle yüz yüzedir. Onun bir koruyucuya ihtiyacı vardır. Bu durum, devrî (döngüsel) bir karşılıktır. Bunu anlamalısın.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(Kendisinde sâlike) 'Hangi tecellinin seni yok edeceğine bak, benden onu isteme, yoksa onu sana veririz de onu alacak kimse bulamayız' (Denilen) Münazelenin Bilinmesi

Şöyle bir tecelli istemekten sakın!
Seni senden fani kılan

Ben veririm sen alamazsın
Çünkü fani olmuşsun sen

Böyle bir talepten uzak dur
Üzerinde kurulabilecek şeyi talep et

Beka o şeye dayanabilsin
Lakapla isimlendirildiğin şey olma

Allah şöyle der: '*Açıklandığında sizi üzecek şeyleri sormayın.*'[120] Fena ve beka hakkında şunu bilmelisin: Tasavvuf yolunda göreceli olarak bir şeyden fani olunur, bir şeyle baki kalınır. Herhangi bir şekilde Allah'tan fani olmak ise söz konusu değildir, çünkü O'ndan başka bir şey yoktur. Zorunluluk seni O'na yönlendirir ve bu nedenle Allah bizim için es-Samed diye isimlenmiştir. Çünkü âlem bütün işlerinde O'na iltica eder. '*Bütün iş O'na döner.*'[121] Öyleyse fena 'kendinden fena' şeklinde olabilir. İnsan kendinden (nefs), bütün varlıklardan ve olgulardan fani olmadıkça, fena haline eremez. Burada Allah ehlinin fenasından söz ediyorum. Bu esnada Allah sana kendinden bir hediye gönderir, hediye ise var olanlardan biridir. Dolayısıyla o da yaratılmış bir şeydir. Söz konusu seni arar ve seni kendinden fani olmuş halde bulur. Bu durumda hediye, onu verene döner. Böyle bir şey, asıl'a karşı saygısızlığındır, çünkü sen seni bu hale sevk edecek bir şeyi istedin. Allah

sürekli veren olduğu gibi kulun da sürekli kabul edici ve alıcı olması gerekir. Bu nedenle Allah ehlinden isen, Allah'ın emriyle bir şey istemelisin! Yani O'nun emrine göre bir şeyi tam belirleyip istemelisin; aksi halde herhangi bir şeyi belirlemeden Allah'ın lütfundan iste!

Bilmelisin ki Allah'ın tecellileri iki kısımdır: Birinci kısım seni kendinden ve hükümlerinden fani ederken ikinci kısım seni kendinle ve hükümlerinle baki kılar. Senin hükümlerinden birisi de, alırken ve verirken edebe riayet etmendir. Böyle bir tecelli yükümlülük diyarında olduğun sürece talep etmen gereken tecellidir. Başka bir yere göç ettiğinde, oraya göre davranmalısın. Yükümlülük olmasaydı, Allah kullarına tavsiyede bulunmazdı. İşleri en iyi bilen tavsiyede bulunduğunda, tavsiyenin işlerde etkisinin olduğu bilinir. Tavsiyelerin gerçek izahı, Allah nasip ederse, kitabın son bölümünde gelecektir.

'Allah hakkı söyler ve doğruya ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

''Dilerse' ifadesi seni perdelemesin, çünkü ben henüz dilemedim, sabit ol' Münazelesinin Bilinmesi

Meşiyet zatın arşı, başka bir nispeti yok
Başka bir yerde ne nispeti ne görünen eseri

O varlık, başka bir hakikat yok
Fani olur ve yok olur, baki değil geride kalmaz

Azizdir, otoritesini kimse göremez
İnsan surette O'nu idrak edemez

Âdem O'nun suretine tahsis edilmiş
Çünkü bütün âlem onda dürülmüş

Bütün varlıkların kilitleri Âdem'de
Tenezzül, ayetler ve sureler ona ait

Tenezzül edince idrak ederiz O'nu
Hakkın güneşi veya ayı suretinde

Münezzeh iken yaratıcımız
Söylediği şekilde suretler onu içerir

Allah şöyle buyurur: '*Benim nezdimde söz değişmez.*'[122] Bununla birlikte meşiyet onunla çelişebilir. Nispetler içerisinde 'lev (ise)' edatının meşiyete eşlik etmesinden daha garibi yoktur. Bu edat sırlı bir edattır.

Bilmelisin ki Âdem meşiyet nedeniyle Allah'ın halifesi olmuştur. Allah dileseydi, dilediği birine onu verebilirdi.

Şöyle deriz: Halifelik ancak insan-ı kâmil diye isimlendirilen kimsede bulunabilecek bir görevdir. Allah onu insanın dışındaki başka bir yaratılmışta toplamış olsaydı, o varlık insan-ı kâmil olurdu. Âdem üzerinde yaratılmış olduğu suret nedeniyle halifedir. Şöyle sorabilirsin: 'Bütün âlem büyük insan olduğuna göre âlem yeterli olurdu.' Şöyle deriz: 'Buna imkân yok! Çünkü halife âlem olsaydı, üzerlerine halife olunacak kimse kalmazdı. Dolayısıyla âlemin sureti ile Hakkın suretini kendinde birleştiren birisi bulunmalıdır. O varlık, bu cem'iyet yani toplayıcılık özelliğiyle âlemde halife olmuştur. Halifeliğin nedeni ez-Zahir ismidir. Bu imam iki sureti kendinde toplayan (camiu's-sureteyn), değerli ve büyük insan (insan-ı kebir) diye isimlendirilmiştir. Âlemdeki bazı şeyler -bütün olarak değil- bazı insanlardan (veya insanın bir yönünden) büyük olabilir. Bir kısmından dedik, çünkü insan-ı kâmilde âlemdeki tikellerde (cüzilerde) bulunmayan özellik bulunur. Öyleyse ilahi meşiyetin hükmü ancak insan türünde ortaya çıkabilirdi. Bu itibarla insan türünde halifeler vardır. Sonra halifeliğin

etkisi hepsine yayılmıştır. Halife Haktan kendisine yardım etmesini istemiş, Allah da ona yardım etmiştir. Bu, Hakka ait surette gerçekleşen etkidir. Aynı zamanda âlemde de emir talep etmiş ve talep yerine getirilmiş ve hükmünü uygulanmıştır. Sonra insan hem hakkın hem âlemin etkisine açıktır. Böylece iş birbirine karışmış ve Allah ehli adına belirsizleşmiştir. Ariflerin bir kısmı bu karışıklıktan ve belirsizlikten çıkmak istemiş, Allah da işin nasıl olduğunu onlara göstermiştir. Arifler masum peygamberden başkasının telaffuz etmesinin mümkün olmadığı hususları görmüşlerdir. Benim gördüklerimi görebilmek için öyle talepte bulun ki, bizim söylediğimizi söyleyebil!

Beni Kisra'nın mülküne sahip yaptı kün (ol) varlığıma sahip olunca
Sen de kün sözüyle hükümdar oldun ben yok iken

Fakat ben kün idim, âlem memleket
Bütün âlem sizindir, oluş henüz yokken

Allah *'bizim işimiz tek bir iştir'*[123] buyurmuştur. Sonra Allah işinin ve emrinin uygulanmasını göz açıp kapatmaya hatta daha kısa bir süreye benzetmiştir. Gerçekten de daha kısa sürede gerçekleşir. Bu benzetmede Allah'ın hikmetine ve göz açıp kapatmanın içermiş olduğu birlikteki çokluğa bakarsanız, işin kendinde bulunduğu durumu öğrenirsiniz. Bunu tam olarak öğren, fakat ifşa etme ki, Allah'ın güvenilir, gizli ve iyi kullarından olasın!

Bilmelisin ki *'Allah dileseydi...'*[124], *'Allah onlarda bir hayır bulunduğunu bilseydi onlara duyururdu'*[125] gibi ayetlerde geçen şart edatı, söz konusu şeyi bilmenin olumsuzlanmasını ve Haktan iradenin olumsuzlanmasını gerektirir. Fakat *'Allah, hissettirmeden aranızdan sıyrılmak isteyenleri bilir'*[126] ile *'Allah sizin için irade eder'*[127] ayetlerinde Allah kendisi adına bilgi ve meşiyeti olumlamıştır. Allah'ın bilgisi ve iradesi (ile zatının ilişkisi) iki durumdan birisinde olmalıdır. Birinci yorumda irade (ve bilgi) zatına ilave olarak Allah ile var olan bir şeydir. Bununla birlikte sıfatları kabul edenler 'sıfatlar zatın ne aynı ne O'ndan başkadır' derler. Fakat sıfatların (zat'a) zait olduklarını söylemeleri gerekir.

Nitekim Eşari böyle olduklarına inanır. İkinci yorumda sıfatlar, zatın aynı olmalıdır. Fakat sıfatların belirli bir durum nedeniyle özel bir nispetleri de olmalıdır. Bu nispet nedeniyle sıfat (mesela) 'bilgi' diye isimlendirilir. Allah'ın talep etmiş olduğu ve kendisiyle isimlendiği diğer sıfatlarda da durum böyledir. Öyleyse (ayette) olumlanan veya olumsuzlanan şey, bilgi ve iradenin (kendisi değil) taalluk etmeleridir. Fakat ilahi kelam, bir şeyi bilmek veya irade etmenin olumsuzlanması şeklinde tecelli etmiştir. Buradan kesin olarak şu husus öğrenilir: Bilginin olumsuzlanması bir bilgidir ve bilgi bilinene tabidir ve her nerede olursa olsun onunla beraberdir. Bilgi her nerede bulunursa bulunduğu halde bilinene ilişir. Bilginin zatına gelirsek, onun yokluğu düşünülemeyeceği gibi hakkında kadim denilen bir şeyden sadece özel taalluk olumsuzlanabilir. Bu taalluk veya nispet, meydana gelen bir durum veya nispettir. Binaenaleyh olumsuzlama ve olumlama, hâdise yani mümküne yönelir ve bu esnada o hükmün varlık veya yoklukla nitelenip nitelenmemesi birdir. O zaman burada bilgi 'lev (ise)' edatıyla olumsuzladığında taallukun yerini alır. Bu duruma misal olarak '*Eğer bilirse...*'[128] veya '*Dilerse*'[129] ayetlerini verebiliriz. Burada bilmemiş ve dilememiştir (aksi halde öyle olurdu). Belirlenmiş ve zaman içinde meydana gelen taalluk budur. Allah 'bilmiş olsaydı' (denilen) durumunu bilendir. Allah'ın 'dileseydi' demiş olmayı irade etmiş olduğu söylenemez, çünkü meşiyet, yokluğa taalluk eder. Allah'ın zatında ise bir sözün meydana gelmiş olması (hudûs) mümkün değildir, çünkü Allah yaratılmışların mahalli olamaz ve bunun için de 'söylemeyi irade etti' denilemez. İşin gerçeği şudur: Bir şey hakkındaki irade, o şeyin yokluk halinde var olurken kendisine göre meydana geleceği kadar varlıktan olumsuzlanırken veya varlık hükmünün kendisinden olumsuzlanması esnasında kendisiyle niteleneceği istidada bağlıdır.

Meşiyet ile bilgi arasındaki fark ortaya çıkınca, her ikisinin bilen ve irade edenin zatına ait iki nispet -veya sıfatları kabul eden kelamcılara göre- iki sıfat olduğu anlaşılmıştır. Böyle bir görüşü (sıfatlar hakkındaki görüş) dinleyebilmemizi kolaylaştıran asıl hakkındaki bilgimiz olmasaydı, Allah hakkında ortaya çıkacak hayret daha güçlü olurdu. Asıl, Allah'ın her peygamberi kavminin diliyle göndermiş olmasıdır, çünkü

O insanların anlamasını irade etmiştir. Peygamberin gönderildiği insanlarla konuşurken aşina oldukları kelimelerin dışına çıkması mümkün değildir. Akıllı, burada bir rahatlık ve imkân bulurken müşahede ehli rahatlık bulamaz, çünkü onlar, müşahede edilenin suretlerinin değiştiğini görürler. Bu nedenle onlar dilciler gibi değillerdir. Ardından daha üstün bir sınıf gelir ve şöyle der: 'Biz, ilahi hitap dili konuşanlarm aşina oldukları anlama tabi olduğu gibi müşahedenin de inanca bağlı olduğunu öğrendik.' Böylece iş onlar adına kolaylaşır: Her dilde (hitabını) anladıkları Hakkı bu kez her akidede görürler ve hayrete düşmez ve doğru yolu bulurlar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

'Bazen söz veririm, bazen kulumun eliyle yerine getiririm, bazen getirmem, yerine getirmediğimde vefasızlık kuluma nispet edilir, itiraz etme çünkü ben oradayım' Münazelesinin Bilinmesi

Vaat ettik ve korkuttuk: korkutmamıza gelirsek
Bırak bir yana onu, vaadimiz ise uygulanacak

Çünkü kerimim Ben, kimdir kerim?
Daha önce söylemiştik onu fakat takdir uygulanır

Doğruluğu nedeniyle tehdidini uygularsa
Rahmeti onun önüne geçer karşı koyar

Onu uygulamaktan kendini engeller
Çünkü rahmet O'ndan ortaya çıkmakta

Sadece daraltan kişi (Mutezilî) cezanın infazını görür
Söylediğimizi bilmeyen Hakkı hiç bilemez

Allah şöyle der: '*Allah iyilik yapanların ücretin zayi etmez.*'[130] Bu durum vaatlerle ilgilidir. Tehditte ise '*Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.*'[131]

Bilmelisin ki bu münazele, 'Rahmetim gazabıma galip gelir' ifadesiyle ilgilidir. Bu ifade '*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*'[132] ayetine dayanır. Kul bir vaatte bulunup Allah kulun vaadini bozmayı irade ettiğinde, kulun o sözleşmeyi bozmayı istemesini irade eder. Kulun iradesini önceleyen ilahi irade olmasaydı, yaratılmışın bir şeyi dilemesi mümkün olmazdı. Böylece kul, iradesini yaratan Allah'm iradesiyle sözleşmeyi bozmayı ve vaadini yerine getirmemeyi diler. Bu durum şiirde 'Bazen yerine getirmem, itiraz etmemelisin!' şeklinde ifade edilmiştir. Yani kul Hakkın iradesi nedeniyle seçiminde mecburdur. Fakat bu münazele sahibi birinden böyle bir halin gerçekleştiğini gördüğünde, şeriatın o konudaki hitabına bakmalıdır. Sözü bozmanın ve vaadi yerine getirmemenin kendinden ortaya çıktığı kimse şeriat tarafından kınanmışsa, Allah'ın kınadığı gibi onu kınamalıdır. Bu durumda insan sadece bir aktarıcıdır. Nefsâni amaçlarla onu kınamaz. İşte edep bu demektir. Bu durum iyiliklerle ilgilidir. Nitekim suç işleyen birisine cezalar Hakkın emri nedeniyle verilir (burada cezayı uygulayanda nefsânî bir amaç yoktur). Bu nedenle kul bir dini cezayı belirleme hakkına sahip olmadığı gibi böyle bir kanun da ortaya koyamaz.

Sözler tehditle ilgili olabilir ve bu esnada meşru bir ceza bulunmaksızın kişi muhayyer bırakılmış olabilir. Böyle bir durumda Allah katında tehdidi uygulamamanın uygulamaktan üstün olduğunu bilirse, onu uygulamamak ve böyle bir sözü bozmak gerekir. Bu durum 'Bir yemin edip ondan daha hayırlı bir iş gören kimse yeminin kefaretini ödesin ve hayırlı olan işi yapsın' hadisinde belirtilmiştir. Allah '*İçiniz-*

den faziletli ve servet sahibi kimseler ... mallarından veremeyeceklerine yemin etmesinler'[133] buyurmuştur. Şair şöyle der:

Ben vaat ederim, tehdit ederim
Vaadimi yerine getiririm ama tehdidimden vazgeçerim

Yemini bozmanın cezası kefarettir, çünkü insana güzel ahlak emredilmiştir ve iyiliği terke yemin kötü ahlakın bir parçasıdır. Bu nedenle insan kefaretle cezalandırılır. Bize göre bu ceza, fakihlerin genelinin anladığı tarzda değildir -çünkü Allah bize kendisiyle baktığımız bir göz vermiştir.- Bize göre kefaretin durumu şudur: Allah'ın kötülük yapanı kötülüğüne göre cezalandırmakla onu bağışlamak arasında bizi muhayyer bıraktığı bir kişiyi düşünelim. Bize karşı kötülük yapan insan, bize kendisine muhtaç olduğumuz âhiret hayrını kazandırmış demektir. Öyle ki Allah bizim ile o kötülük vesilesiyle ortaya çıkan hayır arasındaki perdeyi kaldırıp onu gözlerimizle görebilseydik, bize kötülük yapan insandan daha çok kimsenin bize iyilik yapmadığını söylerdik. Bize göre onun cezası mahrumiyet olmaz, onu affeder, cezalandırmaz, nefislerimizin hoş göreceği üzere sahip olduğumuz hayırlardan kendisine verirdik. Çünkü ne biz ne de dünya hayatındaki herhangi bir yaratılmış, (âhirette kendisine kazandırdığı hayrı gördükten sonra) kendisine kötülük yapan insana verilecek iyiliğe sahibiz. Aynı zamanda insan, dünyada kendisine iyilikte bulunandan böyle bir hayır göremez. Buna inanan ve böyle düşünen bir insan, muhayyer bırakıldığında kötülük yapmış birine kötülükle nasıl karşılık verir ki? Kötülük edilen kişi yemin eder ve sonra ettiği yemininden dönerse, kötülük yapana hakkını vermemiş olur. Kötülük yapan insan (âhirette böyle bir hayrın ortaya çıkmasını) amaçlamamış olsa bile, iman onu temin eder. Bu yönüyle kötülük yapan insan müşrik ise Müslüman; mümin ise tövbekâr olması veya durumunu düzeltmesi için dua etmek gerekir. Kötülük yapana sabretmek ve onu cezalandırmakla ilgili âhiret hayatındaki hayrı ve iyiliği bildiren haberler bulunmasaydı bile, insanlar arasında geleneksel olarak yerleşik uygulama yeterli olurdu. Bu uygulama suçluyu affetme ve bağışlamadır, çünkü bağışlama güzel ahlakın bir parça-

sıdır. Suçlu bana karşı hata yapmasaydı, ben o güzel ahlakla nitelenmeyecek ve o güzel ahlak benden ortaya çıkmayacaktı. Onu cezalandırmış olsaydım, onun hakkında bu nitelikler benden düşmüş olacaktı. Bu durumda ben cezalandırma nedeniyle övülmekten daha çok kınanmaya yakın olacaktım. Hâlbuki şeriat bağışlamak ve affetmenin karşılığının Allah'a ait olduğunu bildirmiştir.

'Bazen sözümü tutarım, bazen tutmam' ifadesinin bir yönden vaade ve tehdide, bir yönden de Allah'ın kullarında bulunan sözü tutmak ve tutmamaya da döndüğünü öğrenmiş oldun. Çünkü onlar yaptıkları şeyi Allah'ın iradesiyle yaparlar. Öyleyse sözü yerine getirmek veya getirmemek, asıl itibarıyla, Allah'a döner. Bu nedenle Allah 'itiraz etme' demiştir. Bununla birlikte Hak 'itiraz etme' diyerek itiraz eden olmuştur. Bu nedenle sen de itiraz etmelisin. Çünkü yetki sahibiyken bu esnada itiraz etmek ile cezalandırılması gereken bir kişiye haddi uygulamak arasında fark yoktur. Sen ona cezasını uygulamasaydın, Allah'ın emrine karşı gelmiş sayılırdın. Kendini günahtan uzak tutmak isteyen âlim-mümin, böyle müşahede yerlerini ve mevkıfları kaçırmaz. Çünkü o kendileriyle nitelenmek için sürekli güzel ahlakı araştırır, o ahlakta ve edepte edepliler ve eminler gibi davranır. Onlar bu konuda şeriatı gözetenlerdir. Bu noktada örfe göre iyi sayılan bazı hususlar dine göre iyi sayılmaz. Bu nedenle üstadın meşru hakikat olmalıdır. Allah sana bir şey emrettiğinde, emrine bağlan, bir şey yasakladığında ondan uzaklaş; serbest bıraktığında ise Allah'a en sevimli gelen ve O'nun en çok tercih edeceği işi yapmalısın!

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ OTUZ ALTINCI BÖLÜM

'Sen benim yanımda olduğun gibi ben de insanların yanında olsaydım, bana ibadet etmezlerdi' Münazelesinin Bilinmesi

Hemcinslerin ve bütün var olanlar
Senden benim bildiğimi bilselerdi ibadet etmezlerdi başkasına

Sen onlara göründün ben görünmedim
Gayb olmasaydı inkâr etmezlerdi

Seni yakın/dünya suretinle bir gruptan perdeledim
Uzağı/âhireti bilselerdi ibadet etmezlerdi

İsimleri bilseler, misallerle sınırlı kalmazlardı
Beden onları yönlendiremezdi

Onlarda bulunan haller başkalaşsa bile
Sayılar ve zıtlardan bileşik değillerdir

Bütün bunlar suretimize mahsus
Kimse zatımızda inkâr edemez onu

Fakat onlar hakkımızda hata yaptı
Peygambere karşı duydukları hasetle

Allah şöyle der: '*Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.*'[134] Başka bir ayette '*Ben yeryüzünde halife yaratacağım*'[135] buyurur. Halifelerinden birisine '*Hevaya uyma*'[136] demiştir. Buradan insanların halifeler karşısındaki mertebeleri olduğu gibi halifelerin birbirine karşı derecelenişleri öğrenilir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır. Arş'a istiva etmezden önce onu yaratmamıştır. Arş'a ise Rahman istiva etmiştir.' Allah'ın rahmeti Ebu Yezid el-Bestami'yi

kuşatıp âlemin bu rahmete ilave bir etkisinin olmadığını görünce Hakka şöyle hitap etmiştir: 'İnsanlar senden benim bildiğimi bilselerdi, sana ibadet etmezlerdi.' Allah ise şöyle der: 'Ey Ebu Yezid! İnsanlar senin hakkında benim bildiklerimi bilselerdi, seni taşlarlardı.'

Bilmelisin ki kulları arasında Allah'ın yerini alacak şekilde ona halife olacak kişiye Allah kendi sıfat ve niteliklerini giydirir. Böylece halife zahir olurken onu halife atayan batın kalır. Bu durumda halife, içinde rahmet bulunan Araf'ın suru gibi olur. Çünkü halife, rahmeti gazabına baskın gelen Haktır. Onun zahiri ise ön tarafından azaptır. Azap onun zahirinde değil, önündedir. Bunun nedeni, üzerlerine halife olduğu kimselerin önce onu görmesini sağlamaktır. Allah onun için bir takım sınırlar belirlemiştir ki insanlara o sınırlara göre davransın. Bu sayede ilahi cezalara iman etmiş bir mümine onları tatbik ettiğinde, kendisini halife atayan Hak kınanmadığı gibi o da kınanmaz ve övülür. Bu yönüyle *'Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiştir.'*[137] Onu ancak halifeyi (kendisini halife atayan) Allah'ı tanımayan kimse kınayabilir. Aramızdan merhamet sahibi olanların iki rahmeti vardır: Birincisi doğal rahmettir ki, bu, mizacının gerektirmiş olduğu rahmettir. Diğeri, ilahi surette yaratılmış olmak nedeniyle Allah'ın ona yerleştirdiği rahmettir. Bu rahmet Allah'a ait yüz rahmeti içerir. Çünkü Allah'ın isimleri sayısınca -ki doksan dokuz ismi vardır- rahmeti vardır; Allah teki sevdiği için, yüzüncüyü gizlemiştir. Her ilahi ismin bir rahmeti vardır. Bununla birlikte Allah'ın bir ismi de el-Muntakim'dir ve O'nun intikamında da rahmet bulunur. Allah izin verirse, bu hususu ilahi isimlerin bulunacağı kısımda zikredeceğiz. Kullar içerisinde merhamet sahiplerinin yüz bir rahmeti -tek olsun diye- vardır. Çünkü merhametli insan da tektir ve teki sever, çünkü (teki seven) Allah'ı sever.

Cennet dereceleri yüz tanedir ve her derecenin bir rahmeti vardır. Cehennemin de yüz derekesi vardır ve her derekede gizli bir rahmet bulunur. Gizli rahmet o derekedeki kimse adına belli bir süre sonra ortaya çıkar, çünkü gazap rahmete yenilmiş ve onun tarafından geçilmiştir. Bir yerde gazap ortaya çıktığında, rahmeti o mahalde kendisini geçmiş bulur. Böylece rahmet ona baskın gelir ve onu yener. Çünkü

bir şeyi uzaklaştırmak, onu ortadan kaldırmaktan kolaydır. Gazabın gazap edilendeki hükmü, bilhassa (rahmet ile) çatışmanın gerçekleştiği zamandır, çünkü gazaba maruz kalan kişi gazabın ve rahmetin (elde etmek istediği) mahallidir. Dolayısıyla o mahalle bir güçlüğün ve meşakkatin ulaşması gerekir. Bu meşakkat, rahmet galip gelene kadar devam eden savaşta rahmet ile gazabın arasında bulunmasından kaynaklanır. Şefaatçilerin şefaati doğal rahmet vasıtasıyla gerçekleşir, kendilerine yerleştirilmiş rahmetle değil! Çünkü insana yerleştirilmiş ilahi rahmete kulda bir izzet ve otorite (duygusu) eşlik eder. Böyle bir rahmetten şefkat meydana gelmez. Doğal merhametten ise şefkat meydana gelir. İlahi rahmete izzet eşlik etmeyip şefkatten münezzeh olmasaydı, Allah herhangi bir yaratılmışa azap etmezdi. Kulun Allah'ın yaratıklarına karşı içinde bulduğu rahmet, konulmuş rahmetin değil, doğal rahmetin hükmüdür. Çünkü konulmuş rahmet, ancak Allah'ın halifelerindedir. Bakınız! İnsan halifenin (hükümdar) cezalandırdığını, insanlara haksızlık ve zulüm ettiğini görünce, cezalandırılan masumlara karşı şefkat duygusuna kapılır ve 'hükümdarda hiç merhamet yok, yerinde ben olsaydım, şu adamı bağışlar ve kendisine zulüm yapmazdım' der. Aynı adam hükümdarlık görevine getirildiğinde, şefkate yol açan doğal rahmetten Allah kendisini perdeleyerek izzet ve otoritenin eşlik ettiği rahmeti onda yaratır. Bu kez aynı adam, şefkat veya ihtiyacıyla değil, meşiyetin gereğiyle irade eder, çünkü o kendini müstağni ve aziz görür. Böylece zulüm yapar ve cezalandırır, hatta o makama gelmezden önce kınamış olduğu hükümdardan daha çok zulüm yapar. Bu çelişki hatırlatıldığında -bilgili biri değilse- şöyle der: 'Vallahi, bilmiyorum! Ben içimde sizin gördüğünüz şeyi buluyorum. Şimdi davranışları nedeniyle eleştirdiğim halifenin mazur olduğunu görüyorum.' Bir arkadaşım benzer hadisenin imam Nâsır li-dinillah Ahmed b. Hasan ile babası arasında gerçekleştiğini anlatmıştı. Nâsır vezirin yanında babasını eleştirmişti. Hükümdarlık görevi verildiğinde ise görevi devraldığı babasından ortaya çıkan davranışlar ondan da ortaya çıkmaya başlamış. Bunun üzerine vezir kendisini uyardığında şöyle demiş: 'O zaman içimde bulduğum hal benden gitti! Bende sadece izini gördü-

günüz hal kalmıştır. Şimdi babamın masum olduğu duygusu bende yerleşmiştir.'

Bu münazelenin özü şudur: Allah, Muhammedî'yi Hz. Peygamber'i yarattığı şekilde yaratır. Allah Hz. Peygamber'i müminlere karşı rauf ve rahim olarak yaratmış, bütün âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Öyle ki, Ra'l, Zekvan kabilelerine bedduası bile aşırılıkları artmasın diye onlara dönük bir rahmetti. Taşkınlıkları artsaydı, Allah'ın rahmetinden daha çok kovulurlardı. Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah'ın onları bağışlayacağını bilseydim, yetmiş kereden çok tövbe ederdim.' Bunu ise 'istersen onlar için yetmiş kez mağfiret dile, Allah onları bağışlamayacak' ayeti üzerine söylemiştir. İnsanlar, Allah'ın onu üzerinde yaratmış olduğu özelliğe göre Hz. Muhammed'den bildiğini bilselerdi, hiç kimse yükümlülüğüne göre Allah'a ibadet etmez, insanlar bir bilgiye sahip oldukları halde arzularına uyarlardı. Çünkü Allah arzusuna uyanları sadece bilgisizce arzularına uydukları için cezalandırır. Binaenaleyh bilgisizlik mahrumiyeti, onlarda gerçekleşmiştir. Allah şöyle der: '*Aksine zalimler arzularına tabi olmuşlardır.*'[138] Başka bir ayette '*Bir bilgisi olmaksızın arzusuna uyanlardan daha zalim kim vardır?*'[139] buyurur. Allah Hz. Davud'a '*Hevaya uyma, o seni Allah'ın yolundan saptırır*'[140] diye emreder. Hâlbuki 'Allah'tan' dememiştir. Allah'ın yolu senin muduluğunun bulunduğu yer olan 'karar yeri' için belirlediği şeriattır. Ayetin devamı (hakikatleri) Allah'tan anlayanlar için ilahi işaretlerin en sırlılarındandır. Allah şöyle buyurur: '*Allah yolundan saptıranlar için, hesap gününü unutmalarına karşı büyük bir azap vardır.*'[141]

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM

'Benim şeriatımdan nasibini bilen kimse benden nasibini bilir, çünkü ben bir mertebede senin yanında olduğum gibi sen de benim yanımdasın' Münazelesinin Bilinmesi

Kim benimleyse ben de onunlayım
O nasılsa ben de öyle, bir ekleme yok

Şeriat zahirdir ve gaybdır
Kulların makamları ona ait

Âlem ona hizmet eder
Bir artış olmaksızın o da hizmet eder

Ahdini yerine getiren kişi
Bütün ahitleri yerine getirmiş demektir

Bize tenezzül etmek O'nun işi
Biz ise yükselmekteyiz

Amellerimizde yükseliriz O'na doğru
O koruyan ve gören

Keşif hazzına erdik biz
Bir de müşahede lezzetlerine

Allah şöyle der: '*Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim.*'[142] Bir dilencinin birisinden 'Allah rızası için' veya 'Allah'ın senin nezdindeki hatırı için bana bir şey ver' diye dilendiğini görmüştüm. Yanımda Esbecceli Müdevver adlı salih bir köle vardı. Adam bir kese çıkardı, kesede irili ufaklı gümüşler vardı. Adamın en küçük gümüşü aradığını gören köle bana şöyle dedi: 'Adamın neyi aradığını biliyor musun?' Allah katında-

ki değerini ve kıymetini arıyor. Büyük bir parça çıkartırsa, muhtemelen lisan-ı halle Allah katında değerim bu kadar değildir diyecek ve neticede adam kesede bulduğu en küçük parçayı çıkartarak dilenciye uzatacak.' Allah kendisini gayret özelliğiyle nitelemiş, kullarının çoğunun ise en değerli ve kıymetli mallarını arzu ve amaçları uğruna harcayacaklarını bilir. Onların çoğu Allah için bir şey verirken işi yaramaz bir eşya, birkaç kuruş para, yırtık bir elbise vb. şeyleri verir. Yaygın olan budur. Kıyamet günü gelip Allah vermiş olduğu malları kimsenin göremeyeceği bir şekilde kuluyla kendi önüne koyar. Sonra kulun Allah'tan başkası uğruna harcamış olanlarını getirir ve şöyle der: 'Ey kulum! Bunlar benim sana ihsan ettiğim nimetim değil mi? Benim hatırım uğruna senden bir şey isteyene verdiklerin nerede?' Ardından dilenciye vermiş olduğu değersiz ve basit malı gösterir. Ardından şöyle der: 'Peki arzuların için harcadığın mal nerede? Bu kez malının en değerli kısmını gösterir. Allah şöyle der: 'Benim uğruma böyle değersiz bir malı vermekten utanmadın mı? Önümde durup yaptığın davranışlarını sana tek tek sayacağımı bilmiyor muydun?' Bu sözler üzerine kul pek utanır. Sonra Allah ona şöyle der: 'İhtiyacına karşılık yardım ettiğin dilencinin duası nedeniyle seni bağışladım. Ben senin verdiğini nemalandırdım ve o kadar arttı ki senin arzun için harcadığın malı silip götürmüştür. Çünkü ben senin sadakanı senden aldım ve onu senin için nemalandırdım. Mal şahitlerin önüne getirtildiğinde, birkaç kuruşluk mal Uhud dağından daha büyük, Allah'tan başkası için verilmiş mal ise 'hebaen mansur' haline gelmiştir. Allah şöyle der: '*Allah faizi yok eder, sadakaları bereketlendirir.*'[143]

Allah'ı bilenler (arifler) -ki onların küçükleri büyük, büyükleri ise kendisinden daha büyük olmayacak kadar büyüktür- kendilerine göre en değerli ve en değersiz olanları olmak üzere (bütün) mallarını verirler. Onlar Allah'a ait olduğu kadar sahip oldukları bütün mallar da Allah'a aittir. Başka bir ifadeyle köle ve sahip olduğu her şey, Efendi'ye aittir. Arifler Allah'ın eliyle verdikleri gibi alan elin de Allah'ın eli olduğunu görürler. Onlar verirken ve alırken (herhangi bir şeyi) kendilerine izafe etmez, dosdoğru yolda hidayet ve meşru edeple hareket eder, Hakkın karşısında O'nun onların kalplerinde bulunduğu üzere bulu-

nurlar. Onlar, Allah'ın şiar ve yasaklarını yüceltir, şahitlerin ortaya çıktığı günde Allah da onları yüceltir. Diğer insanları ise kendi mertebelerine yerleştirir. İşte o gün pişmanlık günüdür. O gün kötülük işleyen insanın 'keşke yapmasaydım', iyilik işleyenin ise 'keşke daha çok yapsaydım' diyeceği pişmanlık günüdür. Arif ise hiçbir şey demez, çünkü arifin hali değişmez: Dünyada hangi halde ise âhirette de o haldedir. Yani sürekli rabbini müşahede ederek sahiplik ve tasarruf iddiasından uzaklaşır. Fazla yapmadığı için veya tüm gücünü harcamadığı için üzülmesine yol açacak kendisine izafe ettiği bir ameli yoktur. Ariflerden bir hata ve günah zuhur ederse, bu durum kaderin hükmüdür ve Allah -hatanın ölçüsüne göre- (günahı sevapla) değiştirerek tövbelerini kabul eder; burada bir artma ve eksilme söz konusu değildir. Çünkü arif, her nefes, kendinden çıkan fiillerine karşılık şer'i ve hakiki tövbeyle tövbe edendir. Meşru tövbe günahlardan dönmek demek iken hakiki tövbe Allah'ın güç ve kuvvetine ilticayla güç ve kuvvetten 'dönmektir.' Binaenaleyh arif, teklif diyarında yani dünyada iki tövbe arasındadır. İnsan Allah'ın 'dilediğini yap, seni bağışladım' diye hitap ettiklerinden olduğunu bizzat Allah tarafından öğrenmiş olsa bile, bu durum da onu ameli nefsine izafe etmeme halinden uzaklaştırmaz. (Ancak) bu bildirmeden sonra, onun için meşru tövbe söz konusu olmaz, çünkü böyle bir arif, (yasaklamanın kalktığı bütün fiillerinde) mubah, mendub ile farz ibadetler arasındadır; mekruh veya harama onun ayağı girmez, çünkü şeriat dünya hayatında bu iki hükmü ondan düşmüştür. Bu konuda genel hakkında ve Bedir savaşçıları hakkında ise özel olarak Allah'tan aktarılan kutsi bir hadis vardır. Bu hadis Bedir savaşçıları hakkında umut bildirirken, umum için gerçekleşmiş olduğundan kuşku yoktur. Allah'ın birine bu gruptan olduğunu bildirmiş olması, dünya hayatında ona yönelik bir müjdedir. Allah şöyle der: *'İman eden ve takva sahibi olanlar için dünya hayatında ve âhirette müjde vardır. Allah'ın kelimeleri değiştirilemez.'*[144] İşte bu takva sahibi müminin halidir. Müminin durumu böyleyken, hiçbir zaman yalan elbisesi giymemiş temiz arifin hali nasıldır? O kişi nur içinde nur (olarak bulunur). Şeriatın adabını koruyup tabiata (bedene) Allah'ın

vacip kıldığı hakkını verip ona mertebesini aşırmayan kişi, edepli ariflerden birisi olduğu gibi aynı zamanda sır sahibi eminlerdendir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

'Benim kelamımı okuyan benim perdemi görür, meleklerim ona iner, sustuğunda yanından ayrılırlar, bu kez ben ona inerim' Münazelesinin Bilinmesi

Kelamım benden başka değil, o benden başka
Benzer benzerlere zıttır zira

Ariflere de ki: Allah'ın kelamını okuduğunuzda
Vecd kaybolsun gitsin

Şehadet âleminde delilim harfler
Gaybde ise manalar ki onlar haddir

Perdeleri çektim, onu göremez
Gerçekte yakınlık uzaklık

Kuran'ı okuyan düşünmesin
Veya bakmasın, çünkü sır şahittir

Allah, Talut'tan söz ettiği ayette şöyle der: '*Peygamberleri onlara onun mülkünün alameti size Talut'un gelmesidir. Onda rabbinizden sekinet bulunur.*'[145] Allah ayette zikredilen 'sekineti' Muhammed ümmetinde müminlerin kalplerine indirmiş, bu ve benzeri ayrıcalıklarla Muham-

med ümmeti *'İnsanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmet'*[146] olmuştur. Allah şöyle der: *'O müminlerin kalplerine sekineti indirendir.'*[147] Bu ümmetin dışında başka bir ümmette görünür olarak gerçekleşmiş şey, bu ümmette gizli ve görünmez bir şekilde gerçekleşmiş, ardından 'zevk ehli' onu kalplerinde bulmuş, böylece 'sekinet' onların niteliklerinden biri olmuşken Muhammed ümmetinin dışındaki ümmetlerde yabancı kalmıştır (ecnebî). Binaenaleyh Muhammed ümmetinin alameti kalplerindedir. Hz. Peygamber 'Müftüler fetva verse bile, sen fetvayı kalbine sor' der. Sekine Muhammed ümmetindeki müminlerin kalplerine indirilmiş olmakla birlikte Allah Hz. Peygamber'in sahabesinden birine Kuran okurken bunu göstermiştir: Sahabe Kuran okurken atı deprenmeye başlamış. Sahabe başını kaldırmış, içinde ışık bulunan bir bulut görmüş. Her ayet okuduğunda, bulut kendisine doğru yaklaşıyor, sustuğunda yükseliyormuş. Sahabe bu durumu anlatınca Hz. Peygamber şöyle demiş: 'Gördüğün Kuran nedeniyle inen sekinedir.' Yani sahabe sekinenin misalini kendi dışında gözleriyle görmüş, Hak kalbinde bulunanın suretini gördüğü bir ayna olmuştur. Kuran Allah'ın zikridir ve *'Allah'ı zikretmekle kalpler mutmain olur.'*[148] Nitekim Allah yüce kitabında böyle buyurmuştur. Bu yönüyle itminan, Kuran'ın müminlerin kalplerine indirdiği sekinedir. Binaenaleyh İsrailoğullarının ayetleri (sekinet alametleri) açık ve zahir iken bizimkiler kalplerimizde kalmıştır. Bu fark Muhammedî vârisler ile diğer nebiler arasındaki farktır. (Muhammed ümmetinden velilerden) diğer nebilerin vârisleri göstermiş oldukları harikulade olaylarla umum tarafından tanınırlarken Hz. Muhammed'in vârisleri (olan veliler) genel nezdinde meçhul, seçkinler arasında tanınan kimselerdir. Çünkü Muhammedî vârisin harikuladesi (keramet) kalbindeki bilgidir. O her nefes rabbi hakkında yeni bir hal ve zevk bilgisi kazanır ve bu iş böyle sürer. Cüneyd-i Bağdadî bir mecliste tevhid hakkında sorulmuş bir soruya zamanın dakikalarının değişmesiyle farklı cevaplar vererek bu meseleye dikkat çekmiştir. Nitekim Kuşeyrî, *Risale*'sinin başlangıcında bu görüşleri zikretmiştir. Muhammedînin rabbi hakkındaki bilgisi arttıkça, Allah'a yakınlığı artar. Onlar mukarrebûn, yani Allah'a yakın kimselerdir. Görünür halleri ise âdet üzere ortaya çıkar. Bu nedenle tanırlar-

tanınmazlar (bazı kimselerce tanınır genel tarafından bilinmezler). Onlar, ümmete nasihat etmek üzere, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu kendisine dair marifeti getirirler. Sıradan insanlar bu bilginin değerini bilmezler, çünkü onlar böyle bilgileri şekilci âlimlerden tanımışlardır. Onlar delil yoluyla Allah'ı bilmekten söz ettiklerinde, delil bilgisiyle zevk bilgisini ayırt edemezler. Şekilci âlimler genellikle onları tekfir ederlerken aynı bilgi Kuran'da veya kutsi hadiste veya başka bir hadiste aktarıldığında, Hz. Peygamber adına onu kabul ederler. Bu körlüğün ne kadar büyük bir körlük olduğuna bakınız!

Hz. Peygamber Allah tarafından elçi olarak gönderilmemiş olsaydı, önceki nebilerdeki gibi insanların göreceği bir mucize kendisinden ortaya çıkmayacaktı. Hz. Peygamber'den ortaya çıkıp aktarılan mucizeler, Allah'ın ümmete dönük şefkatinden kaynaklandığı kadar aynı zamanda kendisini ve getirdiği vahyi yalanlayanlara karşı susturucu delil ortaya koyma maksadı taşır. Bakınız! Allah peygamberini bilmiş olduğu bir makama nasıl yolculuk ettirtmiştir? Kuran-ı Kerim ve sahih rivayetler hadiseyi anlatır. Peygamber o gecenin sabahında insanların yanına çıktığında, isra yolculuğunda Rabbiyle arasında gerçekleşen hadiseleri anlatmış, sahabenin bir kısmı duyduklarını inkâr etmişti. Çünkü onlar peygamberin üzerinde yolculuğun izini ve kalıntısını görmemişler, aksine Allah onların (iman) yükümlülüğünü artırmıştır. Hâlbuki Hz. Musa Rabbinin katından geldiğinde Allah iddiasındaki doğruluğun anlaşılmasını sağlayacak bir nuru yüzüne giydirmişti. Hz. Musa'yı kim görse, nurunun şiddetinden kör oluyor, bu nedenle Hz. Musa yüzüne bir örtü örtüyor, bu sayede ona bakanlar kendisini gördüklerinde bir sıkıntıya maruz kalmıyorlardı. Şeyhimiz Mağripli Ebu Ya'zî (meşrepte) Hz. Musa'nın vârisiydi. Allah ona böyle bir kerameti vermişti. Yüzünü gören herkes kör olur, sonra da şeyhin üzerinde bulunan bir elbiseyi yüzüne sürer, Allah da onun görme gücünü tekrar kendisine verirdi. Onu görüp kör olanlardan biri de kendisini ziyaret eden şeyhimiz Ebu Medyen'di. Ardından Ebu Ya'zî'nin üzerindeki elbiseyi gözlerine sürmüş, Allah da onun görme gücünü kendisine vermişti. Şeyhin kerametleri Mağrip'te meşhurdur. Benim zamanımda hayattaydı, fakat meşguliyetlerim nedeniyle kendisini görememiştim.

Muhammedî veliler arasından bilgide, halde ve Hakka yakınlıkta Ebu Ya'zî'den daha büyük veliler de vardır. Ne onlar Ebu Ya'zî'yi ne de Ebu Ya'zî onları tanır.

Allah bir insanın alametini kalbine yerleştirip o kişi de kurbiyette Rabbinden gelen bir delile sahip olursa, hiç kuşkusuz, ellerini her çeşit hayırla doldurmuş, Allah onu seçmiş, kendisine ayırmış, kendisine dönük gayreti nedeniyle perdeleyici bir özelliği ona giydirmiştir. Artık dünyada gözler onun halini göremez. Böyle insanlar gizlenmiş ve halktan uzaklaşmış velilerdir. Onlar Hak ile tahakkuk ettikleri için, şeriat getiren peygamber olmadıkları halde, kendisi de gizli olan Hak onları kıyamet gününe kadar perdelemiş ve saklamıştır. Allah kıyamette kullarına görüneceği bir yerde onları da izhar eder. Söz konusu yerde Allah seçkinlere ve kullarının geneline bizzat gözükür.

Allah'a yakınlıkta Muhammedî'nin değeri rabbinin kelamını okurkenki makamıyla ortaya çıkar ve bilinir. Bu makam onun okuduğu ayetler karşısındaki sakinliğidir (sükûnet). Bu sakinlik ise okuduğu ayetlerin manalarını bilmesi ve muttali olmasından kaynaklanır. Tilavet esnasında (Allah'ın) katında bulunan şeyleri hatırlar, kendisini tanır. Allah Ruhu'l-kuds vasıtasıyla kelamının nesir ve nazmını ona işittir ki, ilahi vahyin dışında, 'şiir' denilen nazımda şeytanın esintilerinden korunsun. Bir rivayette Hasan b. Sabit'in Kureyşlileri hicvetmek istediğinde Hz. Peygamberden himmet talep ettiği, buna mukabil peygamberin ona şöyle dediği aktarılır: 'Hasan! Sen söyle, çünkü Ruhu'l-kuds peygamberin iffetini savunduğun sürece seni destekleyecek!' Dolayısıyla şeytana ona ulaşma imkânı bırakmamıştır. Peygamberi savunan birinin durumu böyleyse, Allah'tan ve Allah vasıtasıyla konuşanın hali nasıl olabilir? Böyle biri rabbinin sözünü söylerken O'ndan aktaran haline gelir. Sahih bir rivayette Allah'ın kulunun diliyle şöyle dediği rivayet edilir: 'Allah namazda kendine hamd edeni duymuştur.' Hâlbuki oradakiler namaz kılanın sesini duymuşlardı. Hamdi söyleyenin sözünü Allah -namaz kılana değil- kendine nispet etmiştir.

Ey samimi dost! Bu sözün anlamını öğrenirsen, Allah'ın izniyle, mutlu olursun!

Benim sözüm benden başka değil ve benden başka
Dedik ya: Attın ama sen atmadın

Ey nefsim! Nefisler talep ettiğinde
Gel sözüne bağlanmak üzere

Cimri olma, cimrilik bir kötülük
Yükseleceksen ancak vermekle yükselirsin

Hak ol, yalan peşinden koşma
Kuran'ın kendisi ol, okurken kitabı

Çünkü Allah kulun sesini duymaz
Kendisine herhangi bir sesle nida ederken

Hak ile okursa 'kulum' der
Onun görülen hali ölüdür

Çünkü Hak onu diri görmez
Bu nedenle diriler üzerine 'ölüler' diye yazdılar

Kuran-ı Kerim'in (harfleri demek olan) zahirini ve batındaki hikmetini tasdik etmekle okuma nedeniyle sükûnet bulan, okuyucu ve sekinet sahibidir. Fakat Kuran-ı Kerim'i okuyup zahirde sükûnet bulsa bile batında bulmayan -ki batındaki sükûnet okunan ayetten varlığa yayılan mananın anlaşılmasıdır-, ayetin anlamını özellikle zahirî manayla sınırlamamalıdır. Kuran-ı Kerim'i böyle okuyan, sekinet sahibi olmadığı gibi Muhammed ümmetinden olsa bile Muhammedî vâris veya mümin değildir. Kuran-ı Kerim'i okurken batında sükûnet bulsa (anlamı kavrasa) ve zahirde sükûnet bulmayıp meşru sınırları ihlal etse, böyle biri varis ve Muhammedî olmadığı gibi mümin de değildir ve Allah'tan en uzak insandır. Çünkü Ruhu'l-kuds'un ilk olarak kovacağı

kimse o olduğu gibi o da Ruhu'l-kuds'ten uzaktır. Hz. Peygamber kıyamet günü böyle biri hakkında Rabbine 'yazık, yazık ona' diyecektir. Allah o gün onu mutlu etmez, kendisine yardım etmez. Kıyamet günü onun yaşayabileceği en büyük üzüntü, Kuran-ı Kerim'i okurken zahirde ve batında sükûnet bulanın (ulaştığı makamı) görmekle kapılacağı üzüntüdür. Aynı ayet nedeniyle batında sükûnet bulan insan mutlu olurken kendisinin bedbaht olduğunu görür. Onun bedbahtlığının sebebi, (okuduğu ayet nedeniyle) zahirdeki sükûnetin olmayışıdır. Böylece ona imandan mahrum kaldığı için, pek çok hayrı kaçırmış olur. Böyle bir insan eve kapısından değil, ardından giren kişidir. Allah bizi ve sizi okuyup sükûnet bulanlardan etsin. Tilavette telvinde ise ayetlere göre sabit kalır ve temkin haline geçer. Bu hali ihsan edecek ve buna gücü yetecek kimse Allah'tır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM

'İçimizden seçkinler adına nebevi vârislik yoluyla gerçekleşen ikinci kab-ı kavseyn' Münazelesinin Bilinmesi

Kab-ı kavseyn bizim için bizden önce
Kab-ı kavseyn isra yolculuğuna çıkana ait

Ben sadece hizmetçi bir vâris
Verasetle ona ulaştık ona, dikkat et!

Helal de haram da belli
Bir karışıklık yok arada

Kuşku kimde var bilir misin:
'Yolculuğa çıkartan benim ve ben O değilim' diyende

Bilir ki vâristir o
Bunu bilen sadece uyarılmış olandır

Allah şöyle der: '*Zikirden önce Zebur'a yeryüzüne salih kullarımızın vâris olacağını yazdık.*'[149] Hz. Peygamber 'Alimler nebilerin vârisleridir' der. Başka bir hadiste Hz. Peygamber peygamberlerin altın veya gümüş miras bırakmayacaklarını, sadece bilgiyi miras bırakacaklarını söylemiştir. Anlam itibarıyla vâris, mirasçısının topladıklarını kullanan kimse demektir. Peygamber varisliğinde vâris olunanın bilgisinde eksiklik meydana gelmez. Başka bir ifadeyle vârislik nedeniyle kendi bilgisinde eksiklik meydana gelmez ve bu özelliğiyle bilgi vârisliği altın ve gümüş vârisliğinden farklıdır. Allah yeryüzüne ve onun üzerindekilere kendilerinden edinmiş olduğu bilginin taalluku itibariyle vâris olur. Hakkın kullarına vâris olması budur ve bu durum '*Sizi sınayacağız, ta ki, öğrenelim*'[150] ayetinde belirtilir. Allah kendilerini sınadığı işlerle kullarını istihdam ederek onların arasından mücahitleri ve sabredenleri öğrenir. Ayrıca Allah onların haberlerini öğrenir. Allah hakkında bu türün dışında kalan bilgiler, vârislik ilmi değil, sadece bilgidir. Böylece anlam bakımından vârisler, kendisinden bilgi tevarüs ettikleri kimse için kullanılmışlardır. Onlar, bu bilgiyi başlangıçta 'kesb' (kazanma) yoluyla ve yükümlülük hükmüyle Allah'tan elde etmişlerdir. Ümmetin âlimlerinden olan vârisler, bütün bu hususlarda O'na vâristirler.

Onların Allah'tan tevarüs ettikleri bir husus da kab-ı kavseyn (yayın iki ucu) yakınlığıdır. Bu yakınlık bizim başlıkta 'ikinci' dediğimiz şeydir. Yani kendisine bu kadar yaklaşan veliler için Muhammedî yakınlıktan olan yakınlığı kastediyorum. Bu konuda birinci olan kab-ı kavseyn sahibine, yani peygambere ait iken, ikinci peygamberin vârisi-

ne aittir; bu da birincinin aynıdır. Onu ikinci saymamızın nedeni, Hz. Peygamber kendisine ulaştıktan sonra vâris için gerçekleşmesidir. Başka bir ifadeyle vâris, söz konusu yakınlığa peygamber aracılığıyla ulaşır. Tevarüs edilen bu bilgi, tıpkı nazarî bilgi gibi kuşku kabul etmeyecek bilgidir. Bu nedenle Ebu'l-Meali 'nazar'dan söz ederken 'nazar' etmenin ardından bilginin zorunlu bir şekilde gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir. Nazar, yani teorik düşüncenin neticesinde gerçekleşen bilgi zorunlu olarak teorik düşüncenin neticesi olsaydı, zorunlu bilginin kabul etmediği gibi o da daha sonra kuşkuyu kabul etmezdi. Kelamcılar İmamü'l-Harameyn'in kastetmediği bir manayı onun sözünden çıkartmaya çalışmış, İmam ise bizim söylediğimiz şekilde nazarî (teorik) bilgiyi Allah'ın eşyayı -kendileri nedeniyle değil- vesileleriyle meydana getirdiği sebeplerden birisi kıldığını düşünmüştür. Nazarî düşünce delile hakkını verdiğinde, Allah onda zorunlu bilgiyi meydana getirir. İş bu kadardır ve kuşku kabul etmeyen zorunlu bilgiye dayanmak bu demektir. Allah bir kişi için zorunlu bilgi yaratmamışsa, böyle bir alim bilgisine kuşku girebilen kişidir. Kuşku girdiğinde, bilgisinin zorunlu bilgi olmadığını anlar. Bu nedenle nazarî düşüncenin ardından bildiği şeye değil, sadece deliline kuşku girer. Sonra, alimin delilin kazandırdığı bilgiden vazgeçmesi veya tereddütte kalması, bilgisinin zorunlu bilgi olmasını ortadan kaldırır. Binaenaleyh vâris Rabbine dair bilgisinde miras yoluyla aldıklarıyla doğrudan aldığını ayırt etmelidir. İnsanın kendi düşüncesine göre değil, ayet ve hadisle belirlenmiş bir ameli yapıp amelin ardından meydana gelen Allah hakkındaki bilgi, tevarüs edilen bilgidir.

Kendisine göre amel edilen nas ise ya Hz. Peygamber'den önceki bir peygamberin şeriatındandır veya -önceki bir peygamberin getirmiş olduğu ve Hz. Peygamber'in ümmeti adına onayladığı şeriat değil- bizzat kendine mahsus şeriatın bir parçasıdır. Hz. Peygamber'in önceki şeriatlardan kendi ümmeti için onayladığı bir amele varis olan insan, o amelin şeriatına dayandığı peygamberin -veya peygamberlerin- varisi olduğu kadar aynı zamanda Hz. Peygamber'in varisidir. Böyle bir varis, bir nebiden ötekine geçmek üzere, müteselsil varistir. Bu kişi Allah'ın Hz. Peygamber'e tahsis ettiği hususlara varis ise başka bir

peygambere nispet edilmeden, doğrudan Hz. Peygamber'in varisidir. Bu sayede Muhammed ümmetinin varisi, önceki peygamberlerin âlimlerinden farklılaşarak bu bilgiyle birlikte Muhammedî varis, (bir yandan) nebilerin saflarında ve (öte yandan) Hz. Peygamber'in ardında haşredilir. İki yerde haşredilir dedik, çünkü âhiret yaratılışı, bazı hükümlerinde berzahtaki yaratılışa benzer. Bir kişi kendini aynı anda pek çok surette ve mekânda görür; müteselsil varis ise kendini Hz. Muhammed'in ve amelin şeriatı olduğu bütün peygamberlerin ardında görür. O peygamberler yüz bin bile olsa, hiç kuşkusuz, varis kendisini onların sayısınca mekânlarda ve suretlerde görür. Aynı zamanda her surette kendisinin kendisi olduğunu, başka biri olmadığını bilir. O kendisi bir iken her suretin aynıdır. Kıyamet günü böyle olacaktır. İnsanlar Hz. Peygamber'i kıyamet mekânlarında arayacak, herkes kendi aradığı yönden onu her mekânda bulacaktır. Bir kişi Hz. Peygamberi kendi aradığı yerde bulurken başka biri talebinin gerektirdiği başka bir yerde bulacak. Hz. Peygamberi her hangi bir yerde bulamayan, talebinin gerektirdiği yerin dışında başka bir yerde aradığı için bulamamıştır. Hz. Peygamber'i halinin vecdini bilmemeyi gerektirdiği bir yerde ararsa -bilgisizlik her nerede ortaya çıkarsa çıksın- onun sebebi zikrettiğimiz durumdur -ki böyle bir durum vaki değildir. Allah en iyiyi bilendir!

Sonra konumuza dönüp şöyle deriz: Kulun yerine getirdiği amel, meşru bir nassa dayanmaksızın ümmetin alimlerinden bir müçtehidi taklit ederek yerine getirdiği bir amel olabilir. Söz konusu müçtehit verdiği hükmü teviliyle ve nazarî düşüncesiyle vermiş, bu kişi de -nas olmaksızın- verilen hükümde müçtehide uymuştur. Böyle bir insan kıyamet günü müçtehidin varisi ve onun tabisi olduğu gibi Hz. Peygamber'in de tabisi olacaktır. Çünkü içtihatla elde edilen hüküm, daha önce söylendiği üzere, gerçekte Hz. Peygamber'in şeriatının parçasıdır. Bir insan nassa dayanarak veya müçtehidi taklit ederek değil, nazarî düşüncesi, anlayışı ve içtihadma göre amel ederse, o konuda varis sayılmaz. Fakat o konuda doğru hüküm vermişse, varis olabilir. İçtihadında yanılmışsa, varis olmadığı kadar bu nitelikteki insanlarla birlikte -ki onlara mahsus bir saf vardır- haşredilir. Sonra onlar, verdikleri

hükmün daha önce şeriat getirmiş birinin şeriatına uygun olup olmayışına göre kıyamet mekânlarında yerleşirler. Böylece (tesadüfen) varisi oldukları nebinin ardında onların suretleri meydana gelir. Bununla birlikte hepsi birden Hz. Muhammed'in ardında bulunur. Onların Hz. Peygamberin ve diğer peygamberlerin arkalarındaki mertebeleri, amelle ortaya çıkan bilginin farklılığıyla birlikte değişir. Bir insan genel itibarıyla bilgisiyle bütün resul, nebi ve müçtehitlerden ayrılırsa, o kişi Kuss b. Saide misalinde olduğu gibi bir ümmet olarak haşredilir. Hz. Peygamber Saide'nin tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini bildirmiştir. Bununla birlikte o da mutlaka Hz. Peygamber'in ardında bulunacaktır. Bunun nedeni Hz. Peygamber'in ona düşüncesinin malzemesini vermiş olmasıdır. O da bu malzemeyi hüküm verdiği hadise hakkında aklma gelmemiş yeni bir düşünceye ulaşabilmiş, fakat Hz. Peygamber'in verdiği hükme aykırı bir hükme ulaşmıştır. Buna mukabil isabet edenin hali farklıdır.

Bu münazeleyi iyice öğrenmelisin, çünkü bu bilinmeyen bir bahistir. Allah ehli içerisinde ona ulaşanlar pek azdır. Çünkü o kıymetli bir bilgiden, bilinmeyen bir zevkten söz eder ve kuşkuları ortadan kaldırır. Bu münazele sahibinden daha çok kıyamet günündeki mekânları ve orada bulunan suretleri bilen veya o konuda delile sahip kimse yoktur. Bu münazele ve bilgileri ise vehbî yolla gerçekleşebilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRKINCI BÖLÜM

'Beni görmekle kalbi güçlenenin rüknü güçlenmiştir' Münazelesinin Bilinmesi

Güçlü kimdir: Sürekli beni müşahede eden
Şe'nlerimde: Hakta bir güçlük yok

Söylediğim hakikatler hakkında benimle inatlaşan
Dereceler üzerinde yükselmeli ve görmeli

Onu görseydi düşüncesini feda ederdi
Nefislerle ve ruhlarla

Gözler üzerinde perdeler var
Onlar genişlikteki Mele-i ala'da darlık içindeler

Ben hastayım, kalbim hasta, umutsuzum
Bir güzelin nazı uğrunda hasta oldum

Ben üst üste yığılmış karanlıklardayım
Büyük ve karanlık dalgalarında boğulmuşum

İnsanlar denizin kenarında nimette
Sahi! Bu denizin sahilleri nerede ki?

Allah peygamberi Lût'un kavmine şöyle dediğini bildirir: '*Keşke gücüm olsaydı veya güçlü bir dayanağa dayansaydım.*'[151] Hz. Peygamber sahih bir rivayette şöyle der: 'Allah kardeşim Lût'a merhamet etsin! O güçlü bir dayanağa dayanıyordu.' Kastedilen kabile gücüdür.

Bilmelisin ki güçlülerin en güçlüsü, Hakkın güçleri olduğu kimsedir. Bu nitelikten kaynaklanan güce rağmen yine de ezeli kaderin takdir ettiği gerçekleşir. Ezeli kitapta bilinen yazılmış, bilgi ise malumun

kendinde bulunduğu duruma bağlanmış ve *'Allah'ın kelimelerinde bir değişiklik yoktur.'*[152] Veya 'Allah'ın katında söz değişmez', 'Allah kullarına zalim değildir.' Hz. Lût'un *'Keşke gücüm olsaydı'*[153] ifadesiyle etkin/fail himmet kastedilir. Hak bir insanın güçleri olmuşsa, onun fiilini yerine getirebilecek başka bir himmet yoktur. Fakat iş, daha önce de söylediğimiz üzere, kitabın takdirine kalmıştır. Binaenaleyh sadece işin kendinde olduğu durum gerçekleşir. Burada 'veya' ona sadece imkânı vermiştir. Hz. Lût kuvvet derken getirdiği vahyi ümmetine izharı, 'güçlü dayanak' derken vahyin toplum içinde sağlam bir şekilde yayılmadığı takdirde onların etkilerinden kendini korumayı kastetmiş olabilir. Bu nedenle Hz. Lût iki durumu zikretmiştir; güç ve sığınma. Peygamberler Allah'ı en iyi bilen insanlardır ve dolayısıyla sadece O'na sığınırlar. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Allah kardeşim Lût'a merhamet etsin! O güçlü bir dayanağa dayanıyordu' hadisinde ima edilir. Yani Lût Peygamber dilediği her şeyi yapabilen Allah'a sığınmaktaydı. O'nun iradesinde (iki şeyden birini seçmek anlamında) ihtiyar bulunmadığı gibi bilgisinden dönmesi de mümkün değildir. Binaenaleyh Hz. Lût kendinde değişmenin bulunmadığı birine iltica etmişti.

Cebir ne ki! Kesin bir olgudan gayrı
Ne serbestlik ne değişme var

Korkma! Gerçek duyduğun gibi
Ona uymasan bile kaçmak faydasız

Allah'ın bilgisi halimin ta kendisi
Hangi haldeysem yazarken yazdırırım O'na ben

Sen sözü ve bilgiyi önceledin
Büyük kurtuluşa veya azaba götüreni

Binaenaleyh senin kendi rüknünden daha güçlü rükün yoktur ve o sana fayda vermemiştir. Burada senin en güçlü rükün olduğunu söyledik. Bunun nedeni, hakkındaki kazanın (hüküm) ellerinle kazandığın

şeye göre gerçekleşmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle kaza, senin kudretinin verdiği şeydir. Burada fiili sana izafe etmiştir. Bu durum, daha önce ifade ettiğimiz üzere, Allah'ın senden ancak senin kendinde bulunduğun durumu bilmiş olmasından kaynaklanır. Öyleyse kendi gayene göre rüknün zayıf kaldığında, sadece kendini kınamalısın, çünkü kendisiyle hüküm verilen hak, her zaman hükme konu olan şeyin kendiliğinde bulunduğu duruma bağlıdır. Kendine karşı suç işleyen bizzat hükme konu olandır, yoksa onun hakkında hüküm veren değildir! Hakkın senin ile asıl arasına çekmiş olduğu perdeler nedeniyle rükünler çoğalmıştır. Allah varlık işini (emir) adeta bir ev gibi dört rükün üzere kurmuştur: Bilgi rüknü, söz rüknü, meşiyet rüknü ve asıl rükün! Söz rüknü '*Bu kitabımızdır, size hakkı söyler*'[154] ayetinde zikredilir. Asıl rükün ise sensin ve o evin birinci rüknüdür. Diğer üç rükün, tabi rükünlerdir. Bu itibarla insanların bir kısmı kendi hallerinde Allah'ın onun hakkındaki bilgisine dayanırken bir kısmı meşiyetine, bir kısmı kendi hakkında yazdığı kadere dayanır. Zevk sahibi ise bütün zikrettiklerimizi görüp kendi nefsiyle kalarak 'Ben her şeyin kendine döndüğü rükünüm' diyebilendir. O evin bina edilmiş ilk rüknüdür. Fakat onun sahibi az bulunur, çünkü sahih olan azdır (azîz). Hepsi onlara göre maluldür. Bana göre ise âlem illet ve malulün kendisidir. Burada bazı kelamcıların ileri sürdüğü üzere Hakkın âlemin illeti olduğunu söylemiyorum, çünkü böyle bir görüş gerçeği bilmemek demektir. Bunu ileri süren insan varlığı bilmediği gibi var olanın kim olduğunu da bilmeyen biridir. Sen kendi illetin nedeniyle malul olansın! Allah ise senin yaratıcındır. Bunu anla ve seni senin için değil, kendisi için yaratmış olanı tanı! Allah -senin için değil- kendisi için çalışmıştır. Sen zatın nedeniyle amaçlanmış değilsin. Allah şöyle buyurur: '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım.*'[155] Burada Allah hem zuhur eden ve görünenleri -ki onlar insanlardır- hem de gizli kalanları da zikretmiştir -onlar cin denilenlerdir.- Bu habere bakıp bu yönlerle mutlu olduğunda, dolaylı olarak mutlu olmuş sayılırsın. Nimetler senin üzerinde ortaya çıktığında, onları senin hakkında imkân dilinin onaylamış olduğunu bilmelisin. Dilersen dinle ve sus, dilersen senden duyulan bir söz söyle! Burada sadece O'nun söylemiş olduğunu söyle-

yebilirsin. Delil sahibi olmak istersen O'nun sözüyle delil getirir! Saygılı davranmak istersen ve susarsan, O senin susup içinde sakladığını bilir. Bilhassa şahitlikte olmak üzere, her doğrunun söylenmesi ve yayılması gerekmez. Hasım güçlü olduğu kadar hakim de Allah'tır. Allah peygamberin (Rabbim! Hak ile hüküm ver ayetinde) kendisinden talep ettiği üzere hak ile hüküm verendir. Ayette peygambere atıfla *'De ki, rabbim! Hak ile hüküm ver, bizim rabbimiz rahmandır, o onların nitelemelerine karşı yardım istediğimizdir'*[156] buyurulur. Allah Rahman olmasaydı, kul 'Rabbim! Hak ile hüküm ver' demeye cüret edemezdi. Allah ancak hak ile hüküm verebilir, çünkü herhangi bir varlık hakkındaki hükmünde bilgisini aşmaz. Allah o bilgiyi ezelde söz konusu varlıktan almış, bilginin hükmü ise ebediyete kadar ortaya çıkar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

'Ariflerin kalp gözleri -bana değil- benim yanımda olana bakarlar' Münazelesinin Bilinmesi

Senin yanında olan benim yanımda olsaydı bakar mıydı!
Ariflerin kalp gözleri, senden gayrısına

Cem' gözüyle bakarsan bizi görürsün
Başka bir gözle bakarsan, heva ve hevestir

Yaratan'dan başka varlık sahibi yok
Orada olmayan burada olmaz ki

Fark ve cem halinde her şey O'nun aynı
Benim oluşum böyle olmasaydı durum öyle olmazdı

Allah arifler hakkında şöyle der: '*Peygambere indirileni duyduklarında gözlerinin arif oldukları hakikat nedeniyle yaşla dolduğunu görürsün.*'[157] Burada 'bildikleri' dememiştir. '*Rabbimiz iman ettik derler, bizi şahit olanlarla birlikte yaz.*'[158] Burada 'iman ettik' yerine 'bildik' demişlerdir. '*Niçin Allah'a iman etmiyoruz ki?*'[159] Burada da bilmek kelimesi kullanılmamıştır. '*Bize haktan gelene de... ve istiyoruz.*'[160] Burada tahakkuk ifadesini kullanmamıştır. '*Rabbimizin bizi salihlere katmasını...*'[161] Bu ise dördüncü derecedir. '*Allah onlara söyledikleri şeye karşılık vermiştir.*'[162] Hâlbuki Allah bildiklerine karşı dememiştir. '*... altlarından nehirler akan cennetler... Orada kalacaklardır. Bu iyilik yapanların karşılığıdır.*'[163] Cennetler Allah katındadır ve bu nedenle şiirde 'ariflerin gözleri benim yanımda olan şeylere bakar' denilmiştir. Allah başka bir grup hakkında şöyle der: '*Yüzler vardır, o gün aydınlık, rablerine bakarlar.*'[164] Burada 'ila (-e)' edatı nimetin çoğulu anlamında isim değil (a'lâ, nimetler), bitim bildiren edat olmalıdır. Böyle diyoruz, çünkü lafızda nimetin çoğulu (a'lâ) olması mümkündür. Bu nedenle ayet, gerçekte görülme gerçekleşeceği halde, kıyamette Allah'ın görüleceği hakkında kesin bir nas değildir.

Bilmelisin ki Allah arifler ile alimleri kendilerine mahsus özelliklerle ayırmış, birbirlerinden temyiz etmiştir. Bilgi Allah'ın sıfatıyken marifet O'nun sıfatı değildir. Öyleyse ıstılah anlamıyla âlim ilahi iken arif rabbanidir. Bununla birlikte bilgi (ilim), marifet ve fıkıh aynı anlamdadır. Lâkin lafızları birbirinden farklı olduğu gibi aralarında delalet itibarıyla da bir ayrım bulunur. Bu nedenle Allah için 'Alim' denilirken arif veya fakih denilemez. Hâlbuki her üç isim insan için kullanılabilir. Allah'ın kullarından seçtiklerini bilgiyle övmesi, ariflere yönelik övgüsünden daha kâmil övgüdür. Buradan Allah'ın kendi niteliğine ortak yaptığı kişiye yönelik tahsisinin daha üstün olduğunu anladık, çünkü Allah kendini onda görmektedir. Alim Hakkın aynasıyken arif veya fakih Allah'ın aynası değildir. Bize göre bilgisinin meyvesinin üzerinde

gözükmediği veya bilgisinin kendisine hakim olmadığı biri alim değil, sadece bir aktarıcıdır. Bilgi hiç kuşkusuz rahmete eşlik eder. Öyleyse bilgi sahibi olduğunu iddia edip rahmetin kapsayıcılığını kabul etmeyen birini gördüğünde, söz konusu kişinin bilgi sahibi olmadığını bilmelisin! Çünkü rahmet bilginin önüne geçerek kulu arar, ardından bilgi rahmete tabi olur. Allah ehlinin ve seçkinlerinin üzerinde yürüdükleri yol budur. Bu durum *'Ona katımızdan bilgi verdik ve ledünden bilgi öğrettik'*[165] ayetinde belirtilir. Bu bilgi nazarî/teorik bilgi değil, zevk bilgisidir.

Bilmelisin ki arifler muvahhittir. Alimler de muvahhittir, fakat onlar 'arif' olmaları bakımından nispetlerin bilgisine sahiptir. Onlar çokluğun birliğini ve ayrımın birliğini bilenlerdir. Bu bilgi başkalarında yoktur. Allah alimlerin tevhidiyle kendisini birlemiş, o bilgiyi yarattıklarına öğretmiştir. Allah 'ârif' olmaları itibarıyla arifleri nitelediği özelliklerle nefsini bizim için nitelerken, bilgi kelimesini kullanmış, fakat onunla marifeti kastetmiş, böylece marifet kelimesinin Allah hakkında kullanımının zahirde hükmü olmamıştır. Allah 'Siz onları bilmezsiniz, Allah onları bilir' der. Burada bilgi marifet anlamındadır. Arif Hakkı ve halkı görürken alim halk içinde halkı ve Hakkı görerek üç şey görmüş olur. Çünkü Allah tektir ve teki sever. Alim, Allah karşısında O'nun sevdiği tarzdaki bir çoklukla beraber bulunur, Bir rivayette 'Allah'ın doksan dokuz ismi vardır' denilir. Allah tektir ve teki sever. O bir-ehad olarak değil, bir-çok olarak isimlendirilmiştir.

Arifin 'rabbani' olduğunu söyledik, çünkü Allah onun özelliklerinden söz ederken duasında 'rabbimiz' dediğini ve başka bir isim kullanmadığını belirtmiştir. Hz. Peygamber bu konuda benzer bir hadis söyleyerek 'Kendini bilen rabbini bilir' demiştir. Hz. Peygamber ilim kelimesini kullanmadığı gibi ilah kelimesini kullanmamıştır. Bu nedenle Allah ve peygamberi karşısında edebe riayet ederek isim ve sıfatlardan her birini kendi mertebesine yerleştirdik. Marifet ve bilgi arasındaki farkı öğrenmek isteyen, *Mevakiu'n-Nücûm* isimli kitabımızdaki açıklamalara bakmalıdır, çünkü orada yeterli açıklama vardır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM

'Beni görüp beni gördüğünü bilen kişi beni görmemiştir' Münazelesinin Bilinmesi

Beni görüp bir gün beni gördüğünü söyler ya biri!
Beni görmeyenden başkası beni görmemiş

Allah'ın varlığıma bir bakışı var
O bakışla Yüce Rabbimiz hidayet eder

O'na bakarsan bilgi gider
Fikriyle düşünür veya gözleriyle görse

Delilim sübûtu reddeder ve uygular
Açıklamada sana verdiği selbler ile

Gözler misale taalluk etmiş
Cennetlerde veya keşiflerdeki misale

O göz veya akılla idrak edilemez
Kirpiklerin ulaştığı benim dış varlığım!

Allah Hz. Musa'dan şöyle aktarır: *'Musa 'Rabbim! bana kendini göster, sana bakayım' dedi. O 'sen beni göremeyeceksin' dedi.'*[166] Allah'ın ona 'beni göremeyeceksin' demesinin nedeni, Hz. Musa'nın birinci tekil şahıs zamirini kullanarak 'ben bakayım' demiş olmasıydı. Onun yerine çoğul veya üçüncü tekil şahıs veya ikinci tekil şahıs zamirini kullanmış

olsaydı (bakalım, bakar veya sen bakarsın) belki cevap 'sen beni göremeyeceksin' şeklinde olmazdı. Allah en iyisini bilir! Talep 'bakayım' ifadesinde mücmel olduğu kadar cevap da 'sen beni göremeyeceksin' ifadesinde mücmel ve kapalıdır.

Bilmelisin ki bir şeyin görülmesi, o şeyi bilmeyi sağlar. Bu itibarla gören, muayyen bir şey gördüğünü bilir ve gördüğünü bilgi bakımından kuşatır. Biz Hakkı görenin görüşünün O'nu zapt edemediğini biliriz. Zapt edilemeyeni bir şey hakkında ise onu gören 'gördüğünü bilir' denilemez. Çünkü görmüş olsaydı, hiç kuşkusuz, bilmiş olurdu. Hâlbuki Allah kendisi bir iken, görüldüğü farklı suretlerde tecelli eden olarak bilinir. Öyleyse Hakkı gören gerçekte O'nu görmemiştir. Binaenaleyh O'nu ancak görmediğini bilen bilebilir. 'Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım dedi.' Çünkü 'ila (-e)' edatıyla görmek, gözle görmeyi anlatır. Demek ki Allah Hz. Musa'ya 'sen beni gözünle göremeyeceksin' dedi. Çünkü görmekten maksat, görülene dair bilgi elde etmektir. Hakkı gördüğünde ise her görüşte öncekinden farklı bir şeyi görürsün ve dolayısıyla görülene dair bilgi elde edemezsin. Bu nedenle Allah Hz. Musa'ya 'beni göremeyeceksin' demiştir. Sonra şöyle devam eder: Ben kendim olmam itibarıyla değişmeyi kabul etmem, sen ise sadece değişeni görmektesin. Sen de değişmedin. Demek ki sen ne beni ne kendini görmüşsün. Hâlbuki bir şey gördüğüne göre şunu demen gerekir: 'Hakkı gördüm.' Gerçekte beni görmediğine göre bu söz doğru değildir. Veya şöyle diyeceksin: 'Ben kendimi gördüm.' Bu söz de doğru değildir. Hâlbuki sen ve Hak var! Ve sen o ikisinden herhangi birini görmedin. Bir şey gördüğünü de biliyorsun. Peki senin gördüğün nedir? Sen beni gözünle göremeyeceksin.

Hak senin gözün olup O'nu görünce, Hakkı gördüğünü söylemen doğru mudur, değil midir? Yoksa senin gözünün veya görme gücünün maddesinde bulunduğunda durum aynı mıdır? Allah hakkında hayretin ortaya çıktığı müşahedelerden birisi budur. Hz. Musa'nın rabbini görmeyi istemesine şaşırmamalısın, çünkü orada görmeyi talep ettiren bir makam vardır. İnsan ise hem Hakta hem yaratıklarda hükmü mutlak olan vaktin hükmüne bağlıdır.

Bu münazeleye dair bu kadar açıklama yeterlidir, çünkü münazelenin alanı daha fazla açıklamayı kaldırmaz.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İrfanî Keşiflerin Gereği Münazelesinin Bilinmesi

Marifetler her zaman biri verir
Keşfin gereği de birleri bilmek

İkiye ulaşırsa, ikilik kendindendir
Nida edende yardımı var

Bazen ona yardım ederken
Bilgiye yardım eder

Siz onları bilmezsiniz, Allah bilir
Bilgi Bari için marifet ve hüküm gibidir

Allah bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki marifet kaynaklı keşiflerin zorunlu kıldığı şey, rububiyet hakkındaki tabiî bir arzudur. Bu sayede kişi, hakkal-yakîn bir keşifle, Rabbin kendinde sahip olduğu ve varlıklarda etkin olup kendileriyle zuhur ettiği sıfatlarını müşahede etmek ister. Bu sayede sıfat ile birlikte onun etkisini aşmayız. Çünkü ilahi isimler birbirine yakın anlamlıdır. O kadar ki, ilahi sıfatlar hakkında gerçek bir keşfi veya zevki olmayan biri, onları eş anlamlı veya mütedahil zannedebilir; hâlbuki onlar birbirinin benzeridir. Bu konudaki kesin bilgiye sadece keşifle ulaşılabilir.

Burada ince bir konu vardır, şöyle ki: Bir ilahi ismin rabbe nispet edilişi, yaratılmışa nispetiyle bir değildir. Çünkü bir şey bir şeye nispet edildiğinde, nispet edilenin değişmesiyle nispetin kendisi değişir. Bununla birlikte nispet edilen ismin manası tektir. Keşif ehli ilahi isimlerin tesirine mazhar olan mahalli bu tesir için hazırlamayı öğrenmiş, bu durum onları nefislerini ilahi isimler tesir ettiğinde Allah karşısında edebin bulunduğu yönleri elde etmeye sevk etmiştir. Onlar -Allah'ın bildirmesiyle- ilahi surete göre yaratılmış olduklarını ve halife olabilmenin ancak suretten kaynaklandığını öğrenmişlerdir. Bunun yanı sıra her insanın ilahi surette olmadığını da bilirler. İnsanların bir kısmı halife insan iken bir kısmı hayvan insandır. Bu bilginin talibi ise bu sınıflardan hangisine girdiğini bilemez: İmam mıdır, yoksa hayvan-insan mıdır? Bu bilgi onun Haktan rububiyetinde özel bir tecelliyi talep etmesini gerektirir ve olguların varlıklarda O'nun edilgeni (münfail) olduklarını görür. Hz. Ebu Bekir 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' demiştir. Bu durumda insan, varlıkların var olurken Haktan sudur edişlerini ve (bilginin onlara) taallukunun tarzını görür. Acaba Hak bu tecellide kendisinden (tecellinin) meydana geldiği suretle midir, yoksa kendisiyle var ettiği nispetin suretinde midir? Allah söz konusu nispet vesilesiyle bir şeye 'ol' der, o şey olur. Kendisine olması emredilen şeyin olmayı nereden kabul ettiğini görür: Onu var olan bir şeyden mi kabul etmiştir? Zuhur ettiğinde acaba Hakkın ona 'ol' (kün) dediği ismin suretiyle mi ortaya çıkar? Yoksa kendisiyle 'ol (kün)' denilen suretin aynı mıdır? Bu durumda suret, Allah için isimler olurken var olan cevherde yaratma ve suret olarak ortaya çıkmıştır. Suret bu konumdayken, Hakkın ismi olan suret O'nda müşahede edildiği üzere baki midir, değil midir? Yoksa başka bir cevherin yaratılması için başka bir surette o isimle mi ortaya çıkar? Başka bir cevherin yaratılması -aralarındaki farklılıkla birlikte- benzerlerle gerçekleşen yer değiştirmedir. Bu farklılık sayesinde 'bir şey öteki değildir' veya 'şu şunun benzeridir' denilir. Arif bütün bunları kendi nefsinden öğreninceye kadar öğrenmek ister. Böyle biri basiretle Allah'a çağıran kişi olduğu gibi kendisi hakkında da basirete sahiptir. Aynı zamanda şunları da görür: Yaratılmışların birbirlerine tesiri sahih bir durum mudur? Ya da bu

tesir Hakkın yaratıklardaki tesiri midir? Yoksa yaratılmışların Haktaki tesiri midir? Yoksa Hakkın Haktaki tesiri midir? Ya da bunların hepsi midir? Ya da gerçekte 'tesir' denilecek bir şey yok mudur? Daha önce görmek hakkında belirttiğimiz üzere, onun bir eser olduğu ortaya çıkarsa, acaba görülen Hak mıdır, yoksa görenin kendi midir? Görülen sabit iken mahiyeti bilinemez. Aynı şekilde keşif ve vakıada da eserin sabit olması böyledir. Onun mahallini Hak veya yaratıklar kabul ettiğimizde, bu doğru olmaz. Hâlbuki Hak ve halktan başka bir şey yoktur. Hal böyleyken tesir nerede gerçekleşmiştir? Bu mesele nefsin öğrenmek istediği çetin konulardandır. Arif doğru yorumu öğrendiğinde, marifet derecesinden bilgi derecesine geçer ve daha önce rabbani arif iken ilahi alim haline gelir. 'İlahi' böyle bir niteliğe sahip olana denilebilir, çünkü o, kuşatıcı ve genel durumun sahibidir. Ona baktığında 'Haktır' dersin; bir daha bakarsın bu kez halktır (yaratılmış olan) dersin; bir daha bakarsın 'ne halktır ne Haktır' dersin; bir daha bakınca 'Hak-halktır' dersin ve Allah hakkında hayrete düştüğün gibi onun hakkında da hayrete düşersin. Bu durumda onun ilahi surette yaratıldığını ve hayvan insandan ayrıştığını anlarsın. Bu durumu kendisinden zevk, hal, müşahede ve keşif yoluyla bilmeyen insan, âlemde imamlığın kendisine mahsus olduğu ve *ahit sahibi* olan -çünkü Allah'ı ile zalimler ahit yapamaz- ilahi surette yaratılmış biri değildir. Allah'ın ahdi, O'nun sureti demektir, bunu bilmelisin!

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

'Halis-ahit kitabının adına yazıldığı kişi bedbaht olmaz' Münazelesinin Bilinmesi

Allah yazmışsa bir iyiliği bir daha silmez onu
Delilim böyle der ve bir zorunluluk su

Tecellisi de bu hükmü verir
Bir kez tecelli ederse perdelenmez bir daha

Sana verirse bir bilgi
Sonra cehalete dönmez

Bu nedenle çalıştılar ve gayret gösterdiler
Bunun için Rab 'secde et ve yaklaş' dedi

Cömertlikle hüküm verir
Zatından gasp hükmü yok

Böylece hepsi onun rahmetindedir
İhsan ve zorunlulukla yazılmış rahmet

Şeytan bile rahmetine tamah eder
Kulların hükmü de böyle kazanılır

Allah şöyle der: '*Dikkat edin! halis din O'na aittir.*'[167] Dikkat edin! Kulun korkarak veya arzulayarak veya cennet ve cehennem (korku ve ümidi) gibi bir sâikle yerine getirmekten ve şeytandan arındırıp sırf Allah için yerine getirdiği ahit, Allah için (yerine getirilmiş) demektir. Mükellefi Allah'ın ahdini yerine getirmeye sevk eden âmil söz konusu hususlar olabilir. Kul söz konusu âmillerin etkisinden kurtulduğunda ihlas sahibi olduğu gibi bu hüküm nedeniyle onun dini şirkin katışmadığı 'halis din(darlık)' olur. Böyle bir kul o dinle birlikte Allah'a ortak

koşulanlardan uzaklaşır. Allah onlar hakkında hanifler demiştir, yani batıldan uzaklaşarak Allah'ın şeriat yaptığı ve mükelleflere yüklediği din cihetine yönelenler demiştir. Çünkü Allah onları kitabında 'müminler' diye isimlendirmiş, bu nedenle bir grup hakkında 'batıla iman edip Allah'ı inkâr edenler' demiş, bu ifadeyle onlara iman elbisesi giydirmiştir. Binaenaleyh iman, saîdlere, yani mutlulara mahsus olmadığı gibi küfür de bedbahtlara mahsus bir iş değildir. Bu nedenle iki grup arasında ortaklık gerçekleşmişken onları ayıran hal karinesi olmuştur. İman küfürden veya iman imandan veya küfür küfürden ancak giyeniyle ayrılabilir.

'Halis ahit (din)' Allah'ın Âdemoğullarından aldığı ahittir. Allah onu zürriyetlerini bellerinden çıkartıp kendilerine şahit tuttuğunda onlardan almıştır. Âdemoğullarından her biri bu fıtrat üzere doğar ki 'Herkes fıtrat üzere doğar' hadisinde bu durum belirtilir; kastedilen halis misaktır. Hiç kimse misakı onun adına zorla alıp kendisine yüklemiş değildir. Aksine misak, gerçekte, (günahla kirlenmeden) temiz ve temizleyici bir şekilde halis bir halde kalmıştır. Fakat burada açıklanması mümkün olmayan bir sır vardır. Nitekim Allah da kendisi nedeniyle münezzehtir, yoksa kullarının tenzih etmesi nedeniyle münezzeh değildir. Bu nedenle ariflerden birisi 'kendimi tenzih ederim' demiştir. Bu yönüyle çocuk doğup yükümlülük çağından önce korunmuş bir şekilde yaşadığı olabilir. Sehl b. Abdullah, Ebu Yezid el-Bestamî -veya onlardan önce veya sonra yaşamış veya onlarla aynı dönemde yaşadığı o iki efendinin haberi bize ulaştığı halde haberi bize ulaşamamış kimseleri- Allah'ın inayetine mazhar kimseler olarak misal verebiliriz. Onların (Allah'a verdikleri) ahde daha ünce zikrettiğimiz (korku, arzu, cennet, cehennem vb.) kendisini bozacak bir hal bulaşmamış, aslı üzere halis ve saf bir şekilde kalmıştır. Bu ahit saf ve halis kılınmış değil, saf ve halis din (ve ahit) demektir ve kulun zorlaması ve çabası olmaksızın kulda bulunur. Böyle bir kul, Allah'ın ihlaslı bir şekilde kendisine ibadet etmelerini emrettiği kullardan biri değildir, çünkü onların bu ihlas çabasında fiilleri yoktur; aksine onlar, kendisine katışıp arınmalarını ve ihlaslı olmalarını sağlayacak bir kuşku olmaksızın, sadece halis dini bilirler. İhlaslı olmak, başkalarının tattığı gibi onların tadını tatmadık-

ları ihlas halidir. Kim böyle bir din(darlık) haline sahipse, o kişi 'halis ahit' sahibidir ve dolayısıyla bedbaht olmaz. Çünkü sadece Allah'ın ihlaslı olmayı emrettiği kimseler arasından ihlaslı olmak üzere gayret sarfeden ve kendini zorlayanlar arasından bedbaht çıkabilir; gerçekte ise sadece onların nefislerinin arzusu vardır. Söz konusu insanlar saadetin ikinci derecesinde bulunurlarken birinci tabakada ise peygamberlerin ve şehitlerin bile kendilerine gıpta ettiği kimseler bulunur. Onlar, kıyamette minberler üzerinde bulunup dünyada ise tanınmayan kimselerdir. Onlar şefaat etmedikleri gibi kendilerinden şefaat de beklenmez. Onlar üzerinde bulundukları temiz ve kutsî -mukaddes değil (gayretle temizlenmiş değil)- hallerinin karşısında şefaatin değerini görmezler.

Ebu Yezid el Bestamî bu makamda şöyle demiştir: 'Allah bana kıyamet günü bütün yaratılmışlar hakkında şefaat izni verseydi, bu durum gözümde büyük bir değer taşımazdı. Çünkü Allah bana ancak bir toprak parçası hakkında şefaat izni vermiş olurdu.' Burada Âdem'in topraktan yaratılışına atıf yapmaktadır. Biz de Âdem'den yaratıldık. Nitekim Allah 'tek bir nefisten yarattı' demiş, o tek nefis ise topraktan yaratılmıştır. Ebu Yezid'in bu işaretli anlatımında ne kadar sır bulunduğuna bakınız. Bu zatın makam-ı mahmûd'u (şefaat makamı) küçümsediği hakkında bir düşünce aklına gelmesin. Makam-ı mahmûd kıyamette Hz. Muhammed'e ait olup şefaatin kendisinden başlayacağı pek yüce bir makamdır. Bil ki, onun 'makam-ı mahmud' diye isimlendirilmesinin nedeni, Hz. Peygamber'in kendileriyle Allah'ı övdüğü ve günümüzde bilinmeyen övgülerin sonuçlarının orada bulunmasıdır, yoksa şefaat nedeniyle böyle isimlendirilmemiştir. Hz. Peygamber ise Allah'ı şefaat izni nedeniyle değil, sadece Allah için övmüş, bunun ardından şefaat bu makama tabi olarak gelmiştir. Hz. Peygamber övgüyü tamamladıktan sonra ona şöyle denilir: 'Talep et, sana verilecek! Şefaat et, şefaatin kabul edilecek!' Hz. Peygamber de şefaat edenlerin şefaat edebilmeleri için onlara şefaat eder. Allah da şefaat edicilere izin verir ve onlar şefaat eder. Böylece melek veya peygamber veya mümin gibi şefaat eden herkes şefaat edilebileceklere şefaat eder. Bu esnada saf ahit mensupları minberlerindedir. '*Onları büyük korku üzmez.*'[168] Yani onlar kendileri hakkında üzülmedikleri gibi herhangi biri hakkında da

üzülmezler, çünkü onların dünyada tâbileri yoktu. Dünyada tâbisi olan biri -kendisi hakkında güvende olsa bile- geride kalanlar ve tâbileri hakkında güvende değildir. Çünkü kendisine emrettiği hususlarda tâbinin ifratta mı tefritte mi olduğunu bilemez ve onun hakkında duyduğu büyük korku kendini üzer. Arif bir kadın Allah adamlarından bir gruba şöyle demiş: 'Allah cenneti veya cehennemi yaratmasaydı size göre ibadet edilmeye layık olur muydu, olmaz mıydı?' Sözün sahibi Rabiatü'l-Adeviyye bu ifadesiyle saf dine işaret etmektedir ki, bahsettiğimiz bu makamdır. *'Bu Allah'ın ihsanıdır, onu dilediğine verir.'*[169] Ebu Yezid el-Ekber ise bu konuda 'Artık benim bir vasfım yoktur' demiştir. Hâlbuki ahdini (kendini kirleten hususlardan arındırıp) ihlaslı hale getirmiş olsaydı, muhlis (ihlaslı olmuş); muhlis olduğunda nitelik sahibi olur ve bu sözü doğru olmazdı. Hâlbuki bizce Ebu Yezid doğru söylemektedir. Bu grup *'Allah'a verdikleri sözde sadık adamlar vardır'*[170] ayetinin hitap ettiği kimselerdir. Kast edilen, halis ahittir ve Allah da onlar hakkında bu ahdi korumuştur. 'Bir kısmı verdiği sözü yerine getirmiştir.' Yani ahdine vefa göstermiştir. 'Bir kısmı beklemektedir.' Kul dünya hayatında bulunduğu sürece değişmeden emin değildir, çünkü Allah dilediğini yapandır. Kul gerçekte yokluktaki durumunu bilemez ve bu haldeyken kul kendini göremez, fakat Allah tarafından görülür. Geçmiş bunun dışındadır. Gelecek ve gerçekleşen ise Allah'ın bilgisinde kalmıştır. Dolayısıyla Allah'ı bildiği için Allah'ın tuzağından emin olamaz. *'Onlar değişirler.'*[171]

Allah'ın böyle kulları vardır, bizi de onlardan etsin. Bu ayet ne kadar büyük bir müjde! Bu nitelikteki kimselerden sadece Aşere-i mübeşşere'den (cennetle müjdelenmiş on kişi) olan Talha b. Ubeydullah zikredilmiştir. Sahih bir rivayette Hz. Peygamber'in onun hakkında 'Talha ahdini yerine getirenlerdendir' dediği aktarılır. O dünya hayatındayken ahdini yerine getirmiş, ayette zikredilen değişme ve tebdilden korunmuştur. O büyük biridir ve bu makama girer. Bununla birlikte o makamda asıl itibarıyla halis ahit sahibi olanların derecesine ulaşamaz. Onlar dinini uygulamada Allah'tan ahit alan kimselerdir ve Allah ile yaptığı ahdi yerine getirenlerdir.

Seyyid Süleyman ed-Dünbûlî elli seneden beri aklına kötü bir düşüncenin gelmediğini söylemişti. Böyle biri bu halde öldüğünde, söz konusu insanlara katılır. *'Allah'a verdiği sözü yerine getiren kimse...'*[172] Allah karşısında ahdini yenileyen herkes, ihlas sahibidir, 'halis din' sahibi değildir. Halis din sahibi adına önceden bilmediği ve Allah'ın kitabıyla veya peygamberinin diliyle kendisini yükümlü tuttuğu şer'i yeni bir hüküm geldiğinde, kul onu halis din ve ilk ahde göre telakki eder ve karşılar. Özel ve belirli meseleyi bilmemesi, ona zarar vermez. Böyle bir durum söz konusu makam sahibine zarar vermez. Bunlara misal olarak, halis din veya ilahi ahit ile gördüğü her şeyden önce Allah'ı gören Hz. Ebu Bekir'i verebiliriz. Hz. Ebu Bekir içinde bulunduğu makamda bu halde olduğu gibi müşahedesinde de bu haldeydi. Bu nedenle Hz. Peygamber kendisine inanmaya davet ettiğinde Hz. Ebu Bekir koşmuş, peygamberden delil istememiş, tereddüt göstermemiş, halis ahit nedeniyle onu tasdik etmişti. Çünkü Hz. Ebu Bekir Hz. Muhammed'in nebiliğini dünyada gördüğü gibi kadar Âdem var olmazdan önce de görmüştü. Bir rivayette Hz. Peygamber 'Âdem su ile toprak arasındayken ben peygamberdim' demiştir. Yani ben peygamberken Hz. Âdem henüz mevcut değildi. Hz. Peygamber bunu bildirmiştir, çünkü ayette *'Peygamberlerden misak aldığımızda...'*[173] denilir. Misak Âdem'in bedeninin varlığından önceydi. Âdem var olup Allah onun sırtından oğullarını zerreler gibi çıkarttığında, onları kendilerine karşı şahit tutmuştur. Bu durum Kuran-ı Kerim'de zikredilir. 'Onlar da şahit olmuşlardır.' Bu ise ikinci misaktır. Birinci misak Allah'ın peygamberlerinden almış olduğu misaktır. Doğduklarında *'Bir kısmı sözünü yerine getirmiştir.'*[174] Bir kısmını ise Allah başarısızlığa ulaştırmış, onlar da şirk koşmuştur. Allah verdiği sözü yerine getirip sözünü değiştirmeyenlerden etsin bizi.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

'Adabımla tedip ettiğim velilerimi tanıdın mı?' Münazelesinin Bilinmesi

Allah'ın nebilerine edebi bir tek O öğretir
Siz de edebe sarılın

Onlar efendidir, hüsrana uğramazlar
Kitabında onları böyle belirtmiş

Onlarm izinde yürüyen
Asiller arasında zikredilir

Bu böyledir ve böyle devam eder
Bu nedenle hep perde ardında kalmıştır

En mutlu insan onlara tabi olan
Onlar gibi yorulur durur görürsün onu

Girmişler ibadethaneye
Ayakları şişene kadar ibadet ederler

Allah şöyle der: '*De ki Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.*'[175] Kim Allah'ı severse zelil olur, kimi Allah severse naz ehli olur. Seven zelil ve hor, sevilen nazlıdır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Beni Allah terbiye etti, ne güzel terbiye etti!'

Bilmelisin ki Allah'ın veli ve diğerleri olmak üzere yaratıklarına O'nun katındaki mertebelerini bildirmesinin iki yolu vardır: Birincisi keşif yoludur. Bu yol vasıtasıyla veli, yaratıkların Allah katındaki menzillerini görür ve her gruba O'nun katındaki mertebesine göre davranır. İkinci yol, ilahi edebe uyma yoludur. İlahi edep Allah'ın peygamberlerinde (tatbik ettiği) ve onların dilleri vasıtasıyla kullarına gönder-

diği şeriattır. Bu itibarla şeriatlar, Allah'ın kulları için tespit ettiği ilahi adaptır. Kim şeriatın hakkını yerine getirirse, hiç kuşkusuz, Hakkın edebiyle edeplenmiş, O'nun velilerini tanımış demektir. Bütün hayrı elinde toplayan (edep) ve iki elini hayırla dolduran birini görürsen, onun ilahi edebi kazandığını öğrenirsin. Çünkü Hz. Peygamber -ki rabbini bilen doğru sözlüdür o- rabbine hitap eder: 'Bütün hayır senin elindedir.' Hayrın mahiyetini bilmek istersen, onun güzel ahlakın toplamı olduğunu bilmelisin! Güzel ahlak, dine ve örfe göre maruf (iyi bilinen) ahlaktır. Allah'ın emri olmasaydı kendisini affedeceğin birine karşı cezaların uygulanmasını gördüğünde, bu davranışın o şahıs karşısında güzel ahlak sahibi olmaya zarar vermediğini bilmelisin. Çünkü cezaları uygularken kendi adına bir şey yapmış değilsin, fakat Allah kuluna iradesini uygulamıştır. Bu esnada senin yetki dahilinde olan bir iş yoktur. Her ikiniz de (hakim de suçlu da) aynı efendinin kullarısınız. Biz de Efendinin emri hakkında değil, seninle ilgili bir hususta konuşuyoruz. Kölenin (kul) efendinin emrine uyup belirlediği sınırlarda ve kurallarda durması, güzel ahlakın bir yönüdür. '*Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir grubun Allah'a ve peygambere karşı taşkınlık yapanları sevdiğini göremezsin. Onlar babaları, oğulları, kardeşleri, aşiretleri olsa da onları sevmezler.*'[176] Onların Allah'a ve peygambere karşı taşkınlık yapmış olmaları, kendilerine dönmüş, kendilerine karşı suç işlemişlerdir; onlara ilahi cezayı tatbik ederken güzel ahlak sahibi, kendilerine karşı suç işlemiş değildir. Bir iş nedeniyle taarruz eden, (hal diliyle) o konuda kendisine taarruz edilmesini istemiştir. Bu durumda o işle ilgili senin onu sevmemen, onun istediğini ve sevdiğini yerine getirmen demektir. Zaten güzel ahlak, birinin senden istediğini yerine getirmenle gerçekleşir. Çünkü (Allah'ın hududunu ihlal eden insan) önce Allah'a, kıyamete iman etmiş olman nedeniyle senden nefret etmiş, seni düşman edinmiştir. Böyle birine karşı güzel ahlak sahibi olman, imana (gelmesi) hususunda ona yumuşak ve latif davranman demektir. Yumuşaklık fayda vermezse, zorlamayla karşılık verirsin. Yine de inancından dönmez ve ısrar ederse, öldürmeye gücün yeterse en güzel ahlaka göre onu öldürürsün! Böylece onun dünyada kalarak, Allah'ın azabını arttıracak şekilde inançsızlık ve taşkınlığı çoğalmamış olur. Allah'ın

hakkında 'merhametli' diye şahitlik ettiği Hızır bir çocuğun başını kesip şöyle demiştir: 'Onun tabiatında kâfir olmak var, yaşasaydı kâfirlik ve taşkınlıkla ebeveynini üzecek ve kâfirlere karışacaktı.' Hızır, kendisine ve ebeveynine merhametle çocuğu öldürmüş, çocuk fıtrat üzere dünyadan ayrıldığı için mutlu kalmış, anne babası da mutlu olmuştur. Allah en iyisini bilir! Güzel ahlakın en büyüklerinden birisi budur.

Salihlerden birisi Allah yolunda cihat etmek niyetiyle dua etmiş, Allah ise cihadın vesilelerini ona kolaylaştırmamış, kendi yolunda cihat etmesinin önüne engeller koymuştu. Söz konusu insan Allah ile sohbeti olan ve O'nun katındaki en büyük velilerden biriydi. İçinde cihat etme sevgisi hâsıl olmakla birlikte duasının gecikmesi ve ortaya çıkan engeller hakkında şaşakalmıştı. İçindeki cihat sevgisinin nedeni, cihadın Allah'ı razı eden bir amel olması ve şehitlerin Allah katındaki dereceleriydi. Allah gönlünün daraldığını görünce, Allah'tan bilgi aldığı yoldan durumu bildirerek şöyle demiş: 'Cihada katılmanı engelleyen mazeretlerle gönlün daralmasın. Çünkü cihat etseydin esir düşeceğini, esir düşseydin Hıristiyan olarak öleceğini takdir etmiştim. Buna mukabil savaşa çıkmayıp evinde salim bir şekilde kaldığında, Müslüman olarak salih bir kul iken öleceğini takdir ettim.' Bunun üzerine salih kişi Allah'a şükretmiş, Allah'ın onun için en hayırlı olanı tercih ettiğini anlamıştır. İnsanın Allah'ın kendisi adına en hayırlı olanı tercih ettiğini bilmesi de kulun Allah karşısında takınması gereken edep anlamındaki güzel ahlakın bir parçasıdır. Kadere teslim olup rıza gösteren ve Hakkın adabının kendisinde bulunduğunu, onu kendine ve Allah'ın kullarına tatbik eden bir insan görebilirsin. Söz konusu insan -şahıslar karşısında değil- sıfat karşısında edebini izhar eder. Hâlbuki sıfat sahibi, onun kendisi karşısında edepli davrandığını zanneder ve edeplinin durumu hakkında bir bilgisi olmaz. Edepli insan ise âleme Hakkın gözüyle bakmaktadır. Hakkın gözü onlara Allah'ın kendileri hakkındaki bilgisinin verisine göre bakmaktadır. Allah'ın onlara dair bilgisi ise onların kendiliğinde bulunduğu duruma bağlıdır. Hallerin kendilerinde bulunduğu zatlar hakkında ise bizatihi mutluluk veya bedbahtlık hükmü verilemez. Mutluluk ve bedbahtlık zatlarda bulunan niteliklere göre ortaya çıkar. Sıfatlar da kendileri nedeniyle bedbahtlık veya mut-

lulukla nitelenmezler. Aynı şekilde sıfatları taşıyan zatlar da kendilikleri ve hakikatleri bakımından mutluluk ve bedbahtlıkla nitelenmezler. Sıfatlar zatlarda bulunup hükümleri ortaya çıktığında, zatlar kendileri için meydana gelen karışıma (imtizaç) göre nitelenirler. O karışıma zat veya sıfatlarlardan hiç biri tek başına sahip değildir. Böyle bir durumda bir şahıs için mutlu veya bedbaht denilir.

Mutluluk ve bedbahtlıktan söz eden hadisin ne kadar sırlı olduğuna dikkat ediniz! Hadiste ikisinden her birisi karışıma göre ortaya çıkmıştır. Nitekim mürekkebin siyahlığı kara ve mazının birleşmesiyle ortaya çıktığı gibi çamaşırın beyazlığı da çamaşır ile çamaşır suyu arasında ortaya çıkar. Bütün korku, bileşim ve terkipten meydana gelir. Şahsa gelen bütün afetler, onun bileşik olmasından kaynaklanır. Terkipten çıkmak ise aklen mümkün olmakla birlikte bileşik âlemde hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir durumdur. Bu nedenle Ebu Yezid kendisinin sıfatı olmadığını söylemiştir. Çünkü o basitliğinin ma'kuliyetine (aklî mertebesine) yerleştirilmiş, terkip görmemiş ve 'benim sıfatım yoktur' demiş ve doğru söylemiştir. Fakat bu soyutlanma (basitlik), dışta ve duyusal (mahsûs) varlıkta gerçekleşmez. Öyleyse sadece mizacının iktiza ettiği üzere bedbahtlığı veya mutluluğu kabul eden bileşik varlık mevcuttur. Kuşkusuz rabbin 'fariğ' olmuştur. O'nun fariğ olması, meşgul eden bir engelden kaynaklanmamış, böyle derken Allah tenzihi kastetmiştir. Yani işler ancak kendiliklerinde bulundukları duruma göre gerçekleşmiştir.

Allah bu müşahedenin gerektirdiği sürçmelerden bir insanı korursa, hiç kuşkusuz, ona büyük bir inayette bulunmuş demektir. Burada ayaklar kayar. Nitekim Hz. Peygamber kulun bedbahtlık veya mutluluğunun öne geçmesiyle ilgili hadiste bunun benzerini zikretmiş, şeriatta bu husus yer almıştır. Hz. Peygamber hadisi söyleyince, sahabe şöyle demiş: 'Ey Allah'ın peygamberi! Amel neyle ilgilidir?' Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Siz amel ediniz, herkes kendine kolaylaştırılmış işi yapar.' Allah peygamberi onlara göndermekle iyilik sebeplerini ve yollarını, bedbahtlık ve kötülük sebeplerini ve yollarını açıklamış, iyilik yollarında yürümeyi bir müjde kılmıştır. Sen o müjdeyi içinde

ara! Yaptığın iş hayır ise ve onu yaparken içini ve dışını -tereddüde kapılmaksızın- eşit görüyorsan, o amel bir müjdedir ve mutluluk hakkında onunla sevinmelisin. Çünkü Allah durumunu değiştirmeyecektir. İyiliğin zahirinde bulunup içinde ve batınında kuşku izi görürsen veya yaptığın ibadete karşı içinde sıkıntı duyarsan veya -fiilin zahiriyle çelişecek şekilde- onun aslını zedeleyen düşünce aklına gelirse, Allah'ın sana iman vermemiş olduğunu ve kalbini nuruyla nurlandırmadığını bilmelisin. Bu durumda ister kendine ağla, ister gül! Âhirette eline hiçbir şey geçmeyecektir. İnsanın içindeki terazi budur ve o kendini ve kendine gelen düşünceleri en iyi bilendir. Bu nedenle Hz. Peygamber sahih bir rivayette 'İnsan başka insanlara göründüğü kadarıyla cennetliklerin amelini işler' demiştir. Çünkü bu davranışından Allah'a gözüken, içine gelen düşüncedir. Söz konusu düşünce onun imanına zarar veren kuşkudur. Başka bir ifadeyle onun zahirinde yerine getirdiği dindarlığı, içinde bulunduğu durumla bir değildir. Apaçık imtihan budur. 'Bir insan insanlara görülen haliyle cehennemliklerin amelini işler.' Yani günahları işler. Onun içinden ve batınından Allah'a görünen ise bu davranışın aksine iman nuru ve doğruluktur. İman nuru ve doğruluk, onun içinde bulunduğu halin Allah'ın emrine aykırı olduğuna inanmasını sağlar ve bu nedenle içinden ağlar; zahirde ise günah işler. Böylece onun davranışında Allah'a gözüken yön, insanların gördüğü günahtan farklıdır. Hz. Peygamber hiç kuşkusuz, bu hadisinde insanların gerçekte bulundukları durumu beyan buyurmuştur.

Sonra bilmelisin ki bu münazelenin başlığında latif bir işaret vardır. Bu işaret, Allah'm bilmiş olduğu bir şeyi sormasının anlamıyla ilgilidir. Allah'ın bildiği bir şeyi sormasına misal olarak, meleklerine 'Kullarımı nasıl bıraktınız?' diye sormasını verebiliriz. Melekler Allah'ın kullarını kendilerinden daha iyi bildiğini bilirler. 'Yaradan bilmez mi?' Kulların bütün halleri Allah tarafından yaratılmıştır. 'O Latif ve Habir'dir.' Yani kendine dua edilmesine karşı lütufkâr, istenilen hakkından haberdardır, çünkü o gerçekleşmiş demektir. Allah gerçekleşen bir şey hakkındaki her bilgiyi bildiği kadar onu gerçekleşmezden önce bilir. Melekler Allah'm böyle bir soruyla neyi kastettiğini bildikleri için, edebin gereği, şöyle cevap vermişlerdir: 'Biz onları namaz kılar-

ken bıraktık. Kendilerine geldiğimizde de namaz kılıyorlardı.' Çünkü meleklerin insanların yanına gelmeleri ve onlardan ayılmaları, bir rivayette geçtiği üzere, ikindi namazıyla sabah namazında gerçekleşir.

Ben de Hakka icabet etmek üzere şöyle derim: Senin adabını öğrendiğimde, onları tanıdım ve sana nispet ederek 'Onlar Allah'ın velileridir' dedim. Onların alametleri, göründüklerinde Allah'ın hatırlanmasıdır, çünkü onlar Allah ile tahakkuk etmiş kimselerdir. Bu hal, kendisine herhangi bir şekilde rububiyetin katışmadığı saf ve mutlak kulluktur. İlahi adap budur. Onlarda görülüp de kendisinde rububiyet kokusunun bulunduğu her vasıf, velilik edebi değil, halifelik edebidir. Veli yardım eder fakat yardım görmezken halife yardım eder ve görür. Zaman kavgacıdan yoksun kalmaz. Veli müsamaha göstermez; müsamaha gösterirse veli değildir. Veli Hakkın mertebesine karşı herhangi bir şeyi tercih etmez. O bütünüyle Allah'a aittir. Halife bazen Allah'a bazen âleme aittir; bazen Hakkın mertebesini tercih eder, bazen âlemin mertebesini! Onlardan meydana gelen ve velinin gayrete kapılmasına yol açan davranışlar nedeniyle insanlar için bağışlanma diler. Bu insanlar, Allah'ın bizzat edep öğrettiği fertlerdir (efrad). Halife 'Günde yetmiş kereden fazla istiğfar ediyorum' diyebileceği gibi Ra'l, Zekvan ve Useyye kabilelerine de beddua edebilir. Onun hali nerede, ötekinin hali nerede! Halifenin hali değişirken velinin hali değişmez. Veli kesinlikle töhmette kalmaz. Halife -halinin değişmesi nedeniyle- itham edilebilir. Halife bir iddiada bulunduğunda, acizliği onu yalanlarken kendisinden ortaya çıkan başka bir hal kendisini doğrular. Velilerin adabı, meleklerin adabıdır. Cebrail deniz suyunu almış, onu Firavun'un ağzına atarak, ulûhiyet mertebesi hakkındaki gayreti nedeniyle tevhidi telaffuz etmesini engellemek istemiş, onula mücadele etmişti. Bununla birlikte Cebrail, onun Allah'tan başka ilah olmadığını bildiğini biliyordu. Firavun bu mücadelede öne geçmişti, çünkü diliyle tevhid kelimesini söylemiştir. Nitekim Allah yüce kitabında ondan böyle bildirmiştir. Halife (Hz. Peygamber) ise amcasına (Ebu Talib'e) 'Kelime-i şehadeti kulağıma söyle ki, Allah katında senin lehine şahitlik edeyim' der. Hâlbuki amcası direnmiştir. Bu halifenin hali nerede, '*Rabbim yeryüzünde kâfirlerden dolaşan hiç kimse bırakma*'[177] diyen başka bir

halifenin hali nerede! Belki o insanlar daha uzun yaşasalardı, tövbe edecek veya onlarm soylarından Allah'a iman edip müminlerin göz aydınlığı olacak nesiller gelecekti. Velilerin adabı gazaba uğrayana karşı gazap ve razı olunana karşı rıza göstermektir ve her ikisinde de vazgeçme söz konusu değildir. Böyle davranmaları Hakkın onlara öğrettiği edepten kaynaklanır. Hak ise gerçekleşmesi zorunlu edebi öğretmiştir. Halifelerin adabı, razı olunan işten razı olmak, gazaba uğrayanı bazen affetmek bazen öfkelenmektir. Bu nedenle -başkaları değil- sadece veliler 'Benim dostlarımı tanıdın mı?' ifadesinin muhatabı olmuştur. Hepsi Allah'ın dostlarıdır. Fakat onlar ilahi isimlerin dostlarıyken bunlar izafetin dostlarıdır. Öyleyse onlar, isimlerin velileri değil, zamirlerin velileridir. Zamir isimleriyle açık isimler arasındaki farkı Allah'ın izniyle kitabın sonundaki isimler bölümünde açıklayacağız.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM

'Geceyi ibadetle geçirmek hayırları elde etmeyi sağlar' Münazelesinin Bilinmesi

Geceyi ibadetle geçirmek bütün hayırları içerir
Rahman keremiyle geceleyin tenezzül eder

Bize bizimle yaklaşır, ta ki yardım eder bize
Hükmün uçlarında bize yaklaşarak

Hepsi O'na ibadet eder, hepsi O'na şükreder
Cezaya ve hüsrana maruz kalanlar hariç

Veliyi gaflet anında görürsün
Zalimler hakkında ağlar ve dua eder

Rabbim, rabbim ona büyük bedel gerekmez
Kalem'de de böyle gelmiş zaten

Allah şöyle buyurur: '*Sen güzel ahlak üzeresin.*'[178] Başka bir ayette '*Gece dinçliği daha iyi anlamayı sağlar*'[179] buyurur. Hz. Ayşe'ye (r.a.) Hz. Peygamber'in ahlakı sorulunca 'Onun ahlakı Kuran'dı' demiştir. Hz. Ayşe böyle demiştir, çünkü Hz. Peygamber halkın biriciği ve tekiydi. Bu nedenle bu biricik yaratılmışın bütün güzel ahlakı kendinde toplaması gerekirdi. Allah bu ahlakı azamet özelliğiyle ('sen azim bir ahlak üzeresin') nitelediği gibi Kuran'ı da azim diye niteleyerek '*Kuran-ı azim*'[180] demiştir. Binaenaleyh Kuran Hz. Peygamber'in ahlakıydı. Ümmeti içinden kendisine yetişmiş olanlardan onu görmek isteyen kişi Kuran'a bakmalıdır! Kuran'a baktığında ve onu incelediğinde, Kuran'a bakmak ile Hz. Peygamber'e bakmak arasında bir fark yoktur. Bu itibarla sanki Kuran kendisine Abdulmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed denilen bir beden şeklinde var oldu. Kuran-ı Kerim Allah'ın kelamı olduğu gibi kelam da O'nun sıfatıdır. Demek ki Hz. Muhammed bütünüyle birlikte Allah'ın sıfatıdır. 'Kim Peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiştir.' Çünkü peygamber arzusundan konuşmaz, Hz. Peygamber Hakkın lisanıdır. (Başta zikredilen ayete dönersek) Hz. Peygamber bedeninin gecesinde ve tabiatının karanlığında Allah'ın kendisine nasip ettiği ve şeriatında belirlemiş olduğu salih amellerden geceye ait amelî suretler inşa ederdi. Bunun nedeni gecenin ed-Dehr isminden kaynaklanan zamandaki ilahi tecellinin mahalli olmasıdır. Hz. Peygamber söz konusu suretleri müşahede üzere inşa edebilmek için Hakkın tecellisiyle yardım isterdi. Bu durum '*Fecir okuması meşhûd (şahitli) olmuştur*'[181] ayetinde belirtilir. Geceleyin inşa edilen bu ameller, başka bir amel değil, bilhassa gece namazıydı. Hz. Peygamber yardım isterdi dedik, çünkü Allah kutsi hadiste 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye ayırdım' demiştir. Bir ayette ise '*Allah ile yardım isteyin*'[182] buyurur. Yardımı ancak amelde bir çabası olan

kimse talep edebilir. Bu da *'Ancak senden yardım dileriz'*[183] ayetinde belirtilir.

Ey peygamber varisi! Sen bu amelde o hitabın muhatabı olmaya çalış ki Hz. Muhammed dünya hayatından ayrılmamış olsun. Çünkü o Kuran-ı Azim'in suretidir. Hz. Muhammed'in varisleri arasından kimin ahlakı Kuran olur ve tabiatının gecesinde amellerin suretlerini inşa ederse, hiç kuşkusuz Hz. Muhammed'i kabrinden diriltmiş olur. Bu itibarla Hz. Muhammed'in vefatından sonraki hayatı, onun sünnetinin hayatta olması demektir. *'Kim onu ihya ederse, sanki bütün insanları diriltmiş olur.'*[184] Çünkü Hz. Muhammed en tam toplam ve en kâmil surettir (bernamec-i ekmel). Bu nedenle Allah gece ibadeti hakkında 'söz bakımından daha doğrudur' demiştir. Kuran'dan daha sağlam bir söz ise yoktur. Aynı şekilde *'Anlama bakımından da daha iyidir.'*[185] Yani daha hazırlayıcıdır. Çünkü Allah *'Biz kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik'*[186] buyurur. Burada kast edilen toplayıcı kitaptır. 'Sebat bakımından da daha güçlüdür.' Çünkü Kuran diğer kitapların kendisiyle mensuh hale gelmesi gibi nesh edilmemiştir. Önceki kitaplardan bir hüküm sabit olsa, ancak Kuran'da yer aldığı için sabittir. Bu nedenle sebatı anlatmak için mübalağa kipiyle pekiştirmiştir. Bu yönüyle Kuran-ı Kerim kıyamet vaktine bitiştiği için önceki kitaplardan daha sabittir. Bunun yanı sıra Kuran'da önceki kitaplarda bulunan hususlar yer alırken onda bulunanlar önceki kitaplarda bulunmamıştır. Nitekim Hz. Muhammed'de önceki bütün nebilerde bulunan özellikler bulunurken onda bulunan bütün özellikler önceki nebilerde bulunmaz. Çünkü onun ahlakı Kuran'dır ve kendisine ve ümmetine önceki hiçbir peygambere verilmemiş özellikler verilmiştir.

Herhangi bir kişi gece amellerine ait bir sureti meydana getirdiğinde ve Hak da o surete ruhunu üflediğinde -ki Hakkın surete ruh üflemesi kulun Hakkı yardımcı olarak müşahede etmesinden kaynaklanır- o suret nâtık ve canlı bir suret şeklinde var olur. O suret iki saygın asıldan meydana gelmiştir: Bir uçta Haktan diğer uçta kuldan! Söz konusu kul kulluğunu hakkıyla yerine getirmiş, Efendisine karşı vazifesini ifa etmiş, nefsine veya Hakkın onu kendisine göre yarattığı surete

bakmadan -çünkü surete bakmak insana kibir verir- sırf kul olarak kalabilen kimsedir. Bu nedenle ayette önce '*Ancak sana ibadet ederiz*'[187] denilmiştir. Çünkü sureti ancak ikinci halde kabul etmiştir. Böylece kul zatı gereği '*Ancak sana ibadet ederiz*'[188] demiştir. Sonra dönüp şöyle demiştir: '*Bizi sırat-ı müstakime ulaştır, kendilerine nimet verdiklerinin yolu, gazap ettiklerinin yoluna değil.*'[189] Böylece iki durum (ibadet ve yardım istemek) ile şeriatın onun adına belirlediği şekilde hakkını kendisine ödemiş olduğu yüce rabbi birleştirmiştir; şeriatın kendisi için belirlediğinin dışında bir şey ona sorulmaz. Çünkü ona edebi öğreten Allah'tır; edep ise bütün hayırların kendinde toplandığı ahlaktır. Gece ameli bu kerim asıl arasında meydana gelince, iki ucu birleştiren bir orta haline gelmiş, bu suret efendi-köle, Hak-halk olmuştur. Bu suretle Allah âlemi başlangıçta yaratmıştır. Çünkü Allah'ın sıfatları ve isimlerinde de iki uç bulunur. Bu itibarla Allah kendisini sayesinde âlemden müteal kalmasını gerektiren sıfatlarla nitelediği gibi âlemin üzerinde bulunduğu özelliklerle de nitelemiştir. Allah zatı gereği (yani âlemden kaynaklanmadan) ezelden beri bu iki tür sıfatla nitelene gelmiştir. Bu iki tür nitelik birbirine zıt uçlardır ve Allah iki zıddı birleştirmiştir. İş kendiliğinde böyle olmasaydı, âlemde iki zıt yaratılmazdı. İki benzer de iki zıttır. Bu yönüyle onlar benzerliğin zıtlığına sahiptir. Bu sayede biz iki zıddı kabul etmesi itibarıyla âlemin Hakkın suretinde olduğunu anladık. Daha doğru bir ifadeyle âlem -ki iki zıddın kendisidir- kendisini inşa edenin suretindedir. Bu sayede âlem aslı nedeniyle iki uç arasında zuhur etmiş, Allah'ın âlemdekilerin elleriyle yaratmış olduğu şeylerde de durum böyle devam etmiştir. Binaenaleyh âlem suretleri inşa ederken Allah onların suretlerini ve hayatlarını meydana getirir. Nitekim Allah Hz. İsa hakkında şöyle demiştir: '*Topraktan kuş sureti yarattığında...*'[190] Kast edilen yaratılış suretidir. '*O da Allah'ın izniyle kuş olurdu.*'[191] Burada Allah sureti yaratılmışa izafe ederken onun kuş oluşunu da Hakka izafe etmiştir. Seni yaratması hakkında ise şöyle demiştir: '*Onu tesviye ettiğimde...*'[192] Bu ayet '*Topraktan kuş sureti yarattığında...*'[193] ayetinin bir benzeridir. Sonra şöyle der: '*Ona kendi ruhumdan üflediğimde...*'[194] Bu ise '*O da Allah'ın izniyle kuş olurdu*'[195] ayetine benzer. Kulun amellerin suretlerini inşa edişi esnasında Hakkın karşısında

cem' ve şuhud halinde bulunursa, (böyle bir kulun inşa ettiği suretler) natık ve canlı suretler olarak var olur. Böyle bir cem' ve müşahede niteliği olmadan onları yerine getiren kimsenin amelinin suretleri ise ressamların suretleri gibi ruhsuz suretler olur. Allah kıyamet günü onlara 'yarattığınız şeylere hayat verin' diyecek, onlar ise bunu yapamayacaklardır. Çünkü hayat vermek onlara değil Allah'a aittir. Burada hayat vermek derken canlıdan bir faydanın meydana gelmesini sağlayan canlılığı kast etmekteyim. Çünkü tabiat da surete bir canlılık verir. Fakat bu hayata bir fayda eşlik etmez. Söz konusu canlılık kokuşmayla meydana gelen varlıklarda da bulunan canlılıktır. Bu yönüyle tabiatın (verdiği canlılığın) gücü hissetmeyi aşamaz. Kendisinden tefekküre bağlı ameli işlerin meydana geldiği ruhani güçler ise ilahi ruhtan var olabilir. Binaenaleyh ruhların mertebelerini bilen bu kısa açıklamalarda ima ettiğimiz sırları öğrenir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

'Temizlik mertebesine giren kişi benden konuşur' Münazelesinin Bilinmesi

Kul bir temizlenirse beşeriyetinden
Hakkın varlığıyla; natık hale gelir

Rükûdan kalkarken doğru sözlü namaz kılan gibi
Hakkın adına konuşur o da

Konuşurken hakkın vekilidir o (Semiallahu limen-hamidehu)
Onu hiçbir engel alıkoyamaz

Onun her sözü doğrudur
Her şarabı tadabilir o

Allah şöyle buyurur: '*O gün dilleri, elleri ve ayakları onların yaptıkları hakkında aleyhlerine şahitlik edecektir.*'[196] Yani kendileriyle yaptıkları işler hakkında şahitlik edeceklerdir. Şahitlik yabancıyken yapılabilir, çünkü şahit olmak kaçınılmazdır. Söylediğimiz gibi olmadığında, şahit ile hakkında şahitlik edilen aynı kişi olur. Bu durumda söz konusu olan ise şahitlik değil ikrardır. Hâlbuki Allah ikrardan söz etmemiştir. Bu durum, organların nefs-i natıka ile ilişkisinin yönetilenlerin hükümdarla ilişkisiyle bir olduğunu gösterir. Nitekim (âlemin) Hak ile ilişki ve irtibatı da böyledir. Asıl Hak'tır ve Hak ezeli olarak yöneticidir. Bu nedenle Hak için ezeli olarak belirli bir yönetilenin var olması gerekir ki o da mümkünlerdir. Bu itibarla mümkünler yokluk hallerinde Hak tarafından görülürler, çünkü onlar (ezeli ilimde) sabittirler (a'yan-ı sabite). Allah da onların varlıklarını ve kendilerinde yarattığı şeylerin suretlerini meydana getirirken bir kısmını önce bir kısmını sonraya koyarak mümkünleri tedbir eder ve yönetir. Burada Allah'ın bilgisini yaratıklarından gizlemiş olduğu kader sırrı vardır. Ta ki var olan suretlerde gözün göreceği şekilde hüküm o kader sırrına göre ortaya çıkar. Aynı şekilde Allah yönetici ruhları var etmek istediğinde, onlar da ancak yönetici olarak var olmuşlardır. Söz konusu ruhların kendilerini yönetecekleri suretler ve varlıklar bulunmasa, onların hakikatleri batıl olurdu, çünkü onlar zatı gereği yöneticidirler. Keşif ehline göre de gerçek böyledir. Burada bilinmeyen bir sır vardır, Allah izin verirse bu bölümde ona değineceğim:

Allah bedenleri ve cesetleri nur, ateş, toprak, kokuşmuş su gibi bu farklı yapının esaslarından yarattı. Yönetici ruhların tedbir mahalli olan suretin düzenlenmesi tamamlandığında, Allah onda, daha doğrusu onun kendisini yaratının üflemesini kabul etmesinden -ki o sürekli bir feyizdir- yönetici ruhları var etmiştir. Bunlar o bedenleri yöneten, onların yönetilmeye kabiliyetlerine göre onlarla bilfiil var olan ruhlardır. Bu itibarla yaratılışlardaki derecelenmeye göre ruhlar da derece-

lenmiş, yönetici olmadaki ortak özelliklerinin dışında bir mertebede bulunmamışlardır. Yönetici ruhlar kabiliyetlerin mizaçlarının suretiyle ortaya çıkmış, yönetirken yönetilen bedenlerin gereklerini aşmamışlardır. Dışta var olmalarından önce mümkünlerin hakikatlerine bakınız! Hak onlarda ancak kendilerinin kabul ettiği surette zuhur eder. Bu durumda onlar gerçekte Hakkın suretinde değillerdir; sadece tedbir eden (yöneten) tedbir edilenin suretindedir. Çünkü O'ndan hakikatlere sadece kabul ettikleri kadarı zuhur etmiştir. Dolayısıyla Hak halkın üzerinde bulunduğu haldedir. Hak'tan bundan başka bir şey görülmez ve bilinmez; kendinde Hak ise bildiği üzere olduğu kadar O'nun hiçbir şekilde bilinmeyen (özelliği) vardır. Bu hiçbir şekilde bilinmeyecek yön, '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[197] ayetinde işaret edilen kendisi nedeniyle kendisine ait hususturur. Burada Allah hakkında sana açıkladığımız bilgiyi biz kendi irademizle açıklamadık, biz buna zorlandık. Onu iyice öğren ve sakın unutma! Çünkü bu bilgi sana Allah karşısında edebi öğretir. Bu makamdan '*Sana isabet eden bir kötülük kendi nefsindendir*'[198] ayeti nazil olmuştur. Yani Hak sana ancak kabul edeceğin kadarını vermiştir. İlahi feyiz geniştir, çünkü Allah ihsanı geniş olandır. Allah'ın katında bir kısma bulunmazken sen O'ndan ancak zatının kabul edebileceğini alırsın. Öyleyse bu genişliği senin için daraltan ve seni darlığa sokan zatındır. (Haktan) sende tedbiri gerçekleşen bu (isim) kendisine ibadet ettiğin rabbindir ve sen ancak O'nu bilirsin. İşte bu (herkese) görüleceği şekilde Hakkın senin için kendisinde tecelli edeceği alamettir (tahavvül fi's-suver). Dünyada bu alamet herkese açık değildir ve her insan kendinden onu bilirken onun kendisince bilindiğini fark etmez. Bu nedenle insanlar şöyle der: 'Allah beni şuna buna alıştırdı.' Bunu öğrendiğinde, Hakkın senin üzerinde bulunduğun duruma göre seninle olduğunu anlarsın; yoksa sen O'nunla değilsin! Kuran-ı Kerim'de bu hususa '*O sizinle beraberdir, her nerede bulunursanız*'[199] ayetinde işaret edilmiştir. Siz O'nunla değilsiniz ve herhangi bir kimsenin de O'nunla beraber olması mümkün değildir. Allah herkesin bulunduğu durumda herkesle beraberdir. Âlemdeki bireylere bakınız! Onlarda gördüğünüz, Hakkın kendisidir.

Bu keşfin ardında keşif olmaz
Bu vasfın ardında vasıf olmaz

Zuhur eden ve gizlenen Hak münezzeh
O'nun şahidi böyle bildirmiş ve söylemiş

Tedbirden soyutlanmak mümkün değildir; mümkün olsaydı rububiyet batıl olurdu. Rububiyet batıl olamayacağına göre tedbirden soyutlanmak mümkün değildir. Başka bir ifadeyle tecridin dayanağı yoktur. Çünkü ilahını -sen- ancak sendeki müdebbir (yöneten) olarak bilebilir ve O'nu ancak kendinden tanıyabilirsin. Dolayısıyla senin de tedbir edici olman gerekir. Bu itibarla dünyada ve ahrette bir cismin ve ruhun bulunması gerekir: Her âlemde oranın yaratılışına uygun bir halde beden ve ruh bulunur. Ruhlar ise suretlerin farklılığı nedeniyle türlü türlüdür. Bu durum kitapta daha önce zikredildiği üzere Hak ve halk için geçerlidir. Bu anlamda Hakka tercüman olmak üzere şu beyti söyledik:

Sen nasıl istersen öyle ol, çünkü Ben
Sen nasıl olursan öyle olurum

Gerçekte de durum böyledir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

Onun katındaki şey hâkim olunca üzerimde
O'nu biz nasıl görebiliriz?

Âlemin varlığıyla bizi şaşırtır
Hâlbuki âlemin varlığı İlah'ın varlığı

O'nu kendinden başkası görmez
Başka biri var mı ki O'nu görebilsin

Biz sürekli mümkün varlıklarız
Varlık ve yokluk halinde O'nun himayesinde

Ne başkayız O'ndan ne O'yuz biz
Bizim dalaletimiz O'nun hidayetinden

Allah şöyle der: '*Kâfir'in dili tutuldu.*'[200] Bu nedenle kâfir oldu (örttü, gizlendi). Bu yönüyle doğmak ve batmak vardır ki bunlar da bulmak ve yitirmektir. Söz konusu olan Hak güneşidir: Doğudan doğmuştur. Doğmamış olsaydı, o yer meşrık, yani güneşin doğduğu yer olmazdı. '*Sen onu batıdan (mağrip) getir.*'[201] Gerçekte güneşi batıdan getirmiş olsaydı, orası hiç kuşkusuz meşrık, yani doğu olacaktı. O halde güneş ancak doğudan doğabilir ve bu nedenle kâfir susmuştu. O susmuştur, çünkü o doğma nerede olursa doğu adının onu takip edeceğini biliyordu. Yine biliyordu ki, güneşin battığı yerin, yani mağribin (öğrenilmesine) gerçekte bir yol yoktu Kâfir, anlayışta kusurlarıyla birlikte, oradakilere Hz. İbrahim'in getirmiş olduğu hususu nasıl aktaracağını bilmekten aciz kaldığı için susmuştu. Bu nedenle hakikat, Nemrut'a karanlık kalmış, nefsinde başarısızlık duygusuna kapılmış, oradakilerin önünde Hz. İbrahim'in kesin delili ortaya çıkmıştı.

Nemrut'a birinci mesele nedeniyle küfür nispet edilmişti, çünkü o Hz. İbrahim'in '*Rabbim hayat veren ve öldürendir*'[202] sözüyle neyi kastettiğini biliyordu. Bu esnada bilgisini gizlemiş ve bu nedenle kâfir, yani örten-gizleyen diye nitelenmişti. Bu itibarla Nemrut 'Ben de öldürür ve diriltirim' demiştir. Anlatıldığına göre Nemrut ölümü hak etmiş birini öldürmek yerine bağışlamakla onu diriltmiş olduğunu söylemiştir. Hâlbuki Hz. İbrahim'in kastettiği tam da Nemrut'un anladığıydı. Hz. İbrahim gerçekte daha kapalı ve daha uzak bir meseleye

dönmüşken orada bulunanlara göre daha açıktı. Hz. İbrahim ikinci bir mesele getirmiş, buna karşı Hz. İbrahim'in durumu hakkında kâfir susup kalmıştı. O, gerçekte daha gizli olan bir meseleye nasıl geçiş yapacağını bilememişti ve delil getirmekten uzak kalmıştı. Buna karşılık kavmi nezdinde delil, kendisine karşı ortaya çıkmıştı. Nemrut'un susması bu mucizevî işle ilgiliydi. O iş oradakilerin gözlerini Hz. İbrahim'in daha açık olandan kapalıya intikalini anlamalarını engellemiş, onları köreltmişti. Nemrut'un susması ve şaşırması da, oradakilerin içlerinde Nemrut'un aciz kaldığı inancını meydana getirmişti; amaçlanan da buydu. Nemrut mecliste bulunanların kalplerinde bu konuda meydana gelecek kuşkuyu izale edebilecek kudrete sahip değildi. Hz. İbrahim'in doğru söylediğini anlamış, fakat Allah kendisine hidayet nasip etmemişti. Başka bir ifadeyle Allah Nemrut'un peygamberin sözüyle iman etmesine imkân vermemişti. O, Hz. İbrahim'in gerçeği söylediğini biliyordu: Zaten susmak hali ancak Hakkın nezdinde bulunanın ortaya çıkması halinde söz konusu olabilir (çünkü en kesin delil odur). Hakkın nezdinde olan ise senin üzerinde bulunduğun durumdur. Hak sana ancak seninle zuhur eder, sen de O'nu kendinde ikrar eder, sonra da Hakka dair ikrar etmiş olduğun şeyi inkâr edersin. İnkâr senin kendini ve Rabbini bilmeyişinden kaynaklanır. Kendini bilmiş olsaydın, Rabbini bilmiş olacaktın. O halde sadece halk (yaratılmış) vardır: Halk senin gördüğün ve müşahede ettiğindir. Her nefes halden hale girmedeki incelikleri teftiş etmiş olsaydın, hiç kuşkusuz, şunu görürdün: Hak (bir açıdan) senin halinin aynı olduğu gibi kendisi olmak bakımından ise bütün bunların ardındadır. Nitekim Hak aynı zamanda bütün bunların aynıdır. O halde Hak (bir yandan) halk iken halk Hak değildir. Bununla birlikte ona verilen isimler değişebilir. Hakkın katından olan işlerden birisi de Hz. Musa'nın dağının parçalanması değil miydi? Dağın parçalanmasıyla Hz. Musa bayılmıştır ki, bu, en büyük susmadır. Onu bayıltan, O'nun katında olan şeydi. Hz. Musa Rabbini görmek isteyenlerdendi. Daha önce bilmeyip o esnada Hakk'ın âlem karşısındaki bir suretini de öğrenince, şöyle dedi: '*Sana tövbe ettim.*'[203] Yani daha önce talep ettiğim üzere artık seni görmek istemiyorum. Çünkü ben Senin hakkında bilmediğim bir şeyi öğren-

miş oldum. *'Ben ilk müminim.'*[204] Yani 'Beni göremeyeceksin' hükmüne ilk iman eden benim. Çünkü bu sözü bana söyledin, o söz bir haberdir. Bu nedenle onu -bilgiye değil-, imana katarak 'ilk müminim' demiştir. Hz. Musa bu ifadesiyle Hakkın 'Beni göremeyeceksin' sözüne imanı kastetmemiş olsaydı, 'ilk' demesinin anlamı olmazdı, çünkü ondan önce de müminler vardı; fakat böyle bir ifade daha önce ortaya çıkmamıştı.

Susmak veya bayılmadan sonra iman eden herkes, hiç kuşkusuz, basiret üzere iman etmiş demektir. Öyle biri imanında bilgi sahibidir. Böyle insanların Allah'ın kulları arasında bulunması güçtür. Allah ehli içerisinde bilgiyle birlikte kendisinde imanın kaldığı kimseler azdır, çünkü kişi daha açık olana intikal ettiğinde -ki daha açık olan bilgidir- hiç kuşkusuz imanından intikal etmiş demektir. Kamil ise bildiğini bilirken aynı zamanda ona iman eden kimsedir; yoksa iman etmediğini biliyor değildir. Bu nedenle kâmile aynı anda mümin ve âlim denilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM

'Bir kuluma ibadet eden benim kulum değildir' Diye Allah'tan Aktaranın Münazelesinin Bilinmesi

Kulun kulu olur mu hiç?
Münezzeh Allah ne kadar mükemmeldir!

Müteşabih ve muhkemi söylemiş
Mücmeli ve mufassalı var

Her gözle onu görürüm
Her bilgiden üstün kıldı

Allah ona toplamış
Bütün varlığı ve emeli

Ona itidal verdi önce
Bundan sonra onu tafsil etti

Ancak yolları var O'nun
Her halimde ona ait

Bütün kemale ulaştık
Ben ve O: her şey O'nun

Allah Hz. Muhammed'e şöyle demiştir: *'De ki bütün iş Allah'a aittir.'*[205] Biz de bu nedenle şöyle dedik: Her şey O'nun! Dikkat ediniz! Yaratma ve emir Allah'a aittir. O yaratma ve emir demektir. Biliniz ki, memluk, yani köle efendisine sahip olabilir. Bu nedenle Hakim Tirmizî, Hakkı 'mülkün mülkü (kölenin mülkü)' diye isimlendirdi. Efendiden başkası da köleye sahip olamaz, çünkü kul (köle) her durumda efendisine yöneldiği gibi efendi de bütün işlerinde onun hallerini yönetir. Mülk, şiddet ve kahırla yönetmek demektir. Efendi kulda dilediği bir şeyi yapamazsa, hiç kuşkusuz, o yönden efendiliği kalkmış demektir.

Kulun halleri iki kısma ayrılır: Zati ve arızî haller! Kul bu hallerin her birinde efendide tasarruf eder. Hepsi Allah'ın kullarıdır. Kim düşük himmetli, az bilgili, kesif perdeli, kalın enseli olursa, Hakkı bırakarak O'nun kullarına tapar. Böyle bir insan rububiyet mertebesinde Hakla didişir, O'na kulluğun dışına çıkar. O gerçekte bir kul ve köle olsa bile Allah'a kendini adamış veya O'nun tarafından seçilmiş biri değildir. Bir insan Allah'ın bir kuluna ibadet etmezse, o kişi, Allah'ın saf ve halis kuludur. O kul bütün halleriyle efendisinde tasarruf ederken Hak da hallerdeki değişmelere göre sürekli onun işinde yaratan

olarak bulunur. Hz. Peygamber şöyle der: 'İnsanların hizmetçisi onların efendisidir.' Çünkü hizmetçi onların işlerini yürütendir. Onlar hallerinin gerektirdiği şeyi yapmaktan aciz kimselerdir. Yönetmenin tarzını bilen, kulun mertebesi karşısında efendinin mertebesini de bilir. Bu durumda kul/köle efendinin emrine bağlanmakla nitelenirken efendi kulun zorunlu ihtiyaçlarını yerine getirmek özelliğiyle nitelenir. Köle ile efendinin durumu hakkında ortaya koyduğumuz bu hususun ardından, bir kul başka bir kulda tasarrufta bulunmakla tatmin bulmaz. Çünkü görür ki, tasarrufta bulunduğu kul, kendisi gibi efendisi olan Hakta tasarrufta bulunmaktadır ve onun -tıpkı kendisi gibi- Allah'ın kulu olduğunu görür. Her ikisi de Allah'ın kulu ise birinin ötekine kulluk etmesi doğru değildir. Binaenaleyh köle ancak perde nedeniyle köle olabilir.

Süleyman ed-Dünbûlî ile karşılaşmıştım. Aramızda ilahi bilgi hakkında geçen bir sohbet hakkında bir şeyler söyledi, ben de ona şöyle dedim; 'Ben senden Hak ile aranda geçen sohbetten bazı hususlar duymak istiyorum.' Şöyle dedi: 'Hak bir gün sırrımda benimle mülk hakkında konuştu ve bana 'Benim mülküm büyüktür' dedi. Ben de 'Benim mülküm seninkinden daha büyük' dedim. 'Nasıl söylersin?' deyince, şu cevabı verdim: 'Senin gibi biri benim mülkümde bulunurken senin mülkünde senin gibi biri yoktur. Kimin mülkü daha büyük?' 'Haklısın!' dedi. Süleyman ed-Dünbûlî bu sözüyle Hakta tasarrufa işaret etmektedir ki, ortaya koyduğumuz mesele buydu. Bunu öğrenince, kendi kadrini, mertebeni, rububiyetinin anlamını ve kulda (tasarrufta bulunurken) kime karşı rab olacağını anlamış olursun. Bu husus bilgiyle yakın (bilinir), halle daha yakın, müşahededе ise daha haz vericidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM

'Zuhurum için sabit olan benimledir, çünkü Allah onunladır, benimle değil' Münazelesinin Bilinmesi

Bu hakikattir, birincisi mecazdır.

Kul bir yerde sabit olunca
Sabit olan ilah'tır

'Ya Rab! Bana şunu ver' dediğinde
Sana verir onu, çünkü cömerttir Rab

Biz O'ndan başka olsaydık
Allah adına bana söyle! Ölen kim?

Bir dille bana aktar
Bu dille konuşan ve susan O

Kulun hakikati kalmamış
Birliği nedeniyle

Yaratıklarda bir hasetçisi yok
Böyle olunca kavgacı da yok

Bir gece benim evime geldiğinde
Orada geceleyince kimdir geceleyen?

Hak varlığında konuşur
Dilediği şeyi söyler ve ben susarım

Madenler ve benzerleri olmasaydı
Altın ve gümüş değerli olmazdı

Ondan ve izzetinden şaştım
Nükteyi bilen sırrı söyleyince

O'nun ırzı hakkında kimse gayrete gelmez
Ilah'ın kulu burada susmuş olandır

Allah şöyle buyurur: *'O'nun vechi dışında her şey helak olacak.'*[206] Bilmelisin ki Allah'ın kendisine ehil yapıp kendisine ayırdığı kulları iki kısma ayrılır: Bir kısmı Allah'a Allah ile ait olurlar. Bir kısmı Allah'a nefisleriyle ait olurlar. Bunların dışındakiler, kendi nefisleriyle kendilerine aittir olanlardır ve onlardan herhangi bir şey Allah'a ait değildir. Biz bu insanları muhatap almıyoruz, çünkü onlar cahillerdir ve cahillerden olmaktan Allah'a sığınırız! Nefisleriyle Allah'a ait olan kullar *'Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım'*[207] ayetini hakkıyla idrak edenlerdir. Onlar aralarında son derece merhametli kimselerdir. Onların alameti, bütün hallerinde fena, beka, mahv, ispat, gaybet, huzur, cem' ve fark gibi yaratılmışın kabul etmiş olduğu bütün hallerle nitelenmektir. Bunun yanı sıra zikredilen makamlara nispet edilen özellikler de onlara aittir. Söz konusu makamlar tevekkül, züht, vera', marifet, muhabbet, sabır, şükür, rıza, teslim ile tasavvuf yolunda zikredilmiş makamlardır. Onların nefisleri bir halden bir hale, bir makamdan başka bir makama değişmeyi ve dönüşmeyi kabul edicidir. Bütün bunlar 'Allah için' gerçekleşir. Çünkü onlar Allah'ın bütün bu işlerde kendilerini çağırdığını duymuş, zevk ve hal yoluyla -bilgi ve inançla değil- söz konusu hal ve makamlarla O'nun huzuruna girmişlerdir. Diğer müminler ve kuralcı âlimler ise bütün bu konuları bilirlerken bu konularda zevkleri yoktur. Onlara Hak tecelli ettiğinde, O'nun zuhuru nedeniyle sabit duramazlar. Çünkü yaratılmışa (hâdis) kadim zuhur ettiğinde, yaratılmışın izini siler ve yaratılmış kadimi görmeye takat yetiremez. Bu nedenle sahih-kutsi bir hadiste Hakkın kulun görmesi ve duyması olduğu zikredilmiştir. Bu sayede kul, Hakkın tecellisi veya kelamı karşısında sabit durabilir. Bakınız! Hz. Musa'nın kulağı Hak olunca, Hakkın konuşması karşısında sabit kalabilmiş, Hak da onunla konuşmuştur. Tecelli gerçekleştiğinde Hak Hz.

Musa'nın gözü olmadığında ise (tecelli karşısında) bayılmış ve sabit duramamıştı. Bu esnada gözü Hak olsaydı, hiç kuşkusuz, sabit kalacaktı.

Diğer kullar ise Hak ile Hakka ait kullardır. Bu nedenle hâdis veya kadim korkutucu her yerde zatlarına işlemiş ilahi güç nedeniyle sabit durabilirler. Dolayısıyla her hal ve makamda hüküm vermek ve tasarrufta bulunmak üzere zuhur eder ve görünürler. Bu itibarla onlar, hal ve makamların sahipleridir, fakat hiçbir şey onlara sahip değildir. Bunun istisnası daha önce söylediğimiz üzere mülkün mülkü olduğunda Hakkı sahiplenendir. Kendi zatlarında bu ölçüyle bulunurlar. Allah ile duyarlar, O'nunla görürler, yerler, içerler, uyurlar, kalkarlar. O'ndan dolayı duyarlar, görürler, yerler, içerler, uyurlar, ayağa kalkarlar. Bu durum Hz. Peygamber'in Allah'ı övmek üzere bir hutbesinde söylemiş olduğu 'Biz O'na aidiz ve O'nunla hareket ederiz' hadisinde belirtilir. İki kul bir araya gelip birisi nefsiyle, diğeri Allah ile Allah'a ait olursa, nefsiyle Allah'a ait olan Allah'a Allah ile ait olanın halini inkâr eder. Hâlbuki Allah'a Allah ile ait olan, nefsiyle Allah'a ait olanın durumunu inkâr etmez. Çünkü biri sırf-halis kul iken öteki sırf-halis Haktır. Onlardan görünen zahiri suret halk (yaratılmış) suretiyken batın suret farklıdır. Nefsiyle Allah'a ait olanın bâtınî sureti yaratılmış suret, ötekinden ortaya çıkan bâtınî suret Hakkın suretidir. Biri Hakta, Hak için ve Hak ile tasarrufta bulunurken öteki Hak için, halkta, halk vasıtasıyla tasarrufta bulunur. Bir kısmı Hakta, Hak için, halk ile tasarrufta bulunur ki, nefisleriyle Allah'a ait olanları kastediyorum. Harikuladeler nefisleriyle Allah'a ait olanlara aitken Allah ile Allah'a ait olanlara menziller aittir. Birincisi keramet sahipleriyken ötekiler menzil sahipleridir. Keramet sahipleri hem Allah'ın ve hem de yaratıkların katında bilinir ve tanınırlar. Menzil sahipleri, Allah'ın katında bilinir, fakat hemcinslerinin katında meçhuldürler. Keramet sahiplerinin hallerinde ilahi tuzaklar ve istidrac gizlidir. Menzil sahipleri ise ilahi tuzaktan korunmuştur, çünkü onlar Rablerinden gelen basirete ve delile sahip kimselerdir. Onlar hakikate ulaşanlardır. Allah bizi ve sizi kendine seçtiği kullarından eylesin, âmin!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

'Miraçların bilgisi mahreçlerdedir' Münazelesinin Bilinmesi

Âlemin miraçlardaki varlığı olmasaydı
Harfin varlığı mahreçlerde görünmezdi

Darbımesel ortaya koymuş onu
Miraçların rütbelerinde yükselen için

Kendi yolunda yükselen nefs
Miraç menzillerinden uzaklaşır

Allah şöyle buyurur: *'Melekler ve ruh O'na yükselir.'*[208] Başka bir ayette *'Güzel kelime O'na çıkar'*[209], başka bir ayette *'Dereceleri yükseltendir, Arş'ın sahibidir'*[210] denilir.

Bilmelisin ki mümkünler, Allah'ın tükenmez kelimeleridir. Onların vasıtasıyla ilahi kelimelerin otoritesi ortaya çıkar ki, bu durum kaçınılmazdır. Kelimeler bileşiktir, çünkü onlar, bir şey ifade etmek üzere gelmişlerdir. Bu yönüyle mümkünler dilde 'ol' lafzıyla ifade edilen bir terkipten meydana gelmişlerdir. Binaenaleyh bu ifadeden ancak ruh ile suretten bileşik bir şey meydana gelebilir. Suretler de aralarındaki münasebetlere göre birbirlerine eklenir ve vadî bir telifin gerçekleşmesiyle bizde (zihnimizde) manalar ortaya çıkar. Suretlerde gerçekleşen birleşme, onların zatı gereği gerçekleşen bir birleşmedir, yoksa

onların iradesiyle veya tesadüfle gerçekleşmez. Çünkü onlar zatları gereği (kendileri hakkındaki) bilgiyi verirler. Bu bilgi değişmeyeceği gibi (bu bilgiye göre söylenen) söz de değişmez ve meşiyet de uygulanır. Bu itibarla suret şehadet âleminde gayb âleminde bulunduğu duruma göre ortaya çıkarken gayb'de ise görünür âlemde kendisinde başkalaştığı sonsuz suretlerle bulunur. Söz zâhir âlemde anlarla[211] ortaya çıkar, çünkü sonsuz bir şeyin (bir defada) varlığa girmesi mümkün değildir. Sonsuz olan bitimli olamaz ve bu nedenle de bir sınırda duramaz. Allah'ın kelimelerinin -ki âlemdir- kendisinde ortaya çıktıkları madde, Rahman'ın nefesidir ve bunun için onlara kelimeler denilmiş, (onlardan birisi olan) Hz. İsa hakkında 'Allah'ın kelimesi' denilmiştir.

Bilmelisin ki Allah kelimelerinden dilediklerini izhar ettiğinde, onlar için belirli mertebeler takdir etmiştir. Bir kısmı nurani, narî (ateş kaynaklı) ve turabîdir (toprak kaynaklı) ruhlardır. Onlar, farklı mertebelerdedir. Allah hepsini nefislerine vakıf kılmış, onlara şahit tutmuş, bu nefisler içerisinde onlardan perdelenmiş, sonra onlardan kendisini aramalarını istemiş, kendisini aramak üzere sayesinde yükselecekleri miraçlar belirlemiştir. Bu miraçlarla birlikte Allah onlar için had, yani tanımın hükmü altına girmiştir. Bunun yanı sıra Allah onlara kendisiyle (Hakkı) bildikleri kalpler yaratmış, bir kısmı için tefekkürde kullandıkları fikir gücü yaratmıştır. Onların miraçlarının bir yönü de her bakımdan O'ndan benzerliği olumsuzlamaktır (tenzih). Ardından -(kendisini bilebilmeleri) için- onlara benzemiş, daha önce olumsuzladığını olumlamıştır. Sonra, kendilerine haber verdiğinde, haberinin doğruluğunu göstermek üzere delillerini ortaya koymuştur. Onların da anlayışları da, yaratılışlarındaki hakikatlerinin derecelenmesine göre derecelenmiştir. Her biri O'nu (veya haberi) anlamak üzere bir yöntem takip etmiş, bulunduğu durumun dışına çıkmamıştır. Binaenaleyh her birisi, Allah'ı arayışın sonunda ancak kendi nefislerini bulmuştur. Bir kısmı kendisinin O olduğunu söylemişken bir kısmı bu konuda acizliği dile getirerek 'Bizden istenilen şey O'nun bilinemeyeceğini bilmemizdir' demişlerdir. Acizlik budur. Bir kısmı ise 'bir açıdan bilinir, bir açıdan O'nu bilmek imkânsızdır' demiş, bir grup 'Herkes vardığı görüşte haklıdır' demiş, 'mutlu veya bedbaht olsa da hepsinin görüşü

doğrudur' diye eklemiştir. Bu gruptakilere göre mutluluk ve bedbahtlık, yaratılmışlara izafe edilen nispetlerdir. Nitekim doğru sözlü ve hakkaniyete göre davranmanın da övülmüş iki nispet olduğunu bilsek bile, onların da şeriata ve akla göre kınandıkları bağlamlar vardır. Demek ki bizatihi olan bir şey yokken (başka bir açıdan) her şey bizatihi ve kendisi için vardır. Bütün yaratılmışlar, mümkünün zorunluya (vacib) bağlanması gibi Allah'a bağlanmışlardır; mümkünün var olması veya yok olması mutlu veya bedbaht olması durumu değiştirmez. Hak da isimleri yönünden âleme bağlanmıştır, çünkü ilahi isimler, zorunlu bir şekilde (zatî iktiza) âlemin varlığını talep ederler. O halde varlıkta her iki taraf hakkında da, sınırlanmanın dışına çıkmak söz konusu değildir. Biz O'nunla (var olup) O'na ait olduğumuz gibi O da bizimle (zuhur etmiş) ve (Yaratan olarak) bize aittir. Bununla birlikte bizim için Rab veya Yaratan denilemez. Bizim Rabbimiz ve yaratıcımız O'dur. Allah bizimledir, çünkü O kendisiyle vardır! Bize aittir, çünkü kendisine aittir. Bununla birlikte O bize varlıkla imdat ederken biz de bilgiyle O'na imdat ederiz (O'nu biliriz ve varlıktaki maksat gerçekleşir). O'nun bizi yükümlü tutması, Onun yükümlülüğüdür. Demek ki teklif, bizim vasıtamızla ortaya çıkmıştır ve bizi bizden başkası yükümlü tutmamıştır. Fakat bizi -bizim vasıtamızla değil- O'nun vasıtasıyla yükümlü tutmuştur. Böylelikle mertebeler birbirine girmiştir. Allah zatı gereği tenezzül etse bile, dereceleri yükseltendir; yaratılmış olan ise zatı gereği yükselse ve miraç etse bile, nüzul, yani inişte-dir. Binaenaleyh hiçbir varlık, varlık ve yokluk halinde, tesir etmenin (ve edilmenin) dışında değildir. Bu itibarla gerçekte nispetlerin dışında müessir de yoktur. Onlar, üzerlerinde varlık kokuları bulunan var olmayan durumlar/şeylerdir. O halde yokluk, kendisinden varlık kokuları gelmeden, tesir etmezken varlığın da ancak yokluk nispetiyle birlikte tesiri olabilir. Birbirine zıt iki şey irtibatlı -ki bunlar varlık ve yokluktur- olabildiğine göre iki varlığın birbiriyle irtibatlı olması daha mümkündür. O halde sadece irtibat ve '*Topuk topuğa yapıştı*'[212] ayetinde dikkat çekildiği üzere birbirine bağlanma ve yapışma vardır. Başka bir ifadeyle bizim işimiz O'nun işine bitişmiş, bağlanma ve akit gerçekleşmiştir. Hiçbir zaman O'nun bağından çıkamayacağız. Doğru sözlü

Hak ayetin devamında *'O gün varış rabbinedir'*[213] diyerek kendi mertebesinin sana bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Yani topukların açıldığı gün her şey mutlu veya bedbaht, yorgun veya dinlenmiş herkesin işi Allah'a varacaktır.

Hz. Peygamber Deccal hakkında 'Onun cenneti ateş iken cehennemi cennettir' diyerek her ikisini de olumlamıştır. Demek ki cennet sabit bir cennetken ateş de sabit bir ateştir. Göze görünen suretler bazen varlığın kendinde bulunduğu duruma mutabık iken bazen değildir. İster hayalde olsun ister olmasın, her durumda onlar, var olmaları gerekli iki varlıktır. İki varlık/durum birbiriyle irtibatlı olunca, onları birleştiren ara bir varlık da bulunmalıdır. O da her birinin zatının gerektirdiği bir şeydir ve var olan ilave bir duruma muhtaç değillerdir. Bu nedenle onlar, kendileri nedeniyle birbirine bağlanmıştır, çünkü sadece Hak ve halk vardır! O halde onları birbirine bağlayan bağ ya ikisidir veya onlardan birisidir. (Birisiyse) birisinin bu hükme sahip olup ötekinin olmaması mümkün değildir, çünkü her ikisinin ortak özelliği bu irtibatın onlarla ortaya çıkmasıdır. Başka bir ifadeyle irtibat, her ikisiyle birlikte ortaya çıkar, yoksa sadece birisiyle değil! Bu irtibata rağmen, o ikisi birbirinin benzeri değildir, hatta hiçbir şeyin bir misli ve benzeri yoktur. Bununla birlikte her ikisinin onlardan birisinde bulunup ötekinde bulunmayan bir özellikle ayrışmaları gerekir. Bu farklı özellik sayesinde her birisine işaret edilir. O halde muhtaçlık yönelmeyi ve hareketi kabul etmeyi gerektirirken zenginliğin hükmü böyle değildir. Çünkü biz mıknatıslarla demir arasında bir münasebetin ve irtibatın bulunduğunu biliriz. Bu irtibat Yaratan ile yaratılmış arasındaki irtibat gibi zorunlu bir irtibattır. Fakat mıknatısı tuttuğumuzda, demiri kendine çeker. Buradan mıknatısta çekme gücü ve demirde kabul etme özelliğinin bulunduğunu anlarız. Bu nedenle ona doğru hareket ederek edilgenleşir. Demiri tuttuğumuzda ise mıknatısı çekemez. Demek ki o ikisi de birbiriyle irtibatlı olsalar bile, yine de birbirlerinden ayrışmış ve farklılaşmışlardır. İnsanlar daha doğrusu bütün âlem Allah'a muhtaçken O âlemlerden müstağnidir.

Varlığın sureti işte böyle
O'ndan başkasına yönelme

O'ndan biz çift olarak meydana geldik
O ise tek olan İlah

DÖRT YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

'Benim bütün sözlerim kullarıma öğüttür, keşke öğüt alsalardı' Münazelesinin Bilinmesi

Ne zaman öğüt versen, kelamımla ver
O her makama hakkını verendir

Manası kadim ve hâdis bilgiyi içerir
Fakat perdeleri var

Perdesi bizim lafız ve harflerimiz
Her sözün hakikatini kendinde toplar

Deriz ki 'Allah söyledi' bir harfle
Bir harf ki aslında yaratıklar söylemiştir onu

Rüyalarımız delilleriyle onu reddeder
Keşif rüyanın gördüğünde ısrar eder

Terakki eden için hüküm ikisine birden ait (tenzih ve teşbih)
Ruhların ve cisimlerin miraçlarıyla yükselen

Tenzih edilmiş ve teşbih edilmiş bir şekilde bak Hakkın sözüne
Hüküm kadimlerde kadimlerindir

Varlığın bilgisi onun ziya ve karanlığı
Var olanların karanlığının katıştığı bir nur demek ziya

Niçin öyle birini duymadım ve benzerini görmedim?
Bulut perdesinde görünen bir güneş gibi

Zaman hakkında hüküm verdim
Günlerin doğumu hakkında hüküm verdiğim gibi

Dehr mahkûmdur ve hakimdir
Bununla birlikte benim üzerimde hüküm verenler yücelir

Şeriatlar ve deliller üzerinde hüküm vermiş
Onlar da hizmetçilerden olsa bile

O'nun gözüyle bakarsan her şeye
Hükümler içinde hükümler gözükür sana

Allah peygamberine şöyle der: '*De ki size birisiyle vaaz ediyorum.*'[214] Onu dinleyenlerin bir kısmı şöyle demiş: '*Bize vaaz etmen veya etmemen bir.*'[215] Allah iman ehline inayet ederek '*Öğüt ver, çünkü öğüt müminlere fayda verir*'[216] demiştir. Allah öğüdünden yüz çevirene bakmadan öğüdü dinleyene intikal etmiştir. Bu itibarla varlık mümine bağlı olduğu kadar Allah da müminlerin üzerinde el-Müheymin ve el-Mümin'dir. Bize göre Allah'ın inayetine verilecek karşılık, O'nun şeriatına göre amel, emir ve yasaklarına uymaktır. Başka bir ifadeyle O'nun inayetine karşılık riayet lazımdır. Bize yakışan davranış budur. Çünkü emirleri kabul ederek riayet etmemizin faydası, kendisine muhtaç olduğumuz için, neticede bize döner. Allah'ın bize inayeti ise O'nun bir ihsanıdır, çünkü O müstağni ve bu müstağniliğiyle övülendir. Allah bize doğamızın kendisinden nefret ettiği ve gayelerimize aykırı olarak gerçekleşen hadiselerle öğütte bulunmuş, biz de gayelerimize aykırı hadiselerin

bize yerleşmesi ihtimaline karşı yüz çevirirız. Bununla birlikte Allah bütününden olmasa da bir kısmında bizi korur. Çünkü belaların sonu ve en büyüğü ölümdür ve ölümün hangi tarzda olursa olsun gelmesi kaçınılmazdır. Burada ölüm derken dünya hayatından göçü kastediyorum, çünkü şehit de intikal eder ve bununla birlikte ölümle nitelenmez. Bize edep öğreten Allah -çünkü bizim de Allah'ın peygamberlerine öğrettiği edepten nasibimiz vardır- böyle dememizi emretmiştir. Binaenaleyh Allah bazı kimseleri ayırarak özellikle edep vermiş değildir. Kim Hz. Peygamber'in öğrettiği edebi kabul ederse, Allah'ın edep öğrettiklerinden olur ve mutlu olur. Böyle bir insan öğrendiği edebinde Allah'a dayanmıştır ve bu edep edeplerin en güzelidir. (Konuya dönersek) Allah kendi yolunda öldürülenlere ölü dememizi yasaklamış; onları ölü saymamıza müsaade etmemiştir. Allah yolunda öldürülenler, benim imanıma göre O'nun katında ve canlıdır ve rızıklandırılırlar. Bizden önceki nesillere gelen belaları Allah'ın bize zikretmesi bir hal zikridir.

Fiilin en hazlı olanı zorlayıcı fiil, bakınız
Aklınla düşün, varlığın yüceliği seni görürse

Bana ait ol, benim için olursan bütünüm olursun
Yoksa ibret al, varlık benim ihsanım

Tövbe ettik cezamız hafiflemedi
el-Mecid el-Mecid'den bildirdi

İnkâr edenlere de ki 'sözüm doğru'
el-Mecid'in ihsanından gafil kaldınız

Âhiret hayatına intikalle istikbalde gerçekleşecek bazı işlerden söz etmiştir. Bunlar kulları mutlu eden veya etmeyen, gayeye uyan veya uymayan, doğaya yatkın olan ve olmayan, kemali ve eksikliği gösteren hususlardır. Onların (bir kısmını) arzulamak ve bir kısmından sakınmaktan söz etmiştir. Allah aşırı yakınlığın yakınlığa karşı büyük bir

perde olduğunu bildiği için, kendisini zikretti. Bu itibarla O bize şah damarından daha yakın olduğunu bildirdi. Şah damarının yakınlığını biliriz, fakat gözlerimiz onu görmez. İşte Hakkın bize yakınlığı da öyledir: Yakınlığını biliriz, fakat gözlerimiz O'nu idrak etmez. Bu nedenle uzaklığı nedeniyle olmaksızın kendisini zikretti. Allah uzak değildir, çünkü O koruyucudur; korumak hiç kuşkusuz yakınlığı iktiza eder. Biz O'nun gözünün önündeyiz. O da her nerede olursak olalım ve hatta her vakit bizimle beraberdir. Bu itibarla dil sürçmelerinden dolayı Allah'tan bağışlanma dileriz. Gerçi bu ifadeler de Allah katından bildirilmiş olsa bile, bilhassa ilahi mertebeyle ilgili ifadelerde edepli davranmak daha yerindedir. Edeplinin manaya dayanması yeterli değildir: Edep lafızları dikkate almada tezahür eder. Allah bir lafzı bırakıp ötekine boş yere geçmeyeceğine göre biz de o lafızdan yüz çeviremeyiz. Allah'ın kullandığı bir lafzı bırakıp anlamca benzeri olan başka bir lafzı kullanmak, faydasız bir tahriftir. Bununla birlikte büyük düşman, böyle bir tahrifle sevinir. Allah'ın kullandığı lafzı bırakıp anlamca yakın başka bir lafzı tercih, ayakları kaydıran gizli bir tuzak olduğu kadar aynı zamanda nefsin kendini beğenmesi ve süfli-değersiz bir mertebeyi yakınlık mertebesi ve üstün ve değerli bir rütbe zannıyla izhar etmek demektir.

Allah kendisini zikrettiğinde her şeyin O'na döneceğini de belirtmiştir. Buradan dönüşün O'na olacağını anladık. Binaenaleyh mazeret beyanına muhtaç kalacağımız veya O'na döndüğümüzde utanmamızı gerektirecek bir davranış içinde bulunmamak gerekir. Gerçek ve sahih kul, Hakkın emrine uyar ve öyle bir kulda naz bulunmazken günahlar karşısında nasıl davranabilir? Allah kendini zikredince, kullarını kendilerine döndürerek şöyle demiştir: 'Kendinizi tanırsanız beni tanırsınız.' İlahi edebin gereği, nefsime dönüp bakmamdır. Ben sadece Allah hakkında düşünüp nefsimi bir kenara bırakırsam, edebe göre davranmış sayılmam. Edepli olmadığımda, (Hak ile karşılıklı oturmak anlamında) sedirde/yaygı oturanlardan sayılmam ve müşahededen mahrum kalırım. Müşahededen mahrum kalınca, onun kazandıracağı bilgiden de mahrum kalırım. Çünkü ben hakkında marifet elde edecek şekilde Allah hakkında düşünsem ve belki bu düşünceye uygun bir marifetle

O'nu tanısam bile, böyle bir bilgi benden talep edilen bilgi değildir. Çünkü Allah'ın benden talep ettiği bilgi, kendisiyle (âlemin ve nefsin) irtibatını öğrenmektir. Nefsi bırakıp sadece Allah hakkında düşünenin elde ettiği marifet, bu irtibatı veremeyeceği için Allah'ın kulu adına amaçlamış olduğu fayda gerçekleşmez. Öyleyse edepli insan, Rabbinin emriyle, nefsini öğrenmeye ve tanımaya geçer. Nefsini düşünce veya müşahede yoluyla tanıdığında, Rabbiyle irtibatını da öğrenmiş olur. Bu bilgi, tenzih ve teşbih, başka bir ifadeyle akla ve şeriata göre tam ve kâmil bir bilgiyle Hakkın dilediği üzere -bir eksiklik olmaksızın- Rabbini bilmektir. Allah bizi nefsimize döndürürken, kendisini bilmede en uygun ve güzel yolu beyan etmiştir. Böylece (gördüğümüzün) 'Hak olduğu' ve O'nun her şeyi gördüğü belli olmuştur.

Allah bir ilahi emir olmaksızın nefis hakkında düşünmeyi bırakıp O'nun hakkında düşünenlere yönelik olarak şöyle demiştir: *'Dikkat ediniz! Onlar Rablerine kavuşmaktan kuşku içindedir.'*[217] Hâlbuki söz konusu insanlar, nefisleri hakkında düşünmekle ilgili davete uysalardı, hiç kuşkusuz Rablerine kavuşmaktan kuşku içinde olmayacaklardı, çünkü onlar Hakkı bizzat nefislerinde bulacaklardı. Sonra ayeti tamamlayarak şöyle buyurmuştur: *'Dikkat ediniz! Allah her şeyi ihata edendir.'*[218] Burada sübût şeyliğini değil, varlık şeyliğini kastetmiştir, çünkü sübût şeyliğinde iş ihata özelliğiyle nitelenmez. Zikrettiğimiz meseleye vakıf olan, öğüt alanlardan birisidir. O kişi dilerse mirastan payını alır ve öğüt alır; dilerse hali hakkında sürekli düşünür. Çünkü nefis sahili olmayan bir ummandır. Dünya ve âhirette nefis hakkındaki düşüncenin varacağı bir nihayet yoktur. Bu itibarla nefis en yakın delildir. Onun hakkında düşüncen arttıkça, bilgin de artar; nefis hakkındaki bilgi artıkça bu kez rab hakkındaki bilgi artar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

'Benim keremim, sana ihsan ettiğim mallardır, keremimin keremi ise kendine karşı suç işlemekten seni engellemiş olmamdır' Münazelesinin Bilinmesi

Kerim olmak engellememek demek
Bize göre 'keremin keremi' denir buna

O zatı gereği nimet verir
Nimetlerin anahtarı O'nda, burhanla sabit

Hamdin hamdine bak! Onun hakikati
Kendinde engelleme veya kınama olmamak

Allah bize bildirmek ve dikkatimizi çekmek üzere şöyle der: '*Ey insan! Seni kerim Rabbine karşı kışkırtan nedir?*'[219] Allah insanın dikkatini çekerek, 'Senin keremin' demesini istemiştir. Bu husus, keremin keremiyle ilgilidir. Allah'ın sana karşı suç işleyenleri affetmeni emretmesi ise kendi zannınca O'na karşı suç işlediğinde seni affetmek amacı taşır. Gerçekte kendine karşı suç işledin; fakat Allah'a karşı suç islediğini zannetmenle zannın seni perdelemiştir. Allah şöyle der: '*Siz Allah'ın yaptıklarınızın çoğunu bilmeyeceğini zannettiniz? Bu sizin Rabbinize karşı zannınızdır, böyle yaparak hüsrana uğradınız.*'[220] Başka bir ayette '*Onların ticaretleri kazanç sağlamadı, doğru yolu da bulamadılar*'[221] buyurur.

Bilmelisin ki suçların en büyüğü iftiradır. İftira sana ait olmayan bir işi sana nispet etmektir. Söz konusu iş senden ortaya çıktığında, bu kez güzel ahlak sahibi olman (sana bu suçu izafe edenin) mertebesini nefsine tercih ederek sana nispet ettiği işte kendisini tasdik etmeni gerektirir. O da güzel ahlak sahibidir ve O'nun karşısında edepli davrandığını bilir. Bu davranış nedeniyle alacağın karşılık O'nun katındadır. Böyle birinin güzel ahlakına karşılık hak ettiği değerin ve ihsanın

künhüne varılamaz. Çünkü ırzlar, mürüvvet ve erdem sahiplerine göre kan ve maldan daha çok korunması gereken şeylerdir. Allah sana böyle bir iş yaparak, böyle bir eziyet ve sıkıntıya karşı sabrını ve tahammülünü sınamak istemiştir. Çünkü O sana nispet edilen kötülüklerden mahallini temizlediğini bilir. Bunlar, yaratılış ve hüküm itibarıyla (yani iftiraya konu olan fiilin yaratılması ve ona suç hükmünün verilmesi) senden değil, O'ndan meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle sen o fiili yaratmadığın gibi hükmünü veren de sen değilsin. Sen O'nun sırrını ifşa etmez ve O'nunla tartışmazsan, sabredenlerin, O'ndan razı olanların ve O'nun mertebesini kendi nefislerine tercih edenlerin hak ettiği derecelere ilave dereceler kazanırsın. Bütün bunlar, Allah'ın katında senin haz alacağın nimetlerdir. Allah bu nitelikteki birinin mertebesinin büyüklüğüne '*Kim affeder ve arayı düzeltirse...*'[222] ayetiyle dikkat çekmiştir. En büyük af mertebesi yüce birisinden meydana gelen büyük bir işi affetmek, mertebesini tenzih etmek amacıyla kendisinden meydana gelmeyen birine onu izafe etmektir. Allah şöyle der: '*Onun ecri Allah'a kalmıştır.*'[223] Ayette Allah 'onun ecri Allah'a kaldı' demiş, 'sabrına karşı' veya falan işi tercihine karşı ecri Allah'a kaldı' dememiştir. Bu ince sırra dikkat et ve gafillerden olma! Allah karşısında edepli davran ve huzur sahibi ol! Allah ehlinden ve seçkinlerinden olmak istiyorsan, kalbinle O'nun karşısında bulunmalısın. Allah söz konusu insanların nefislerini kendine siper edinmiştir (takva). Allah bizi, kendisiyle değil, nefsiyle sakınanlardan bizi etsin. O kişi edipler zümresinde haşredilir.

Bu bölümde 'keremin keremi' hakkında yeterli açıklama yapılmıştır. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

'Bizim mertebemizde garip olan bize karşı koyamaz, maruf (iyilik) yakınlara aittir' Münazelesinin Bilinmesi

Akrabalar bizde hüküm sahibidir
Mallarımızda ve bizde yönetim onlarda

Bir yolcu gelirse kalmak üzere bir gün
Hızla çeker gider, istenilen odur

Akraba yakınlığı ve yakınlık yakınlığı var
Onları birleştirdik, kullar haset eder bize

Kimsenin bedbahtlığı sürmez O'nunla
Hiçbir varlık zail olmaz ve bozulmaz

Allah peygamberine emrederken '*De ki sizden bir karşılık istemiyorum, sadece akrabalar hakkında sevgi istiyorum*'[224] der. Bizimle Allah arasındaki nesep bağını tespit eden kutsi bir hadiste şöyle denilir: 'Allah kıyamet günü şöyle nida eder: 'Bugün sizin neseplerinizi (aranızdaki kan bağını) kaldıracağım, benim nesebimi yükselteceğim. Takva sahipleri nerede?' Onlar, nefislerini siper edinerek O'nun mertebesini ve katını himaye edenlerdir. Bir ayette '*Sizin en keremliniz Allah katında en takva sahibi olanınızdır*'[225] denilir. Yani en kuvvetle siper olanınızdır, çünkü ayette ifade (en keremli), mübalağa kipinde gelmiştir.

Konu ilahi nesebin geçerliliğiyle ilgilidir. Nesep sahih olunca, nesebi sahih olanlar için gariplik ve yalnızlık kalmaz. Bu itibarla (Allah ile kulları arasında) nesep bağı, nitelikte benzeşme gerçekleştiğinde sahih olabilir. Kul tam ferdiyet (makamına) ulaşıp Allah katında bilinen ve âlemde bilinmeyen biri olunca, nesebi bilinmez ve makamına ulaşılamaz. İnsanlar sıkıntı ve güçlüklerde -adını belirlemeden ve ayrım yap-

madan- böyle biri vesilesiyle Allah'a dua eder ve sığınır. Bu kişi, güçlükler ortaya çıktığında duada vesile kabul edilendir. Zorluklar ortaya çıktığında insan şöyle der: 'Allah'ım! Salihlerin senin katındaki hürmetine karşılık benim için şunu, bunu yap!' Söz konusu kişi insanlar arasında tanınmaz fakat Allah katında bilinir. Ondan (Allah ehli olmayan) yabancılar nezdinde tanınmasını gerektirecek bir iş meydana gelmez ve yabancılar onu tanımaz, ona delil yoktur. Makamını bildiren delil bulunsaydı matlup olurdu. Değer verilmeyen birisi ise matlup olmaz. Söz konusu kişi, aynı makamda bulunanların dışında, Allah'ın yaratıklarından kimseyle tartılamayacağı bir halde bulunur. Böyle bir niteliğe sahip olduğunda nesep sahihtir. Bir rivayete, Yahudilerin Hz. Peygamber'e 'Ey Muhammed! Bize Rabbinin nesebini söyle (bize O'nu nitele)' dediklerinde, '*De ki O Allah birdir*'[226] ayetinin nazil olduğu aktarılır.

Allah'ın nesebi 'De ki o Allah'tır' ifadesi
O'nun hakkında düşünün ki ne olduğunu öğrenesin

Zatı gereği tektir ve es-Samed'dir
O'nu kendinden başkası bilemez

Düşünerek, akıllar O'nu doğurmaz
Ne olduğunu bilendir O

Tektir, O'ndan hiçbir masum meydana gelmez
Hatta bir bile doğmaz, ne olduğunu söyle

O, varlığın kendisi! O benim güvencem
Çoktur, ancak O'dur

Hakkı tenakuz içinde düşünün
Benim sözüm: 'O'ndan başka ilah yok'

Allah'ın mertebesi yabancılığı kabul etmez, çünkü O sıla-i rahim eder. Binaenaleyh Allah merhamet edenlerin en merhametlisidir.

O'nun yakınlığı meçhuldür. Allah'ın yakınlığını bilmeyenleri bilgisizlikleri, O'nunla aralarında nesep bağı bulunmayan yabancılar mesabesine düşürmüştür. Çünkü Allah kuluna kulunun getirdiği işe göre davranır, ona ekleme yapmaz. Bu durum: *'İşte bu sizin zannınızdır'*[227] ayetinde belirtilir. Binaenaleyh Allah onların inançlarındaki yakın komşularıyken onlar akrabalığı kesmiş (kat-i rahim), buna mukabil Allah da onlarla ilişkisini kesmiştir.

Nesep ilmi ne kadar değerli bir ilimdir! Araplar nesepleri öğrenmede çok ısrarlı davranmışlardır. Allah da daha önce ifade ettiğimiz üzere nesepleri iki yolla ispat etmiştir: Birincisi 'kendi nesebimi yükselteceğim' dediği yoldur. Diğeri ise (nesebin kaynağı olan) rahmin Rahman'dan bir dal olmasıdır. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Çocuk babanın sırrıdır' hadisinde belirtilir. Kıyamet günü nesebini bilip akrabalığının farkında olan ve (yerine getirdiği/sıla-i rahim) rahmiyle Rahman'a tevessül eden bir insanla bütün bunları bilmeden gelen insan arasında ne kadar fark vardır! O kişi yabancı olduğuna ve (Allah ile) arasındaki bağın uzaklığına inanır. Haber yoluyla Âdem'in onun babası ve kendisinin onun oğlu olduğunu bilseydi, yine de böyle davranırdı. Ona göre bu nesep bağı, insana mutluluk kazandırmaz. Böyle bir görüşü ileri süren kişi yanılmaktadır. Aksine Âdem ile aradaki nesep bağı, insana mutluluk kazandırır. Ben bunu Mekke'de babamız Hz. Âdem adına yaptığım bir umrenin ardından sahih bir rüyada zevk yoluyla görmüştüm. Benimle beraber babamız Âdem adına umre yapmalarını istediğim bir cemaat adına o gece aynı rüya başka bir insan tarafından görülmüştü. Söz konusu kişi, Hakka yakınlaşma, gök kapılarının açılışını, cemaatin yükselişini ve Mele-i a'la'nın onları 'Merhaba! Hoş geldiniz' gibi ifadelerle karşıladıklarını görmüştü. Rüya bu kadardı.

Hz. Âdem'in bizimle arasındaki nesep bağı Allah ehli insanların çoğuna göre bile kesilmişken sıradan insanlar o konuda ne düşünebilir ki? Allah'a hamd olsun, ben o bağa vasıl oldum (sıla-i rahim eyledim), benim sebebimle ve benim yolumu takip ederek o cemaat de ulaştı. Bunu yapmamız, Allah'ın onu nasip etmesinden kaynaklanmıştı. Bu

esnada izinde yürüyeceğim bir ayak görmemiştim. Ben de ihsan ettiği nimetlerine karşılık Allah'a hamdettim, çünkü babam Âdem ile aramdaki bağa ancak ilahi nesep bağıyla ulaşabilmiştim. Âdem ile aramdaki nesep bağı uzak iken fayda vermişti. Hâlbuki insanlar Allah'ın pek çok yerde söylediği *'Ey Âdemoğulları!'*[228] gibi ifadeleri anlayamamış, hiç kimse bu babalık ve oğulluğun farkına varamamıştır. Bununla birlikte sadece derin düşünce sahipleri öğüt alır. Allah bizi ve sizi babasına iyilikte bulunanlardan etsin. Allah'tan gelen bu öğüdün bir benzeri Âdemoğullarında şöyle dile getirilir: *'Ey Harun'un kız kardeşi!'*[229] Hâlbuki Harun ne zaman yaşamış, o ne zaman yaşamış!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

'Zahirimle döndüğüm kişi hiçbir zaman mutlu olamaz, batınımla döndüğüm kişi hiçbir zaman bedbaht olamaz ve bunun tersi' Münazelesinin Bilinmesi

Hüküm malum kaderin ve nispetlerin
Bir hakkal-yakîn öğrendim, hüküm sebebe ait değil

İşte Bilal, Habbab! Onların genel içindeki yeri nerede?
Hükümler nispetlere ait

Allah bizi o konuda uyanık etsin
Çalışmadan, yorulmadan, emeksiz

Arifler için şeriat olmasaydı
Nöbet yerlerinde sakınan kimse olmazdı.

Ey öne geçmiş rahmet, ey her şeyi kapsayan rahmet!
O ikisi de hüsran ve yorgunluk mahalli değil

Allah şöyle buyurur: '*O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır.*'[230] Burada Allah bütün varlık olduğuna dikkat çekmektedir, çünkü buradaki taksim, O'ndan başkası değildir. Nimetler iki kısma ayrılır: Birincisi nefse aittir ki, bu kısım batındır; diğeri duyusal (maddi) nimetlerdir ve bu kısım hisseden (duyumsayan) nefiste ortaya çıkar. Azap da iki kısma ayrılır: Birincisi nefsanîdir ve batındır. Diğeri duyusal-zahiri azaptır. Hal de ikiye ayrılır: Birincisi önce gelen haldir ve bu kısım ilktir. Diğeri sonra gelendir. Bu bağlamda sadece öne geçen rahmet ile ondan sonra gelen azap vardır. Sonra hepsine yayılan kuşatıcı rahmet gelir. Bu rahmet, hem sonra hem önce gelir. Allah gazap eder, razı olur; gazap zail olsun diye gazabına merhamet ederek gazap eder. Allah'ın gazabının rahmeti nasıl içerip kendisini ortadan kaldırarak hükmünün kalkmasını nasıl sağladığına bakınız! Böylece rahmet hakkında 'azap kelimesinin gerçekleştiği' kimseyi kuşatır. Binaenaleyh Allah birine gazap ederse, rahmetiyle gazap etmiştir, çünkü gazap olmasaydı, gazabın varlığı ebedileşirdi. Azabın sürekli olması, söylediğimi anlayan bilir ki, o esnada gerçekleşen azaba göre daha şiddetli bir durumdur.

Durum ifade ettiğimiz gibi olunca -ki söylediğimiz gibidir- (bilmelisin ki): Zahirî yönelişte yönelmenin kendisine yapıldığı kişiyi mutlu kılan bir saadet bulunabileceği kadar yöneldiği kimseyi bedbaht kılan bedbahtlık da bulunabilir. Bazen batındaki yönelmede zahirî yönelmeyle ilgili söylediğimiz hususlar geçerli olabilir. Teveccüh edilen varlık (mertebe bakımından) gayb, şahadet veya (kendisi de) ruh, suret, hayvan ve natık (düşünen nefis) olabilir. Nefis ve duyunun bu yönelmelerden ve nispetlerin hükümlerinden etkilenmesi kaçınılmazdır; hüküm verenin hükmü hükme konu olan şeyde onlarla ortaya çıkar. Allah kendisine dönen hüviyetinin bütün bu söylediklerimizin aynı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla tasarruf Allah'tan ve O'nda meydana gelmiştir. Misal olarak buna intihar edene cennetin haram

kılınmasıyla ilgili ifadede dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla perde yoktur, çünkü kendisi nedeniyle zahirdir. Hakkın ondan perdelenmesi de mümkün değildir ve bu durum hızlı hareket etmesine yol açmıştır. Çünkü Allah Evvel ve Ahir (ilk, son) isimlerini zikretti. Bazen sonra gelen hızla hareket eder ve ilk olma hükmünü kazanır ve hızla koşana göre ilk son haline gelir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in zikretmiş olduğu bir ifade gelmiştir: 'Kulum canı hakkında benimle yarışır. Öyle bir kuluma cenneti haram kılarım. Dolayısıyla onu bu keşiften sonra hiçbir şey örtemez.' Çünkü kimin öne geçtiğini, kimin arda kaldığını bildiği gibi kimin yarattığını da bilir. '*O Latif'tir.*'[231] Dolayısıyla zuhur etmez. '*Habirdir.*'[232] O'nun Habir olması bilinenin kendisine verdiği bilgiyi zevk yoluyla elde etmesidir, çünkü bilinen mertebe itibarıyla bilgiden öncedir. Bununla birlikte zihinde birbirlerine denktirler; bu denklik, bilinenin varlık veya yokluk olması itibarıyla değil, bilinen bir şey olmasından kaynaklanır. Çünkü bilene bilgiyi veren odur. Binaenaleyh havanın sıcaklığı veya soğukluğuyla bile olsa, âlemde bir mutluluk ve bedbahtlığın bulunmalıdır ve bu (varlığa) ilave değildir. Mizaca yatkın olan mutluluk iken ona yatkın olmayan bedbahtlıktır. Sonra maksat, kemal ve şeriat hakkında da bu şekilde değerlendirme yapabilirsin. Bütün bunları (tanımlarken) yatkınlığın bulunup bulunmayışına göre hüküm verirsin. Bunu anlamalısın, burada sadece özetlemek ve dikkat çekmek istedik.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM

'Sözümü dinleme esnasında hareket eden kişi hiç kuşkusuz sema yapmıştır' Münazelesinin Bilinmesi

-Burada vücûdu kazandıran vecd halini kastetmektedir.-

Allah'ın kelamını duymasaydık ortaya çıkmazdı
Varlıklarımız; O'ndan kıdemde yayıldı

Varlığa yayıldı; duymak olmasaydı dönmezdi
Yokluk hali nedeniyle dereceler üzerinde

Biz berzahtayız Hak görür bizi
Hâdislik ve kadimlik hükmü arasında

Sözü olmayandan var olmadık
Var olma bir kasıttan ve kelimeden gerçekleşti

Allah şöyle buyurur: '*Bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz 'ol' demektir, o da olur.*'[233] Yani ol emrinin yöneldiği bir şey meydana gelir. Her şey bu sözle yok olur ve var olur. Bu itibarla *ol* sözü bir tesir meydana getirir ve bu nedenle Arapçada söz yara anlamındaki 'kelem'den türetilerek kelam diye isimlendirilmiştir; yara bir eser ve izdir. Eser var olduğunda, ondan meydana gelen herhangi bir şey *kelam* diye isimlendirilmiştir. Hareket bir halden bir hale intikaldir. Başka bir ifadeyle hareket, dinleyicinin bulunduğu halden sözü dinlemenin kazandırdığı hale geçmektir. Dinleyici bu halde anlayışına göre bulunur. Bu itibarla kişi, dinleme esnasında harekete mecburdur. Bu nedenle sufiler, mecliste bulunanlar hakkında şuuru olan kimsenin hareketini vecd saymazlar. Vecde erebilmek için bütünüyle Allah ile hareket etmesi gerekir. Binaenaleyh kişi yanında bulunanların frakında olduğunda, beraber oturduğu kimselere -vecd sahibi değil- tevacüd (vecde gelmek için

kendini zorlayan) sahibi olduğunu bildirmesi bir zorunluluktur. Böyle yaparsa, onun hali uygun görülebilir. Yine de sufilere göre her halükarda bu hal övgüye layık değildir, çünkü onlar, esas itibarıyla hareketlinin nefsiyle hareket etmesini nahoş bulurken hareket ettirenle hareket etmeyi överler. Öyleyse sufilerin kabul ettikleri sema asıl itibarıyla değerli bir şeydir ve her şeye yayılmıştır. Bu semaya mahsus doğal ve özel bir yöntemle teganni, ahenk yoktur. Çünkü doğal ölçü (melodi), belirli bir mizaçta doğadan oluşmuş bir şeye tesir edebilir. Bu yönüyle doğanın hareketinde anlamak şart değilken aklî nefislerin hareketleri öyle değildir. Bununla birlikte doğanın da onların var olma ilkelerinde etkisi vardır. Fakat doğa bu etkiyi ancak anlamak yoluyla icra edebilir. Başka bir ifadeyle düşünen nefisleri anlayış gücü harekete geçirebilir. Bakınız! Var olanlar, anlamayla meydana gelmiş ve ortaya çıkmışlardır, anlamamakla değil! Çünkü onlar, *ol* emrinin manasını bilmekle var olmuşlardır. Bu nedenle Allah '*o da olur*'[234] dedi. Yani ol denilen şey, var olur. Çünkü o duyduğu sözden var olmaktan başka bir hal kast edilmediğini anlamış, hemen var olmuştur. Bu hareketin *vecd* diye isimlendirilmiş olmasının nedeni, sadece vücûdun, yani hükmün varlığının onun vesilesiyle meydana gelmesidir. İster gözle ister gözsüz meydana gelsin durum birdir, çünkü gerçekte o var olanın aynıdır.

Allah konuşma niteliğini kullarına vermiş, kendisini 'duyan' sayarak, kulun O'ndan talep ettiği şeyin meydana gelmesi üzere bir mahal yapmış, kulun dileğine karşılık vermesini icabet diye isimlendirmiş, bu talebi 'ol' sözündeki gibi emir kipiyle ifade ederek gerçekleri oldukları hal üzere bilen akıllılara şunu göstermiştir: Hakikatlerin hükümleri kendilerinden kaynaklanır, onlar başkası tarafından meydana getirilmezler. Böyle bir bilgi insanların çoğundan sakınılmış bilgilerdendir. Hatta böyle bir bilgiye sahip arifin onu insanlara açıklaması yasaktır. Çünkü o bilginin açıklanması Hakkın inkârına yol açar. Bununla birlikte onlar, manaların bulundukları kimselerde -akla göre- hükümler gerektirdiğini bilir ve bununla hükümlerin manaların kendilerinden kaynaklanmasını kast ederler. Bu nedenle kelamcı bir mahalde olmaksızın hâdis iradeyi kabul edenlerin görüşünü reddedebilme imkânı bulmuştur.

Allah'ın Hz. Musa'ya ağaçtan konuşmasına gelirsek, bu durum, bir kısmına göre kelamın kendisini yaratana nispet edilebileceğine delildir. Başka bir gruba göre duyma gücü, kendisiyle ilgili bir şeye taalluk etmiştir; kastedilen ağaçtan gelen hitaptır ve o da Allah'ın kelamıdır. (Yaratılmışın sözünün Allah'ın kelamı olmasına misal olarak) Nitekim benzer bir ayet-i kerimede '*Onu (müşrik) komşu edin ki, (senin okuduğun) Allah'ın kelamını duysun.*'[235] Kulağın neye taalluk ettiği malumdur. Bu görüşü benimseyenler konuşanın kelam niteliğinin kendinde bulunduğu kimse olduğunu söylemiştir. Bütün suretleriyle birlikte varlığın Allah'a ait olduğunu söyleyen keşif sahipleri ise Hakkın sıfatıyla değil- hüviyetiyle kulun dili, duyması, görmesi olması gibi ağacı konuşan Hakkın bir sureti saymışlardır. Nitekim Allah inkâr edilebileceği bir surette göründüğü gibi tanınacağı ve kabul edilebileceği surette de tecelli eder; hâlbuki her durumda kendisidir, başkası değildir, çünkü başkası yoktur. O halde ağaçtan konuşan Hak'tan başkası değildir ve Hak ağacın suretidir. Hz. Musa'dan duyan Hak idi. Bu durumda Hak duyan olması itibarıyla Musa'nın suretiyken konuşan olması bakımından ağaçtır. Ağaç, ağaç; Musa da Musa'dır! Burada hulûl yoktur. Bir şey kendi zatına hulûl etmez; hulûl ise iki zatın olmasını gerektirirken burada sadece iki hüküm vardır.

Duyu şahit fikirlerin inkâr ettiğine
Akıl duyunun reddettiğini bilir

Ona bak! suretlerinde sırlar gör
En güzel tertibinde hükmüne bak

Yakından gördüğünün aynı olarak görürsün
O'nu bilen ancak O'nunla bilebilir

Bu münazelelerde özetlediğim ilahi sırlara dikkat ediniz. Onların eşyanın kendinde bulundukları durum hakkında verdikleri bilgilere bakınız. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

'Mutlak Teklif' Münazelesinin Bilinmesi

Tekliflerin hükmü Allah ile insanlar arasında
'Unutan' diye nitelenmiş babamızın verdiği sözden çıktı

Emir benden O'na O'ndan bize ulaşır
Bizi davet ederse 'baş üstüne' der koşarız

'*Kullarım beni sana sorduklarında...*'[236] Allah peygamberine şöyle demeyi emreder: '*Ben yakınım! Dua edene karşılık veririm, onlar da bana icabet etsinler.*'[237] Yani emrettiğim işleri yapmaya çağırdığımda, çağrıma icabet etsinler! Bu emirler onlara şeriat yapılmıştır ve hepsi şeriattır. Kuşkusuz Allah kendisini kullarını yükümlü tuttuğu işlere ortak kılmış, bu konuda emri onlara bırakmıştır. Bu, gerçekte işin kendinde olduğu durum ve onun kimsenin yaratmasıyla gerçekleşmediğini bildirir. Çünkü Allah hüviyetine nispet ettiği hususlarda, yaratmanın mahalli olmaktan münezzehtir. Bununla birlikte O yaratılmışın suretinde ortaya çıkabilir. Bu durumda gözün verisi, gözün gördüğü şeyler hakkındaki hükümlerin yaratılmış olduğu hükmünü verir. Bununla birlikte hakikat, gerçeğin gözün idrak ettiği şekilde olmadığını bildirir. Binaenaleyh seçkin insanlarda ilahi bilgiler hususunda kalp ile göz arasında çatışma devam ederken benzer çatışma sıradan insanlarda muhabbet hakkında ortaya çıkar. Bizim de sıradan insanlarda gerçekleştiği haliyle gençlik hakkında bir şiirimiz vardır:

Ruhum hiç kuşkusuz telefe gidiyor
Çünkü kalbim onun değerini düşürmüştür

Kalbime dedim ki beni sen hasta ettin
Bana dedi ki, beni telef eden senin gözün

Göz görmeseydi ardından ben yürümezdim
Göz olmasaydı sevginin peşinden giden olmazdı

Bende olanları hep bedenime taksim ettim:
Gözyaşı, üzüntü, sıkıntı ve keder

Mutlak teklif ifadesi iki şeyi anlatmak için kullanılır: Birincisi teklifin insanın her yönünü kuşatmasıdır. Misal olarak 'İnsanın her uzvuna sadaka gerekir' ifadesini verebiliriz. Bu teklif '*Ancak sana ibadet ederiz*'[238] ayetinde de geçer. Burada teklifin genelliği ve yükümlünün bütün zatını ifade etmek üzere çoğul zamirle ifade edilmiştir. Bu anlamıyla mutlak teklifin bir yönü de bütün şeraitlerin görüş birliğine vardığı hususlardır ve bu konuda herhangi bir şeriat ötekinden ayrılmaz. Bu teklif '*Dini doğru yerine getirin, dinde ayrılığa düşmeyin*'[239] şeklinde ifade edilmiştir. Burada Allah genel ve mutlak bir ifade kullanmıştır. Mutlaklığın ikinci yönü Allah'ın kendisini bize ortak kılmasıdır. Böylece Allah bize emreden-emredilen, yasaklayan-yasaklanan olduğunu öğretir. Rabbin bir işi yapmaktan alı konması, '*Rabbimiz! bizi cezalandırma*', '*Rabbimiz! bize yük yükleme*', '*Rabbimiz! bize takatimiz yetmeyecek işler yükleme*'[240] vb. ayetlerde geçer. Emirle ilgili olarak '*Rabbimiz! bizi bağışla ve merhamet et*'[241] veya 'Bize yardım eyle' gibi ifadeler vardır. Bizim emri vermemiz, Şâri'nin onu bize emretmesinden kaynaklanır. Buna mukabil Allah sahih bir rivayette belirtildiği üzere cevap vererek 'Yaptım, yardım ettim' der. Allah bize '*Namazı kılınız, zekâtı veriniz, Allah'a borç veriniz*'[242] gibi ayetlerde emirler verir. Bu emre yönelik cevabımız, O'ndan meydana gelenden farklı olarak iki türlüdür: Birincisi O'nun cevabına uygundur. Bu, '*Duyduk ve itaat ettik*'[243] ifadesinde dile getirilir. Bütün yönlerden O'nun icabetine uygun olmayan cevap '*Duyduk ve günahkâr olduk*'[244] ayetinde dile getirilir. Bu cevap, Allah'ın kendisini mutluluktan uzaklaştırıp bedbahtlığına yaklaştırdığı kimsenin cevabıdır.

Böylece mutlak teklifin anlamını açıklamış olduk. Bu teklifte Hakkın da bulunması, O'nun kendilerinden insaf (veya işin yarısını) iste-

mek üzere, kullarına karşı insafıdır (işi yarıya bölmesi). Allah başka bir yerde haklarında bedbahtlık yazmış olduğu topluluk hakkında ilahi bir dayanak tespit etmiş, orada insaf makamında bulunmamış, onları kör etmiş, onlar da kör olmuş, Allah'a ait bir şeyi kendilerine nispet etmiş, Allah da onları bu nedenle bedbaht kılmış ve şöyle demiştir: '*Kesin delil Allah'a aittir.*'[245] Çünkü onunla kendisi arasında çatışma meydana gelmiştir. Çünkü gerçekte iki hüküm vardır, iki zat yoktur, bunu anlamalısın! Bize göre Allah'ın kulları hakkında kesin delil sahibi olması, bilginin bilinene tâbi olmasından başka bir şey değildir; yoksa bilgi bilinen hakkında hüküm veren değildir. Malum (ilahi bilgiye itiraz ederek) bir şey söylerse, 'senden yokluğun halinde şunu öğrendim' diyerek kendisi hakkındaki kesin delil Allah'a aittir. İlahi ilim maluma şöyle der: 'Bana verdiğin bilgiye göre seni varlıkta izhar ettim.' Kul söylenenin doğru olduğunu anlar, ilahi-irfan mertebesinde yaratıkların delilleri silinir gider. Genel hakkında iş daha anlaşılırdır. Hüküm ise adamların anlayışına göre değişir. Birine göre ortaya konulan delil ötekine göre delil değildir. Bu itibarla her sınıfın Allah katında özel delili vardır ve o delil sayesinde Allah kullarına baskın gelir. '*O el-Kahir'dir.*'[246] Yani kesin deliliyle baskın gelendir. 'Kulları üzerinde, O Hâkim ve Habir'dir.' Allah kesin delil sahibi olması itibariyle her sınıf üzerinde hüküm sahibi olarak ortaya çıkar. Mutlak teklif olmasaydı, ne hasım ne Allah karşısında amelimiz olurdu.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

'Zat Tecellililerini İdrak' Münazelesinin Bilinmesi

Zat tecellileri ulaşır bize
Onları idrak etsek yok ederlerdi bizi

Çünkü Allah kendisi hakkında kıskanç
Kimse var mı sizden anlayan bizi?

Bu hususta gerçek nedir?
Hiçbir varlık bilemez bizi

Ayette şöyle denilir: '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[247] Yaratıkları ile arasına çekilmiş ilahi perdeler hakkında 'Allah'ın perdeleri vardır, onları kaldırsaydı zatının tecellileri gözün gördüğü her şeyi yakardı' denilir. Hz. Peygamber'e 'Rabbini gördün mü?' diye sorulduğunda, 'Nur idi, nasıl göreyim ki?' diye cevap vermiştir. Perdeler yaratılmışsalar, tecelliler karşısında nasıl kalabilirler? Çünkü onlar tecellilerden perdeli değillerdi. Fakat bunun Allah'ın kullarından sakladığı bir sır olduğunu bilmelisin. Bu saklama ise nurani ve karanlık perdeler diye isimlendirildi. Nurani perdeler fikir yoluyla öğrenilmesini engelleyen perdeler iken karanlık olanlar doğal ve adet olan şeylerle perdelenmesidir. Bu perdeler kullarının gözlerinden kalksaydı, zatının tecellileri gözün gördüğü bütün yaratıkları yakardı. Bu bağlamda yanmak, yaratıkların üzerinde bulundukları, daha doğrusu kendisi oldukları zayıf ışığın daha yüce bir ışığa girmesidir. Buna misal olarak yıldızların ışıklarının güneşin ışığına girmesini verebiliriz. Güneş ışınları altında yıldızların ışıkları, kendilerinde hala ışık bulunsa bile, silinmiştir. Dolayısıyla bu ifadeyle yok olma kastedilmez, sadece gözle görülen bir varlıkta gerçekleşen hal değişmesi kastedilir. Halinin değişmesiyle ona verilen isim de değişir. Mesela odun yandığında -cevheri bir olsa bile- köz diye isimlendirilir. Bilindiği gibi yıldızlar, kendiliklerinde bir ışığa

sahiptirler, fakat onları idrak gücümüzün zayıflığı nedeniyle göremeyiz. Âlimler adına perdeler kaldırılsaydı, hiç kuşkusuz, onlar kendilerini O'nun aynı diye görürler ve iş bir olurdu. Allah perdeleri onların üzerinden kaldırmış, zatlarını bir zat olarak görmüş ve kendilerinden aktarıldığı üzere 'Ben Allah'ım!', 'Kendimi tenzih ederim' gibi ifadeler söylemişlerdir. Sıradan insanlardan perdeler kalkmaz, bu nedenle onlar işi kendinde bulunduğu halde müşahede edemezler ve aralarında tartışır dururlar. Arifler ise Allah karşısında edebin gereğiyle konuşmalarını gizlerler, çünkü onlar, edepli insanlardır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Hikmeti ehli olmayana vermeyiniz, öyle yaparsanız hikmete zulüm etmiş olursunuz. Ehline de engellemeyin, bu kez ehline haksızlık etmiş olursunuz.'

Şâri ariflere bundan daha güçlü bir yükümlülük yüklememiştir. Burada onlara her şahsı murakabe etmelerini emretti. Onlar da bu hadise dayanarak âlemi şahıs şahıs araştırmışlardır. Çünkü onlar hikmet ehlidir: Kimde ehliyet bulunduğunu görürlerse, hikmeti ona verirler ki, ona karşı zalim olmasınlar! Kişi de ehliyet görmezlerse, hikmete haksızlık etmemek için vermezler. Onlar sürekli âlemi aramayı sürdürmüşlerdir. Bu araştırma, '*Allah her şeyi gözetendir*'[248] ayetinden onların nasibidir. Her kim Allah'ın gözüyle âlemi gözetlerse, herhangi bir iş onu ötekinden alıkoymaz ve her işte zatıyla tasarruf eder. Çünkü müşahedesi ilahidir ve kendinde tasarrufta bulunanın tasarrufunu kabul eder. Tasarrufta bulunan, bu yönden rahata ermiştir. Perdenin ardından nefsinin gözüyle zatını murakabe eden ise çok çalışır ve yorulur ve böyle davrandığı sürece yorulmaya devam eder.

Nur ile O'nun nurları idrak edilir
Nur ile idrak edilen her şey idrak edilir

Kim kendi hakkının niteliğiyle olursa
Zatıyla malik olur, mülk olmaz o

Bu münazele hakkında akıl sahipleri için yeterli açıklama ve işaret olmuştur. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

'Onlar bizim nezdimizde seçilmiş-hayırlılardandır' Münazelesinin Bilinmesi

Üç kişi var ki hepsi seçilmiş
Zalim, öne geçen ve ortada olan

Kitabı onlara varis, bilgiyle yükselin
Kurtulun vehimlerinizden

Onları kendine seçmiş ve himmetleri yücelmiş
Görülen her şeyden daha yukarı çıkmışlar

Allah şöyle der: '*Sonra kullarımızdan seçtiklerimizi kitaba varis kıldık, bir kısmı kendine karşı zalim, bir kısmı ölçülü, bir kısmı iyiliklerde öne geçmiştir. Bu büyük bir ihsandır.*'[249] Bütün bunlar Allah'ın emriyle gerçekleşmiştir. Kendine karşı zalim olan, Allah katında değerini bildiği için zalimdir; başka bir ifadeyle nefsine zalim değil, nefsi nedeniyle zalimdir. Böyle bir insan Hakkın dışında her hak sahibine hakkını verir. Hakka ise bütün hakkını veremez. Aksine Hakka sadece 'edip' diye isimlendirilmesini sağlayacak hakkı verir. Böyle isimlendirilmediği diğer yöne ise nebilerin arasına katılana kadar kendinden dolayı zulmeder. Böyle bir zulüm kula dönük ilahi ihsandan kaynaklanır. Kim bu hali müşahede ederse, seçilmiş olsa bile, kendisine karşı zalim diye isimlendirilir. Onu bu hale ulaştıran şey, kitap hakkındaki bilgisidir ve

böylece kitaba göre hüküm verir. Nitekim 'kitap hakkında bilgisi olan kişi' Hz. Süleyman'a *'Ben onu sana gözünü açıp kapatmazdan önce getireceğim'*[250] demişti. Kitap olmasaydı, Asıf b. Berhaya bunu bilmeyecekti.

Ayette geçen 'ölçülü giden', her mertebede mertebenin hükmüyle ölçülü davranandır. Böyle biri -nefsiyle değil- mertebenin hükmüyle hareket eder. Onlar, Allah'ın gizli ve temiz olan ehlidir. Bu yönüyle zalim Hakkın zorunlu niteliklerini müşahede ederek onları kendisine nispet etmez. Ölçülü olan, mertebeleri ve onların hakkını müşahede eder. Zalim, ölçülünün hükmüne dâhildir ve bu nedenle ölçülü vasat olmuştur; çünkü o iki uçta bulunmayan bir hakikate sahip olduğu gibi iki uçta muhtaç olunan veya kendisine dâhil özellikler de onda bulunur. İyiliklerde öne geçen, kendisine gelmeden öne mertebelerin hükmüne hazırlanandır. Bazen bütün bu haller tek bir şahısta toplanır ve o kişi zalim, ölçülü ve iyiliklere koşan olur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ALTMIŞINCI BÖLÜM

'İslam, iman, birinci ve ikinci ihsan' Münazelesinin Bilinmesi

Bildim ki himmet ettim ben
Fakat anlamadım

Allah'ın ondaki muradını
Çünkü müşahede etmedim

İslam ortaya çıkar benim sözümle
Ben Müslüman oldum derim

Bu sözle her kötülükten salimim
Yine bu sözle nimetlenirim

İman ise gizli
Fakat ben gizlemedim

İhsanda görürüm O'nu
Teşbih ederek ve derim ki:

Münezzehtir benim görmemden
Çünkü ben bilmedim

Hakkın onda olduğunu
Hakka yönelmedim

Benim bilgim bana şahit
Müşahede ettiğim gerçek

Allah şöyle der: '*Araplar iman ettik dediler; de ki, iman etmediniz, müslüman olduk deyiniz.*'[251] Başka bir ayette '*İyiliğin karşılığı iyiliktir*'[252] denilir. Bir hadiste ise şöyle denilir: 'İman, İslam ve ihsan arasında fark vardır: İslam amel, iman tasdik, ihsan görmek veya görmek gibidir.' İslam boyun eğmek, iman inanmak, ihsan ise şahitliktir. Kim bu nitelikleri kendinde toplar ve bunların hükümleri kendinde ortaya çıkarsa, Hakkın her suretteki tecellisi onun için genelleşir. Böyle bir insan her nerede tecelli ederse etsin Hakkı inkâr etmeyeceği gibi gizlenmek istediği bir yerde de Hakkı izhar etmez; O'nun iradesini bildiği için kendisine 'yardım eder.' Çünkü mertebeleri ve onların hak ettiği hükümleri bilir. Hakkın yücelik mertebesinden kendisine tenezzül ettiği kimse adına bundan daha değerli bir mertebe yoktur. Böyle birisi el-Mümin (Hak) nedeniyle mümin, el-Muhsin nedeniyle Muhsin (ihsan sahibi), (Hakkın kulun dilediğini yerine getirmesi anlamında) İslam nedeniyle

müslüman olandır. Çünkü Hak kulun O'ndan istediği bir işi yaptığında, hiç kuşkusuz, kula boyun eğmiş olur. Bu itibarla kul '*Rabbim beni bağışla*'[253] der, Allah da onu bağışlar, çünkü O 'Bağışlanma dileyen var mı, bağışlayayım' derken doğru sözlüdür.

İnsanlar kendisini yalanlayacakları ölçüde Hakkı tenzih etmekle meşgul oldukları için ve bilgisizlikleri nedeniyle pek çok hayrı kaçırmışlardır. Bu nedenle Allah '*Ey kitap ehli! Dininizde aşırıya gitmeyin, Allah hakkında sadece doğru söyleyin*'[254] demiştir. Allah hakkındaki doğru, O'nun kendinden bildirdikleridir. Âlemin kendisini bildiğini bilmemiş olsaydı, 'Allah hakkında sadece hakkı söyleyin' demezdi. Bu itibarla hakikatin (ve Hakkın) zuhura olan ihtiyacı, mazharın kendisini izharına olan ihtiyacından çoktur, çünkü Allah bize belirli yerlerde hakikati izharı yasaklamıştır. Misal olarak gıybet, laf taşımak ve sırları gizlemeyi verebiliriz. Hepsi de sözel varlıkta (kevn-i kavlî) izharları yasaklanan doğrulardır, yoksa onlar kendilerinde bulundukları kimsede bir nitelik olmaları itibarıyla yasaklanmış değillerdir. Hak açık ve gizli olandır. O halde Hak için ihsan görmek iken kulda ihsan 'sanki görmektir.' Hakta ve yaratıklarda iman da kendi hakikati üzere bulunur. Gerçeği bilenler için İslam da öyledir. Bununla birlikte Allah için Müslüman denilemez. Bu itibarla bilinen her şey söylenmez veya görülen her şey açık edilmez. Hürlerin gönülleri, sırların kabirleridir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM

'Üzerine perdemi çektiğim kişi benim sakladıklarımdandır, o bilinmez ve kendisi de bilmez' Münazelesinin Bilinmesi

Sakınılmış olanlar Allah katında perdelenmiş
Onlar ne kimseyi tanır ne tanınırlar

Onlardan uzaklaşılır, onlar neye benzer dersen:
Gecelerin arasında Kadir gecesinin saklanmasına benzerler

Onu bir kişi bilebilir
Emir âleminden soyutlanmış niteliksiz kişi

Karanlığın ardından bakan kişiye görülür
Gecenin başından fecrin doğumuna kadar

Allah şöyle der: '*Çadırlar içerisinde çekik gözlü huriler...*'[255] Onlar - tefsir değil- işarî yorumla ariflerdir. Onlar âlem içinde tanınmayan ve bilinmeyenlerdir. Dolayısıyla onlardan bir şey ortaya çıkmadığı gibi üzerlerinde tanınmalarını sağlayacak bir özellik görülmez. Onlar varlıkta sadece Allah'ı müşahede eder ve âlemin ne olduğunu bilmezler, çünkü onlar, âlemi görmezler.

Hak sirayet etmiş fakat kimse bilmez O'nu
O'nda olduğunu söyleyenden başka

Her hükümdarın bir haremi vardır. Allah'ı bilen arifler de O'nun haremindedir. Ariflerin içinde bulundukları harem, genel alışkanlıklardır. Allah onları ancak seçkinlere ve sıradan insanlara görülen özelliklerle perdelemiştir. Âlim Hakkı imanla ve müşahedeyle görürken âlemi duyuyla idrak eder. Bu insanlar ise Hakkı müşahede ederken âlemin

(varlığını) iman ederek kabul ederler. Hak onlara âlem diye bir şeyin var olduğunu bildirmiş, ona inanmışlar, fakat kendisini görmemişlerdir. Nitekim âlem de Allah'a iman eder, fakat O'nu görmez. Onlar Hak vasıtasıyla O'nun şahitleri, hakkal-yakîn ulaştıkları makamda doğruluk oturağında oturanlardır. Onlara şöyle denilebilir: 'Sizin şahid ve meşhud sözünüz bir farkı anlatır.' Onlar bu söze karşılık şöyle derler: 'Sen kendi zatını zatınla görmüyor musun? Demek ki sen kendinden başkasın!' Onların bu konudaki sözleri Hak karşısında bir müşaheden ibarettir. Onlar âlem denilen bir şeyin bulunduğuna edebin gereğiyle iman ederler. Onlar gerçekte mümin olanlar iken âlimler doğru sözlülerdir.

Hakkın münazelelerinden öğrendiklerimizin bir kısmı bunlardır, çünkü münazeleler, sayılamayacak ve tanımlanamayacak kadar çoktur. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır!'*

Allah'a hamd olsun, O'nun yardımı, desteği ve ilhamıyla kutuplar ve onların sahip oldukları düsturlar bahsine başlayacağız. O düstura göre amel eden kimsenin onların bulduğu şeyi bulacaklarını müşahede edeceklerini bildirmek istiyorum, çünkü bu kitabımı insanlara fayda vermek üzere yazdım. Daha doğrusu Allah bu kitabı bu esasa göre belirledi ve kitabın bütünü Allah'tan gelen bir fetihtir. Bu kitapta - kulun Rabbinden dileği olarak- özetleme yöntemini takip etmek istedim. Bunun bir dua olduğunu söyledik, çünkü bizim halimiz, Hakkın tebliğ ettiğini emrettiği şeyi tebliğ etmeyi gerektirir. Allah dilediğini yapandır. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

Dört yüz altmış birinci bölümün sona ermesiyle birlikte, yirmi dokuzuncu sifir sona ermiştir, Allah'a hamd olsun!

OTUZUNCU SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

ALTINCI FASIL

Kutupların Düsturları ve Muhammedî Makamları

DÖRT YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Kutuplar ve Onların Menzilleri

Yesribî kim; niteliğin zabtedemediği kişi
Bir makam ve hal sınırlamaz onu

Hürdür o, her şeyden azade
İçimizden kimse beyan edemez onu

Onun niteliği olduğunu ileri süren
Varlığı ortaya çıktığında onu bilmeyen kişidir

Anladık ki onu bilmemiz sadece bir işaret
Hakkındaki bilgimiz ve cehaletimiz de denk

Allah Teâlâ meleklerin ve Mele-i a'la'nın şöyle dediklerini bildirir: '*Her birimizin belli bir makamı vardır.*'[256] Başka bir ayette '*Ey Yesrib ehli!*

Sizin makamınız yoktur'[257] denilir. Bu yönüyle ayet '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[258] ayetine benzer. Yani bu ayet öteki ayete benzer.

Kutuplar konusunun dayanağı Hz. Peygamber'in 'Hepiniz çobansınız' hadisidir. İnsan organları ve güçleri üzerinde bile bir çobandır. İnsanın güçleri taşradakiler ve şehirdekiler (bâdiye ve hadire) olmak üzere ikiye taksim edilir: Taşradakiler zahirî güçler, şehirdekiler bâtınî güçlerdir.

Bilmelisin ki âlemde çok ve çeşitli işler vardır. Her bir şey, üzerinde belirli bir işin döndüğü bir varlıktır ve söz konusu varlık üzerinde dönmekte olan işin kutbu diye isimlendirilir. Her şey bir ruh ve suretten bileşik olduğu gibi her kutbun da ruhu ve sureti olmalıdır. Onun ruhu üzerinde kutbu olduğu işin ruhu dönerken sureti üzerinde kutbu olduğu işin sureti döner. Kutbun birinci yönü -ki ruhtur- güney diye isimlendirilirken diğeri -suret- kuzey denen kısımdır. Bu itibarla âlemdeki sınıflardan birisi insanlardır. Onlar, birincil değil, ikincil amaçla (dolaylı) âlemin varlığındaki maksattır. Birinci maksat, âlemin Allah'a ibadet etmek üzere meydana gelmiş olmasıdır. Burada ibadet derken varlığın kemale (ermesi) için meydana gelen 'marifet ibadetini' (Hakkı bilerek ibadet etmek) kastediyorum. Âlemdeki sınıfların her birinin içinde -kâmil değil- tam olanlar bulunur. Bu yönüyle âlem ancak kâmil insanın varlığıyla kemale erer. Kâmilin dışındaki insanlar ise tanım itibarıyla hayvan-ı nâtık (düşünen canlı) diye isimlendirilen hayvan insanlardır. Kutuplar, kâmillerdendir.

Allah cisimsel ve cismani âlemi iki mertebeye yerleştirmiştir: Bir kısmı dünya diye isimlendirilen menzilken diğerine âhiret denilir. Her ikisinin sakinlerini insanlar ve cinler yapmıştır. Onlarda muteber olanlar insanlar iken insanlar arasında muteber olanlar kâmillerdir. Onlar zikirleri 'Allah' (ismi) olan kimselerdir; bu zikre bir şey eklemezler. Allah zikri onların hem içlerinden hem halvetlerinde dille yaptıkları zikirdir. Genel nezdinde onların zikirleri ise 'La-ilahe illallah (kelime-i tevhid, Allah'tan başka ilah yoktur)' zikridir. Ardından sınırlı veya mutlak olmak üzere, 'Subhanallah, Elhamdülillah' gibi çeşitli zikirleri

vardır. Aynı şekilde 'Allahu ekber, la-havle ve la-kuvvete illa billâh' gibi zikirleri vardır. Âlemin varlık sebebi (maksat) olan bu sınıf ile önce dünya hayatı mamur olur. Allah dünyanın sakinleri adına kendisine ulaşacakları ve 'ecel' denilen süreler belirlemiştir. Müddetleri tamamlandığında, âhiret diyarına göçerler. Göç iki türdür: Bir kısmı dünya hayatından ayrılmak demek olan ölümle intikal eder ve öldükten sonra âhiret hayatıyla yaşarlar. Bir kısmı, ölmeden, dünya hayatındayken intikal eder. Bu kısım özellikle Allah yolunda öldürülen şehitler ile hakkında 'ölüden daha üstün' denilenlerdir; bununla birlikte ölülerin bir kısmından üstündür. Allah dünya hayatında insan türünde pek çok ümmetler yaratmış, her birine yaratılış gayelerini açıklamak üzere peygamberler göndermiş, peygamberler Hakkın yapmalarını istediği görevleri insanlara öğretmiş, bu görevleri yerine getirdiklerinde âhiret hayatında Allah katında elde edecekleri iyilikleri veya yapmadıklarında dünyada -ki bu ceza yöneticilerinin suçlarını öğrenmelerine bağlıdır- ve âhirette görecekleri cezayı onlara öğretmişlerdir. Sonra Allah insanların arasına bir derecelenme yerleştirmiştir: Bir kısmı üstün, bir kısmı ümmetin en üstünüdür ki, bu kısım, peygamberlerdir.

Ümmetler, ümmeti insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmet olan Hz. Muhammed'in ümmetiyle sona ermiştir. Hz. Muhammed'in gelişiyle birlikte peygamberlik sona erdiği gibi şeriatıyla da bütün şeriatlar sona ermiştir. Artık şeriat getirecek bir peygamber olmadığı gibi onun şeriatından sonra Allah katından indirilecek bir şeriat da yoktur. Bunun istisnası, onun şeriatının onaylamış olduğu üzere, ümmetinin âlimlerinin Kitap'tan ve Sünnet'ten hüküm çıkartmakla sınırlı içtihatlarıdır; 'sünnet' derken peygamberin hadislerini kastediyorum, yoksa kıyas yoluyla elde edilen içtihadı kastetmiyorum. Kıyas derken -aslın asla kıyasını değil- ferin fere kıyasını kast ediyorum. Çünkü ferin asla kıyası içtihatla sabit olup istinbat yoluyla elde edilmiş bir hükümdür. Fakihler icmayı üçüncü asıl (kaynak) saydıkları gibi bu anlamıyla kıyası dördüncü kaynak sayarlar. Burada icma, birinci neslin icmaıdır. Fakihlere göre birinci nesil bir konuda görüş birliğine varmışsa, o konuda bildikleri bir nassa başvurmuş olmaları gerekir. Söz konusu nas bize ulaşmamış olsa bile, onun varlığı hakkında kesin delile sahibizdir.

Çünkü birinci neslin hakkında nas bulunmayan bir konuda görüş birliğine varması mümkün değildir; yoksa düşünceleri ve yaratılışları birbirinden farklı olacağı için görüş ayrılığı kaçınılmaz iken belirli bir konuda görüş birliği gerçekleşmiştir. Bu durum, bize göre birinci neslin peygamberden gelen bir nassa sahip olduğuna dair (tereddüdümüzü ortadan kaldıracak) kesin delildir. Birinci neslin icmaından sonra icmanın hükmü yoktur. Durum burada söylediğimiz gibi olunca, biz de Muhammedî kutupları zikretmekle meşgul olduk. Çünkü Hz. Muhammed kıyamet günü insanların efendisi olduğu gibi o ve ümmeti son gelen ve (maksat olmak bakamından) ilk olanlardır. Bu nedenle peygamberlerden Hz. Muhammed'i, ümmetlerden de onun ümmetini dikkate aldık.

Bilmelisin ki Muhammedî kutuplar iki türdür. Bir kısmı onun peygamber olarak gönderilişinden sonra gelen kutuplarken bir kısmı peygamber olarak gönderilmesinden önceki kutuplardır. Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden önceki kutuplar, peygamberlerdir (resûl) ve sayıları üç yüz on üçtür. Peygamber olarak gönderilişinden sonra gelip kıyamete kadar varlıkları sürecek kutuplar ise on iki kutup ile onların dışında kalan iki Hatem'dir. Hatem kitabın son bölümünde zikredileceği üzere fertlerdendir (efrad). Bu bölümden sonra on iki kutup hakkında -Allah izin verirse- yeterli ölçüde açıklama gelecektir.

Peygamber olan Muhammedî kutupların menzillerine gelirsek, onların menzilleri hakkında konuşmamıza yol yoktur. Çünkü bizim bilgilerimiz zevk kaynaklı bilgilerdir. Hâlbuki peygamberlerin makamları hakkında zevkimiz yoktur. Bizim zevk (kaynaklı bilgimiz) bilhassa varisler hakkındadır. Dolayısıyla peygamberler hakkında ancak resul olan konuşabileceği gibi nebiler hakkında nebi veya resuller konuşabilir. Varisler hakkında ise resul, nebi ve veli veya onlardan birisi konuşabilir. Hakkın öğrettiği ilahi edep budur. Binaenaleyh peygamberlerin mertebeleri ancak Genel Hatem'den öğrenilebilir. O, Allah'ın ahir zamanda genel veliliği (velayet-i âmme) kendisiyle bitireceği (mühür) Allah'ın ruhu Meryem oğlu İsa'dır. Bu husus sorulduğunda, Hz. İsa

onlardan ve derecelerinden bilgi verebilir, çünkü kendisi de onlardandır. Bizim ise bu konuda konuşma imkânımız yoktur. Biz sadece nebilerin ve peygamberlerin varisleri olan ümmetin kutupları hakkında konuşabiliriz. Bunun yanı sıra geçmiş ümmetlerin hepsinden hayırlı olmakla nitelenmiş -ki hem müminleri hem kâfirleri için geçerlidir bu üstünlük- sonradan gelen Muhammed ümmetinin kutupları hakkında konuşabiliriz. Bu itibarla Muhammed ümmetinin kâfirleri diğer ümmetlerin kâfirlerinden daha kötü olduğu gibi müminleri de diğer ümmetlerin müminlerinden daha hayırlıdır. O halde Muhammed ümmeti (her iki yönden de) öncelik sahibidir. Nitekim Kureyş kabilesiyle ilgili bir ifadede onların iyilik ve kötülükte bütün kabileleri geçtiği söylenir. Bu nedenle Allah imameti onlara vermiştir. Adil de olsalar zalim de olsalar, imamlık onların hakkıdır. Adil olmaları, hem yönettikleri insanların hem kendi lehlerinedir; zalim olmaları, yönettiklerinin lehineyken kendi aleyhlerinedir. Yani Allah'ın ve yönettikleri insanların hakları hususundaki ihmalleri onların aleyhinedir. Seçilmiş bu Muhammed ümmetinin kutupları ise önceki ümmetlerin kutuplarından üstündür. Burada peygamberlerin izlerini takip eden ve onlara varis olan kutupları kastediyorum.

Sonra konumuza dönüp şöyle deriz: Muhammed ümmetinin kutupları kısım kısımdır. Burada her asırda bir tane bulunan kutuplardan söz etmiyorum, her asırda bir tane olan kutbu bunun ardından gelecek on iki kutup bölümünde zikredeceğiz. Şimdi Muhammedî kutupları zikrediyoruz. Onlar, belirli bir bölge veya yerde insan topluluğunun işlerinin etraflarında döndüğü kimselerdir. Misal olarak yedi bölgedeki bedelleri verebiliriz. Her bölgenin bir bedeli vardır ve o söz konusu bölgenin kutbudur. Başka bir misal olarak evtad-ı erbaa'yı (dört direk) verebiliriz. Onların dört yönü vardır ve Allah onların vasıtasıyla doğuyu, batıyı, güneyi ve kuzeyi korur; her yönün bir direği vardır. Başka bir misal karyelerin kutuplarıdır. Her yerde Allah'ın velilerinden bir kutbun bulunması gerekir. Allah onun vasıtasıyla bulunduğu bölgeyi korur; bölgenin kâfir veya mümin olması durumu değiştirmez. Binaenaleyh o veli bölgenin kutbudur.

Makam sahipleri de öyledir. Bu yönüyle zahitlerin bir kutbu vardır ve zühtte kendi devrindeki insanların işleri onun etrafında döner. Aynı şey tevekkül, muhabbet gibi diğer makam ve haller için geçerlidir. Her sınıf içinde o sınıftan bir kutup bulunmalıdır ve makam o kutbun etrafında döner. Allah bana tevekkül sahiplerinin kutbunu tanıtmış, tevekkülün onun etrafında döndüğünü görmüştüm. Sanki o kutbu üzerinde dönen bir değirmene benziyordu. Tevekkül sahiplerinin kutbu, Endülüs'e ait Mevrûr şehrinden Üstad Abdullah b. el-Mevrurî idi. Zamanında tevekkülün kutbu oydu. Çok şükür, Allah onu bana gösterdi ve tanıttı, onunla arkadaş oldum. Onunla bir araya geldiğimde, daha önce Allah bana onu göstermiş olduğu için kendisini tanıdım. Bunun üzerine tebessümle Allah'a şükretti. Zamanın kutbuyla da 593'te Fas'ta bir araya geldim. Allah bir vakıada onu bana göstermiş, ben de kendisini tanımıştım. Bir gün Fas'ta Bestan b. Hayyun ile bir araya geldik. O da cemaatin içindeydi. Becaye'den gelen bir eli çolak yolcuydu ve cemaatin dikkatini çekmeyen biriydi. Mecliste bizimle birlikte Allah ehli olan şeyhler bulunuyordu ve birisi de Ebu'l Abbas el-Hassar olmak üzere hepsi Allah yolunda muteber insanlardı. Cemaat sohbete başladığında hepsi bize karşı saygılı davranıyordu. Meclis bizim için toplanmıştı ve orada benden başka kimse tasavvuf ilmi üzerinde konuşmuyordu. Aralarında konuşsalar bile, konuyu bana havale ediyorlardı. Söz kutuplar bahsine geldi ve Kutub da cemaatteydi. Ben onlara şöyle dedim: 'Kardeşlerim! Ben size zamanınızın kutbu hakkında bir sır söyleyeceğim.' Bunun üzerine Allah'ın uykumda bana zamanın kutbu olarak göstermiş olduğu o adam bana döndü. Sohbet esnasında sıkça bana dönüyor ve bana karşı muhabbet izhar ediyordu. Bana dönüp şöyle dedi: 'Allah'ın sana bildirmiş olduğu sırrı bize anlat, fakat vakıada sana belirttiği şahsın adını verme!' Sonra tebessümle şöyle dedi: 'Allah'a hamd olsun.' Ben de Allah'ın bana Kutub'un durumu hakkında verdiği bilgileri anlatmaya koyuldum. Dinleyenler şaşırmıştı. Fakat adamın adını vermedim ve onu tarif etmedim. İkindiye kadar değerli kardeşlerimle çok hoş bir vakit geçirdik. Adama vakıada bana gösterilen kimsenin kendisi olduğunu söylemedim. Cemaat dağıldığında, Kutup yanıma geldi ve şöyle dedi: 'Allah hayrını versin!

Allah'ın sana tanıttığı şahsın adını vermemekle ne iyi ettin! Allah'ın selamı, rahmeti senin üzerinde olsun!' Meğerse benimle vedalaşmak üzere selam vermişti ve benim bu konuda bir bilgim olmamıştı. O şehirde bir daha kendisini hiç görmedim.

Muhammedî kutuplar Hz. Peygamber'e mahsus hükümlerde ve hallerde Hz. Muhammed'e varis olanlardır. Bu haller, daha önceki bir şeraitte bulunmadığı gibi Hz. Peygamber'den önceki bir peygamberde de bulunmamıştır. Bu hal ve hükümler, önceki bir şeriatta bulunsalar bile onların kaynağı Hz. Peygamber'in şeriatı olduğu gibi önceki bir peygamberde bulunsalar yine Hz. Peygamberde bulunmuş olurlar. Böyle bir insan bu durumda söz konusu özel peygamberin varisidir, fakat Hz. Muhammed üzerinden varistir. Bu kişi, bu ümmet içerisinde bulunsa bile, o peygambere nispet edilebilir ve (varis olduğu hal ve hüküm) Hz. Musa'dan ise Musevî, Hz. İsa'dan ise İsevî veya Hz. İbrahim'den ise İbrahimî veya hangi resul veya nebiden ise ona izafe edilerek isimlendirilir. Hz. Muhammed'e ise sadece kendisine mahsus hususlarda varis olanlar nispet edilebilir. Bu tahsiste (İsevî, Musevî gibi) farklılaşmayı sağlayan bir makamla sınırlanmamaktan daha genel bir durum yoktur. Muhammedî ancak belirli bir makamının olmamasıyla farklılaşır. Başka bir ifadeyle onun makamı 'la-makam', makamın olmamasıdır. Bunun anlamı ifade edeceğimiz husustur, şöyle ki: İnsana hali baskın gelir ve sadece kendisine baskın gelen hali bilir. Bu durumda o hale nispet edilir ve o halle ortaya çıkar. Muhammedî'nin ise bütün makamlarla ilişkisi ilahi isimlerin Allah ile ilişkisiyle birdir ve dolayısıyla ona nispet edilecek bir makamda bulunmaz. Muhammedî her nefeste, her zamanda ve halde o nefes, zaman ve halin gerektirmiş olduğu suretle bulunur ve bu nedenle onun sınırlılığı sürekli değildir. Çünkü ilahi hükümler her zamanda farklılaşır ve hükümlerin farklılığı nedeniyle kişi de farklılaşır. Allah Teâlâ *'O her gün bir iştedir'*[259] buyurur. Muhammedî de öyledir. Bu değişim *'Bu hususta kalbi (değişebilir olan) olan kimse için öğüt vardır'*[260] ayetinde belirtilir, hâlbuki ayette sınırlamak demek olan akıl dememiştir. Kalp her nefeste hallerde ve işlerde başkalaştığı için kalp diye isimlendirilmiştir.

Allah'ın kullarının bir kısmı, her nefes kendisinde başkalaşan şeyi bilirken bir kısmı ondan habersizidir. Muhammedî kutup veya da fert, her nefes bilgisiyle başkalaşan insandır. Nitekim her bir yaratılmış her nefes hal itibarıyla başkalaşır ve değişir. Binaenaleyh bu adam (kutup veya fert), kendisinde başkalaşan şeyi veya kendinde başkalaştığı durumu bilmekle farklılaşır, yoksa başkalaşmakla farklılaşmaz. Çünkü başkalaşma bütün âleme yayılan ve her insanda gerçekleşen bir durumdur. İnsanların çoğu bu hususu tam ve kesin olarak bilmeseler bile genel olarak bilirler. İnsanların dereceleri, kendisinde başkalaştıkları şeyi veya üzerlerinde başkalaştıkları durumu bilmeleriyle değişir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'[261]

Bu bölümün izahı uzun sürse bile, söylediğimiz ve ima ettiğimiz hususlarla yetinmeyi uygun gördük. Şimdi kutupların makamlarını izhar edecek şekilde onların düsturlarından söz edeceğiz. Başarıya erdiren Allah'tır!

DÖRT YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kendi Zamanlarında Âlemin Üzerlerinde Döndüğü On İki Kutbun Bilinmesi

Sayıda isimlerin sonu
Bileşik sayılarla birlikte on iki

O sayıyla nitelenendir
O bir ile nitelenen

Onlar vasıtasıyla varlık korunur
Varlıktaki sayı korunur

Varlıklarının hükümleri ortaya çıkmış
Direksiz ayakta duran yerde

Rükünlerde hükümleri tamamlandı
Onlardan babada ve oğulda

Allah Teâlâ Peygamberine şöyle hitap eder: '*De ki O Allah tektir.*'[262] Allah kendisini tanıtıp şöyle demiştir: '*En güzel isimler Allah'a aittir. O isimlerle Allah'a dua edin. İsimleri hususunda ilhada gidenleri bırakınız.*'[263] Bunun anlamı, isimlerinden sapanlar demektir. Daha doğru bir ifadeyle Allah'ın isimleriyle kastettiği anlamdan başka bir anlama saparlar. '*Yaptıklarına karşılık onlara ceza verilecektir.*'[264] Yani bu konuda karşılıkları verecektir. Herkes vahiy hakkındaki yönelimine göre cezalandırılır. Allah şöyle der: '*Sana Rabbinden vahyedilene uy!*'[265] Allah Teâlâ şöyle demektedir: Onlar meyletti ve saptı diye sen meyletme! Ben seni başkasına uyasın diye değil, uyulasın diye yarattım. Bu nedenle nebilerden söz ederken Allah Hz. Peygamber'e şöyle der: '*Sen onların hidayetlerine uy!*'[266] Yani onların kendilerine uyma! Onların hidayetleri, Allah'ın şeriatından başka bir şey değildir. Allah Teâlâ '*Size dinde Nuh'a vasiyet ettiği şeyi şeriat yaptı*'[267] buyurur. Burada başka peygamberleri de zikretmiştir. Binaenaleyh bizim için Şâri, onlara da şeriat gönderen Allah'tır. Hz. Peygamber şeriatını adı geçen peygamberlerden almış olsaydı, tâbi (uyan) sayılırdı. Bunu anlamalısın!

MUHAMMED ÜMMETİNİN KUTUPLARININ SAYISI ON İKİDİR

Bu ümmetin kutupları, on iki tanedir ve cisimsel ve cismani âlem dünya ve âhirette on iki burç üzerinde döndüğü gibi ümmetin işleri

onların üzerinde döner. Allah iki diyarda oluş ve bozuluştan -ki âdete göre veya âdeti aşarak gerçekleşebilir- meydana gelecek şeylerle onları görevlendirmiştir. Fertlerin sayısı ise çoktur. İki Hatem onlardan, yani Efrad'dandır (fertler). Dolayısıyla kutup değillerdir. Kutuplar içerisinde Hz. Muhammed'in kalbi üzerinde olan kimse yokken fertler arasında onun kalbi üzerinde olanlar vardır. Hatem olanlardandır ki, burada özel velayetin Hatem'ini kastediyorum (hatmü'l-evliyai'l-hassa).

On iki kutba gelirsek, onlar nebilerin kalpleri üzerindedir. Her birisi bir kalp, daha doğru bir ifadeyle kadem üzerindedir ki kadem (ayak) demek daha doğru bir ifadedir. İşbiliye'deki bir keşifte bunu böyle görmüştüm. Kalp yerine kadem demek, peygamberlere karşı daha saygılı davranmak demektir ve bizim makamımız edepli olmayı gerektirir. Ben hem kendi adıma hem Allah'ın kulları adına edebi yeğlerim. Şöyle deriz: Onların biricisi, Hz. Nuh peygamberin kademindeyken ikincisi Hz. İbrahim'in, üçüncüsü Hz. Musa'nın, dördüncüsü Hz. İsa'nın, beşincisi Hz. Davud'un, altıncısı Hz. Süleyman'ın, yedincisi Hz. Eyyûb'un, sekizincisi Hz. İlyas'ın, dokuzuncusu Hz. Lût'un, onuncusu Hz. Hud'un, on birincisi Hz. Salih'in ve on ikincisi Hz. Şuayb'ın kademindedir. Bütün peygamberleri ve nebileri gözle gördüğüm bir müşahede görmüş, onların içinden sadece Ad kavminin kardeşi Hz. Hud ile konuşmuştum. Bütün müminleri de, yani yaşamış olanlarıyla kıyamete kadar gelecek müminleri Allah bana iki farklı zamanda temiz bir yerde göstermiş, ben de onları gözle görmüştüm. Peygamberlerle sohbet ettim, Hz. Muhammed'in dışında onlardan yararlandım. Sohbet ettiklerimden birisi Hz. İbrahim idi. Ona Kuran-ı Kerim okudum. Hz. İsa'nın önünde tövbe ettim. Hz. Musa bana keşif ve açıklama bilgisiyle gece ve gündüzün değişmesinin bilgisini verdi. O bilgiye ulaşınca, gece ortadan kalktı ve tüm gün gündüze döndü. Artık benim için güneş doğmuyor ve batmıyordu. Bu keşif ile birlikte Allah bana âhirette bedbahtlıkla işim olmayacağını bildirmiş oldu. Hz. Hud'a bir meseleyi sordum. Sorduğum şey varlıkta Hud peygamberin bana söylediği şekilde gerçekleşti. Bu durum onların zamanına kadardı. Peygamberlerden ise Hz. Muhammed, Hz. İbrahim, Hz. Musa,

Hz. İsa, Hz. Hud ve Hz. Davud ile muaşeret ettim, diğerleriyle sohbet etmedim, sadece kendilerini gördüm.

Bilmelisin ki kutuplardan her biri âlemde belli bir süre kalır. Başka bir ifadeyle gönderildikleri kimseleri davet edişlerinin belirli ve tespit edilmiş süreleri vardır. Süre tamamlandığında, davetleri biter ve başka bir davetle birlikte onların daveti hükmünü yitirir. Nitekim şeriatlar da şeriatlar ile neshedilir. Onların davetleri derken, sahip oldukları âlemdeki hüküm ve tesirleri kastediyorum. Şimdi onların dünya hayatındaki ömürlerinin müddetlerinden söz edelim. Onların birinin valiliğindeki ömrü, otuz üç sene ve dört aydır. Başka birisinin müddeti otuz sene, üç ay yirmi gün; birisinin müddeti, yirmi sekiz sene, üç ay ve on gün; birisinin müddeti yirmi beş sene; birisinin müddeti yirmi iki sene on bir ay, yirmi gündür. Başka birisinin müddeti on dokuz sene, beş ay, on gündür. Başka birinin süresi on sene sekiz ay; bir diğerinin süresi on üç sene ve on ay, yirmi gün; birinin süresi on bir sene, üç ay, on gündür. Başka birisini süresi iki sene, dokuz ay ve on gün; birisinin süresi sekiz sene, dört ay; birinin süresi beş sene, altı ay ve yirmi gündür. Onların düsturları tektir: Allah zikri! 'Hu' zamiri sükûnlu ve hemzenin tahkikiyledir. Başka bir düsturları yoktur. Bu kutupların dışındaki karye, yön, bölge (iklim) kutupları ve cemaatin şeyhleri pek çok türdür. Onların içinden bu bölümde zikredebileceklerimi zikredeceğim. Bunu yapmamın sebebi, *'Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlar...'*[268] ayetinde belirtildiği üzere, bu zikirde örf haline gelmiş tarzda zikre devam edenlere fayda teminidir. Böyle bir amaç taşımasaydık, bu kitapta onları söylememin veya belirtmemin faydası olmazdı. Şimdi kutupların halleri içinden anlatabileceklerimizi anlatalım. Halleri çok olsa bile, düsturları tektir. Düsturun tekliğinin nedeni, kutupluk makamının tek olmasıdır. Öyleyse düstur şahsın değil, kutupluk makamının düsturudur. Her birinin farklı olarak belirli vakitlerde düsturları vardır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Kıyamet yeryüzünde 'Allah Allah' diyen varken kopmaz.' Burada âlemin işlerinin kendisine dayandığı kutbu kasteder. Ya da kendisi kutup olmasa bile, himmeti vesilesiyle Allah'ın âlemi koruduğu fert kalmayınca kıyamet kopar. Demek ki kıyamet kötü insanların üzerine kopar!

Kutuplardan Birincisi, Hz. Nuh'un Kademi Üzerindedir

Kuran-ı Kerim'den ona ait sure Yasin'dir. Bu itibarla her kutbun Kuran-ı Kerim'den bir suresi vardır. Bazen zikrettiklerimizin dışındaki kutupların da Kuran-ı Kerim'den bir sure veya ayetleri olabileceği gibi bazen birden çok suresi olan da olabilir. Bazen bütün Kuran bir kutba ait olabilir. Böyle bir kutba misal olarak, Kuran-ı Kerim'i istizhar etmeden ölmemiş olan Ebu Yezid el-Bestamî'yi verebiliriz. Şimdi on iki kutba mahsus Kuran-ı kerim surelerini zikredelim.

Birinci kutba ait sure, Yasin suresidir. O kutup hükmü yönünden kutupların en kâmilidir. Allah zahiri ve batını sureti onda bir araya getirmiş, zahirde kılıçla ve batında himmetle halife kılınmıştır. Onun adını vermeyeceğim ve kendisini tanıtmayacağım, çünkü adını vermem yasaklandı ve yasaklanmanın sebebini de biliyorum. Kutuplar cemaati içinde kutupluğun gerektirildiği her şeyin kendisine verildiği başka birisi yoktur. Bu yönüyle o, bütün isimlerin verildiği Hz. Âdem'e ve cevamiü'l-kelim'in verildiği gibi Hz. Muhammed'e benzer. Hz. Muhammed'in kademi üzerinde bir kutup olsaydı, ancak o olabilirdi. Bununla birlikte hiçbiri Hz. Muhammed'in kademi üzerinde değildir. Bunun istisnası bazı büyük fertlerdir ve onların sayısı bilinmez. Onlar yaratıklar içerisinde gizli olanlar ve Allah'ı bilen seçkinlerdir. Onlar tanınmaz ve bilinmez. Onların makamları, bildiklerini saklamak makamıdır. Onların bilgisine kendilerini hayrete düşürecek kuşku girmez. Onlar Rableri hakkında kesin ve açık delil sahibi olanlardır. İşte fertlerin (tekler) hali böyledir.

Tekrar bu kutup hakkındaki konuşmamıza dönersek şöyle deriz: Allah katında onun menzilleri, bu surenin ayetlerinin sayısıncadır; zaten her kutbun Allah katındaki menzilleri sahip olduğu surenin ayetleri sayısıncadır ve onların sureleri bellidir. Ben de o sureleri genel olarak zikredip sonra Allah izin verirse (daha ayrıntılı olarak) zikredeceğim. Daha önce söylediğimiz üzere, birinci kutba ait sure Yasin'dir.

İkinci kutba ait sure İhlâs, üçüncüye Nasr, dördüncüye Kafirûn, beşinciye Zilzal, altıncıya Bakara, yedinciye Mücadile, sekizinciye Âl-i İmran, dokuzuncuya Kehf suresi aittir. Bu kutup Deccal tarafından katledilecek ve Hz. İsa'ya yetişecek kutuptur. Onuncuya ait sure Enam, on birinciye ait olan sure ise Taha'dır. Bu kutup Hakkın vekilidir. Nitekim Ebu Talib de Mekkelilere Tövbe suresini okumak üzere Hz. Peygamberin vekiliydi. Hz. Peygamber bu sureyi okumak üzere Hz. Ebu Bekir'i göndermiş, sonra görüşünden vazgeçerek şöyle demişti: 'Kuran'ı benden Ehl-i beytim'den birisi tebliğ etmelidir.' Bunun üzerine Hz. Ali'yi çağırtmış, onu görevlendirmiş, Hz. Ebu Bekir'e yetişmiş. Mekke'ye ulaştığında, Hz. Ebu Bekir insanlarla hac yaptırtmış, Hz. Ali de onlara Tevbe suresini tebliğ ederek Hz. Peygamber'e vekâleten insanlara okumuştu. Bu durum Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk'in halifeliğinin sahihliğine olduğu kadar aynı zamanda Hz. Ali'nin de mertebesinin üstünlüğüne delil teşkil eder. On ikinci kutba ait sure, Mülk suresidir. Kutupların Kuran-ı Kerim'deki sureleri bunlardır. Bununla birlikte '*Allah eşi hakkında seninle tartışanın sözünü duymuştur*'[269] diye başlayan Mücadile suresinin ait olduğu kutbun suresi Vakıa suresidir. Fakat bu sureye büyük bir bağlılığı vardır. Aynı şey İhlas suresinin sahibi olan kutub için geçerlidir. Onların menzilleri de söylediğimiz şekildedir. Bu menziller, ayetlerin sayısı ve ayetleri zikreden ile onlarda zikredilenlerin durumuna bağlıdır. Bu yönüyle ayetlerdeki derecelenme, gelmiş oldukları tarzdan öğrenilir. Ayetlerin üstünlüğü tilavette okuyanın durumuna bağlıdır, yoksa Allah'ın kelamı olmak bakımından ayetlerin üstünlüğünden söz edilemez, çünkü bu bakımdan derecelenme yoktur. Binaenaleyh üstünlük ve derecelenme kelamda değil, okunuşta gerçekleşir, bunu bilmelisin!

Bu kutbun haline gelirsek, o, zahirde ve batında âlemde müessirdir. Allah onunla bu dini güçlendirir, onu kılıçla izhar eder, zulüm yapmaktan korur. O da Hakkın hadiselerdeki hükmü demek olan adalete göre hüküm verir. Bazen verdiği hükme karşı gelen mezhep taklitçileri bulunabilir. Misal olarak Şafiî, Maliki, Hanefi, Hanbelî veya kutbun verdiği hükümle kendisiyle çeliştiği herhangi bir imama uyanları verebiliriz. Kutub mezhep imamlarının delillerinin gereğinin aksi-

ne bir hüküm verdiğinde, taklitçiler onu suçlarlar. Böyle davranmakla hiç kuşkusuz Allah katında günahkâr haline gelirler ve bunun farkında bile olmazlar. Çünkü onlar herhangi bir müçtehidi suçlama hakkına sahip değillerdir. Onlara göre içtihatta isabet eden kişi, belirli olmayan bir kişidir (yani onu tam olarak bilemezler). Bu durumdaki biri, bazı kimselerin Usame ve babası Zeyd b. Harise'nin komutanlığı hakkında söz ettikleri gibi Müslüman âlimlerinden birisini suçlama hakkı yoktur. Onların komutanlığı hakkında ileri geri konuşulunca, Hz. Peygamber de bu konuda söylediklerini söylemiştir. Hz. Peygamber'in öne geçirip başkan yaptığı biri hakkında ileri geri söz edenler ve kendi düşüncelerini Allah'ın peygamberinin düşüncesine yeğleyenler bulunabilirken, taklitçilerin kutup karşısındaki durumlarına şaşmamak gerekir. Onun şöhreti nerede, bu şöhret nerede? Batıl yolda olanlar hüsrana uğramıştır. Vallahi! Allah'a ancak basiret üzere davet eden kişi davetçi olabilir, zan üzere davet edip zanna göre hüküm veren biri Allah'a davet edemez. Böyle insanlar, Allah'ın Muhammed ümmeti adına genişlettiği imkânları daraltırlar. Allah ise böyle yapanların işlerini âhirette daraltır, kıyamet günü onların sorgu ve hesabını zorlaştırır. Onlar herhangi bir hadisede sıkıntıyı ortadan kaldırmak üzere mezhep değiştirmeyi zorlaştırır ve böyle bir davranışın dinle oynamak demek olduğunu zannederler. Hâlbuki bu görüş nedeniyle kendilerinin dinden çıktıklarını bilmezler. Allah Teâlâ'nın şeriatı daha geniş, hükmü daha genel ve faydalıdır. *'Onları tutunuz. Onlar sorguya çekilecektir. Niçin onlara yardım etmiyorsunuz? Onlar bugün teslim olmuşlardır.'*[270] Bu durum kıyamette o insanların halidir. Onlara izin verilmez ki, mazeret beyan edebilsinler.

Bu kutbun makamı kemaldir ve bu nedenle herhangi bir nitelik kendisini sınırlamaz. O vaktin hâkimidir ve vaktin hükmüyle, yani zamanın gerektirdiği duruma göre zuhur eder. İrade onun hükmüne bağlıdır, o iradenin hükmüne bağlı değildir. O efendidir ve on özelliği vardır: Birincisi cezalandırmaya gücü yeterken bağışlamak demek olan hilimdir. Çünkü o himmet vesilesiyle tesirde bulunma gücüne sahiptir. Bu kutup kendisi nedeniyle hiçbir zaman öfkelenmez. Allah'ın yasakları ihlal edildiğinde, hiçbir şey onun gazabının karşısında duramaz. O sadece Allah rızası için öfkelenir. İkinci özelliği Allah'ın yavaşlığı öv-

müş olduğu işlerde teenni üzere harekettir. Bununla birlikte iyiliklere koşar. Bu kutup teenniyi arar ve nerede uygulanacağını bilir. Üçüncü özellik eşyada denge ve itidaldir. Vaktin talep ettiği bir hükme bir şey eklemez, çünkü zamanı ve hali kendisiyle ölçtüğü terazi elindedir, Böylece kendi halinden zaman nedeniyle alırken zamanından da hali nedeniyle alır. Buna göre yükseltir ve alçaltır. Dördüncü özelliği tedbirdir. Tedbir, hikmeti bilmektir. Kutub mertebeleri bilir ve mertebelerin talep ettiği işleri onlara verir. Nitekim Hz. Peygamber'in savaşta kendisine kılıç verdiği Ebu Dücane kılıcın hakkını vermiş, savaş saflarının arasında cesaretle yürümüş, Hz. Peygamber onun bu böbürlenerek yürüyüşüne bakıp şöyle demişti: 'Böyle bir yürüyüşü Allah ve peygamberi sevmez, fakat burada değil!' Hz. Peygamber hızlı yürürdü, sanki yokuş iniyor gibi yürürdü. Tedbir sahibi işler şehadet âleminde ortaya çıkmazdan önce onlara bakar ve gayb âleminde tasarruf sahibidir. Bu nedenle manalardan ancak hikmetin gerektirdiğini alır. O hikmeti bilen ve haberdar olandır: Mücmeli ve genel olarak izhar etmesi gerekeni mücmel, mufassal olarak izhar etmesi gerekeni de mufassal olarak izhar eder. Bunun yanı sıra muhkem olarak izhar etmesi gerekeni muhkem, müteşabih olarak izhar etmesi gerekeni de müteşabih olarak izhar eder. Beşinci özellik, tafsildir. Tafsil eşya arasında ortak özellikleri aşarak farklılığı ortaya çıkartan özellikleri bilmektir. Bu sayede her şey benzerinden, mukabilinden ve muhalifinden ayrılır. Bu kişi Âlim, Hâbir, Muhsî, Muhît, Hâkim gibi ilahi isimlerden yakın anlamlı ve birbirine benzer isimlere bakar. Bütün bunlar özel isimlerdir ve hepsi Âlim (bilen) manasında ortaktır. Bununla birlikte her biri arasında bir incelik ve hakikat farkı bulunur ve bu sayede bir isim ötekinden ayrışır. Kendisiyle diğerleri arasında ortaklığın bulunduğu bütün isimlerde durum böyledir. Altıncısı ise adalettir. Adalet, taksim, hüküm verme, hakları sahiplerine ulaştırmada ortaya çıkan bir özelliktir. Adalet, Allah'ın kendisinden zikretmiş olduğu üzere, 'her şeye yaratılışını verdi' ayetinde dile getirilir. Allah Hz. Musa hakkında da '*Herkes meşrebini bilmiştir*'[271] buyurur. Hz. Salih'in devesi hakkında da '*Onun bir içme hakkı, sizin içme hakkınız vardır, belirli bir gün için*'[272] buyurur. İki dünyada suç, had ve tazir arasındaki farklar, bu konuyla

ilgilidir. Yedincisi ise edeptir. Edep her âlemdeki bütün hayırları bilmek demektir. Edep kişiyi sedirde tutar. Ona (Hak ile) karşılıklı oturma, O'nu müşahede, karşılıklı konuşma, sohbet, söz söyleme, halvet ve Hakkın nefsinde bulunana halk içindeki mertebelerde davranabilmeyi ihsan eder. Bu ve benzeri davranışlar edep demektir. Sekizincisi, rahmettir. Kutub'dan ortaya çıkan rahmet, bütün zayıflara ve zorbalara bile ulaşır. Onun saygınlığı ve latifliği karşısında zalim, büyük, azametli herkes onu ağırlar ve son derece yumuşak, sevgi dolu ve şefkatle davranır. Dokuzuncusu hayâdır. Kutub yalanı karşısında yalancıdan hayâ eder, onun karşısında sözünü doğrulayan bir surette görünür. Buna mukabil onun yalan söylediğinden gafilmiş gibi hareket etmez. Bu durumda yalancı insan, söylediği sözün ona işlediğini ve kendi makamını ve söylediği sözü bilmediğine onu inandırır. Kutub ise kendi işiyle meşgul olur. Sonra Rabbinin katında onun adına sadece hayır için vasıta olur ve kıyamette sorgu ve hesap vaktinde Allah ile arasındaki işi bağışlaması için dua eder. Bir rivayette şöyle denilir: 'Allah kıyamet günü yaşlı birini çağırır ve ona 'Neler yaptın?'diye sorar. Yaşlı adam Allah'ın dilemiş olduğu yaklaştırıcı ibadetleri zikreder. Allah ise onun yalan söylediğini bilir, fakat yine de cennete götürülmesini emreder. Melekler 'Ya Rab! Bu adam sözlerinde yalancıdır' dediklerinde Allah şöyle der: 'Yalan söylediğini biliyorum, fakat yaşlı birini yalanlamaktan hayâ ettim.' Hz. Peygamber'in bu kutsi hadisi Allah'tan bize aktarmasının sebebi, bizim de bu niteliğe sahip olmamızı sağlamaktır. Binaenaleyh biz, Hak da bize öyle davransın diye böyle davranmaya daha da muhtacız. Onuncu nitelik, ıslahtır. Bunun en önemli yönü, arayı düzeltmektir. Bu durum *'Onların arasını düzeltiniz'*[273] ayetinde belirtilir. Bir rivayette şöyle denilir: 'Allah kullarının arasını kıyamet günü bulur.' Zalim ve mazlum yargılanmak ve haklarını almak üzere Rablerinin önünde durduklarında Allah o ikisine şöyle der: 'Başlarınızı kaldırınız.' Başlarını kaldırdıklarında, büyük bir iyilik görürler ve 'Allah'ım! Bu hayır kime aittir?' diye sorarlar. Allah 'Bana bedelini verene aittir' der. Mazlum şöyle der: 'Rabbim! Bu iyiliğin bedelini kim ödeyebilir ki?' Allah 'Sen falan kardeşini affedersen onun bedelini ödemiş olursun' der. Bunun üzerine mazlum şöyle der: 'Rabbim! Ben onu

bağışladım.' Allah da şöyle der: 'Kardeşinin elini tut!' Birlikte cennete girerler. Bu hadisten sonra Hz. Peygamber şu ayeti okudu: '*Allah'tan korkun, birbirinizin aranızı düzeltin.*'[274] Çünkü Allah kıyamet günü kullarının arasını düzeltir.

On İki Kutuptan İkincisi Hz. İbrahim'in Kademi Üzerindedir

Onun suresi İhlâs'tır. Bu sure kendisini seveni cennete sokan, onu okuyanın da Kuran-ı Kerim'in üçte birini okumuş olduğu suredir. Ona ait menziller, bu surenin ayetlerinin sayısıncadır. Bu kutup kesin delil sahibidir. Nazari delil de ma'kûlat (akledilirler) meseleleriyle ilgilenmesine imkân verir. Bu nedenle isabet eder, yanılmaz. Şöyle ki: İnsanlar verili bilgi hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Burada verili bilgi derken, akıllının kendi fikriyle idrak edip nazarî delilinin kendisine ulaştırdığı bilgiyi kast ediyoruz. Bazı insanlar, Allah bir insana vehbî delil verdiğinde, deliliyle birlikte onu verir demiştir. Böylece o kişi delili ve medlulü (delillendirilen) bilir. Fas'ta usul-i din (kelam) ve fıkıh meselelerinde müslümanların imamlarından biri olarak kendini gördüğüm Ebu Abdullah el-Kettani bu görüşteydi. Ben de kendisine şöyle dedim: Senin zevkin böyledir ve Hak sana bilgiyi böyle vermiştir. Bu nedenle bilgin doğru olmakla birlikte hükmün doğru değildir. Allah bazen nazarî bilgiyle gerçekleşebilecek bilgi verir, fakat delili vermez; bazen insana deliliyle birlikte bilgiyi verir. Hz. İbrahim hakkında Allah '*Bu bizim delilimizdir, onu İbrahim'e kavmine karşı vermiştik*'[275] buyurur. Hem bilginin hem delilin verildiği insan, delilli bilginin verilip delilin verilmediği kimseden üstündür. Bu yönüyle belirli bir delilin tahsisi şart değildir ve delil genel olarak verilir. Çünkü bir şey hakkındaki deliller birden çok olabilir; bir kısmı son derece açıkken bir kısmı kapalıdır. Mesela Hz. İbrahim'in ölüleri diriltme ve canlıları öldürme hakkındaki sorusu böyleydi. Bunun yanı sıra güneşin doğudan doğdurulmasını zikrederek hasmının güneşi batıdan doğdurmasını istemişti. Her ikisi de maksada dair delillerdir.

Bu kutup ilahi emirle Allah'a çağıranlardandır. Onun meskeni feza boşluğunda havadaki bir evdir. O bu evde bir kürsü üzerinde oturur ve yaratıklara bakar. Allah ehlinden ve seçkinlerinden bir grup onun yanında sürekli olarak ilahi birlik (ahadiyet-i ilahiyye), Bir'in ahadiyeti ve nazari delillerle vahdaniyetin birliği hakkında O'nun kelamını okur durur. Bununla birlikte o bu vahdaniyet (hakkındaki bilgiyi) nazarî düşünceden elde etmemiş, Allah ona bunu vehbi olarak böyle ihsan etmiştir. Onun hali sürekli huzurdur. Başkası hayrete düşmüşken o hayrete düşmez. Allah ona kendi katında bulunan hususları açıklamıştır ve onun düşüncesi hayreti gerektirecek bir şeyle meşgul değildir. O Allah'ın karşısında kendini bütünüyle insanların ihtiyaçlarını yerine getirmeye adamıştır. İlahi isimleri tam olarak bilir. Hakkın katında benzerliğin olumsuzlanmasını kabul eder. Allah bana -kullarının sırlarına haber vermeyi adet edindiği bir yolla- bu kutba kullara karşı merhamet özelliğinin verdiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra ona sıla-i rahim yapma (özelliği) vermiştir. Sıla-i rahmin bir gereği olarak, bir şey istemiş, Allah da isteğine olumlu karşılık vermemiştir. Bu mesele makamına kendinden sonra birisinin varis olmasıdır. Bu isteğe karşılık Allah ona şöyle demiştir: 'Bu iş sana kalmamıştır. Halifelik makamı veraset yoluyla gerçekleşmez. Varislik bilgide ve mallarda olabilir.' Halifeliğe gelirsek, her kavim içinde halife kendi zamanına göre halifedir. Çünkü insanlar kendi zamanlarında daha çok babalarına benzerler. Allah hakkında yaratıkları ancak (kendisine verdikleri hakikatlerine dair) bilgide hüküm sahibidirler ve Allah'ın bu meseleyi bildirdiği kimseden başkaları böyle bir mertebeye sahip olduklarını da bilmezler. Allah'ın benim sohbetimle ona fetih ihsan ettiğini gördüm. Bunun neticesinde haller, bilgiler ve kerametler kazanmıştı. Allah bütün bunları ona Allah karşısındaki iyi davranışı nedeniyle ihsan etmiş, kazanmış olduğu her şeyi benim vesilemle kazandığını bildirmişti. Benim ise bütün bu konulardan bir haberim yoktu. Ben sadece Allah'a dua ediyordum. Allah da duayı kabul edendir. *'O gün Allah peygamberleri bir araya toplar ve size nasıl karşılık verildi diye sorar. Onlar, bizim bir bilgimiz yoktur, sen gaybı en iyi bilensin derler.'*[276] Peygamberler doğru söylemiştir ve vakıa böyledir. Allah'ın bilgi öğrettiğinden başka kimsenin

bilgisi yoktur. İlahi öğretimde bu ilahi yöntemin dışında sadece güçlü zan veya bilgiye veya tesadüf veya vehme bağlı olarak kesin karar verme söz konusudur. Bilgi ise yoktur. Çünkü bilgiye ulaştıran bütün yöntemlerde kuşku bulunur. Allah'ın kuşkuları öğretmiş olduğu temiz nefis, o yollardan bilgiye ulaşırken kesin bir kanaate varamayacağını bilir. Temiz nefis kesin bilgiye ancak ilahi yolla ulaşabilir. Bu durum *'Allah'tan sakınırsanız, sizin için furkan yaratır'*[277] ve *'İnsanı yarattı, ona beyanı öğretti'*[278] ayetlerinde belirtilir. O kendi nefsinde olanı beyan eder. Bu kutbun garip sırları vardır.

Üçüncü Kutup Hz. Musa'nın Kademi Üzerindedir

Onun suresi *'Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde...'*[279] diye başlayan suredir. Onun menzilleri bu surenin ayetleri kadardır. Kuran'ın dörtte biri bu sureye aittir. Bu kutup direklerdendi (evtad), sonra kutupluğa taşınmıştır. İkinci kutup da imamlardanken sonra kutupluğa taşınmıştır. Bu kutup gayret ve emek sahibidir. O Allah katında yaratıklarla ilgilenmeyi bırakmaz. Allah ona menzillerin en büyüklerinden olan nida menzilinde ona on iki bin bilgiyi bir gecede zevk yoluyla ihsan etmiştir. Biz nida menzilini münazeleler bahsinde açıkladık. Ayrıca bu konuda, yani menzillerin tabaka ve sayıları hakkında müstakil bir kitabımız daha vardır. Bu kutbun ilimlerinden birisi Allah'a, Allah vasıtasıyla muhtaçlık ilmidir. Bu ilim, değerli bir ilimdir. Kendisini zevk ettiğimde, onu tadan birini görmedim.

Bu işin manası ve sırrı şudur ki; Allah Teâlâ bu kutba şunu öğretmiştir: İlahi isimlerin mümkünlerin hakikatlerinde tesire olan ihtiyaçları, mümkünlerin ilahi isimlere olan ihtiyacından daha fazladır. Çünkü ilahi isimler eserlerinin ortaya çıkmasında bir otorite ve izzet sahibi olurlar. Buna mukabil mümkünlerde gerçekleşen eserlerden bazen zarar bazen fayda görüler ve bu nedenle mümkünler kendilerinde gerçekleşecek tesir nedeniyle bir tehlike üzerindedirler. Muhayyer bırakılmış olsalardı, yokluk halinde kalmak onlara daha sevimli gelirdi. Çünkü onlar bu esnada hal ile gerçekleşen sübûtî müşahededirler ve

sübûtta her bir hal ötekinden ayrılmış olarak haz alırlar. Çünkü sübût halinde bir hakikat (ayn) halleri bir araya getiremez. Buna mukabil varlık şeyliğinde bir hakikatte ortaya çıkarlar. Böylece bir vakit sağlıklı olan başka bir vakitte hasta olabilir; bir vakit afiyet içindeki insan aynı vakitte belaya maruz kalabilir. Sübûtta ise durum öyle değildir. Sübût halinde elem, elemi duyanın kendinde değil, elemin kendinde sabittir ve sabit olması nedeniyle de haz alır. Nitekim kendisini duyandaki varlığı nedeniyle de haz alacaktır. Bulunduğu yer ise ondan acı duyar. Elemin bir yerde bulunmasının gereği, sübûtun basit ve bir şeyde bulunmamak olmasıdır. Varlıkta ise terkip, başka bir ifadeyle cevher ve arazlar vardır. Arazın (burada elem) varlıktaki konumu sübûtta olduğu gibi her zaman nimet içinde olmaktır. Cevher ise öyle değildir: Araz haz almayı gerektirirse cevher haz alırken acı duymayı gerektirirse cevher acıyı hisseder. Buna mukabil sübût halinde onu hissetmez. Cevher sübût halinde nasılsa dışta da o duruma göre ortaya çıkar. Bütün cevherler için durum böyledir. Sübût halinde hangi durumdaysa, dışta var olurken o durum kendisine bakar. Bu esnada kendisinde araz bulunmaz. Binaenaleyh cevher zatı gereği haz alırken hal de zatı gereği haz alır. Hallerin halinin zevki, var olma nedeniyle değişmezken cevherin hali var olma nedeniyle değişir.

Bu kıymetli bir bilgidir. Hakikatler sübût halinde bu durumu ancak halin kendilerine nazar etmesiyle bilirler. Fakat bir hal kendisine yüklem olduğunda, ondan acı duyup duymayacağını bilmez. Çünkü sübût halinde öyle bir mertebededir ki, orada acılar tadılmaz, bunun yerine sahibi onu üstlenir. Cevherin kendisine yüklem olan hal nedeniyle acı duyacağı bilinseydi, hiç kuşkusuz, sübût halinde ona bakmakla da acı duyardı. Çünkü onunla niteleneceğini ve var olurken o halin kendisine araz olacağını bilir. Öyleyse sübût halinde onunla ülfeti kendisi için bir nimettir.

Bu bilgi Allah'ın eşya hakkındaki bilgisinin en büyük sırlarındandır. Ben onu ilahi zevk yoluyla müşahede ettim. 'Zevk yoluyla' demenin nedeni şudur: Allah'ın kullarının bir kısmına Allah keşif yoluyla sabit hakikatleri öğretir ve onlar da zikrettiğiz şekilde komşuluk tarzıy-

la onları görürler. Nazar söz konusu olduğunda onlarda hal veya yer görülemez.

Her zat tek başına
İttihat ve karışma olmaksızın

Hulûl ve intikal olmadan
İttifak ve inat da yok

Vücûd (var olmak, bulunmak) ile sübût (sabitlik) arasındaki farkı ve hakikatlerin (cevherler) varlıkta sahip olduklarıyla sübût halinde sahip oldukları hükümleri anladığında, bazı cevherlerin hal diliyle kendilerinde tesirin ortaya çıkmamasını isteyebileceklerini de öğrenmiş olursun. Bunun nedeni, onların söz konusu şeylere dair zevklerinin bulunmayışıdır. Sübût halindeki hakikatler hal yoluyla acının ve elemin zevkine maruz kalmış olsalardı, olgunlaşırlardı. Çünkü dışta var olduklarında acılara ve eleme maruz kaldıklarında, bazen sabrederler bazen sabredemezler. Hâlbuki (ilahi bilgideki) sübût halinde elemi taşırken sabırdan yoksun olduklarını var saydık. Bu esnada onlarda hal diliyle bulunan şey, varlık talebine dönük ihtiyaçlarıdır. Bununla birlikte sübûtî sözle onu Haktan talep ederler. Hakikatler/cevherler dışta var olduklarında ise bazı kimselerden aktarıldığı üzere 'keşke yaratılmamış olsaydım, keşke annem beni doğurmamış olsaydı, keşke annem kısır olsaydı' vb. sözler söylerler. Binaenaleyh hakikatler isimlerden daha az muhtaçken ilahi isimler (tesire) daha güçlü bir şekilde muhtaçtır. Çünkü onlar mümkünlere tesir etmekle nimetlenirler. Bilhassa Hakkın kemali nedeniyle sahip olduğu doğrudan (zatî) sevinci müşahede ederler. Bu sevinç mümkünlerin sübût halinde O'nunla var olmalarından ortaya çıkar. Bununla birlikte (kemal sahibi olan) Allah onların tesirinden ve onlar nedeniyle meydana gelecek etkilenmeden (teessür) münezzehtir. Binaenaleyh Allah, hakikatler ister sübût halinde ister dışta var olsunlar, zatı bakımından kendilerinden etkilenmeyecek kadar yüce bir kemale sahiptir. Çünkü kendiliğinde sahip olmadığı bir bilginin O'na eklenmesi mümkün değildir, hakikatler kendileri hakkındaki

bilgiyi ezelde O'na vermiş, verdikleri bilgiye göre var olmuşlardır. Öyleyse sübût halindeki komşuluk dışta var olmaya sirayet eder. Bu yönüyle sübut halindeki komşuluk yakında olmak iken dışta var olurken bu komşuluk cevherdeki bir hal olarak ortaya çıkar. Bu da bu bilgilerden biridir, onu bilmelisin!

Dördüncü Kutup Hz. İsa'nın Kademi Üzerindedir

Onun Kuran'dan suresi Kafirûn suresidir ve Kuran'ın dörtte biri ona aittir. Menzilleri, surenin ayetleri kadardır. Bu kutup saklanmış ve gizlenmiş kimselerdendir. Sürekli tecelli ona aittir. Cem' ve vücûd ile bilginin artışından söz eder. Bir kimsede bilgiyle arasına girecek kuşku gördüğünde, o konuda hakikat o kişi adına belli olsun diye, kuşkuyu ortadan kaldırır. Allah'ın dilemiş olduğu ilimlerden her bir makama ait altı yüz anahtarı vardır. Karışım ve itidalle gerçekleşen terkip ilmi ona aittir; sapma veya eksiklik veya artış bilmez. Onun meskeni Eryen kubbesidir. Allah'ın dilediği kimselerin dışındaki yaratıklardan uzaklaşmıştır ve ölene kadar Allah karşısında hoş ve temiz bir hayat yaşar. O direklerden birisiydi, sonra kutupluğa geçmişti. Şöyle der: 'Varlık Hakkın varlığıdır. Cem' ise Hakkın kadimlik ve hâdislik özelliklerini bir araya getirmesi demektir.' Bu bilgi cem' hakkında bilinmeyen sırlı bir bilgidir. Dünyadan ayrılmış olmalarına rağmen Allah'ın bana kendilerini gösterdiği Allah ehli arasında o kutbun dışında bu görüşü söyleyeni görmedim. Onun dile getirdiği bilgi, şeriatların Allah hakkında söyledikleri bilgidir. Biz de onun cem' olduğunu söylüyoruz. Yaratılmış hâdislik diye isimlendirilen niteliklerde iddia sahibidir ve zaten bu iddia nedeniyle onun cem' olduğunu söyledik; aksi halde iş tektir. Bütün sıfatlar kadimde kadim, yaratılmışta hâdistir! Bu sayede sıfatlar onda ortaya çıkar. Hâlbuki daha önce zuhur etmemişlerdi. Böylece kendileriyle nitelenende sıfatlar ortaya çıkar. Allah *'Onlara Rablerinden hâdis bir söz geldiğinde...'*[280] ayetinde bunu belirtir. Burada Allah'ın kadim kelamından söz edilmektedir. Biz de bize nispet etse bile, O'na ait olanları O'nda topladık ve bunu yapan kişi cem' ve vücûd

sahibi diye isimlendirildi. Mümkünlerin hükmüne konu olan, Hakkın varlığıdır, başkası değildir! Kim cem' halini böyle anlarsa, işleri oldukları hal üzere öğrenmiş demektir.

Kim cem'i böyle bilir
İşin keyfiyetini öğrendi demek

Haktır, başkası yok
Sakın kulak verme başkasına

Hz. Davud'un Kademi Üzerindeki Beşinci Kutup

Onun suresi Zilzal'dir ve Kuran'ın yarısı ona aittir. Menzilleri surenin ayetleri sayısıncadır. Hali tefrika, yani dağınıklık, makamı muhabbettir. O sevgi nedeniyle hastadır ve ilacı da hastalığıdır. Onun başkasına geçecek bir ilmi yoktur. Bir tek ilahî ve kevnî sevginin sabitliğinin bilgisi bunun dışındadır ve bu nedenle tefrika makamındadır. Bu kutup imamlardandı, sonra kutupluğa intikal etmiştir. Şöyle der: 'Sevgi sabit olandır; yok olan hiçbir şey veya başkalaşan sevgi, sevgi değildir. Çünkü sevgi, herhangi bir şeyin onu ortadan kaldırmasına imkân vermeyecek kadar güçlüdür. İnsan üzerinde en etkin otorite olan gaflet bile sevgiyi sevenden ayıramaz. Sevgi kişide öyle yerleştirmiştir ki, insan sevgilisi nedeniyle kendinden habersiz hale gelir; hâlbuki seven başka biri nedeniyle sevgilisinden perdelenmez. Böyle biri seven olduğu gibi böyle bir hal de sevgi halidir.

Muhabbet hastalığı olmayan bir şey
Çünkü bu hastalığın şifası yok

Başka bir şeye yönelme sakın
Söylediğine de kulak verme

Allah'ın sevgisiyle Allah'ı sevdik ve Hakkın sevgisi başkalaşmaz. Dolayısıyla yaratılmışın sevgisi de başkalaşmaz. Bu kutba şöyle denilmiş: 'Bir yaratılmışın başka birini sevmesi değişir mi?' Şöyle demiştir: 'Hayır! Çünkü varlık özü gereği sevilendir. Zati muhabbet ise ortadan kalkmaz.' Kendisine şöyle denilmiş: 'Sevgisi başkalaşan kimseler gördük.' Şöyle cevap vermiş: 'Başkalaşan bir şey sevgi değil, iradedir. Sevgi ve muhabbet olsaydı, sabit kalırdı.' Bakınız! Sevginin kendisi ve hükmü sabit olduğu için 'vüdd (veya meveddet)' (kalıcı sevgi) diye isimlendirilmiştir. Bu durum, sevende sevgiliden başka bir artığın kalmaması demektir. Bir fazlalık kalsaydı, sevgiyi ortadan kaldıracak şekilde tesirini icra edebilirdi. Sevginin sabit olmasının sebebi budur. Çünkü seven her şeyde sevgiliyi görür ve onu hiç yitirmez. Seven herhangi bir şeyde sevgilisinden başka birini görebilseydi, hiç kuşkusuz, gördüğü şeyden sevgisini ortadan kaldıracak bir durum kendisine ilişirdi. Böyle bir hal sevgide gerçekleşmez. Bu nedenle sevgisinde değişme olan kimselerde iradenin hükmüyle sevginin hükmü birbirine karışmıştır. Her irade sahibi seven olmadığı gibi seven herkes irade sahibi değildir. Bunun yanı sıra her irade edilen sevgili olmadığı kadar her sevgili irade edilen değildir. Bu kutbun makamı, zikrettiğimiz makamdır. Onun işi gariptir ve halini açıklamak sözü uzatır; hâlbuki yöntemimiz özetlemektir.

Hz. Süleyman'ın Kademi Üzerindeki Altıncı Kutup

Onun Kuran-ı Kerim'den suresi Vakıa'dır. O, sürekli hayat sahibidir. Menzilleri, surenin ayetleri kadardır. Hayat ve canlılık ilmi ona tahsis edilmiştir. O hallerinden her birini Rabbinden alır. Bu yönüyle onun halleri Rabbinin halleri olduğu kadar yöntemi (hidayeti) peygamberlerin yöntemidir. Allah Hz. Peygamber'e diğer peygamberleri zikrederken şöyle buyurur: '*Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen ise onların hidayetlerine uy.*'[281] Hâlbuki 'onlara uy' dememiştir. Buradan Hz. Peygamber'in bize zikredilmiş olan veya zikredilmemiş bütün peygamberlere denk olduğunu anladık. Çünkü ayette zikredildiği üzere

her peygamberin bir hidayeti vardır. *'Her birisi için bir şeriat ve yöntem belirledik.'*[282] Allah şeriatlarını ortaya koyan, yöntemleri açıklayan ve bütün bunları Hz. Muhammed'de toplayandır. Her kim Hz. Muhammed'i görürse, hiç kuşkusuz, Allah'a yakın herkesi görmüş demektir; kim onun yolundan giderse, bütün peygamberlerin yoluna uymuş demektir.

Allah için yadırganacak iş mi!
Bütün âlemi birde toplamak

Bu kutbun hallerinin Rabbinin halleri olduğunu söyledik. Bunun anlamı, kendinden söz ederken buyurduğu üzere, Hakkın her gün bir işte olmasıdır. Bu ise hallerin değişmesi ve farklılığı demektir. Bu kutup şe'nlerinde Hakkı gören kimselerdendir. Onlar, kendilerinde Hakka ait işlere (şuûnat-ı ilahiye) bakar ve onun (gereğiyle) hallenirler. Onlar, halleri hakkmda bir basirete sahiptir. Kim bu durumdaysa, ilahi isimlerle ahlaklanan kimselerle bir değildir. Daha doğrusu böyle birinin zevkiyle ötekinin zevki birbirinden farklıdır. Böyle bir insan, hali bilinmeyen biridir, çünkü Hakkın mertebeleri gizlidir. Onu ancak makamı işlerle hallenmek (telebbüs) olan bilir. Bu konudaki delil, Allah'tan başka yaratıcı bulunmayıp O'nun işleri yerli yerine koyarak onlara mertebelerini aşırmayan hikmet sahibi olduğu hususunda görüş birliğine varmamızdır. Âlemde ortaya çıkan her şey, yerli yerinde bir hikmettir. Biz bütün yaratılmışların ve (hatta) Allah ehlinin çoğunun varlıkta insan eliyle ortaya çıkmış herhangi bir fiil için şöyle dediğini biliriz: İnsan eliyle varlıkta ortaya çıkmış herhangi bir fiil şöyle olmuş olsaydı, yapılandan daha iyi ve daha güzel olurdu. Onlar bu sözü Hak kaynaklı bir fiilin kendisinde ve elleriyle ortaya çıktığı kimseye karşı böyle derler. Acaba böyle bir söz söylemek, onların kendilerinden meydana gelen hususlarda Allah'ın hikmetini bilmemelerinden başka nedir ki? Böyle bir söz Allah ehlinden -sadece bilgisizlikleri nedeniyle değil- Allah'tan gafil kalmaları nedeniyle meydana gelebilir. Hâlbuki onlara söylendiğinde, hatırlarlar. Buna mukabil böyle bir söz Allah ehlinden olmayanlardan -gaflet nedeniyle değil- bilgisizlik nedeniyle

ortaya çıkar. Böyle bir cahil, söz konusu fiili kınamaktan geri durmaz. Ta ki Allah'm o fiil hakkındaki hikmeti herhangi bir vakit kendisine görünür ve bu durumda kendi bilgisizliğini anlar, bilgideki ve akıldaki eksikliğini kavrar. Allah ehlinden bu zevke sahip kimse görmediğim gibi özellikle bu hususta riyy (kanma) derecesine ulaşanı duymadım. Hâlbuki son derece açık ve anlaşılır bir zevktir. Fakat gayeler bunu kabullenmeyi engeller, arzular onu elde etmek üzere çalışmanın önüne geçer. Bu bilgiyi elde etmek istemeyen din ehli şöyle derler: 'Şeriat bizden bazı şeyleri inkâr etmemizi istemektedir. Allah'm fiili olduğunu bilsek bile, onu yapmamak yapmaktan iyidir.' Bu insanların sözlerine karşılık şöyle deriz: 'Haklısın! Fakat böyle bir itiraz benim derecemi anlayan birinden meydana gelmez. Çünkü ben o kişinin itiraz ederken Allah'ın ondaki hikmetini anlamadığını söyledim. Şeriatın itirazı nedeniyle bir konuya itiraz eden kimse, sadece Allah'ın karşı çıktığı bir hususu aktarandır (nâkil), yoksa gerçekte itirazcı değildir.' Bir itiraz (şeriat yoluyla) Allah'tan meydana geldiğinde, zevk sahibi onun hikmetini ve menzilini bilir. Bu hal sahibi, marufu emreder, münkerden uzarlaştırır, hadleri uygular. Bununla birlikte bütün bunların hikmetini görür ve kendisine görünen ilahi şe'nlerde onları müşahede eder. Onları özellikle yaratılışları esnasında müşahede eder. Bu hal sahibinin makamı budur. Bununla birlikte Allah ehlinin bir kısmı ilahi işleri Hak onlarda bulunmazdan önce müşahede eder. Öyle biri insan, mümkünlerin hakikatlerini Hakkın onları müşahede ettiği üzere -ki bu nedenle Hak onlardan bir kısmını var etmek üzere belirler, başkalarını var etmez- yoklukları halinde müşahede eder. Bir kısmını yaratır dedik, çünkü Hak mümkünleri ancak -ekleme ve çıkarma yapmaksızın- yokluk hallerinde bulundukları duruma göre yaratır. Allah ehlinin bir kısmı da işi duyu âleminde zuhurundan önce müşahede eder. Bu, başka bir yaratmadır ve onu imam-ı mübin'de müşahede eder. İmam-ı mübin, silinme ve ispatı yani silme ve sabit kalmayı içeren Levh-i mahfuz'dur. Bu nedenle her şey ondadır. Bu nedenle bir şey önce yazıda var edilir. Bu keşif, Allah'ın mümkünlerin hakikatlerini varlıkta bulundukları durumda kendine gösterdiği kimsenin keşfinden aşağıdadır. Böyle bir keşif sahibi, Allah'ın eşya hakkındaki hükmüne göre eşya

üzerinde hüküm verir. Duyu âleminde görünmezden önce, bu şe'nler pek çok idrak tarzıyla idrak edilirler. En üstünü, zikrettiğimizdir. Onun ardından Hakkın onları yaratırken müşahede edilmelerini idrak gelir. Bu müşahede, imam-ı mübin'de ve başka bir yerde kendilerini görmekten üstündür. Bu müşahedenin aşağısında, şe'nin tekvininden önce kul adına meydana gelen her türlü müşahede vardır. Bu durum 'Gördüğüm her şeyle beraber Allah'ı gördüm' diyenin halidir. Bu hal 'Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm' diyenin halinden üstündür. Birinci hal tahkik ifadesidir. Öteki de tahkik bakımından benzeri olsa bile, aralarında fark vardır. Birinci 'Ali'yi şu işi yaparken gördüm' demeye benzerken ötekininki 'Yapanı şöyle yaparken gördüm' demeye benzer. Müşahede ettikleri hususta iki şahıs arasındaki fark budur. Çünkü özel isimler, isimlendirilen yokken karşılıklı konuşmak üzere ortaya konulmuştur. İsimlendirilen varken isimleri kullanmanın manası yoktur. Bununla birlikte isimler yine de kullanılmış olurlarsa, bu durum ya halin gerektirdiği edepten veya haber verirken pekiştirme amacı taşır.

Bu kutbun hali hakkında duyduklarımı açıklamış oldum. Gerçi onun bildiğim pek çok hali vardır, fakat bütün kutuplarda yaptığımız üzere özet vermekle yetindik. Bütün hallerini açıklamaya vakit yeterli gelmeyeceği kadar böyle bir şey de imkân dâhilinde değildir.

Hz. Eyyûb'un Kademi Üzerinde Olan Yedinci Kutup

Onun suresi, Bakara suresidir. Bu sure Kuran ayetlerinin efendisini (ayate'l-kürsî) içeren suredir. Menzilleri onun -ayetleri kadar değil- harflerinin sayısı kadardır. Bu kutbun hali azamettir. Öyle ki, âlemin onu sığdıramayacağını görür. Çünkü onun zevki, Hakkın kalbine sığdığını görmektir. Bir rivayette Hakkın şöyle dediği aktarılır: 'Beni yerim ve sığdıramadı, kulumun kalbi beni sığdırdı.' Gerçi her kalp Hakkı sığdıramaz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Göğüslerde bulunan kalpler kör olur.'*[283] Böylece Allah kalplerdeki mekânını beyan buyurmuştur. Kul Hakkın kalbinde bulunuşunu müşahede edince,

âlem Hakkı sığdıramadığı gibi bu kulu da sığdıramaz. Âlemin kendi karşısında dar gelişini müşahede etmesinin sebebi budur.

Musul'daki hadisçilerden birinden başka bu makama ulaşıp onu müşahede edeni görmemiştim. O bu mesabedeydi. Allah onu bir konuya muttali kılmış, fakat ondaki sırrına muttali kılmamıştı. Bu hali kendisine açıklayacak birini arıyordu. İçinde bulunduğumuz altı yüz yirmi sekiz yılında Seyfüddin b. Alemüddin'e ait Halep'teki medresenin müderrisi olan İmam Necmeddin Muhammed b. Ebu Bekir b. Şayi el-Musulî benden kendisine söz etmişti. Bizimle bir araya gelmek istedi. Görüştüğümüzde bize halini söyledi, biz meseleyi kendisine açıkladık. Bunun üzerine sevindi, neşelendi. Kendisini anladığımı görünce, bana halini izhar etti. Onu azamet makamından büyük bir nasip almış olarak buldum. Yine de bu hususta bu kutbun zevkinin aşağısındaydı. Çünkü bana ağzında balgam bulunduğunu fakat Hakkın bulunmadığı bir yer olmadığı için onu ağzından atamadığını söylemişti. Üstelik balgamın tükürülmesi hakkında şeriatın edep bahsindeki hükmünü biliyordu ve bu nedenle hayret halindeydi. Onun benzeri başka birini Endülüs'ün İşbiliye şehrinde görmüştüm. Bize Hallac'ın bu makamdan 'zevk' ettiği ve bu nedenle makamın halinin onun üzerinde zuhur ettiği aktarılmıştır. Onun 'azamet evi' diye isimlendirilen bir evi vardı. Oraya girdiğinde, varlığıyla orayı doldurduğu görülürdü ve bu nedenle de simya ilmiyle ilişkilendirilmişti; hâlbuki insanlar Allah ehlinin hallerini bilmedikleri için böyle düşünürler. Bu makamda temkin sahibi olanda o zevkin sahibi olduğunu gösteren bir hal zuhur etmez. Bunun yerine onun nitelikleri, bu makamın -haline değil- hükmüne göre cereyan eder. Çünkü hal kerametleri ortaya çıkartır. Nitekim *Mehasinü'l-Mecalis*'in yazarı hallerin müritlere ait olduğunu söylerken bunu belirtmiş ve sonra da şunu eklemiştir: 'Haller kerametlere aittir.' Harikuladeleri kasteder. 'Kerametler bu tasavvuf dilinin örfünde halde istikamet sahibi olmakla birlikte harikuladelerin gerçekleşmesi demektir. Ya da harikulade hemen ardından istikamet sahibi olmayı sağlar. Onlara göre bunun böyle olması kaçınılmazdır.' Kerametleri (harikulade) halde istikamet sahibi olmakla sınırlamanın sebebi, onların Allah'tan kula dönük keramet olmamasıdır. Azamet makamında bulu-

nanların en kâmili, hali bilinmeyen ve tanınmayandır. Bu kişi yapacağını bilir ve ona bakan kimse hayrete düşer. Bununla birlikte o, kendi durumu hakkında Rabbinden bir delile ve basirete sahiptir. Bu imamın hallerini öğrenmek isteyen, Bakara suresinin sonuna kadar ayetleri ardışık olarak incelemelidir. Zira bu kutup onun ayetlerinin toplamı demektir. Razı olacağı işlere ulaştırmak Allah'a kalmıştır.

Hz. İlyas'ın Kademindeki Sekizinci Kutup

Onun suresi, Al-i İmran'dır. Bu sure de beyazdır. Onun menzilleri, ayetlerinin sayısıncadır. Birinci ve ikinci kutup derken, bir zaman sıralamasını kastetmiyorum, on iki kutup tamamlanıncaya kadar bir sayı dizilişinden söz ediyorum. Bazen on ikincisi veya bir başkası zaman itibarıyla ilk olabilir. Bunu belirtmemizin nedeni, kutupların zamanlarını Allah'ın öğrettiği insanlar burada ortaya koyduğumuz kutupların tertibini gördüklerinde bir zaman tertibinden söz ettiğimizi düşünmelerinin önüne geçmektir. Bu nedenle bu sıralamanın bir sayı dizilişi olduğunu belirttim.

Bu kutbun hali, ilahi kelamda müteşabihi bilmektir. Onun tevilini Allah'tan başkası bilemez. Bu kutup bilhassa O'nun öğretmesiyle müteşabihi öğrenir; zaten müteşabih sadece Allah'ın öğretmesiyle bilinebilir. Öğrendikten sonra müteşabih ayet o kişi adına muhkeme dönüşür. Böylece ayetin hangi yönünde benzerlik (teşabüh) bulunduğunu anlar ve münasebet bilgisi öğrenilir. Bu münasebet Allah ile benzerliğin ortaya çıkmasını sağlayan ilişkidir. Bütün teşbih ayetlerinde bu durum geçerlidir. Ya da teşbih, gizli bir münasebetten kaynaklanan ortak lafzın delaleti bakımından ortadan kalkar. Çünkü teşbihteki münasebet açıkken ortaklıkta gizlidir. Misal olarak bilgiye nur denilmesini verebiliriz. Bilgi nur diye isimlendirilirken nur da nur diye isimlendirilir. Allah Teâlâ *'Biz onu nur yaptık'*[284] buyurur. Kastedilen vahiydir ve bilgi demektir. *'Öyle bir nur ki dilediğimiz kulları onunla hidayete ulaştırırız.'*[285] Ortaklıkta ise göz (ayn) kelimesini misal verebiliriz. Göz diye isimlendirilen bütün varlıklarda münasebet gizlidir. Bu

münasebet -Allah'ın bildirmesiyle- bu kutup için barizdir. Nazarî düşünceyle tevil yapanlar herhangi bir bilgiye sahip değillerdir. Bununla birlilikte onlar bazen tesadüf yoluyla bilgiye ulaşabilirler.

Bu bilgiden kadınların erkeklerin yarımları oluşunun mahiyeti öğrenilir. Bakınız! Havva Âdem'den yaratılmış ve bu nedenle iki hükmü olmuştur: Aslı bakımından sahip olduğu erkeklik hükmü ile dolaylı olarak sahip olduğu dişiliktir. Bu yönüyle Havva müteşabih sayılır. Çünkü insanlık, erkeklik ve dişiliğin toplamıdır. Kendisinde fail olduğu kimse için, münfail, yani edilgenin karşısında failin yeri neredir? Bir şey ancak benzerinde fail olabilir. Bu, infialin (edilgenlik) önce bizzat failde gerçekleşmesi demektir. Böylece münfal (edilgen) olanın sureti failde ortaya çıkmıştır ve bu güç sayesinde münfail -her neyse- meydana gelmiştir. Fail'e misal olarak el-Mübdi, el-Muhteri' ve el-Hak (isimlerini verebiliriz). Daha önce âlem hakkındaki bilgiyi incelerken söylediğimiz üzere, bilgi bilinene tabidir ve bilgi bilenin bir sıfatıdır. Bilgiyi veren, malum, yani bilinen şeyin kendinde bulunduğu durumdur. Sonra bilen kişi bildiğini meydana getirir. Mesela el-Muhteri' ismi misalsiz yaratılan diye isimlendirileni varlıkta izhar eder ve var eder. Allah'ın kadınları Hz. Muhammed'e sevdirmesinin anlamı buradan öğrenilir. Kim kadınları peygamberin onları sevdiği gibi severse, hiç kuşkusuz, infiali (edilgenliği) kendinde toplayan Allah'ı sevmiş demektir. Bu yönüyle malum (bilinen) bilgiyi verdiği için onun hakkında alim denildiği gibi Hak da malum karşısında ilk münfaildir. Bu durum Hz. İsa'da Havva'nın Âdem'den münfail oluşunun mukabilinde Meryem'den münfail olmak şeklinde ortaya çıkmıştır. *'Burada kalbi olan için öğüt vardır.'*[286] Bunun yanı sıra *'Ey insanlar! Sizi bir erkekten ve dişiden yarattık'*[287] ayeti buradan anlaşılır. Erkekten yaratılana misal Havva iken dişiden yaratılana misal Hz. İsa'dır. Erkek ve dişiden yaratılmak ise Âdem'in diğer çocuklarında tezahür etmiştir. Bu yönüyle onlar insanların yaratılış türlerini kendilerinde toplar.

Tasavvuf yoluna girdiğimde kadınları ve cinsel ilişkiyi en nahoş bulun yaratıklardan biriydim. Bu makamı müşahede edinceye kadar, neredeyse on sekiz sene bu halde kaldım. Allah'ın Hz. Peygamber'e

kadınları sevdirdiğini belirten bir hadisi öğrendikten sonra daha önce bu konudaki düşüncem nedeniyle azaba duçar kalmaktan endişelendim. Demek ki Hz. Peygamber doğası gereği onları sevmemiş, Allah'ın sevdirmesi nedeniyle sevmişti. Allah'a samimiyetle yöneldiğimde, Allah'ın peygamberine sevdirdiği bir şeyi nahoş bulmam nedeniyle cezalandırılma korkusu kalbimden silindi. Allah'a yönelince, korkuyu benden aldı ve kadınları bana sevdirdi. Şimdi kadınlara karşı en şefkatli ve onların hakkını en çok gözeten insanlardan biriyim, çünkü bu konuda bir basirete sahibim. Benim kadın sevgim doğal bir sevgiden değil, Allah'ın bana onları sevdirmesinden kaynaklandı. Kadınların kadrini ve değerini ancak Hz. Peygamber'e karşı yardımlaşıp ona itiraz eden iki eşi hakkında Allah'ın söylediğini bilen ve anlayan idrak edebilir. Nitekim Allah Tahrim suresinde bu durumu beyan etmiştir. Ardından iki eşinin yardımlaşmasının mukabilinde Hz. Peygamber'e yardım edecek kimseler olarak Allah kendisini, Cebrail'i ve müminlerin salihlerini zikretmiş, ardından melekleri eklemiştir. Buradaki farklılık, yardımlaşma sebebinin farklılığından kaynaklanır. Binaenaleyh ortada ancak Allah sayesinde izale edilebilecek bir durum vardır ve bu durum bir yaratılmışın yardımıyla izale edilemez. Bu nedenle Allah bize bazı hususlarda Allah'tan doğrudan yardım talebini, bazı konularda sabırla, bazı konularda namazla yardım istememizi emretmiştir. Bunu bilmelisin!

Bununla birlikte bazen bir iş vardır, o iş Allah'ın gücü dâhilinde olsa bile, Allah Cebrail'e o işi defetme ve uzaklaştırma gücü vermiş olabilir. Bu durumda Cebrail Hz. Muhammed'e eşlerinin kendisine karşı yardımlaşmasını ortadan kaldırmak, bu yardımlaşmadan vazgeçmelerini sağlamak ve üzerlerindeki hakkını yerine getirmelerini temin etmek üzere yardım etmiştir. Hz. Peygamber bizim sükût etmemiz gibi onların karşısında susmuş, işin sonunda ve başında emir o iki eşine ait olmuştur. Bu ise ilahi bir özelliktir. Çünkü onların hareketi nedeniyle hareket eden hareket etmiş, sakinleşmeleri nedeniyle hareket etmek isteyen sakinleşmiştir. Salih müminlerin Hz. Peygamber'e yardımı da böyledir. Hz. Peygamber'in iki eşinde öyle bir durum vardı ki, onun salih müminlerle ilişkisi başkalarına göre daha yakın bir ilişkiydi.

Bu durumda (o işin ortadan kaldırılması için) salih müminler Hz. Muhammed'e yardımcı olmuş, ardından melekler zikredilmiştir. Meleklerin gelmesi ise insanlara amade kılınarak yaratılmış meleklerin geneline uygun bir hususla ilgilidir. Allah ilahi tertibe göre ancak melekler vasıtasıyla ortadan kaldırılabilecek işlerde onları yardımcı kılar. Bununla birlikte Hak bir işi tek başına yapabilir ve onu yerine getirecek kudrete sahiptir. Fakat bu durum akla göre böyle gerçekleşir. Allah ise vakıayı gerçekleşirken nasıl gerçekleşecekse öyle bildirmiştir. Vakıa O'nun söylediği üzere gerçekleşir. O'nun söylediği ise o surette gerçekleşecek olanı bilmesiyken O'nun bildiği bilinenin kendiliğindeki durumu hakkında O'na verdiği bilgidir. Bilinen ezelde yokluk halinde ayn-ı sabitesini müşahede ederek o bilgiyi elde etmiştir.

Dostum! İşler/varlıklar, kalp ve anlayış sahibi için kendi hakikatlerini nasıl izhar etmektedir. Allah bizi ve sizi O'ndan anlayanlardan kılsın. Onlar sayesinde (hakikati) Allah'tan anlayabilecekleri bir kalbe sahip olanlar ve O'nun hitabına kulak verenlerdir. Allah âlemde işlerini meydana getirirken kalp sahibi onları görür.

Hz. Lût'un Kademi Üzerinde Bulunan Dokuzuncu Kutup

Onun suresi Kehf iken korunmuşluk ve bağlanma ona aittir. Menzilleri surenin ayetleri kadardır. Onun hali, yaygı üzerinden kovulmaya yol açacak edepsizlikten korunmaktır. Onun içinde bulunduğu vakit ve hal daima korunur. Onun ilmi, itisam, yani bağlanma ilmidir. Allah bağlanmayı iki yerde tespit etmiştir. Bu itibarla şöyle buyurur: 'Allah'a bağlanın!' Diğeri ise O'nun ipine bağlanmakla ilgilidir. Bu durum '*Allah'ın ipine topluca sarılın*'[288] ayetinde belirtilir. İnsanların bir kısmı Allah'a bağlanırken bir kısmı O'nun ipine bağlanır. Gerçekte Allah'ın ipine bağlanmak, Allah'a bağlanmanın ta kendisidir. Bu kutup bu ikl bağlanmayı (itisam) birleştirir. Bunların arasındaki fark şudur: Allah'ın ipi seni kendine yükseltecek bir yoldur. Misal olarak '*Güzel söz O'na yükselir, salih amel O'na çıkartılır*'[289] ayetini verebiliriz. Allah'ın ipi O'nun şeriatından başka bir şey değildir. İnsanların bu konudaki anla-

yışları derece derecedir: Bir kısmı bir türlü, bir kısmı başka türlü anlar. Bu nedenle Allah Teâlâ onların bir kısmını ötekilerden üstün kılmıştır. Yolundan sapmayan kimse, korunmuş olandır. Yola bağlanmak ise itisam (korunmuş anlamındaki ismet ile aynı kökten; bağlanarak kendini korumak) demektir. İmanda kemale ulaşmış müminlerin hali böyledir. Böyle insanlar Allah'ın ipine sarılırken Allah'a sarılırlar. Bu durum *'Ancak senden yardım isteriz'*[290] ve *'Allah'tan yardım isteyiniz'*[291] ayetlerinde belirtilir. İkinci bağlanma türü olan Allah'a bağlanmak ise Hz. Peygamber'in Allah'a sığınmak hakkında buyurduğu 'Senden sana sığınırım' hadisinde belirtilir. Çünkü yaratıklarından hiçbiri Allah'a karşı koyamayacağı için Allah'tan herhangi bir yaratılmışa sığınılamaz. İnsan kendisinin Hakkın suretinde yaratılmış olduğunu duyar ve bu noktada insan-ı kâmil ile hayvan insanı ayırt etmez. Ona göre insan 'insan' olmak itibarıyla ilahi surette yaratılmıştır. Hâlbuki gerçek onun zannettiği gibi değildir. 'İnsan' olmak itibarıyla insan sadece ilahi sureti kabul etmeye elverişlidir ve suret ona ihsan edildiğinde onu kabul etmesinin önünde engel yoktur. Suret verildiğinde ise ilahi surette bulunur ve halifelerden birisi olarak kabul edilir. İlahi surette bulunan kişi ancak Hakkın o surette davrandığı gibi davranır. Bu yönüyle Hakkın davranışı ve tasarrufu, âlemin kendinde ve içinde bulunduğu duruma mutabıktır. Yükümlü olan ve olmayan kısımlarıyla birlikte bütün yönleriyle âlemin kendinde bulunduğu durumu bilirsin! Yükümlü âlemdeki münker ve marufu (yadırganan/inkâr edilen ve kabul edilen) ancak halife bilebilir (veya maruf olarak görür). Söz konusu halife ilahi suretin sahibi olduğu gibi Hak inkâr edilme hükmüne sahip olandır, kul bu hükme sahip değildir! Binaenaleyh Allah'a bağlanan kişi ilahi surette olduğunda ancak inkâr edileceği bir yerde kendisiyle zuhur etmeye karşı O'ndan korunma talep edebilir. Söz konusu (inkâr edilecek) nitelik onun özelliği olsa bile, herhangi bir yerde onunla görünmesi veya herhangi bir müşahede yerinde onunla ortaya çıkması söz konusu olmaz. Bu halifenin düsturu her yerde vaktin hüküm verdiği şekilde ortaya çıkmaktır. Edep denilen hal budur. Onun müşahede ettiği şey Allah'ı, Allah ile görmek, âlemi de Hakkın varlığı olarak görmek ise bir kişiyi inkârdan uzaklaştıracak daha güçlü bir durum

yoktur. Fakat inkâr da bulunmalıdır. Bu makam kimin adına sabit olursa o kişi Hak vasıtasıyla Hak üzere ve Hak nedeniyle inkâr eder ve değer vermez ve onun delili sabittir.

Hz. Hud'un Kalbi Üzerinde Olan Onuncu Kutup

Onun suresi Enam'dır. Bu sure nimetlerde/uzunluklar tamlık ve kemalin sahibidir. Menzilleri surenin ayetleri kadardır ve onun pek çok ilmi vardır. Bu ilimlerden birisi her yaratılmışın yaratılışında hak ettiği şeyi bilmektir. Her yaratılmışın hak ettiği mertebeler de kutubun bilgisi dahilindedir. Yaratılış hakkı '*Allah her şeye yaratılışını verdi*'[292] ayetinde zikredilir. Mertebelere ise '*Allah'ı hakkıyla takdir edemediler*'[293] ayetinde dikkat çekilir. Başka bir ayette '*Ey kitap ehli! Dininizde aşırılığa gitmeyin*'[294] buyrulur. Aşırılığa gitmek, mertebeye ilave yapmak veya onu eksiltmektir. Akıllıyı akılsızdan ayrıştıran özellik, her hak sahibine hakkını vermek ve her şeye yaratılışını vermektir. Bunu bilmeyen, Hakkı bilmeyen kişi demektir. Hakları bildiği halde bildiğiyle amel etmeyen, akılsızdır. Bu makam sahibinin aklının tam ve bilgisinin kâmil olması gerekir. İlahi koruma ve büyük inayet, bu demektir. Bu örnek yol üzerinde yürümek -ki yakınlık yoludur- en sağlam yürüyüş ve sülûktur.

Allah âlemin yaratılışını ruh ve suret itibarıyla tamamlamış, her yaratılmışı mertebesine yerleştirmiş, âlemdeki her türün bireylerinin zuhuru için ruhani ve cismanî bir kaynaşma meydana getirmiştir. Çünkü her türün bireylerinin (bir defada) varlığa girmesi imkânsızdır. Bu sayede fail Hakkın münfail âlem (edilgen) olan üzerindeki ihsanı 'zevk' yoluyla öğrenilir. Yaratılmışlar da Allah'ın kulları üzerindeki ihsanını öğrenip O'nun karşısında hakiki kulluğu nasıl yerine getireceklerini öğrenirler. Allah yaratma fiilini onlara nispet ederek şöyle buyurur: '*(İsa) Çamurdan yarattığında...*'[295] Başka bir ayette '*Yaratanların en güzeli Allah mübarekti*r'[296] buyurur. Allah yaratıcıların bulunduğunu, kendisinin ise onların en güzeli olduğunu belirtir. Çünkü O yarattığını görerek yaratırken yaratan kullar var olanları tasavvur ede-

rek bir şeyi meydana getirebilir. Başka bir ifadeyle benzerini meydana getirmek istediği şeyin suretine göre yaratabilir. Hakkın yaratması ise öyle değildir, çünkü Hak bazen misalsiz yaratır, bazen bir yaratılmışı o yaratılmışın kendiliğinde ve dışta bulunduğu duruma göre yaratır. Bu durumda Allah ona ancak 'taalluk (ilişme)' denilecek şekilde varlık elbisesi giydirmiş demektir. Allah kimi mümkün varlıklar arasından dilediklerine keşif yoluyla vâkıf kılarsa, o kişi, varlıkları var etme gücünde değildir. Başka bir ifadeyle böyle bir insan, (ilahi bilgide) sabit mümkün hakikatin giyeceği varlık elbisesini giydirme gücüne -ki doğrudan olanı kast ediyorum- sahip değildir. Fakat insanın himmeti vardır. Himmet bir şeyi var etme iradesi değil, onun varlığını irade etmek demektir, çünkü o şeyi var etmesinin imkânsızlığını bilir. İnsanın himmeti o şeyin var olmasına yöneldiğinde, Hakkın 'ol' emri de ona ilişir (taalluk) ve varlık elbisesi, yaratılmışın sözü aracılığıyla Rabbinin yaratma sözünü duyar; o sözün yaratılışın dilinde söylenmesiyle (mesela Hz. İsa vasıtasıyla) vasıtaların ortadan kalkıp doğrudan Hak tarafından söylenmesi birdir. Binaenaleyh yaratma sözü bir şeye iliştiğinde, o şey zorunlu olarak var olur. Himmetiyle bir şeyin meydana gelmesine vesile olan insan konuşursa, onun hakkında şöyle denilir: 'Falan kişi bir şey söyledi, sözünden falan meydana geldi.' Kim bu durumu bilirse, yaratmada kula düşen payı ve Hakka ait kısmı öğrenir. Bu nedenle Allah '*O yaratanların en güzelidir*'[297] buyurur.

Herhangi bir mümkünün hakikati zuhur edince, kendi mertebesi ona özlem duyar. Çünkü onun mizacı söz konusu mertebeyi talep eder; burada ilk mertebeyi kastediyorum. Böylece müktesep istidat, istidadın veresine göre ulvi ve süfli bazı durumlar kazanır ve böylece âlemde o suretle zuhur eder. Yabancı -ki hakikatlere dair bilgisi olmayanı kastediyorum- yaratılmışın istidadına bakar ve bu bakış söz konusu şeyin (olması gerektiği) mertebenin aşağısında bulunduğunu veya mertebesinin kendinde zuhur ettiği mertebenin üzerinde bulunduğunu söylemesine yol açar. Hâlbuki gerçekte durum bu kişinin gördüğü gibi değildir. Çünkü müessir istidat ancak yaratmada ortaya çıkar ve o zatî bir istidattır. Arızî, yani dolaylı istidadın ise herhangi bir etkisi ve hükmü yoktur. Aksine arızî istidat, zatî istidadın ortaya çıkarttığı bir

rütbedir. Yaratılmışların çoğu bu kadar bir bilgiden bile habersizdir. Buna verilebilecek misal şudur: Bütün ilimleri öğrenip hepsini sağlamca kavramış birine değersiz bir mertebenin ve görevin verildiğini görürler. Daha doğru bir ifadeyle böyle erdem ve ilimleri kendinde toplamış birinin seviyesine yaraşmayan bir mertebenin verildiğini düşünelim. İnsanlar bu durumu gördüklerinde, onun mertebesinin aşağısında (bir görevde) olduğunu söylerler. Aslında böyle demekle ona karşı insaflı davranmamış olurlar. Çünkü onlar, söz konusu insanın mertebesinin daha önce elde ettiği erdemlerin ve sağlamca öğrendiği ilimlerin ta kendisi olduğundan haberdar değillerdir. Sahip olduklarından birisi de -mesela vali ise- hükümdarın onu görevlendirdiği düşük görevdir. Vali değilse (insanlar bu kez) bütün bu faziletine rağmen, herhangi bir makam elde edemedi derler ve onun mahrum kaldığını ileri sürerler. Hâlbuki mahrum değildir, sadece içinde bulunduğu yer böyle olmasını gerektirmiştir. Başka bir ifadeyle dünya hayatı saygın kişiye bazen saygıyla davranmayı gerektirirken bazen de saygına küçültücü davranmayı gerektirir. Buna mukabil bazen küçüğe küçümseyerek davranılırken bazen saygıyla davranılır. Âhiret hayatı öyle değildir. Orada büyük büyüklük görürken hakir ve değersiz olan küçümsenir. İnsan derinden düşünürse, hiç kuşkusuz dünya hayatında Allah'ın şanına yaraşmayan sözleri söyleyenler olduğu kadar O'nun şanına yaraşan tenzihi ve övgüyü dile getirenlerin bulunduğunu da görürdü. Binaenaleyh (yukarıdaki misalde zikredilen) kul Haktan daha yüce ve büyük değildir. Mertebeleri bilen insan, âlemde işlerin nasıl gerçekleşeceğini öğrenir. Bütün işler, yani sağlıklı veya bozuk her iş, Allah'a döner. Binaenaleyh makamlara bakmamalısın! Aklî düşüncenin gereğine göre değil, mertebelerin hükmüne göre davranan görevlendiren (Hakka) bak! Çünkü insan aklıyla düşünürken dünya hayatının böyle yapmayı gerektirdiğini gördüğü gibi âlemdeki her bir kişide bulunabilecek aklî imkânı bırakır. Çünkü görülende gerçekleşen imkân bilgi olmadığı kadar doğru da değildir. Akıllı insan, içinde bulunduğu zamanda vakıaya göre davranmalıdır. Çünkü vakıa işin kendiliğinde bulunduğu durum demektir. Akıllı insan gelecek zamana yönelmez. Bunun istisnası, Allah'ın ona varlıkta vaki olmazdan önce keşif yoluyla

mümkünlerin hakikatlerini öğretmiş olmasıdır. Bu durumda onları gerçekleşmeleri esnasında görmekle bu şekilde görmek arasında fark yoktur. Çünkü bu keşif sahibinden keşfi esnasında aklî imkân kalkmış, Allah bu bilgiyi ona öğretmiştir. Bu kutbun ilimlerinden bir kısmı bunlardır.

Hz. Salih'in Kademi Üzerindeki On Birinci Kutup

Onun Kuran-ı Kerim'den suresi Taha'dır. Mutlak şeref bu sureye aittir. Onun menzilleri surenin ayetleri kadardır.

Bilmelisin ki bu kutup bu sure nedeniyle diğer kutuplardan üstündür. Çünkü Taha suresi Kuran-ı Kerim'de -mutlu âlime göre- en değerli suredir. Çünkü bu sure Hakkın cennette kullarına vasıtasız olarak okuyacağı suredir. Bu kutup çeşitli ilimlerin sahibidir. Cezalandırma ve güç ona aittir. Nitekim Ebu Yezid el-Bestamî hafızın *'Rabbinin cezalandırması pek şiddetlidir'*[298] ayetini okuduğunu işittiğinde 'Benimki daha şiddetlidir' demiştir. Bu esnada onun hali, Allah vasıtasıyla konuşanın halidir. Bu itibarla kendinden bildirdiği üzere, Allah'ın kulunun diliyle cezalandırması, kulunun dili olmaksızın cezalandırmasından şiddetlidir. Bunun yanı sıra kulunun tabii (beden) dili vasıtasıyla cezalandırması, kulunun ilahi diliyle gerçekleşen cezalandırmasına göre mukayese edilemeyecek kadar şiddetlidir.

Bu imamın ilimlerinin çoğu tenzih ve ihata hakkındadır. Burada tenzih ve ihata bilinen ve anlaşılan anlamıyla tenzih değil, aksine bilinen tenzihin tenzihidir ve bu hususta tenzihi ihata bilgisi saymıştır. Şöyle ki: Hakkın tenzihi, varlıkta ortaklığın bulunmamasıdır. Bu yönüyle Allah varlığın kendisidir, başkası değildir! Bu kutba göre âlem Allah'ın ez-Zahir isminden ibarettir. Bu onun bir (görünen) yüzüdür. Âlemin zahirine göre batın ve gizli kalan kısım ise el-Batın ismidir. O da Hakkın hüviyetidir. Onun için görünür ve ondan gizlenir. Acılara ve hazlara gelirsek, bunlar, ilahi isimlerin karşıtlıkları (acılar) ve birbirleriyle uyumundan (haz) kaynaklanır. Bu sayede suretler çoğalır. Çün-

kü onlar şekillenen şeylerdir. Böylece birbirlerini idrak ederler. Allah ise onları ihata eden ve aynı zamanda onlardan tenzih edilendir. Binaenaleyh Allah suretlerden örtülmüş iken aynı zamandan onlarda tecelli edendir. Bu nedenle Hakkın (tecelli ettiği) suretler farklılaşır ve kendisi olduğu bilinmekle birlikte hali inkâr edilir. Bu durum insanın kendinden söz ederken söylemiş olduğu şu söze benzer: 'İçinde bulunduğum anda kendime yabancıyım, çünkü nefsim benden başkalaşmıştır. Ben kendimi böyle tanımıyorum.' Hâlbuki kendisinden söz etmektedir ve ortada bir başkası yoktur. Bu itibarla isimlerin teşekkülü bakımından imkân kendisine aitken isimlerden kaynaklanan farklı suretleri kabul eden hakikat (ayn-ı sabite) bakımından zorunluluk kendisine aittir. Öyleyse Hak vacip-mümkün, mekân ve mekânlı, hâdislik ve kadimlikle nitelenendir. Nitekim yüce kelamını kadimlikle olduğu gibi hâdislik özelliğiyle nitelenmiş ve şöyle demiştir: *'Onlara Rablerinin zikrinden hâdis bir söz geldiğinde...'*[299] Burada zamir isimlerin suretleri üzerinde Rabbe döner. Allah kelamını hâdislikle nitelemiştir. Öyleyse kelam Rahman'ın suretinde hâdis ve meydana gelen bir şeydir. Başka bir ayette, zamir ilkinde olduğu gibi Rahman'a dönecek şekilde, *'onlara gelir, Rahman'dan hâdis bir söz'*[300] denilir. Burada da kendi sözünü hâdislik özelliğiyle nitelemiştir. Bu söz Rabbin suretinde hâdis olan bir sözdür. Rabbin zikri önce olsaydı, bu kez Rahman'ın zikri cevabı olacaktı. Rahman'ın zikri önce gelseydi, Rabbin zikri cevabı olacaktı. Her zaman iki zikirden önce gelen Kuran ikinci gelen Furkan'dır. *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[301] Bu ayet iki zikirden önce gelen Kuran'a aittir. *'O duyan ve görendir'*[302] Bu ayet ise ikinci kısma aittir ve o da Furkan'dır. Allah ilk ve son olduğu gibi *'zahir ve batındır. O her şeyi bilendir.'*[303] Bu durum isimlerin suretlerini kabul etmesi anlamına gelir. 'Her' ihata bildirerek bütün işleri içerir. Allah Teâlâ *'ol'*[304] sözünü ancak kendisi için söylediği gibi 'olur' denilen de O'ndan meydana gelir. Bakınız! Allah 'Dehr' diye isimlendirilmiştir. O, geceyi ve gündüzü değiştirendir. Hâlbuki Dehr, gece ve gündüzden başka bir şey değildir. Değiştirme suretlerin farklılığından ibarettir. O halde saatler, günler, aylar, yıllar dehrin ta kendisidir. Zikrettiğimiz şekilde Dehr'de tafsil

meydana gelir. Bu yönüyle dehr bir açıdan saat iken bir açıdan gün ve gece, gündüz, hafta, ay, sene, mevsimler ve yıllardır.

Her hayır ve iyilik O'na ait
Lakin hiçbir kötülük O'na ait olamaz

O bütünüyle varlık
Varlığın yoksunluğu (kötülük) O'na ait değil

Kendini tanıttığı bilir O'nu
Bildirmediği bilmez

Biz O'nun vasıtasıyla varız
Bütün hallerimizde O'na aidiz

Sen O'sun ve O değilsin
O'na aitsin ve O'na ait değilsin

Bir iş yaparsan fail O'dur
Amel ederken âmil O'dur

Bunlar, bu kutbun bilgisinin nefeslerinin bir kısmıdır. Çok ve mufassal olan bilgilerindeki hareket tarzı böyledir.

Hz. Şuayb'ın Kademi Üzerindeki On İkinci Kutup

Onun Kuran-ı Kerim'den suresi '*Mülkü elinde tutan Allah mübarektir*'[305] diye başlayan Mülk suresidir. Bu sure okuyucusuna karşı cedel yöntemini kullanan bir suredir. Onun menzilleri surenin ayetlerinin sayısı kadardır. Suredeki cedele misal olarak '*Rahman'ın yaratışında bir çelişki göremezsin, tekrar bak*'[306] ayetini verebiliriz. Allah iki öncülün incelenmesine dikkat çekmektedir: '*Taşkınlık görür müsün?*'[307] Yani Allah'ın izhar ettiği delile kuşkunun girmesiyle ortaya çıkacak bir gedik görebilir misin? '*Gözün geriye döner.*'[308] Yani şüphe veya kuşkuyla delile

etki etmekten uzaklaşır. '*O hüsrana uğramıştır.*'[309] Yani kör olmuştur. Başka bir ifadeyle körlük belasına maruz kalmıştır. Bu suredeki her ayet sonuna kadar bu üslupta devam eder. Allah Teâlâ surenin sonunda '*De ki, suyunuz kaybolsaydı onu size kim getirecekti?*'[310] buyurur. Bütün var olanlara bakınız! Bir talime ihtiyaç duymaksızın, zorda kaldığında Allah'tan başkasına mı yönelir? Hayır, doğrudan Allah'a mı yönelir. (Allah) başkası olsaydı, kendisini tanıyıp sığınamazdı. Bu durum bir deyimde iflas etmiş bir insana söylenen 'sabırdan başka sığınabileceğin ne var ki?' ifadesine benzer. Sabır gerçekte sabredenin niteliğidir ve bu nedenle kişi sabırlı anlamında sabûr diye isimlendirilmiştir ve 'ben oyum, başka biri yok' der. İşte bu Hz. Salih'in kademi üzerindeki kutbun bilgisinde iddia ettiği şeyin kendisidir.

Ey Şuayb! bir ayıp yok
Fakat o şahit ve gaib

Hikmete ve sözün ayrışmasına bak
Herhangi bir kuşku yok

Burhanların bilgisi, ilimlerin terazileri, bütün tanımların bilgisi bu kutba aittir. O, latif, mücerret ve tabiata hâkim ve şeriat tarafından desteklenen bir ruhun sahibidir. Akranları arasında büyük sofralar hazırlayan, yediren, kendisi yedirilmeyen, nimet veren ve almayan biridir. Ona hâkim hal tefekkürdür. Sürekli hatırlamak üzere tefekkür ederken yadırganmak üzere apaçık işlere müdahil olur. Bu nedenle o, bilinmeyen meçhul, tanınmayan belirsizdir. Genellikle ilahi isimlerden el-Müdebbir, el-Mufassıl, el-Münşi', el-Halık, el-Musavvir, el-Bari, el-Mubdi, el-Muid, el-Hakem, el-Adl isimlerinin tasarrufta bulunduğu işlerde tasarruf eder. Bu kutup Hakkı herhangi bir işte tecelli ederken gördüğünde terazinin O'nun elinde olduğunu görür. O teraziyle yükseltir ve alçaltır. Bu yönüyle sadece yükseltme ve alçaltma vardır. Çünkü mana, harf, ruh, suret, gök ve yer, etken ve edilgenden başka bir şey yoktur. O halde sadece çift vardır ve her çift tektir. Öyleyse gerçekte sadece tek vardır. '*Fecir vaktine ve on geceye, çifte ve teke yemin olsun*

ki!"[311] Çift çifti talep ederken tek teki talep eder. Vitr (sözlükte) intikam talebinden ibarettir.

Onun çifti vitrinde (teklikte) zahir
Vitri de çiftinde içkin

Bulutlar yağmurlarını yağdırdı
Her ne olduysa karışmayla oldu

Senin arzın (beden) haberlerini söyledi
Her güzel çiftten bitkileri yetiştirdi

Onları müşahede ederken kendinden geçersin
Hakkın gözünden başka bir gözle

Onlarla zıt zıddından ayrışır
Benzer benzeriyle birleşir

Gözler âlemde görünen şeylerde dolaşır durur
Ulvi âlemde gözükenler

Göze zahir olan her şey
Bir incelersen, onun dışına çıkmış değil

Bu kutup iki gücü kendinde birleştirmiştir: Bilme güce ve amel gücü! Bu itibarla kendisi bir yaratılmıştır ve fıtratı itibarıyla herhangi bir işi kaçırmaz. Mantık, matematik, doğa ve metafizik gibi her ilimde ilahi bir zevki vardır. Bu ilimlerin her türü ona göre ilahi ilimdir. O söz konusu ilimleri Allah'tan öğrenmiştir ve onları Hakkın dışında bir şey olarak görmez. Bu ilimler ona göre sadece Hakkı gösteren ilimlerdir. Her bilgi veya her mesele ona göre Allah'ı gösteren bir ayet ve delildir. Bu kutup kendini bütünüyle Allah'a verdiği için o meseleleri Allah'tan başkasma delil olarak görmez. O, çekilmiş ve irade edilmiştir (meczûb ve murâd); artık içinde bulunduğu işte gayreti yoktur. Aksine her işte kendini O olarak 'bulur', ardından gözleri açılır, bu kez gördü-

günü her şeyi ihata edecek şekilde yeniden görür. Bu görmeyle kazandığı ilave bilgi, gördüğünün tafsili hakkındadır. Çünkü görülen her şey sürekli değişir ve bu nedenle kişiye verilen bilgi (ifade) sürekli değişir. Kutbun elde ettiği her bilgi, bir malum hakkında daha önce sahip olmadığı yeni bir bilgidir. Bununla birlikte o şeyi sürekli müşahede eder ve (genel itibarıyla) bilir.

On iki kutbun halleri hakkında Allah'ın benim dilimle zikretmeyi nasip ettiklerini zikrettim! *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

Bu kutuplardan birisine ait olan sayı, bir sayısıdır. Bu kutub saf ve halis tevhidin sahibidir. Başka biri sayılardan ikinin sahibidir. Her biri ona kadar devam eder. On birinciye ait sayı, yüz iken on ikinciye ait sayı bindir. Ferd'e ait sayı, sonsuza varıncaya kadar, on birden itibaren bileşik sayılardır. Bu durum Fertler'e aittir. Onlar çokluğun birliğini ve birin mutlak birliğini bilen kimselerdir. Allah bizi ve sizleri âleme yazmış olduğu kendisi hakkındaki bilgiyi doğrudan O'ndan anlayanlardan etsin! O, veli, ihsan eden, cömert, kerim ve minnet sahibidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Düsturu 'La ilahe illallah' (Allah'tan başka ilah yoktur)' İfadesi Olan Kutbun Hali

Kimin düsturu nefy ve ispat (olumsuzlama ve olumlama) olursa
Ayetlerin izhar ettiği imamdır o

Tektir, onu çoğaltacak çift yok
Bizim nezdimizde onu alametler sınırlamaz

Niteliğin varlığında sıfatı yok
Zatı müşahededе hazları yok

Her şey onun etkilenmesiyle etkilenir.
Onlarm kendisindeki niteliği ölüler ve diriler

Onlar menkıbeleri sınırsız, korunmuş kimseler
Ölümün afetleri onlara ulaşmaz

Allah Teâlâ şöyle der: '*Allah'tan başka ilah olmadığını bilmelisin!*'[312] Bilmelisin ki düstur, kulun kendisine bağlanmış olduğu herhangi bir zikir demektir. Her zikrin başkasında bulunmayan bir neticesi vardır. İlahi zikirler insana arz edildiğinde onlardan ancak istidadının verdiğini kabul edebilir. Bu itibarla zikirde onun adına meydana gelen ilk fetih ve açılma, zikri kabulüdür. Sonra bu zikirde fani olduğu için, her nefes zikri sürdürür ve uykuda veya uyanıkken alıp verdiği her nefeste zikri söyler. Bu hale sahip olmayan biri, düstur sahibi zâkir değildir.

Kimin zikri 'La-ilahe illallah' ise onun zikrinin manası ulûhettir (herkesin özel Rabbi vasıtasıyla ve zorunlu kullukla bağlı olduğu ilahlık). Ulûhet (ilahlık) sadece Allah adlı birine ait olabilecek mertebedir. Bu mertebe, kelime-i tevhidde olumsuzlanan ve sonra da olumlanan mertebedir. Binaenaleyh ulûhet olumsuzlayanın olumsuzlamasıyla birinden olumsuzlandığı gibi bir kişi için sabit olması da onu olumlayanın fiiliyle gerçekleşmez. Bu mertebenin biri adına sabit olması veya birinden olumsuzlanması bundan başka bir şeydir. Zikreden sadece bu mertebeyi müşahede eder. Onu görmek, onu bilmek demektir. Bu bilginin bilinenleri ise nispetlerden ibarettir. Nispet var olmayan bir durumdur. Hüküm ise nispete, nispet edilene ve nispet edilene aittir; hepsiyle birlikte eser ve hüküm ortaya çıkar. Bu üçünden biri olup diğerleri olmazsa, ne eser ne hüküm ortaya çıkabilir. Bu nedenle yaratma, bir'den bir çıkar görüşünün aksine, ahadiyet, yani mutlak birlik-

le değil, (üç şeyin birliği demek olan) ferdiyetle gerçekleşir. O görüş de doğru olsa bile, vakıa öyle değildir.

Sonra nebevi keşif ve ilah denilen zatın sözünü getirir ve şöyle der: '*Bir şey irade ettiğinde...*'[313] Burada iki şey vardır: '*Ona ol der.*'[314] Bu da üçüncüdür. Üç ilk tek sayıdır. Binaenaleyh yaratma mutlak birlikten değil, (sıfatların birliği anlamındaki) fertten meydana gelir. Bütün bunlar, tek hakikate döner. 'Kün' sözünden yaratılmış olan, ilahi gözle bakan bir mümkün bir suret için mümkün surette meydana gelen ilahi tecelliden başka bir şey değildir. Nitekim Allah'ın sözünü duyup var olan şey de Hakk'ın kulağıyla 'ol' sözünü duymuş ve bu nedenle zuhur etmek üzere hızla hareket etmiştir. Çünkü o irade eden-edilen, söyleyen-söylenen ve sözdür. Mümkünün yaratmadaki durumu Allah vasıtasıyla söz söylemektir. Böylece bir şeye üfler, üflediği de Allah'ın izniyle kuş olur. '*Sonra onları çağır...*'[315] Yani Allah'ın emriyle onları çağır. '*Sana koşarak gelirler.*'[316] Çünkü onları çağıran ve duyandır.

Bu zikre ait marifet, nefiy ve icap (olumsuzlama ve olumlama), inkâr ve tarifin bilinmesidir. Ona ait harf, zait elif, doğal elif, kesreli hemze, vasıl elifi, lam ve he'dir. Kelimelerden ona ait olan, bir varlıkta birbirine karşıt olarak bulunan dört şeydir: Olumsuzluk ispatın, ispat olumsuzluğun, sabit olan olumsuzlananın ve olumsuzlanan sabitin karşıtıdır. Olumsuzlamanın bilinmesi, hakkında 'odur' denilen şeyde o şeyin o olmadığının bilinmesidir; bununla birlikte 'odur' denilen şey keşfe göre doğruyken akla göre imkânsızdır. Bu nedenle Allah ehlinin bir kısmı 'Allah Allah' zikrine bağlanmıştır. Şeyhimiz Ebu'l-Abbas el-Ureybi'yi -ki Endülüs'ün Ulya şehrindendi- bu zikri söylediğini görmüştüm. Bazı kimseler ise Allah'ın hüviyetine delil olduğu için 'Allah' ismindeki *he* zamirine bağlanmış, onu seçkinlerin seçkinlerinin zikri saymışlardı. Ebu Hamid el-Gazali ve başkaları bu görüşteki kimselerdir.

Büyüklere gelirsek, onlar, nazarî düşüncenin hükmünden farklı bir şekilde 'La-ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur)' zikrini düstur edinmişlerdir. Onlara göre varlık Allah iken yokluk zatı ve kendisi

bakımından olumsuzlanmıştır. Sabit olan da kendisi ve hakikati nedeniyle sabit olandır. Bu ifadede olumsuzlama (yoktur ifadesi) belirsiz (nekre) olan ilaha yönelmişken olumlama marife, yani bilinene yönelmiştir ki o da Allah'tır. Olumsuzlama nekre ve belirsize yönelmiştir -ki ilah kelimesidir-, çünkü onun altında her şey bulunur. Her şeyin ilahlıkta iddia ettiği bir payı vardır ve bu nedenle olumsuzlama ona yönelerek (kimsenin ilahlıkta payı yoktur denilmiştir). Çünkü İlah belirli bir payı olan değil, bütün paylarm kendisine ait olduğu kimsedir. İlah'ın bütün paylarm sahibi olduğunu bilince, insanlar onun 'Allah' denilen olduğunu öğrenmişlerdir. Onun payı ve nasibi ise Allah denilenin isimlerinden biridir. O halde her şey O'nun isimleridir. Her isim hüviyete delil, hatta onun ta kendisidir. Bu nedenle ayette *'İster Allah ister Rahman diye dua edin, hangisiyle dua ederseniz en güzel isimler O'na aittir'*[317] der. Kendisiyle dua ettiğiniz her ismin hükmü O'na aittir. *'En güzel isimler O'na aittir.'*[318] Âlemin bütün isimleri Allah'a aittir ve bu nedenle bütün âlem en güzel mertebededir. O halde iş tarifte gerçekleşen inkâr, marifette gerçekleşen belirsizlik, inkârda gerçekleşen tarif, belirsizlikte gerçekleşen marifetten ibarettir. Binaenaleyh inkâr edilen tanınandan başka bir şey yoktur.

Bu düsturun harflerine gelirsek, zait elif bu harflerden biridir. Yani ziyadeyi ve ilaveyi gerektiren sebep bulunan her elif ona aittir. Ziyade bir benzerin onun suretinde gözükmesidir ve böylece iki elif meydana gelir. Elif her zaman sakindir. Gözüken iki eliften biridir: Ya kul veya rab! Ya Hak veya halk! Onu bir mertebede gerekli kılan öncelik mertebesiyken bir yerde de sonra gelme mertebesidir. Her ikisi de gerektiren sebeplerdir. Birincisi bir olmaya delalet ederken diğeri yaratmayı veya yok etmeye götüren sebebe delildir. Bu hemze diye ifade edilen tahkik demektir. Bazen bu iki sebep nüzul makamında bulunur. Misal olarak *'feseli'l-âddîn (aşırı gidenlere sorunuz)'*[319] ve *'La ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur)'*[320], *'Le-hakkun (Hiç kuşkusuz Haktır)'*[321] ifadelerini verebiliriz. Bazen Refiu'd-derecat (dereceleri yükselten) makamında *'Rabbinin yüce adını tespih et'*[322] şeklinde bulunabilir. Başka bir misal *'Allah'a karşı çıkarlar (Men hadde allahe)'*[323] ayetidir. Ayrıca 'evliya', 'ulâike', 'ûtül-kitab' gibi ifadelerdeki elif bu kısma girer. Bazen

berzah makamında bulunur ki orta demektir. Misal olarak *'Allah'a karşı çıkan (men hadde allahe)'*[324] ile *'Ona çocukken hüküm verdik (ateyna)'*[325] ifadelerini verebiliriz. Başka bir misal *'Le-entüm eşeddü (Siz onlarm gönüllerine daha çok korku verensiniz)'*[326] ayetini verebiliriz. Gerektiren sebep Rab olduğunda, gerektirilen şey yaratılmıştır (halk). Gerektiren sebep yaratılmış (halk) ise gereken sebep Hak'tır. Bu durumda eser yaratılmıştan Hakta ortaya çıkar. Misal olarak *'Dua edenin duasına karşılık veririm'*[327] ayetini verebiliriz. Haktan da yaratılmışta bir eser ortaya çıkar. Misal olarak *'Ol der, o da olur'*[328] ayetini verebiliriz. Bu durum ya sebepten veya bir olmaktan (ittihad) meydana gelir. Var etme daha önce sahip olmadığı yeni bir isimle değişmesi demektir. Sebep ise ilk ve son sahibidir. Sebep Hak ve halk olduğu gibi var etme de halk ve Haktır. Bununla birlikte halk olmaksızın tek başına Hak olmaz. Nitekim ilah olması bakımından Allah'ı bilmek yaratılmış hakkında bilgi sahibi olmadan mümkün değildir. Binaenaleyh yaratılmışın bulunması kaçınılmazdır. Öyleyse hüviyet, halk içindeki Haktır. Halk bilindiği her yerde sonra gelendir.

Kale (dedi) ve sare (yürüdü) kelimelerinde bulunan doğal elife gelirsek, bu elif, doğayı birleştiren ve âlemi izhar eden; sonra da doğayı ayrıştıran ve âlemi ifna eden harftir. Başka bir ifadeyle bu elif, birleştiren ve ayrıştıran ilkedir. Her ilave elif doğal elife benzemekle ortaya çıkar. Ayrıştırıcı ve birleştirici olmanın sebebi ise fethadır ki, asıl olan odur. Bazen fetih (açılma) mutlu eder; bu rahmet'tir. Bazen de üzüntü veren şeyle gerçekleşir. Üzüntü veren ise azabm açılmasıdır. O da iki türlüdür: Birincisi içinde rahmetin bulunduğu azabın açılmasıyken diğeri rahmetin katışmadığı azabın açılmasıdır. Gerçi bize göre rahmetin katışmadığı bir azap yoktur, çünkü rahmet her şeyi kuşatmıştır. Doğal meyle gelirsek, bu meyil, illet vav'ı ve illet ya'sı denilen elif gibidir. Bu elif onun Hakkın cihetine yönelmesi demektir. Misal olarak, kulû (söyleyin) ve fihi (içindedir) ifadelerindeki harfi verebiliriz. Bu zikirde kesreli hemze Hakkı yakın semaya ve halkın canibine ait her şeye inmeye sevk eden sebeptir ki o Hakkın sebebidir. Halkın sebebi olduğunda ise yaratılmışın nefsi hakkındaki düşüncesinin onu rabbi hakkında bilgi edinmek üzere gayrete sevk etmesidir. Bu nedenle hem-

ze olumsuzlamada kesreli bulunurken ispat kelimesinde ve olumsuzlama kelimesinde her zaman kesrelidir. Vasıl elifi ise teşbihin varlığıyla birlikte temyizi bilmenin vaslı demektir. Teşbih bulunmadan bu elif - vasıl elifi değil- kat' elifidir. Lam harfi, '*Dereceleri yükseltendir*'[329] ifadesiyle, ortaya karşılık gelen ceberut mertebesine aittir. He ise melekûta aittir, çünkü he harfi göğüsten çıkarken nefesin ilk çıkış yerinden çıkar. O, olumsuzlanan ve olumlananda olmak üzere, her iki kelimede asıl olarak bulunur. Bu itibarla sadece iki hüviyet vardır: Halkın hüviyeti ve Hakkın hüviyeti. Halkın hüviyeti, kendisine ait olmayan bir hususta iddiası olumsuzlanandır. Hakkın hüviyeti ise sabit olandır, çünkü ezelidir. Buna mukabil kul hakikati bakımından yok olucudur. Hak onun hüviyeti olduğunda, artık kendisi olmaz. Her durumda kul kendisi değildir. Böylece halk (sureti) giydiğinde Hakkın hüviyeti olumsuzlanır (gizlenir). Hakkın (suretini giyince) halkın hüviyeti olumsuzlanmaz. Her durumda sadece olumsuzlanmayan sabit Hak vardır.

Dört kelimeye gelirsek: Bunlar olumsuzlanan hakkında olumsuzluk edatı, sabit hakkında ispat edatıdır. Geride amelin kime izafe edileceği kalır: Acaba edata mı, yoksa edatın kendisine dahil olduğu kimseye mi aittir? Hüküm edatın başına geldiği şeye aitse, bu durumda o, edatı talep edendir. Başka bir ifadeyle o şey edat vasıtasıyla olumsuzlanmamıştır; edat, başına geldiği kelimenin olumsuzlandığını veya sabit olduğunu dinleyene bildirme amacı taşır. Edatın başına geldiği kelimedeki etkisi, ulvilik veya süflilik veya bunların arasındaki bir mertebeyi belirlemekten ibarettir. Bu itibarla edat vasıtasıyla mertebeler ortaya çıkarken kelimenin başına gelmesiyle diğer edatlardan farklı özel bir edat ortaya çıkar. Nitekim halkın varlığı Hakka ve kadim bilgi hadis bilgiye bağlıdır.

Bunlar La-ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur) zikrinin meydana getirdiği ilahi bilgilerin bir kısmıdır. Onun otuz altı yönü vardır ki her biri öteki yönün vermediği bir bilgiyi verir. Biz bu yönleri nefes bölümünde zikretmiştik.

Bilmelisin ki biz harfleri bir ihtimale açık olacak şekilde taksim etmedik. Bizim harf taksimimiz, gerçeğe uygundur. Çünkü bize, keşif ve iman ehline göre lafız harfleri, rakam harfleri ve tahayyül harfleri diye taksim edilen harfler, ümmetlerden bir ümmettir. Onların suretlerinin yönetici ruhları vardır. Binaenaleyh bize göre harfler, canlı, Allah'ın hamdini tespih eden, rablerine itaat eden varlıklardır. Onların bir kısmı ceberut âlemine katılırken bir kısmı melekût âlemine, bir kısmı mülk âlemine katılır. Bize göre harflerin anlamı, Allah'ın kendilerini kör yaptığı ve gözlerinin üzerinde perde bulunan kimselerin bildiği anlamla bir değildir. Allah Teâlâ o perdeliler hakkında '*Sana baktıklarını görürsün, hâlbuki görmezler*'[330] buyurur. Kul 'La-ilahe illallah' dediğinde, bu kelimeleri yaratmış olur ve kelimeler de onları yaratan (kulu) tespih ederler. Bu tespih onların görevi olur. Hak ise asıl itibarıyla münezzehtir, yoksa herhangi birinin tenzihi nedeniyle münezzeh değildir. Allah yaratma fiilini kuluna nispet etmiş, kendisini de 'yaratanların en güzeli' diye niteleyerek '*Yaratanların en güzeli*'[331] demiştir. O halde bu kelime-i tevhidin ve her kelimenin tespihi, söyleyenine döner. Kul zikrettiğimiz durumu keşfedenlerden olduğunda, subhanî (kendimi tenzih ederim ben) diyen Allah adamlarından birisi olur. Bununla birlikte onu tekfir edenin bu hususta bir bilgisi yoktur.

Her nerede olurlarsa sen sufilerle ol
Onların dışında kalma, bedbaht olursun

Sufiler keşif ehlidir kuşkusuz
Allah onlara hakikati hakikat olarak göstermiş

Onlar Ilah'ın sadık ve dürüst kulları
Her bilgi mertebesine yükselmişler

Bu kitabın ikinci bölümünde küçüklükleri ve büyüklükleriyle ilgili olarak harflerden özet bir şekilde söz edilmişti. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili Allahu Ekber (Allah en büyüktür) Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Allah en büyük de fakat mukayese yok burada
Gerçi bu kip mukayeseyi gerektirir ve bildirir

Akidelerimiz gelince bazen mukayese sahih
Hakikatin varlığı ise akideleri ortadan kaldırır

Ayetlerle bizi talep ettiğinde Hak
Bu kalıp gelir ve onları perdeler

Bu zikrin lafzı Hz. Peygamber'in sünnetinde yer almış, özellikle namazda, ezanda, kamette, farz namazların ardında, uyuma esnasında ve başka pek çok yerde efal/ekber vezninde (mukayese bildiren) lafız gelmiştir. Bu lafız genellikle mukayese yapmak üzere kullanılır. Bazı yerlerde de -vaktin delilinin gerektirdiği şekilde- karşılaştırma ve mukayeseyi bildirmez, ondan anlaşılan (başka bir) mana anlaşılır. Bu zikir herhangi birinin düsturu olur ve zikre devam eden rabbini mukayeseyle zikrederse, Allah katından olan keşfi niyetine göre gerçekleşir. Böyle bir insan ancak karşılaştırma ve mukayese görür. Bu keşif bu bölümde zikredilecek belli bir keşiftir. Bu zikirle Rabbini zikreden kişi karşılaştırmayı imkânsız görürse, bu zikrin neticesinde onun Allah katından olan keşfi niyetine göre gerçekleşir; böyle biri karşılaştırma ve mukayese görmez. Bu keşif de -Allah'ın izniyle bu bölümde zikredeceğimiz- belirli bir keşiftir. Allahu ekber zikriyle Rabbini meşru bir zikir olması itibarıyla zikredenin düşüncesine karşılaştırma veya karşılaştırmanın terki gelmezse, bu zikir kişiye -herhangi bir sınırlama olmaksızın- işin kendinde bulunduğu durumu bildirir. Böylece karşılaştırma niyeti taşıyanın elde ettikleri kadar karşılaştırma niyeti taşımayanın elde ettiği bilgileri elde eder. Bu yönüyle her ikisinin bilgisi de üçüncü zikredenin

bilgisi altındadır. Bu düsturlar *'Allah'ı çokça zikreden erkek ve kadınlar...'*[332] ayetinde zikredilen zikirlerdir. Zaten düstur, zikrin çokluğu demektir. Bu durum sabit olunca şöyle deriz:

FASIL

Ekber (efal) Kipinin Karşılaştırma Yorumu

Bilmelisin ki bu lafzı karşılaştırma amacıyla zikredenlere gelirsek, bu ve benzeri zikirlerde karşılaştırma, iki kısma ayrılır: Bir kısmında karşılaştırmanın her iki unsuru Hakka döner. Bir kısmında üstün olan Hakka dönerken üstün olunan yaratılmışa döner. Hakka dönen kısımla başlarsak şöyle deriz: Bu kısım ikiye ayrılır; bir kısmı lafzı bakımından bu isme dönerken bir kısmı lafzının dışındaki isimlere döner. Kendi lafzına dönen kısım *'el-Kebir el-Müteal'*[333] ayetinde el-Kebir ve *'el-Cebbar el-Mütekebbir'*[334] ayetinde geçen el-Mütekebbir'dir. Burada el-Kebir ismi el-Mütekebbir'den üstündür. Çünkü Allah kendisi nedeniyle el-Kebir iken el-Mütekebbir kibriya özelliğinin gerçekleşmesinde gayret demektir. Zatı gereği olan bir şey çabayla olandan üstündür, çünkü çaba kazanmak demektir. Tekebbürün Hakkın bir niteliği olmasının nedeni, O'nun akılcıların ve yaratıkların çoğunun yaratılmışın niteliği olduğuna inandıkları özelliklere tenezzül etmiş olmasıdır. Onların bu durumu Allah'a malum olduğu için, Allah kendisini onlar için bu sıfatlarla nitelemiş, onlar da bu niteliklere tamahkâr olmuşlardır. Bu sıfatlar bir grubu hidayet yolundan uzaklaştırırken bir grup o sıfatlar nedeniyle hayrete düşmüştür. Allah ise tenezzüle karşı büyüklüğünü bildirmek üzere tekebbür özelliğinde ortaya çıkmış, isimde ortak olsalar bile sıfatların Allah'a nispetinin yaratılmışa nispetinden farklı olduğunu öğretmiştir. Böyle bir niteleme tekebbür olabilir. Hâlbuki Kebir, bütün bunlara muhtaç değildir. Şimdi Kebir ve Mütekebbir arasındaki karşılaştırmayı açıklayalım!

FASIL

Allahu Ekber'deki Karşılaştırmanın Açıklanması

Allahu ekber (Allah en büyüktür), ilahi isimlerden her biri hakkında bir karşılaştırma bildirir. Bu durum, yaratılmışların her bir ilahi isim hakkındaki anlayışına göre ortaya çıkar. Çünkü âlemin (ve içindekilerin) idrak ve anlayışının işin kendinde bulunduğu duruma göre eksik olması gerekir. Hatta işin kendinde bulunduğu durum bizzat Hak tarafından ifade edilmiş olsa bile, yaratılmışların onu (olduğu gibi) anlaması ve ifade etmesi mümkün değildir. Binaenaleyh bunu öğrenmeye gücümüz olmadığı gibi işin gerçeğini ifadeye de gücümüz yoktur. O halde anlamada bir eksiliğin olması kaçınılmazdır. Bu durumda 'Allahu ekber' lafzı, bu veya başka bir lafızla olmak üzere, ilahi isimlerden herhangi biriyle kendisine nispet edilen büyüklüğün anlamından daha büyük bir şeye delalet eder. Allahu ekber veya başka bir lafız dedik, çünkü Allah hakkında daha büyük (a'zam), daha cömert (ekrem), daha yüce (ecell), daha ulvi (a'la), daha rahim (ehram), daha hızlı (esra'), daha iyi (Ahsen), daha hikmetli (ahkem) gibi sayılamayacak çoklukta üstünlük ve mukayese bildiren ifadeler kullanılır. Müşriklerin 'Hubel en yücedir, Hubel en yücedir' dediklerini görmez misin? Hubel cahiliye döneminde taptıkları bir putun adıydı. O Beni Şeybe kapısında aşağı Atabe'de insanların kendisine temas ettikleri yüzüstü düşmüş bir taştı. Hz. Peygamber müşriklerin böyle söylediklerini duyduğunda sahabesine Allah daha yüce ve daha üstündür demelerini emretmiştir. Başka bir ifadeyle onların inançlarına göre karşılaştırma bildirmek üzere bu ifadeyi kullanmıştır. Öyleyse Hz. Peygamber bu ifadeyi onlara karşı delil getirme bağlamında zikretmiş, onları inançlarına göre Hubel'den ve diğer ilahlardan üstün Allah'a iman etmeye davet etmiştir. Çünkü onlar kendi durumlarını anlatırken *'Putlara bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ettik'*[335] diyorlardı. Bu itibarla onlar putları perde ve yardımcı edinmişlerdi. Allah ise onlara göre Hubel ve diğer putlardan yüceydi. Bu durum Allah'm peygamberin-

den müşriklerin (çelişkisini anlatmak üzere) bir uyarı olmuştu. Çünkü gerçekte Hubel bir ilah değildi ki, Allah ulûhiyetinde ondan yüce ve ulvi olsun! Hz. Peygamber bu sözü gerçek bir karşılaştırma yaparak söylemiş olsaydı, Allah ondan üstün ve büyük olsa bile böyle bir ifade Hz. Peygamber'in Hubel'in ilahlığını onayladığı anlamına gelirdi. Hz. Peygamber'in böyle bir söz söylemesi imkânsız olduğu gibi herhangi bir âlimin buna inanması da imkânsızdır. Böyle bir söz her bakımdan mutlak bir cehalettir. İşte bu da 'Allahu ekber' sözünde dince onaylanmış bir karşılaştırma ifadesidir.

Bu zikri karşılaştırma anlamında düstur edinen zakire Hak hüviyetinin bütün yaratılmışlara yayıldığını gösterir. 'Allah kulunun diliyle kendine hamd edeni duydu' ve 'Ben kulumun duyması, görmesi, eli ve ayağıyım' hadislerinde bu husus belirtilir. Başka bir kutsi hadiste 'Benimle duyar, benimle görür' denilir. Fakat kulunun diliyle söylenmiş söz nispeti olmaksızın, bir sözün doğrudan Hakka nispeti yaratılmışların diliyle söylenen sözün Hakka nispetinden üstündür. Binaenaleyh kendi zatında Allah yaratıklarında (tecelli eden) büyüklüğünden daha büyüktür. Bunu bilmelisin! Bu anlamda şöyle deriz: 'Allahu ekber bir karşılaştırma bildirir. Çünkü O'nun dışına çıkmamıştır. Bu zikri yapan kişi adeta şöyle der: 'Senin kendini zikretmen, benim seni zikretmemden üstün ve daha büyüktür. Bununla birlikte ben seni senin vasıtanla zikrederim. Fakat nispetin de bir tesiri ve hükmü olmalıdır. Benim seni zikrimin ulaşabileceği mertebe, seni seninle zikretmekten ibarettir. Bu durumda kendini benim dilimle zikreden sen olursun. Zikrin senin tarafından yapılması ise ben senin vasıtanla zikrediyor olsam bile, bana nispetinden daha büyüktür.'

FASIL

Zikirde Mukayeseyi İmkânsız Sayanların Görüşü

Bu zikrin anlamının karşılaştırma olduğunu kabul etmeyenler de vardır. Bu bağlamda Allahu ekber zikrini bu anlamıyla yapanlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı zikirde karşılaştırma ve mukayeseyi imkânsız sayar, çünkü Allah -zikreden olması bakımından- zikredenlerin aynıdır. Dolayısıyla bunu bilen kişi Allah'tan başka zikreden görmez. Bu durum Allah'ın hüviyeti ve hakikati bakımından karşılaştırma kabul etmemesi demektir. Çünkü hiç bir şey kendisiyle mukayese edilemez. Böyle bir zikir sahibine bu hali zevk yoluyla gösterir ve Hak olduğu kendine ayan beyan görünür. Başka bir grup karşılaştırmayı ancak münasebetin varlığı şartıyla kabul ederler. Hâlbuki Allah ve yaratıkları arasında herhangi biri münasebet söz konusu olmadığına göre Allah'ın kendini zikretmesi bir zikir, kulun Rabbini zikretmesi başka bir zikirdir. Her biri bir hakikate sahiptir ve 'bu zikir ötekinden daha büyük ve üstündür' denilemez. Aksine bu zikir, herhangi bir karşılaştırma yapmaksızın Allah'ta 'en büyük' olan zikirdir. Bu zikri yapan kulda ise 'büyüktür', daha büyük değildir. Çünkü kul zatı gereği kul iken Rab da zatı gereği rabdir. Vasıfların iç içe girmiş olmasını görmek seni perdelemesin! Bu durum bir hakikat olsa bile, bulunduğu hal üzere hiçbir hakikat öteki hakikati zatının gerektirdiği durumdan çıkartacak şekilde etki edemez. Çünkü hakikatler değişmez! Hakikatler değişseydi Allah ve yaratıklar hakkındaki bilgi kalkardı. Bu nitelikteki bir insan Allah'ı zikrettiğinde, zikir ona keşif ve zevk yoluyla gerçeğin niyetlendiği ve dile getirdiği gibi olduğunu öğretir.

FASIL

Meşru Bir Zikir Olması Yönüyle Allahu Ekber Zikrini Söylemek

Bilmelisin ki ifade ettiğimiz üzere meşru bir zikir olması bakımından Allahu ekber zikrini yapanlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı bu zikri yaratılmışlar için belirlenmiş bir zikir olması itibarıyla yapar. Onlara göre Allah âlemi yaratırken onları sadece kendisine ibadet edip O'nu tespih etsinler diye yaratmıştır. Her şey Allah'ın hamdını tespih eder, fakat biz her bir şeyin tespihini anlayamayız. Allah Teâlâ şöyle der: '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım.*'[336] Binaenaleyh âlem Allah'a ibadet etmek üzere yaratılmıştır. Bu insanlar Allah'ı zikrederken, Allah'ın onlara nasıl zikredeceklerini öğrettiği şekilde zikretmişlerdir. Onlar, dilde kendisini bilseler bile, bu meşru zikrin Allah katında neyi meydana getireceğini bilmezler. Bu zikir Hakkın bu zikri âlemde -başka herhangi bir zikir tarzında değil de- bu özel sözle (Allahu ekber) belirlemiş olmasının sebebini onlara öğretir. Öteki grup âlemin Hak'tan varlık kazanmış olduğuna ve varlığın Hak'tan başka olmadığına inanırlar. Öyleyse Allah onlara hüviyetini kazandırmıştır. Bu kazanılmış varlık, mümkünlerin suretlerinde meydana gelen varlıktır. O'nu sadece bir mevcut zikredebilirken aynı zamanda sadece O vardır. O halde Allah bu zikri başka biri için değil, kendisi için belirlemiştir, çünkü başka diye biri yoktur! Allah ise zikir olarak belirlediği şeyi bilir. Bu zikir mümkünün sureti nedeniyle zikrettiğimiz durumu keşif yoluyla açar. Bu durum sufilerin 'Allah'ı Allah zikreder', 'Allah'ı Allah görür' gibi ifadelerde dile getirilmiştir. Öyleyse ifade eden ve istifade eden aynı hakikattir. Allah kabil olması bakımından zikrederken zikrin maksadının kendisi olması itibarıyla zikredilendir. Âlem aslı üzere yokluktadır. Hüküm ise zuhur eden Hakkın varlığında kendisine aittir. O halde mücmel ve mufassal olarak sadece Hak vardır. Çünkü yaratılmışı kadime bitiştirdiğinde, yaratılmıştan geride iz kalmaz. Bununla birlikte onun cevheri bakidir. Fakat eser ve iz olmaksızın cevher

muteber değildir. Bu nedenle kendisi nedeniyle zorunlu olanı bilmeye delil arayana şöyle dedik: Zorunlu hakkında delil ortaya koyabilmek, âlemde ortaya çıkan bütün eserlerin -mümkün olmaları nedeniyle- bir dayanağa muhtaç olduklarını bilmeden gerçekleşmez. Bunu bildikten sonra, mümkünlerin kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olana dayandıklarına kesin delil getirilebilir. Bilginin kemali budur, çünkü kemal mertebeye aittir, yani mertebeyle gerçekleşir. Tamlık o şeye dönmekle gerçekleşir.

Bu zikir bu gruptaki insanlara belirttiğimiz hususları öğretir. Mesela Allah'ı ancak kendisinin zikredebilir. Allah'ın zikrini ancak O duyar. Zikredilen O'dur. Birini kendisiyle zikredersen, zikreden odur, sen değilsin! *'İnsanın üzerinde zamandan bir süre geçti, o zikredilen bir şey değildi.'*[337] İnsan Rabbiyle zikredene kadar mezkûr, zikredilen olamaz. Bu durumda ise kendisi nedeniyle değil, rabbi nedeniyle mezkûr olur. Allah izin verirse ilahi isimler konusunda bu türde yeterli açıklama gelecektir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM

Düsturu ve Menzili 'Subhanallah' Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Varlık tespih etmek üzere yaratılmış
O benzerden ve teşbihten münezzeh

Bir halde gelmiş bize bildirmiş
Teşbih ve tenzih edilen Rab olduğunu

İki zıt O'na ait, O bütün varlık
Tefekkür ve dikkat edenler bilir O'nu

Allah Teâlâ şöyle der: '*Akşamladıklarında ve sabahladıklarında Allah'ı tespih ederler.*'[338] Kuran-ı Kerim'in pek çok yerinde tespih emri yer alır ve bunlardan her birinin ötekine ait olmayan bir hükmü vardır. Hakkı tespih eden gruplar, Kuran-ı Kerim'de tespih hakkında yer alan ayetlere göre ayrışırlar. Sözü uzatmaya yol açmasaydı, hepsini anlatır ve bu tespihi dile getirenlerden söz ederdik.

Bilmelisin ki bu zikir, zâkire Ebu'l-Abbas b. el-Arif es-Sünhaci'nin *Mehasinu'l-Mecalis*'te abidin, müridin ve arifin halini zikrederken zikrettiği bilgileri kazandırır. Şöyle der: 'Hak bütün bunların ardındadır ve böyle olması gerekir. Bununla birlikte Allah onlarla beraberdir veya onların aynıdır.' Allah onlarla beraberdir, çünkü Allah '*Her nerede olursanız, sizinle beraberdir*'[339] buyurur. Allah bütün bunların aynıdır, çünkü Allah '*Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz ta ki hak olduğu kendilerine görünsün*'[340] buyurur. Başka bir ayette 'Rabbin yetmez mi?' denilir. Allah zikrettiklerimizi arkalarından ihata edendir: '*Allah onların arkalarından ihata edendir.*'[341] Başka bir ayette '*Dikkat edin! O her şeyi ihata edendir*'[342] buyurur. Düsturunda Hakkı tespih etmek isteyen kişi '*Her şey O'nun/onun hamdini tespih eder*'[343] ifadesinin anlamıyla tespih etmelidir. Yani kendisinin kendisini övdüğü şekilde Allah'ı tespih etmelidir. Çünkü hamdi Allah'a izafe etmiştir. Bizim dışımızdaki her şeyin tespihi böyledir. Çünkü Allah bize öğretmediği sürece başka varlıkların tespihlerini anlayamayız. Bu durum, tespihin hakikatinin verdiği durumun zıddıdır. Hatta bu 'tövbenin tövbesi' babından 'tespihin tespihidir.' Çünkü tespih bir tenzihtir ve Allah yaratılmışın nitelendiği hâdis niteliklerden tenzih edilir. Allah'ın bize kitabında veya peygamberinin hadislerinde bildirdiği her nitelikte yaratılmışın bir zevki vardır. Allah onu kendinin övgüsü yapmış, her şeyin O'nun övgüsünü dile getirdiğini belirtmiştir. Başka bir ifadeyle kendi katından indirmiş olduğu övgü saymıştır. Melekler ise şahitlik ederler. Allah da şahit olarak kâfidir! Bu övgülerden Allah'ı tenzih ve

tespih eden kişi, Allah'ı kendi hamdıyla tespih etmemiş, aksine O'nu yalanlamıştır. Böyle biri Allah'ı kendi aklıyla ve inancındaki deliliyle tespih etmiştir. İki durumu uzlaştırmak Allah'ı O'nun hamdıyla tespih etmekle gerçekleşir. Bu ise 'tenzihten tenzih' demektir ve nispette ortaklığın ta kendisidir. Bu yönüyle tenzihten tenzih, varlık demek olan 'yokluğun yokluğudur.' Tenzihin tenzihi derken tenzihte mübalağa kast edilirse, böyle bir tenzih de Allah'ın (kendine) hamdi demek değildir. Aksine Allah'ın kendine hamdi zikrettiğimiz şekilde gerçekleşir. O'nu kendi hamdıyla tespih etmek, O'nun katından gelen veya senin kalbine indirmiş olup kendini övdüğü veya vecdinde sana gelip de sana aktarılmamış hususları kabul etmendir. Bu tespihi bir suret gibi kabul edip 'Hak bütün bunların ardındaki ruh gibidir' demelisin! Ruhun kendisi surete görünmez ve hakkında bilebileceğin şey onun eserini görmenden ibarettir. Nitekim bedenin ardında onun ruhu olan başka bir şeyin bulunduğunu bildiğin gibi Hak da zevk ettiğin bütün övgülerin ardındadır. Dünya ve âhirette Allah hakkında bilip senin zevkinin bulunmadığı bir övgü yoktur. Çünkü Allah'ı ancak bildiğin bir şeyle övebilirsin. Bir şeyi bildiğinde veya anladığında artık o şey senin sıfatındır. Hakikatlerin gereğine göre âlemde şekilci âlimlerinin vehmettiği üzere bir tespih gerçekleşmez. Rab ve kul var olduğu sürece, âlemde 'tespihten tespih' geçerlidir. Rab ve kul ise sürekli vardır ve dolayısıyla iş böyle olmalıdır. Artık ister tespih et ister etme! İstesen de istemesen de, bilsen de bilmesen de, sen tespih etmektesin. Gerçek kendinde böyle olmasaydı, âlemde şirk veya müşrik ortaya çıkmazdı. Hâlbuki varlıkta hem müşrik hem şirk ortaya çıkmıştır. Demek ki bu hükmün kendinden kaynaklandığı ilahi bir dayanak olmalıdır. Bu dayanak, zikretmiş olduğumuz üzere, kulun kendisiyle Rabbini tespih ettiği bütün hamdlerde ortaklığının ve zevkinin bulunmasıdır. Hamdlerin en yücesi, akla ve şeriata göre herhangi bir ihtilaf bulunmaksızın *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[344] ayetidir. Allah maksadını anlayalım diye ayeti tamamlamış, 'O, duyan ve görendir' diyerek ayetin birinci kısmı anlam kazanmıştır. Ayeti böyle tamamlamasaydı, baş taraf bizim kul ve O'nun bizim ilahımız olmadığını beyan buyurmuş olurdu. Hâlbuki arada bir bağ gerekir ve bağ ortaklık demektir. Şu var ki burada asıl

Allah biz ise fer'in asla ve çocuğun babaya nispeti gibi (ikinciyiz). Bununla birlikte çocuk, babanın kendisi olmasa bile onun suretindedir. Bu şekilde ona bağlanmış, sadece ona nispet edilmiştir, çünkü baba çocuğun doğum sebebidir ve hemcinsleri olan diğer insanlar onun doğum sebebi değillerdir. Dolayısıyla babasından başka birinin oğlu olduğu söylenemez. Hakkın karşısında bizim durumumuz bir açıdan baba karşısında çocuğun durumuna benzer. Çünkü varlık O'na aittir ve yaratılmış varlığı O'ndan kazanmıştır. Bununla birlikte şeriatın dile getirdiği nispet kölenin efendiye, yaratılmışın yaratana, merbûbun rabbe, güç yetirilenin kâdire, sanatın sanatkâra nispet edilmesidir. Oğulluk nispeti ise babanın katkısı bulunmaksızın tavırdan tavra girmesi nedeniyle nispetlerin en uzağıdır. Baba sadece meniyi çocuk edinme maksadıyla veya bazen bir maksat taşımadan rahme atmakla baba olur. Bu durumda baba ile oğul arasındaki bağ ve nispet uzaklaşır. Meni ise ya çocuk meydana getirmeye elverişlidir veya değildir. Meninin etkisi bütünüyle babaya ait olsaydı, her zaman tam olurdu. Hz. İsa'nın eliyle kuş yaratmasındaki nispetin yakınlığına bakınız! Ona üflemiş, yaratılışı tam olmuş, yaratma kendisine nispet edilmiştir. Aynı şey bütün yaratılmışların sanatları için geçerlidir. O halde çocuk için oğulluk her bakımdan uzak nispet olduğu kadar aynı zamanda en sahih nispetlerin en sahihidir. '*Öyleyse Mesih Allah'ın oğludur*'[345] diyen, sadece işi (İsa'da) sınırladığı için kâfirdir. Aynı şekilde '*Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz*'[346] diyenler de (Allah'ın sevgisini) sınırladıkları için kâfirdirler. Çünkü onlar, nispet sahih kabul edilirse, Allah'ın dışındaki herkesi kuşatan bir nispeti dile getirmişlerdir. Gerçekte bu nispet sahih değilse, onlar ve âlem bu nispette eşittir.

Âlemin Allah'tan meydana gelişindeki nispetin durumu böyle ve ilahi varlık karşısında âlem fer mesabesinde bulununca, Allah işareti anlayıp ibareyi taksim edenlerin dikkatlerini sarahatle çekerek şöyle demiştir: '*Allah çocuk edinmek isteseydi...*'[347] ifadenin bu kısmı çocuk edinmeyi tecviz etmiştir. Olumsuzlanan ise sadece çocuk edinmeye ilahi iradenin taallukudur. İrade var olmayana taalluk edebilir ve ilişebilir ve çocuk var olan bir şeydir. Çünkü kastedilen, çocuk denilenin kendisi değil, çocukluk hükmüdür. Sonra ifadeyi tamamlayarak şöyle

der: *'Yaratıklarından dilediklerini seçerdi.'*[348] Ayetin başıyla sonunu birlikte düşünmelisin! Aynı durum *'Bir oyun edinmek isteseydik, onu katımızdan edindik, biz onu yapmayız'*[349] ayetinde geçerlidir. Yani biz kendimizden başka bir şeyi (eğlence veya çocuk) edinmeyiz. Oğul diye çağrılan Meryem'in oğluydu. Ayetteki son kısmı olumsuzluk anlamında değil de, şart olarak kabul edene göre mana 'Biz fail olanlarız' demektir. Yani oyun edinseydik, sizin yanınızdan değil, kendi katımızdan edinirdik. Sizin katınızdaki tükenirken Allah'ın katındaki bakidir. Her şeyin hazineleri O'nun katındadır ve bizim katımızdakiler de O'nun katındadır. Biz de Allah'ın katındanız. Bu düstur daha sonra gelecektir, çünkü (her şeyin Allah'ın katından olduğunu bilmek), kutuplardan bir kısmının halidir. Öyleyse inkâr edilirken de Hakkı tanımalısın. Bu nedenle inkâr iddiacının iddiasının batıl olduğunu bilmektir ve delil ortaya konulmadığında yemin etmek gerekir.

Bu açıklama ortaya çıktıktan sonra, kalan kısımları özetlemek üzere şöyle deriz: Tespih edilirken, yani tespihi gösteren özel bir lafızla tespihi yapan kişi, ilahi isimlerden birisiyle tespihi sınırlamalıdır. Başka bir ifadeyle açık bir isim veya zamir veya izafeli veya izafesiz bir isimle tespihi sınırlayarak subhanAllah subhane'r-Rab, subhanel-Âlim demelidir. Açık isim derken bunu kastediyoruz. Bazen zamir kullanılarak subhanehû, subhaneke denilir. Tamlamayla gelen isimlere misal olarak, *'Subhane rabbike rabbi'l-izzeti (izzet sahibi Rabbin münezzehtir)'*[350] ifadesini verebiliriz. Mutlak olarak gelenlere Subhanallah (Allah'ı tenzih ederim) ifadesini verebiliriz. Allah'ın isimlerinden hangisini tespih edersek edelim ve hangi isme (tespihi) bağlarsak bağlayalım, zakir adına meydana gelecek netice, o isimle olan münasebet ve o halle olan irtibattır. Zakirde tespih isminin sureti ancak bu özel münasebete göre ortaya çıkar. Dolayısıyla bizim için -belirttiğimizin ve hükmü genel olanın dışında- zakirde sınırlayacağımız bir durum ortaya çıkmaz. Çünkü neticeler farklı farklıdır ve hamdler, yani övgüler, bir sınırda karar kılmadığı gibi tespih eden de O'nu O'nun hamdıyla tespih eder. Kitap ve Sünneti (tespihle ilgili) isimleri araştırdık ve gördük ki bütün isimler; Allah, tamlama halindeki Rab, eksik isim ve zamirlerin -mesela 'Hu' zamiri gibi- etrafında dönmektedir. İsimlere misal ise el-Melik, el-

Ali gibi isimleri verebiliriz. Allah Teâlâ *'Akşamladıklarında Allah münezzehtir'*[351] buyurur. Rab ismi *'Rabbin münezzehtir'*[352] ayetinde geçer. Eksik isim *'Kulunu gece yürüten Allah münezzehtir'*[353] ayetinde geçer. Zamir *'O münezzeh ve mütealdir'*[354] ayetinde geçer. El-Melik ise hadiste geçtiği üzere, 'Melik ve Kuddus münezzehtir.' el-Ali ismi hadiste 'Ali ve A'la olan münezzehtir' şeklinde geçer. Hadiste tespih ismi bazen sınırlamadan yer alır. Buna misal olarak Sübbûh (çok tespih edilen, münezzeh) ismini verebiliriz. Bu da zikredilenin zikridir ve neticesi neticelerin en büyüğüdür. Çünkü o tespih edilenin ta kendisini anlatmak üzere kullanılmış bir isimdir. Burada tespih edilenin ismi kendisidir. Bu isim ariflerin yaptığı tespihin en kâmilidir, çünkü onda isim isimlendirilende gizlenmiştir.

Nereye giderlerse sufilerle hareket et
Onların helak olduklarını görmedikçe

Helak olduklarını görürsen bil ki şeriattan ayrılmışlar
Yürüdükleri yol olan şeriattan

O zaman bırak onları ve sözlerini söyleme
Onlar şeriatı terk edince sen İlah'a uy

Çünkü akıl sahibi bir grup şeriatın iddia ettikleri hususlarda geçersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şeriat hiçbir zaman geçersiz kalamaz. Çünkü şeriat bütün sözleri, bütün inançları ve bütün delillerin gösterdiklerini içerir. Şeriat Allah katındandır, O'nun katından inmiştir ve onda konuşan Allah'tır. Söz konusu grubun şeriatı bir kenara attıklarını söyledik. Bununla birlikte onlar şeriatın getirmiş olduğu hususların bir kısmını kabul ederler. Demek ki şeriattan ancak düşüncelerine uyan kısmı kabul eder, onun dışındakileri atarlar veya o kısmı bu meseleleri anlamayan sıradan insanlara yönelik hitap sayarlar. Bununla birlikte şeriatın Allah katından olduğunu ve peygamberden gelmediğine inanırlar ve bunu bilirler. Allah'ın kendilerini kınamak üzere *'Onlar kitabın bir kısmına inanır, bir kısmına inanmaz, arada bir yol edinmek isterler,*

onlar gerçek kâfirlerdir'[355] ayetinde belirttiği durum onların durumudur. Allah Teâlâ şöyle der: '*Kitabın bir kısma iman edip bir kısmını inkâr mı edersiniz?*'[356] Bu ayetin anlamıyla onların şeriatı böldükleri hakkındaki ifademin anlamı birdir. Şeriat onların benimsedikleri görüşü dile getirdiğinde, bu görüşü -şeriat onu söylediği için değil- kendi görüşleriyle uyumlu olduğuna delil getirmek üzere benimserler. Bizim grubumuz ise şeraitten herhangi bir şeyi reddetmezler. Aksine onlar, şeriatın kendilerine getirmiş olduğu hükmün geçerliliği nedeniyle, kendi düşüncelerini ve akıllarının hükmünü bırakırlar. Binaenaleyh onlar, âlemin efendileridir.

Sufiler efendilerdir
Şan ile birlikte malik olurlar

Her nereye giderlerse
Sen de onlarla beraber olmalısın

O'nun sözü 'ol' demekten ibaret
Var olmasını istediği şeye

Her şey Hakkın iradesiyle var olur
Onun irade ettiği bir iş kolaydır

Bir şeyi irade etmese
Kolay bile olsa, güç olur

Bilmelisin ki Allah Teâlâ, âlemi birbirine bağlamak üzere eşya arasında münasebetler ve bağlar yaratmıştır. Bağlar olmasaydı, âlemdekiler birbiriyle kaynaşmaz, varlığı ortaya çıkmazdı. Âlemdeki bu durumun dayanağı, bizimle Allah arasındaki bağlardır. İnsan ile Allah arasındaki bu bağ olmasaydı, biz var olmayacağımız gibi ilahi isimlerle ahlaklanma imkânımız olmazdı. Allah'a ait her mertebede (hazret) bizim bir kademimiz (ulaşma imkânımız) vardır. Başka bir ifadeyle bizim her mertebeye doğru bir yolumuz vardır. Allah izin verirse, bu hususu elinizdeki kitabın ilahi isimler bölümündü açıklayacağız.

Bu bölümde ilahi mertebelerin en büyüğü, herhangi bir şeyin Allah'a benzememesini (belirten mertebedir). Sadece biz varız! Biri sana benzemezse, sen de benzemezsin. Allah'tan benzerlik olumsuzlandığı gibi âlemden de olumsuzlanmıştır. Âlem Allah'ın dışındaki her şey demektir, çünkü âlem büyük bir insandır ve onun bir benzeri yoktur. Başka bir ifadeyle âlem misilsizdir. Bu nedenle âlem, önceki bir örnek olmaksızın var edilen her şeydir. Allah ehli Hakkı âlemin aynı kabul eder, bu durumda O'nun/onun benzeri bir şey yoktur, çünkü Allah'tan başka bir şey yoktur. Âlem ise O'ndan başka bir şey değil, tecellilerinin suretlerinden ibarettir. Âlem başka bir varlık olsa bile, Allah'tan başka bir şey yoktur. O halde Allah'ın benzeri bir şey yoktur ve Allah'tan başka ilah yoktur. Dolayısıyla Allah'ın benzeri olmadığı gibi âlemin misli ve benzeri de yoktur. Bununla birlikte âlem vardır ve âlem bu âlem, yani mümkünlerdir. Dolayısıyla âlemin misli yoktur. Bu sayede iki bakımdan (Allah ile âlem arasında) münasebet gerçekleşmiştir: Birincisi misilsizlik ve benzersizlik, öteki ise ilahi mertebeleri ve isimleri kabul edebilmesidir. Âlemdeki her şeyin birbirine benzemiş olması benzersizliğe zarar vermez. Çünkü âlemin birbirine benzeyen farklı ve zıt parçaları Allah'ın farklı, benzer ve zıt isimlerinin benzeridir. Benzer isimlere misal olarak el-Alîm, el-Âlim, el-Âllam gibi isimleri verebiliriz. Zıt isimlerine benzer olarak ed-Dar ve en-Nafi isimlerini verebiliriz. '*Allah aziz ve hâkimdir.*'[357] Bunlar da farklı anlamlı isimlerdir. Buna rağmen Allah '*O'nun benzeri (ke-mislihî) bir şey yoktur*'[358] buyurur. Ayet hem O'na aittir ve hem ayetteki *ke* (gibi veya zait harf) harfi nedeniyle bize aittir. Ortaklık münasebete imkân verir. Ortada bir münasebetin bulunması kaçınılmaz olduğuna göre hac ile tespih arasında hangi tarzda bir münasebet vardır ki, Allah tespihi ona benzetmiştir? Bunu düşünmeliyiz. Biz tespih, '*Her şey O'nun hamdını tespih eder*'[359] ayetinde belirtilen en genel zikirdir dedik. Hz. Peygamber ise şöyle buyurur: 'Allah'ın zikrini yerine getirmek üzere hacdaki menasik farz kılınmıştır.' Buradaki farklılık, âlemdeki farklılıktan kaynaklanır, çünkü Allah'a yapılan bütün zikirler O'nun hamdını tespihtir. Başka bir ifadeyle Allah'ın kendini övdüğü şekilde O'nu tespih etmek gerekir. Nitekim (bir zikir türü olan) tehlîl, nefsin boyunduruğundan kurtulma amacı taşır.

Azat olmak köleyi kölelikten çıkartır. Kulluktan ise ancak Hakkın duyması görmesi ve bütün güçleri olduğu bir kimse çıkabilir. Böyle biri bütünüyle Hak olmuş, 'Allah'tan başka ilah yoktur' ifadesine münasip hale gelmiştir. Bazen kölelikten azatlık, kulluk yaparak ilahlıktan olabilir. Çünkü bir şahıs rububiyet ile sınırlanır, sonra kendi elinde olmayan ve Allah'ın gücündeki bir iş kendisinden talep edilir. Bu durumda kişi hayrete düşerken Allah onun hakkında böyle bir inanç taşıyan kimsede onun muhtaçlığını ve güçsüzlüğünü izhar ederek böyle bir nispetten (kendisine rabliğin nispet edilmesinden) onu azat eder. Artık kulluğundaki hürriyete döner ve rububiyette bir kademi kalmaz ve rahata erer. Bu da değerli bir azatlık tarzıdır. Çünkü böyle bir insan, tehlil ile ilahlığı edinilmiş ilahların iddiasının yol açtığı boyunduruktan ayrıştırıp Allah'a tahsis ettiği gibi nefsini başkasına ilişmekten kurtarmıştır. İlahlarla ilgili durum müşriklerin söylediği *'İlahları bir ilah mı yapacak?'*[360] ifadesinde belirtilir. Gerçekte de İlah tektir. *'Bu garip bir iştir.'*[361] Hz. Peygamber hamdi Allah yolunda tahammülün -ki nimetlerin kapısıdır- benzeri yaptığı gibi indirilen vahiy ve misal şeklindeki keşfiyle tehlili de kölelikten azat olmayla ilişkilendirmiştir. Allah'a hamd, O'ndan gelen nimetlere şükretmek demek olduğu gibi sonuçları meydana getiren sebeplerden ortaya çıkan nimetlere karşılık da şükretmek gerekir. Allah *'Bana ve anne babana şükretmen için...'*[362] der. Başka bir ayette *'De ki Rabbim! Beni küçükken yetiştirdikleri gibi o ikisine merhamet et'*[363] buyurur. Allah'a ait hamd düsturu hakkında -Allah izin verirse- yeterli ölçüde açıklama gelecektir.

Tekbir getiren ile -bir belirleme yapmaksızın- sahibi adına yüceltiği iş arasında bir ilişki vardır. Tekbir yapan belirli bir şeyi tekbirine bitiştirmez ve tespihte, hamdde ve tehlilde yaptığı gibi bir yerde sınırlar, bir yerde zikri sınırlılık ve mutlaklığı kuşatsın diye sınırlamaz. Sahih bir hadiste belirtildiğine göre Hz. Peygamber geceleyin yüz kere, gündüz yüz kere Allah'ı tespih ederdi. Bu tespih *'Rabbinin hamdını tespih et, gün doğmadan ve batmazdan önce...'*[364] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette *'Akşamladıkları ve sabahladıklarında Allah'ı tespih ederler'*[365] buyrulur. Bu tespih yüz kere yapılır, çünkü cennette veya cehennemde yerleşeceğimiz yerlerin sayısı yüzdür. Kim tespihi yüze tamam-

larsa, hiç kuşkusuz, her dereceden bir pay ve o derecelerden o zikre uygun nasip elde eder. Cehennem derekeleri de cennet derecelerinin mukabilinde yüz tanedir. Bu zikri yapan insan, cehennemden derece derece uzaklaşırken cennetin her derecesinden nimet elde eder, bunu bilmelisin!

Tekrar hadise dönelim: Hadis, Zahir b. Rüstem el-İsfahani'nin Kerûhû'den, onun üç raviden bize aktardığı hadistir. Onlar, Mahmud el-Ezdi, et-Tiryaki ve Avreci'dir. Her üçü de Cerracî'den, o da Mahbubî'den, o da Ebu Abbas et-Tirmizi'den aktarmıştır. Tirmizi şöyle der: 'Bize Muhammed b. Rezin el-Vasıti demiştir ki: Bize Ebu Süfyan el-Hamevi Dahhak b. Hamza'dan, o da Amr b. Şuayb'dan, o da babasından, o da dedesinden aktarmıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: Kim güneş doğmadan ve batmazdan önce yüz kez Allah'ı tespih ederse, makbul bir hac yapmış gibi olur. Kim Allah'a sabah ve akşam hamd ederse Allah yolunda yüz at yüklemiş olur veya yüz savaşa katılmış olur. Kim Allah'a gece ve gündüz yüz kez tehlil getirirse (la-ilahe illellah), İsmailoğullarından yüz köleyi azat etmiş gibi olur. Kim Allah'a yüz kere tekbir getirirse, o gün aynı zikri yapmadıkça veya onun söylediklerine ilave yapmadıkça hiç kimse onun elde ettiği sevabı elde edemez.' Ebu İsa hadis için 'hasen-garip hadistir' demiştir.

Allah'ın hamdını tespih etmek, O'na yakınlıktır. Hz. Peygamberden gelen sahih bir rivayette 'Subhanallah ve elhamdülillah ifadeleri gök ile yer arasındaki yerleri doldurur' denilir. Hadiste Hz. Peygamber 'Subhanallah ve bi-hamdihî' ifadesini kastetmiştir, çünkü Allah'a yapılan hamd teraziyi doldurur. Hamd teraziye en son yerleştirilecek şeydir ve onun konulmasıyla terazi dolar. Ayette denildiği gibi 'Onların işlerinin sonu âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun demektir.' Allah'a hamd, işlerde sonun sahibidir, çünkü sevk eden odur. 'Allah'tan başka ilah yoktur' ise işlerde önceliğin sahibiyken Subhanallah kolaylığın, Allahu ekber bereketin sahibidir. Kalbe ait olan ise La havle vela kuvvete illa billa (Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur) zikridir. (Bu ifade) kulun varlığını ve Rabbi ispat etmiştir. Her tespihe, hamde ve tekbire eşlik eden Allah ismi, tespihe, tehlile, hamde veya tekbire

gücünü veren isimdir. Çünkü o isim mutlak olarak kullanıldığı gibi bazen tamlamayla da sınırlanabilir ve Allah'ın dışındaki bir şahsı yüceltmekle de gücünü izhar edebilir. Bu durumda ilah olmayan biri övülür, yüceltilir, tazim edilir, saygı gösterilir vs. Buna misal olarak kavminin Firavun hakkındaki davranışlarını verebiliriz. Benzeri zikirlere karşı böyle bir zikrin üstünlüğü Allah ismi nedeniyle olabilir. Çünkü Allah olmayan bir şey sana görünüp 'Ben Allah'ım' derse, ona 'Sen Allah değil, O'nun sayesinde olan birisin' dediğinde o şey -Allah değilse- hemen yok olur. Bu müşahedeye ulaşan sadece Kurtubalı bir adam görmüştüm. Mekke hareminde müezzindi ve adı Musa b. Muhammed el-Kıbab idi. Mekke'nin efendilerinden ve Faslı Ebu'l-Hasan b. Harazim'in talebelerindendi. Binaenaleyh sabit olmak ancak Allah ismi vasıtasıyla gerçekleşebilir. Öyle ki bu (ben Allah'ım diyerek) görünen kişi Hakkın kelamıyla o sözü söylese ve keşif sahibi de 'Sen Allah ile varsın' dese, o şey (öncesinde bu zikri söylediği için) yok olmaz ve sabit kalabilir.

Bu zikrin neticelerinin bir kısmı bunlardır, Allah'a hamd olsun! '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili 'el-hamdülillah (Allah'a hamd olsun)' Demek Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Kayıtta ve mutlaklıkta el-hamdülillah
Köklere dayalı dallara benzer

Kökler meyve versin diye yardım eder dallara
Temiz nefesler taşıyanların duyuları böyle görür

Biz hakikatlerimizin izhar ettiği ferleriz (dal)
Zat, zatın; ahlak, ahlakın feri

Allah Teâlâ şöyle emreder: '*De ki Allah'a hamd olsun.*'[366] Bilmelisin ki hamd ve övgüler, senanın neticeleridir ve bu nedenle son olarak meydana gelirler. Ayette 'Onların davalarının sonu âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun demektir' buyrulur. Hz. Peygamber el-hamdülillah (Allah'a hamd olsun) hakkında 'Bu ifade teraziyi doldurur' buyurur. Yani teraziye son konulacak bu ifadedir, çünkü hamd işlerin sonucunda meydana gelir. Sevinçli işlerde 'Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun' denilirken sıkıntı anında 'Her durumda Allah'a hamd olsun' denilir.

Hamd Allah'a övgü demektir ve iki kısma ayrılır: Birincisi kendisine ait hususla Allah'ı övmektir. Bu yönüyle hamd, tespih, tekbir, tehlille O'nu övmektir. İkincisi O'ndan meydana gelen nimet nedeniyle kendisini övmektir. Bu yönüyle hamd Allah'ın cömertçe ihsan ettiği nimetlerine ve iyiliklerine şükretmektir. Nimetlerin sonları hamde aittir, çünkü hamdin kaynağı ancak Allah olabilir. Allah kulu övdüğü gibi aynı zamanda kul tarafından övülendir. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Sen kendini övdüğün gibisin' hadisinde belirtilir. Bu hamd kulun kendisiyle Allah'ı övdüğü hamddir ve kendini öven olması itibarıyla hamd yine O'na döner. Öyleyse hamdın sonu ve akıbeti, her iki durumda da O'na döner.

Hamdin başka bir taksimi daha vardır: Hamd Allah'tan mutlak (sınırsız) ve lafızla mukayyet olarak meydana gelir. Halle sınırlanırsa, onda mutlaklığın olması mümkün değildir, çünkü bu durumda hamde yönelten ve onu sınırlayan bir sebebin bulunması gerekir. 'De ki hamd Allah'a aittir' ayetindeki emir gibi lafızla sınırlanmazsa, hamd sınırlanmamış olur. Sınırlanmış hamde gelirsek, onun fiil sıfatıyla sınırlanmış olması gerekir. Misal olarak '*Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamd*

olsun'[367] veya '*Kuluna kitap indiren Allah'a hamd olsun*'[368] veya '*Göklerin yaratıcısı Allah'a hamd olsun*'[369] ayetlerini verebiliriz. Bazen tenzih niteliğiyle sınırlanmış da olabilir. Misal olarak '*Çocuk edinmemiş Allah'a hamd olsun*'[370] ayetini verebiliriz.

Bilmelisin ki hamd övgü yapana bir fazlalık kazandırdığı için, buradan hamdın her bakımdan şükür olduğunu öğrendik. Zikirler arasında artışı sağlayan her şey şükürdür ve böyle zikirler -Allah'a bir övgü oldukları için- her bakımdan hamddir. Allah'ın sahip olduğu bir özelliğe göre O'nu öven adına meydana getirdiği artışa gelirsek, bu artış, Hakkın kendisi hakkındaki bilgiden hamd sahibine fazladan vermesidir. Bu durum '*De ki Rabbim bilgimi arttır*'[371] ayetinde belirtilir. Allah kendinden meydana gelen nimet nedeniyle övülürse, o da Allah'a övgü nedeniyle nimete süreklilik sağlamak üzere bir artış meydana getirir. Her durumda hamd artışı sağlar. Bununla birlikte iki hamd arasında fark vardır. Fakat yaratıklardan meydana gelmesi bakımından hamd Allah'ın kendisine vermiş olduğu bir ikramdır. Bir ihsanı verenin daha fazlasını vereceği her ihsanda Allah'ı ancak kendisiyle onu övmemizi bize öğrettiği şekilde överiz. Allah'a hamd O'nun tarafından öğretilmeye bağlıdır. Bu konuda Allah ehli olanlar değil, fakat şekilci âlimlerden bir grup bizden farklı düşünür. Çünkü Allah'a yaklaşmak amacıyla hamdı telaffuz etmek ancak şeriat yönünden mümkün olabilir. Bu muhalif kişi insaf nuruyla aydınlanmış olsaydı, hiç kuşkusuz, doğruluğun güzel olduğunu ve onun, onu söylemenin özü gereği doğru olduğunu anlardı. Bununla birlikte bazı yerlerde kınanırken, onu söyleyen kişi günah kazanır. Bu nedenle doğruluk her yerde Allah'a yaklaşmayı sağlamak üzere söylenemez. Bu kişi doğruluğun iyilik olduğunu bilebilir. Şu var ki Allah şöyle der: 'Beni zikrediniz.' Zikir ya örfte iyi bulunan özelliklerle yapılır -ki bunlar güzel ahlaktır- veya onu sınırlar ve belirli bir zikir belirler. Fail olması bakımından Allah'a sena ve övgü örfe bağlı bir sena ve övgüdür. İnsan, söz konusu sena âlemde azamet ve saygı bildiren bir övgü olup hakkında bir yasaklama olmadığı sürece onunla Hakkı över. Bazen fail olması bakımından olmaksızın, âlemde saygın bir ifade olmayan övgüyle Hak övülür. Böyle bir övgüyle Hak övüldüğünde yadırganır. Misal olarak 'Her şeyi yaratan Allah'a hamd

olsun' ifadesini verebiliriz. Değerli ve değersiz her şey bu ifadenin kapsamı altındadır. Örfte yüceltilene misal olarak *'Gökleri yaratan Allah'a hamd olsun'*[372] ifadesini verebiliriz. Böyle bir övgüde örfte değersiz veya tabiat gereği kendisinden tiksinilen bir şeyin belirtilmesi uygun değildir. Bununla birlikte her şey bu hamdin kapsamındadır. Fakat onu belirtmek edebin gereğiyle bağdaşmaz. Aksine özünde doğru olsa bile, değersiz olan şeyleri belirtmek edepsizliğe veya akide bozukluğuna nispet edilir. Bu türe bir misal vermeyeceğim, çünkü zaman içerisinde kitabımda böyle bir övgü tarzının okunmasından hayâ ederim. Bu nedenle genel övgü türüne veya âlemde değerli olan şeylerle Allah'ı övmeye misal versem bile o türe bir misal vermeyeceğim. Bununla birlikte âlemdeki her şey O'ndandır ve O'nun nimetidir. Örfte böyle değersizlikler bulunmasaydı, onu söylemezdim bile! Çünkü ben bana göre değersiz olan hiçbir şey görmedim. Çünkü ben her şeye varlıkta kendisini izhar edip ona iyilik verirken ortaya çıkan Hakkın inayet gözüyle bakarım. Bu nedenle bize göre varlıkta değersiz ve hakir bir şey yoktur. Sufiler de böyle müşahede etmiştir. Öyleyse her şey O'nun zahiri ve batınî nimetidir. Zahiri nimetler görülenler iken batınî nimetler bilinip görünmeyenlerdir. Zahiri nimetlere tazim örfçe kabul edilen tazim iken zahirde değerli görülmeyen işler hakkındaki batındaki tazim Allah ehlinin ve doğru düşünenlerin tazimidir. Çünkü zahiri ve batınî diye ayırdığımız böyle bir şey, mutat olan (kevnî ayetler) ve olmayan ayetlere benzer. Mutat ayetler ancak akıl sahipleri için ayettir ve onlar ile mutat olmayan ayetler arasında fark yoktur. Misal olarak feleklerin hareketleri, gece ve gündüzün ardışık olarak gelmesi, senenin mevsimlerinde ortaya çıkan rızıkları, (insana hizmet etmek üzere ortaya çıkan) işleri ve durumları verebiliriz. Sadece selim akıl sahipleri onlarm ayetler olduklarının farkına varabilir. Mutat olmayan ayetler ise herkes için ayettir. Böylece nefisler Allah'ı mutat ayetlerle değil de mutat olmayan ayetlerle övmek üzere harekete geçer.

Binaenaleyh mutlak hamdi düstur edinmek, zakirin zikrini herhangi bir nitelikle sınırlamadığı mutlak hamdi yerine getirmek demektir. Bununla birlikte onun üzerinde haller farklılaşsa bile o haller onun zikri yapmasının amilleri değildir. Onun zikrini (herhangi bir şeyle)

sınırlamadan yapmasını sağlayan bir ilk amil vardır. Öyleyse bu mutlaklıkta sınırlanma demektir. Bu düstur, hamdde bir haz nedeniyle sahibinin belirli bir halle sınırlanması durumu dışında, herhangi bir nitelikle veya herhangi bir isim veya sıfatla sınırlanan bütün hamdlerin neticelerini kazandırır. Düsturun sahibi belirli bir haz elde edince, zikirde kullandığı lafız mutlak-sınırsız olsa bile, söz konusu haz onu sınırlar. Artık bu hamd onun için sadece hazzın kendisine verdiği hale göre bir netice meydana getirir, çünkü bu durumda o bir nitelik sahibidir. Başka bir ifadeyle o kişi niteliğine göre netice elde eder ve birinci hüküm onun adına ortadan kalkar. Ebu Yezid'i sorulmuş: 'Nasıl sabahladın?' Şöyle cevap vermiş: 'Benim ne sabahım ne akşamım var! Sabah ve akşam nitelikle sınırlanan kimse için olabilir. Benim bir sıfatım kalmadı.'

Bu zikir sahibi Haktan kendisine gelen ve onu sınırlayan herhangi bir işle durmaz. O herhangi bir beraberliğe bağlı olmaksızın kendisine gelen varidle ve o varide göre bulunur. Onun kendisine gelen varid ile beraberliği, bulundukları her yerde Hakkın kullarla beraberliği gibidir. Çünkü Hak bilir ki kulları üzerlerinde hüküm sahibi olan ve tasarruf eden isimleriyle beraberdirler. Başka bir ifadeyle Hak kullarıyla değil gerçekte isimleriyle beraberdir. Fakat ayette bildirilen husus, bulundukları her yerde hakkın kullarıyla beraber olduğudur. Aynı şekilde, varidler kul için onun istidadına göre -ki bunu ona zikri vermiştir- belirlenir ve ortaya çıkar. Zikri ise varidler karşısında bulunurken onun fiilinin bir parçasıdır. Bu durum daha önce de belirttiğimiz üzere Hak ile beraber olmadaki durumun aynıdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Her Durumda Allah'a Hamd Olsun (el-hamdülillah ala külli hal)' Olan Kutbun Menzilinin Bilinmesi

Her durumda hamd olsun Allah'a
Varlığın bütün halini içerendir hamd

Onu söyleyen söylememiş olmaz
Nimete karşı Hamdi söylerse

Onu söylemeye kalksa bile
Onu sınırlayarak söylemiş olur

Çünkü sana bir mertebeden nida eder
Bundan önce bir müşahede makamından

Ki O'ndan başka yok demişti
Şah damarı seni aldatmasın

Sen Rabsin, ben senin kulun
Rab kulun varlığıyla sabit

Onun varlığı hakkında sakın deme
Arz günü der ki, daha var mı?

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki Hz. Peygamber sevinçli bir durumda şöyle derdi: 'Nimet veren ihsan eden Allah'a hamd olsun.' Sıkıntı halinde ise şöyle derdi: 'Her durumda hamd Allah'adır.' Hadis, sahih hadis kitaplarında yer almıştır. Sevinçteki şükrü el-Munim ve el-Mufaddıl ismiyle sınırlarken sıkıntıdaki hamdi belirli bir isimle sınırlamayarak, Hz. Peygamber'in Hakkın öğrettiği edebi zikrettiğini anladık. Allah'ın isimlerinden birisi en-Nafi

iken başka bir ismi ed-Darr'dır (zarar veren). Hâlbuki Hz. Peygamber burada ed-Darr ismine değinmediği gibi bu durum onun kendi arzusundan kaynaklanmamış, kendisine gönderilen ilahi vahiy nedeniyle böyle yapmıştı. Çünkü Hz. Peygamber 'Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti' derken doğru sözlüdür hiç kuşkusuz. Buradan böyle bir zikrin bu şekilde tavsif edilmiş adabın bir parçası olduğunu anladık. Allah Teâlâ bize Hz. İbrahim'in dinine uymayı vahyetmiştir. Hz. İbrahim'in Rabbi karşısında sergilediği edebin bir yönü '*Ben hasta olunca, bana şifa verir*'[373] demekti. Burada şifayı Allah'a nispet ederken hastalığı nispet etmemiştir. Çünkü hastalık, içinde mümin hakkında bir iyilik barındırsa bile, insanların âdetinde bir kötülüktür. Allah Teâlâ peygamberine Hz. İbrahim'in dürumunu bildirmiştir. Bu durum, bu edebe göre davransın diye, Allah'ın edep öğretmesi demektir. Bu edebin neticesinde Hz. Peygamber 'Kötülük sana ulaşamaz' demiştir. Hz. Peygamber bir yaratılmış olduğu için maddi ve manevi hazları hissettiği gibi maddi ve manevi acıları da hisseder, bu ikisinin arasındaki farkı bilir. Bilir ki mutluluk haz almaya eşlik ederken hüzün tabii olarak acıya eşlik eder. Bu nedenle sıkıntı anında her durumda Allah'a hamd etmeye yönelmiştir. Âlemde haller, Hakkın kendinde bulunduğu şe'ne ilave durumlar değillerdir. Aksine Hakkın kendinde bulunduğu şe'n, varlıkta ortaya çıkan bütün hallerdir. Bu hallerin gayeye uygun ve tabiata yatkın olmasıyla gayeye aykırı ve tabiatla uyumsuz haller olması durumu değiştirmez. Bununla birlikte (uyumsuzluk durumunda) iş kabul edenden kaynaklanır (mesela hastalık hali). Çünkü Zeyd'in zarar gördüğü bir işin Ömer'e haz verdiğini görmekteyiz. Buradan illetin kabilde olduğunu anladığımız gibi Haktan gelen işin kendisinde bölünme olmayan tek bir şey olduğunu anladık. Binaenaleyh Haktan gelen o tek iş bizde bölünür ve çoğalır.

Bu zikir bütün halleri kuşatır. Bu zikirle Allah'ı zikreden insan o zikrin ilk konuluş sebebini kesin bir şekilde öğrenirse -ki bu bir iddiadır-, Allah'ın onunla ve bu tarzda kendisini zikredeni sınaması kaçınılmazdır. Çünkü iddialar Kadim'de ve yaratılmışta sınanma kapısını açar. Bununla Allah'ı zikreden insanın aklına ilk konuluş anlamı gelmez ve -varlık ve teşri sebebini bilmeksizin- şeriatta emredilmiş bir

zikir olması bakımından Allah'ı zikreden kimseyi ise Allah (dilerse) sınar (dilerse) sınamaz. Zakir zikrini Allah hakkında hayırla ilgili bir zikir olmak itibarıyla sınırlar ve onun konuluş anlamını dikkate almaz veya her durumda Rabbine hamd ettiği gibi bir iddiayı dile getirmeden sadece Allah'ın her durumda övülen olduğunu bildirmesi nedeniyle zikretmiş olduğunu söyleyebilir. Daha önce de söylediğimiz gibi her halin yaratıklar için kendisinden haz almaya veya acı duymaya dönük bir yönü vardır. Dolayısıyla her hal nedeniyle sevinçte ve üzüntü anında Allah'a hamd edilir. Bakınız, Hz. Peygamber sevinç halinde şöyle derdi: 'Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun.' Allah'ın nimet ve ihsanının bir yönü de sıkıntıdaki insanın Allah'a hamd etmesine imkân vermesidir. Bu hamd nedeniyle ona afiyet verir ve kendisiyle o sıkıntı arasına girer. Çünkü hamd etmesi bu ihsana karşılık bir şükürdür. Bu da insana O'nu hamd etme işinde kullanmayı ilham etmesidir. Buna mukabil Allah onu şikâyet etmek ve öfkelenmekte kullanmamıştır. Allah kendisine hamd etmeyi ilham etmekle onun batınına afiyet vermiştir. Sonra da sıkıntısını gidermekle de onun afiyetini artırmıştır.

Bu durum 'Her durumda Allah'a hamd olsun' ifadesine dercedilmiş olan ince bir anlamdır ve bu hamd sevinç anında Allah'a hamd etmekle müsavi olmakla birlikte fazlası vardır. Sevinçteki hamd 'Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun' ifadesidir. Bu da Hz. Peygamber'e verilmiş olan cevamiü'l-kelim'in bir tezahürüdür. Allah'ı bu hamd ile zikredenlerin halleri birbirinden farklıdır. Onunla Allah'a hamd eden herkese zikri niyetine, bilgisine, zikir sebebine göre bir sonuç kazandırır. Allah bu zikri zakirlerin kalplerine peyderpey indirdiği gibi biz de bu konuyu ayrıntılı olarak açıklamış olduk. Sonuç itibarıyla bu hamd sevinç ve sıkıntı anındaki hamddir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili 'İşimi Allah'a havale ediyorum' Olan Kutbun Hali

Varlık konuşan ve konuşulan
Tasdik eden, tasdik edilendir, düşününüz!

Bir şey kendini yalanlar ve yalancı olur
Ve yalanlanır? Çoğalma yok aynı kişi

Bizim durumumuz hakkında dediğimiz şey neye döner
Basiret gözüyle düşününüz!

Ta ki gözlerinizle görün ve havale ediniz:
Varlık işini Allah'a! Hayrete düşmeyin

Allah Teâlâ peygamberine davetini reddeden kavmine şöyle demesini emretmiştir: *'Size söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum (üfevvizu).'*[374] Bu kelime 'fada' (veya 'faza', dat ile) kelimesinden türetilmiştir ve taşmak demektir. Bir şey dolmadan taşmaz. Bu itibarla feyiz (taşma) bir yerin taşıyacağı miktara ilaveye işaret eder. Söz konusu mahal taşıyabileceği bir şeyi taşıyabilir ve bu onun miktarıdır. Taşıyabileceğinden fazla gelen, taşıma gücünün bulunmadığı kısımdır ve o kısmı taşımayı Allah üstlenir. Her işte yaratılmışın bir nasibi olduğu gibi Allah'ın da bir nasibi vardır. Allah'ın nasibini işleri O'na havale etmek izhar eder. Bu itibarla bir iş tek bir şey olarak yaratılmışa iner ve yaratılmış vüsati ölçüsünce onu kabul eder. Fazla gelen kısımda yaratılmışlar ikiye ayrılır. Bir kısım fazlayı Allah'a izafe ederek *'İşimi Allah'a havale ediyorum'*[375] der. Bunlar (benim işim diyerek) işi yine de kendilerine nispet ederler, çünkü iş kendisine geldiğinde onun fazla geleceğini zannetmemiş, bütününü kabul edebileceğini

zannetmiş, ardından vüsati yetmeyince onu Rabbine havale etmiştir. Bir kısmı ise bu durumu bilmez ve kendisine gelenden elde ettiğini elde ettikten sonra fazla gelen kısım onun bilgisi olmaksızın Allah'a döner. Öyleyse her durumda fazlalık O'na döner. Fazlalık onu bilip (kendi yetersizliğini) bilerek işini Allah'a havale edende kalır ve bilgi nedeniyle O'na havale ettiği iş hakkında Allah katında bir tasarruf sahibi olur. Bir kısmı bunu bilmez. Bu nedenle Allah katında bir menzil sahibi olmadığı gibi onlara teveccüh edecek bir hak da bulunmaz. Allah Teâlâ şöyle der: *'De ki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Sadece akıl sahipleri öğüt alır.'*[376]

Bilmelisin ki Allah'ın emrini kabul eden kul, onu ilahi-özel bir isimle kabul eder. Söz konusu özel isim kendi hakikatini aşmaz ve kul emri o isim yönünden Allah vasıtasıyla kabul eder. Dolayısıyla kul (ilahi isim yönünden kabul ettiği) işi ve emri taşımaktan aciz veya yetersiz değildir, çünkü kul, her bir ilahi ismin eserinin zuhur ettiği bir yer ve mahaldir. Demek ki taşma -kuldan değil- ilahi isimden kaynaklanır. Kul 'İşimi Allah'a havale ediyorum' diyerek belirli bir ismi zikretmeksizin kuşatıcı isme (Allah) işini havale etmiş, bu kuşatıcı isimden de başka bir yaratılmışta (eseri zuhur eden) ve o işe uygun bir ilahi isim onu üstlenir. Bu itibarla Zeyd'in taşıyamayacağı ve karşısında aciz kaldığı bir işi mesela Ömer taşıyabilir. Bunun nedeni Zeyd'in o işi kendisinden kabul ettiği ilahi ismin hakikatinin ancak onun taşıyabileceği şeyi vermiş olmasıdır. Ömer'in aynı işi taşıyabilmesinin nedeni ise Zeyd'e göre daha geniş ve vüsat sahibi olmasıdır. Daha doğru bir ifadeyle Ömer bu durumda Zeyd'den daha vüsatli değil, ihata bakımından Zeyd'de bulunan ilahi isimden daha geniş başka bir ilahi ismin hükmünü yerine getirmiş olmasıdır. Bu yönüyle ilahi isimler genel ve ihatalı olmak bakımından derece derecedir. El-Alim ismi de ihata eder, el-Alîm ismi de ihata eder. Fakat el-Alîm ismi el-Alim ismine göre daha kapsamlıdır. el-Habîr ismi başka isimlere göre daha kapsamlıdır. Aynı şey el-Alim karşısında el-Mürid veya el-Mürid ismi karşısında el-Kadir ve el-Alim ismi karşısında el-Kadir için geçerlidir. el-Kadir'in kapsamı her iki isme göre daha azdır. Kul her zaman ilahi bir ismin hükmü altında bulunur. Bu durumda o ismin hakikatinin vereceği şeyi

kabul eder ve fazla geleni (kuşatıcı isim) Allah'a havale eder. Allah'ın ayetini O'ndan anlayanlar için, 'işleri Allah'a havale etmek' bu anlama gelir. Çünkü Hakkın bize kendisiyle hitap ettiği dil işi böyle anlamayı gerektirir. Biz sözünü anlamak (kendisinden anlamak) için O'nun karşısında dururuz. Çünkü yaratılmışın Yaratan hakkında hüküm vermesi mümkün değildir. Mümkünlerin yokluk hallerindeki durumu müşahede eden ise farklı bir bilgiye sahiptir. Böyle bir insan yokluk hallerinde mümkünlerin onları bilene kendileri hakkında bilgi verdiklerini görür. Burada (mümkünün Hakkın bilgisinde müessir olması anlamında) bir hüküm kokusu duyulabilir. Fakat mümkün olmaları bakımından muhtaçlık özelliği onlara galiptir (ve hüküm vermek kendilerine nispet edilemez). (Mümkün olmanın bir tezahürü olarak), akıl delilinden hareketle imkânı reddedenlerin bile hallerin pek çoğunda delilin onlara verdiği imkânın gerçekte olumsuzlanması bilgisinden habersiz ve gafil kaldıklarına şahit olursun. Bu gafletle birlikte bazı durumlarda imkânı benimsemişler, ona başvurmuş, dikkat çekmiş ve ondan söz etmişlerdir. Binaenaleyh kulda otorite sahibi olup delilinin iktiza ettiği neticeyi göz ardı etmesine yol açan bir halin bulunması gerekir. Bu hal, tabiat ve mizaçtan ibarettir. Bakınız! Büyük ölüm veya küçük ölümle kul berzaha göçtüğünde, küçük ölümde (uyku) uyanıkken hayal ettiklerini nasıl görür! Onlar -uyanıkken inkâr edilemeyecek şekilde gördüğü duyulurlar gibi- berzah âleminde mevcut bir şekilde karşısına çıkarlar. Demek ki insan aklının herhangi bir şekilde varlığını imkânsız saydığı bir şeyi, berzah âleminde mevcut olarak görür. Hiç kuşkusuz o gerçek bir şeydir ve duyu berzahta onu algılamıştır. Duyu için mekân değişmiş, bu nedenle hükümler de değişmiştir. Aklın imkânsız saydığı durum kendinde ve gerçekte de imkânsız olsaydı, o şey berzah mertebesinde varlıkla nitelenmezdi; hâlbuki berzahta duyu tarafından idrak edilmiş, hatta Allah ehli hakkal-yakîn bir şekilde onu idrak etmiştir. Öyle ki onlar, uyanıklıklarında da aynı durumu -fakat berzah âleminde- idrak ederler. Onların uyanıklıktaki halleri, uyuyanın haliyle veya ölüm esnasmda ölünün haliyle birdir.

Dikkatle düşünürsen, aklî düşüncenin eksikliğini öğrenmeni sağlayacak yola seni sevk ettik. Akli düşünce varlıkların mertebelerini ihata

edemeyeceği gibi varlığın keyfiyetini de bilemez. Çünkü aklın (imkânsız saydığı bir şey) gerçekte de aklın hakkında hüküm verdiği gibi olsaydı, söz konusu şeyin herhangi bir mertebede var olması mümkün olmazdı; hâlbuki (söz gelişi berzah âleminde) ortaya çıkmıştır. Akıllı insan, her işte aklın deliline bağlanmaz. Aklın delili doğru olsaydı, bütün suretler (hakkındaki hükmü) doğru olurdu. Akıllı insan berzahta görüp nefsinde meydana gelen (öğrendiği) şeyin Allah olduğunu bilir. Binaenaleyh görülen ve bilinen Allah'tır ve tecellileri değişse bile görülenin O olması değişmez. Aynı şekilde dünyada O'nu bilenlerde de durum böyledir. Dünyada, berzahta veya büyük kıyamette herhangi bir şey onlara belirsiz gelmez; ulvi veya süfli bütün suretlerde O'nu müşahede ederler. Onlar bugün nasıl iseler, yarın da öyle olacaklardır. Ebu Yezid el-Bestami tefvîz (işleri Allah'a havale etme) makamının dışına çıkmıştı. Buradan onun el-Vasi' isminin hükmü altında olduğunu anladık. Bu nedenle hiçbir şey kendisine fazla gelmemişti, çünkü 'Beni mümin kulumun kalbi sığdırdı' hadis-i kutsisine tam olarak mazhar olmuştu. Ebu Yezid'in kalbi Hakkı ve O'ndan gelen işleri sığdırabildiği için (herhangi bir işte 'tefviz', yani işi Allah'a havale etmesi gerekmemişti. Onun kalbi bir umman, diğer kalpler nehirler gibiydi. Bu makamdayken Ebu Yezid el-Bestami şöyle demiş: 'Arş' yani Allah'ın dışındaki her şey 've onun içerdikleri yüz bir kere' -ki burada çokluğu hatta sonsuzluğu kastetmektedir- 'arifin kalbinin bir köşesinde bulunsaydı, arif onları fark etmezdi bile.' Yani Hakkı sığdıran kalp, o kadar geniştir ki bunu fark edemezdi. Bu nedenle arifin kalbinin Allah'ın rahmetinden bile geniş olduğunu söyledik. Çünkü Allah'ın rahmeti Allah'a ulaşamayacağı gibi O'nu sığdıramazken kulun kalbi O'nu sığdırır.

Burada ima edeceğimiz ama tam olarak açıklamayacağımız bir sır ve incelik vardır: Allah Teâlâ kendini öfkelendiğine karşı gazaba gelmek ve şiddetle cezalandırmak özelliğiyle nitelendirmiştir. Cezalandırma, rahatlatma ve gazabı giderme özelliği nedeniyle rahmet içerir. Bu ima açıklamak istenilen hususta yeterlidir, çünkü Hz. Peygamber (kıyametteki ilahi gazap hakkında) şöyle der: 'Allah Teâlâ daha sonra bir daha öyle öfkelenmeyecektir.' O halde intikam bir rahmet ve şifa

demektir. İntikam rahmet olmasaydı, var olmazdı, hâlbuki var olmuştur. Fakat intikamın kimin için rahmet olduğunu da öğrenmen gerekir. Buradan Ebu Yezid el-Bestami'nin diğer arifler karşısındaki mertebesi ortaya çıkar, çünkü o ve benzerleri, ancak hallerinden ve zevklerinden hareketle konuşurlar. Allah'ın bir ismi de daha önce ifade edildiği üzere el-Vasi'dir. O'nun genişliği, gazabını kabul eder. Genişlik gazap karşısında yetersiz kalsaydı, var olmada istinat edeceği ilahi bir hakikati olmayacağı için gazap var olamazdı; hâlbuki var olmuştur. Gazap Allah'a ancak O'nun şanına yakışır şekilde nispet edilebilir. Başka bir hususa dikkat çekersek, kalp Hakkı sığdırmıştır. Allah'ın bir özeliliği de gazaptır: Demek ki kalp gazabı da sığdırmış olmalıdır. Binaenaleyh (baktığı her yerde) sadece Allah'ı gören bir arifin öfkelenmesi, razı olması ve eziyet vermekle (veya çekmekle) nitelenmesi yadırganacak bir durum değildir. Böyle olmasaydı, eziyet görmeyen kişi eziyet vermezdi. Gerçi ilahi mertebe hakkında eziyet görmek gibi bir söz söylenemez. Bununla birlikte Allah kendini es-Sabûr diye isimlendirmiş, sabrın mahiyetini ve neye karşı olduğunu açıklamıştır. Bize göre Allah hakkında sabır, hilim (gücü varken bağışlamak) demek değildir. Çünkü naslarda Allah hakkında el-Halim ismi zikredildiği gibi es-Sabur ismi de zikredilmiştir. Naslardaki her ismin ötekinden farklı manası vardır. (İsimlerdeki değişiklik gibi) Hakkın tecellisinin suretleri değiştiği kadar arifler üzerinde de haller değişirler. Böyle olmasaydı âlemde hükümler farklılaşmazdı. Onlar kendilerini yaratan ve var eden Allah'tan ortaya çıkmışlardır. Demek ki bir (âlemde ortaya çıkan şeylerin karşılığı olan sabretmek gibi) bir sıfatın O'nunla var olması gerekir ki, o sıfatın Allah'tan meydana gelmesi mümkün olsun; yaratan ile yaratılan arasında böyle bir ilişki zorunludur.

Tefvîzi belirttiğim şekilde bilmezsen, bazı açmazlara düşer, tefvîzin mahiyetini doğru öğrenmen mümkün olmaz.

Burada açıkladığımız tefvîz, yaratılmışın tefvîzidir. Bunun yanı sıra bir de ilahi tefvîz vardır. O, Allah'ın kendi hakkındaki emrini kuluna havale etmesidir. Allah kullarını yükümlü tutmuş, onlara emir vermiş ve yasaklar koymuştur. Bu durum Allah'ın emrini kullarına tefvizi

demektir, çünkü teklif Hak adına zorunlu bir şeyden taşmıştır. Allah'ın yükümlü olması söz konusu değildir. Bu emir Allah'tan taştığında, ancak yaratılmışa havale edilebilir. Allah bu emri kendilerine gönderdiğinde, onu yerine getirmelerini kullarından ister. Nitekim kul işini Allah'a havale ettiğinde, Hak da kulun işini yerine getirir. Bu emir üzerine kulların bir kısmı O'nun ahlakıyla ahlaklanır ve O'nun emrini ve yasaklarını kabul eder. Böyle bir insan korunmuş ve sakınılmış kimsedir. Bir kısmı bazı vakit ve hallerde emri kabul ederken bazı vakit ve hallerde onu reddeder. Bunun yanı sıra Allah kendi hakkındaki düşüncelerde işi kullarına havale etmiştir. Bu nedenle O'nun hakkındaki görüşler farklılaşmıştır. Ardından Allah peygamberlerinin dilleriyle kendinde gerçeği kullarına açıklamıştır ki, peygamberin söylediklerinin ters düşüp onun Allah hakkında söylediklerine aykırı sözler ileri sürenlere karşı delil ortaya çıksın! Allah hakkındaki görüşler birbiriyle çelişince, Allah her görüş sahibine görüşünün suretinde tecelli etmiştir. Bunun nedeni, Allah'ın kendi hakkındaki düşünceyi kullarına havale edip onlara akıl ve kendisiyle düşündükleri fikir gücü vermiş olmasıdır. Allah fikir gücünü bütünüyle kullanarak bir kanaate ulaşanlara -ister doğru ister yanlış olsun- sevaptan pay ayırmıştır. Çünkü böyle bir insan ancak Allah hakkında şeriatın diliyle gelen sözleri (yorumlarken) hata yapmış, o sözleri tevile kalkarak düşüncesinin sevk ettiği bir yöne yönelmiştir. Ardından şeriat bu konuda kendisini destekleyen bir bilgi getirmiş, o da görüşünü bizatihi terk etmemiş, meşru bir emir veya akli bir delile dayanmıştır. O kişinin Hata etmesi veya doğruya ulaşması nazari gücünü kullanmış olmasıyla ilgili başka bir durumdur, çünkü onun içtihat ederek aradığı şey, doğruya ve doğru düşünmeye ulaştıracak bir delili bulmaktır ve bu delili ancak güçlü bir zanla bulabilir.

O'nun teklifi tefviz
Biz ve O bu konuda bir

O'nu tespihimiz O'nun tespihi
O ise yaratıkların diliyle tespih eder

Herkesin bir nasibi var zikirden
Herkesin nasibi niyeti kadar

Allah'ın '*Sizi halife yaptığı şeylerden infak ediniz*'[377] ayetinde geçen tefviz, bizim tefvîzimiz demektir. Allah bizi kendisinde halife yaptığı işlerde O'nu vekil edinmemizi istemiştir. '*Biz de gözleri parıldasın diye onu annesine gönderdik.*'[378] Âlem ilahi isimlerin -ki O'na ait isimlerdir- hükmü altında olduğu için, O'nun tefvîzini ancak kendisi karşılayabilir, biz değil! Çünkü biz o tefvize ancak O'nun isimleriyle karşılık verebiliriz. Allah kullarına emrini 'tefviz' ederken el-Batın iken (kulun tefvîzini) kabul etmesi itibarıyla ez-Zahir'dir. Bu hususta iş bizimle O'nun arasında gerçekleşir. Nitekim emir de gök ile -ki yüceler demektir- yer -ki zelil olan demektir- arasında iner.

İş böyledir, gizlemeyin
Çünkü varlığı onu izah eder

Hakkın şahidi dile gelmiş
O varlığında onun aynı

Bu, Hakkın tefvîzini ancak O'nun ismi üstlenir derken kast ettiğimiz budur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*İş bütünüyle O'na döner.*'[379] Öyleyse Allah var olanların aynıdır, çünkü O varlık demektir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[380]

Bu konuda konuşmak sözü uzatır ve iç içe konulara değinmeyi gerektirir. Bir kısmı bir kısmında bulunurken bir kısmı açık bir kısmı gizlidir. '*Allah kendinden başka ilah olmayandır, en güzel isimler O'na aittir.*'[381] Allah zalimlerin söylediklerinden münezzeh ve mütealdir!

DÖRT YÜZ YETMİŞİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Seni seven seni yarattığı gibi
Sen de yaratılış sebebini yerine getir

Sen vermezsen, yaratılışın verir
Orada şükredilen kimse olmaz

Dostum! Önce Hakkın hakkı yerine getirilir
Vahiy böyle demiştir zira

O'nun arzusunu yerine getirirsen
O da seni arzuna ulaştırır

Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Rabbin kendinden başkasına ibadet etmemenize hükmetti.*'[382] Allah'ın hükmü geri çevrilemez. Buradan bu zikrin neticesinin bu ayetin hükmünü tereddütsüz bir şekilde müşahede etmek olduğunu anladık. Çünkü Hak varlık demekken eşya varlığın suretleridir. Böylelikle (eşya ile Hak) maddenin suretle irtibatlı olması gibi irtibatlı olmuştur. Kuran'ın kendisiyle indiği Arapçada ibadet, zillet demektir. İki varlığa bağlı bir şeyin ötekiyle irtibat olmaksızın onlardan birisinden meydana gelmesi mümkün değildir. Buradan şunu anladık: Birbiriyle irtibatlı iki şey, üçüncü bir şeyi izhara dönük sevgileri nedeniyle irtibatlıdır ve o da ikinci bir emrin talibidir. Bu durumda her birisinden talep mümkün olabilir. Mevcut olan bir şey talep edilmeyeceği gibi talep de ancak bir tür zelil olmayla gerçekleşir. Ayette '*Bana dua edin ki size karşılık vereyim*'[383] denilir. Allah kullarının dua etmesini talep etmiş, kullar ise O'ndan taleplerine karşılık vermesini istemiştir. Demek ki her ikisi de talep eden ve edilendir! Delil (zaman içinde var olan) hâdislerin Allah'ta bulunamayacağını gösterir. Öyleyse

hiçbir talep kendi başına bağımsız değildir, çünkü hâdisten meydana gelen talep de onun gibi hâdistir. Hâlbuki böyle bir talebin Allah'ta bulunması imkânsızdır. O halde zaman içinde meydana gelen talebin kendisinde bulunmasını talep eden biri olmalıdır. Talep *'Onu irade ettiğimizde...'*[384] ayetinde belirtilir, çünkü talep bir iradedir; seni kendisi için veya senin için talep etmesi durumu değiştirmez. Her durumda, var olan bir şeyin talebi söz konusu değildir ve bir şey talep edilirse, talep edildiği yönden bulunmaması gerekir. Bu itibarla varlık, iki asıldan meydana gelir: Birincisi iktidar -ki Hakkın cihetine bakan kısımdır-, ikincisi ise mümkünün tarafına bakan kabuldür. İki asıldan birisinin yalnız başına varlık (kazanmada) veya yaratmada müstakil olması mümkün değildir. Varlığı kabul eden (mümkün), onu kendinden -ki kabul demektir- ve ona kudreti işleyen Haktan kabul etmiştir. Bununla birlikte mümkün kendisinin kendisini var ettiği söyleyemez, aksine Allah'ın onu var ettiğini söyler. Gerçek söylediğimiz gibidir. Mümkün insaflı olup yaratıcılık vasfını izafe ederken rabbini kendine tercih etmiş, Allah da bir karşılık olarak onu ilahi surette izhar etmiştir. Bu nedenle âlemden daha mükemmeli yoktur, çünkü Hak'tan mükemmel bir şey yoktur. Varlık ise ancak hâdisin zuhuruyla kemale ermiştir.

Varlıkta iki taraf birbirine bağlıdır ve bağımsızlık yoktur dedik. Allah bu hususa 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm, yarısı bana yarısı kuluma aittir' ifadesiyle dikkat çekmiştir. Kulun halife kılınması ve halife olarak görevlendirildiği işte Hakkı vekil edinmesinde de aynı taksim vardır. Böylece varlık müstakil olmuş, hâdis varlıkla kemale ermiştir. Allah Teâlâ kendisinin yanında başkasının zikredilmesine karşı kıskanç (gayûr) olduğu için, yaratılmışların suretlerinde tecelli etmiş, onlar da Hakkı O'nun bildirmesiyle âlemin suretlerinde Hakkı tanımışlardır. Bu itibarla Allah yaratılmışların suretlerinde tecelli ederek âlemlerden müstağni olduğunu göstermiştir. Allah mümküne şöyle der: Sizin zuhur etmeniz ve etmemeniz birdir. Bu söz üzerine mümkün bilfiil zelil olur ve Allah'ın kendisi için yaratmış olduğu sebep kendiliğinden ortaya çıkar. Böylece mümkünün kabulü ile Hakkın kudretinden meydana gelen dıştaki suretleri görmekle yaratılışı kabul istidadından kaynaklanan izzeti silinir. Hak söz konusu suretlerle zu-

hur etmiştir ve mümkünlerin kabul etmesine muhtaç değildir. Gerçekleşen gerçekleşmiştir ve *'Allah âlemlere müstağni değildir'*[385] ayetinin hükmü ortaya çıkmıştır.

Bu konuyu yazarken Allah'ın dilediği ilimleri kendisinde gördüğüm ilahi bir tecelli gerçekleşti. (Benim ördüğüme benzer şekilde) Hz. Peygamber de hendekte karşılarına çıkan bir taşa balyozla vurmuş, bir şimşek çıkmış, bu şimşek ile birlikte Allah'ın ümmetine müyesser kılacağı fetihleri, Basra saraylarını da daneler gibi görmüştü. Hz. Peygamber'in üç kez vurduğu taştan şimşekler çıkmış, bu şimşeklerden her biri kendisine belirli bir yönü göstermişti. Bu bölümü yazarken -Allah'a hamd olsun- nebevi bir miras olarak, bu tecelliyle birlikte ve tecellide şunu gördüm: Hak mümkünlerin suretleriyle zuhur edip müstağnilik özelliğiyle nitelenmiş olsa bile, bu durum hâdisin O'nun sebebiyle var oluşunda Hakkı bağımsız kılmaz. Var olabilmek için hâdisin de Hakkın tecellisini kabul etmesi gerekir! Bu tecellinin (barika: şimşek) bana verdiği bu bilgilerden daha önce söz etmiştik. Allah Teâlâ insanları kendine ibadet etmek amacıyla yarattığında, onlara kendi sıfatını giydirmiş -ki sıfat onlardan talepte bulunmasını sağlayan şeydir- ve onlar da bu sıfata göre Allah'a ibadet etmişlerdir. Çünkü insanların Allah'a bağımsız bir şekilde kendi nefislerine göre ibadet etmeleri mümkün değildir. Bu nedenle Allah onlara şöyle demelerini farz kılmıştır: *'Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz.'*[386] Bunun nedeni ibadette bağımsız ve müstakil olmamaktır. Bu nitelik onlarda Allah'a ibadet etmek üzere yardım dileme duygusunu meydana getirmiştir. Nitekim yaratılırken (ol emrini) kabul etmeleri de ilahi iktidara yardımdı. Bu irtibat olmasaydı ibadet veya yaratma gerçekleşemezdi. O halde yaratma bir ibadettir ve o Allah'a aittir. Bunun yanı sıra ibadet yaratma demektir ve yaratılmıştan talep edilen şeydir. Onlar kullar iken Allah mabuttur (ibadet edilen). Allah aynı zamanda Yaratan, onlar yaratılanlardır. Ayette geçen sebeplilik Lam'ı (*li*-ya'budûn, ibadet etmeleri *için*) her iki taraf için zorunluluk bildirir. Onun şeriattaki ismi hikmet ve sebeptir. Çünkü Allah Hakîm, yani hikmet sahibidir. Bu nedenle her şeyde O'na ait açık bir hikmet vardır. Bu hikmeti keşif ve vecd ehli her şeyde bilirken kuralcı alimler özellikle şeriat yönünden

öğrenilmiş yükümlülüklerde onu bilirler. Bu yönüyle yükümlülüklerin hikmeti ancak şeriat tarafından öğretilir. Misal olarak *'Sizin için kısasta hayat vardır'*[387] ayetini verebiliriz. Teklifte Hak cihetinden bulunan illeti söylemeye gelirsek, bu illet belirsizdir. Fakat Allah indirdiği vahiyde zikrettiği gerekçelerden (talîl) istinbat ederek (illeti tespit) yolunu onlara gösterir. Bu yönüyle illetin bir kısmı açık, bir kısmı gizlidir. Aynı zamanda Allah'ın eşyada batın ve gizli bir hikmeti vardır ki onu Allah'tan ve O'nun bildirdiklerinden başkası bilemez. Bu nedenle ayette 'cinler ve insanlar' demiştir. Bu itibarla cin gizli olan ve sadece O'ndan öğrenilen kısma işaret ederken insanlar (ins) ise görünen demektir. Binaenaleyh her nerede zuhur ederse orada kendiliğinden bilinir. 'İbadet etsinler diye...' 'İbadet etsinler' ifadesi, yaratılışın sebebidir. Öyleyse ayette geçen Lam harfi, dine göre hikmet ve akla göre sebeptir. İbadet yaratılmış için zatî bir durumdur ve bu hususta teklife muhtaç değildir. Maddenin surete muhtaç olması gibi Yaratan yaratılmışın ibadet ettiği her suretin aynı olmalıdır. Böyle olmasaydı, yaratılmışın ibadeti zatî bir durum olamazdı. Çünkü (ayetin yorumunda) örfe göre Allah'ı denilenle sınırlamış olsaydık, yaratılmış O'ndan başkasına ibadet edebilirdi. Çünkü âlemdeki şeylerin çoğunun sebeplere muhtaç olduğunu görürüz. Böyleyken nasıl olur da *'Rabbin başkasına ibadet edilmemesine hükmetti'*[388] ve *'Ey insanlar! Allah'ın nimetini zikrediniz'*[389] denilebilirdi. Hâlbuki Allah herhangi bir yaratılmışın kendisinden başkasına muhtaç olduğunu zikretmediği gibi O'ndan başkasına ibadet edileceği şeklinde bir hüküm de beyan etmemiştir. Binaenaleyh Allah'ın her şeyin, başka bir ifadeyle, kendisine muhtaç olunan ve ibadet edilen her şeyin aynı olmalıdır. Aynı zamanda O bütün ibadet edenlerin de aynıdır. Bu durum 'Ben onun duyması (ve diğer güçleri) olurum' hadis-i kutsisinde belirtilir. Allah kulunu yükümlü tutup kendini bildirdiğinde böyle demiştir. Kul Allah'ın kelamını ancak O'nun kulağıyla duyabilir. Aynı şey insanın kendileriyle Allah'a ibadet ettiği bütün güçleri için geçerlidir. Dolayısıyla ibadet edende ve edilende ancak Allah'ın hüviyeti ortaya çıkabilir. O'nun hikmeti, sebebi ve illeti kendinden başka bir şey olmadığı gibi malulü (nedenlisi) ve sonucu da kendisidir. Çünkü ancak O'na ibadet edilmiştir. Hz. Peygamber Rab-

bini övdüğü bir hutbesinde şöyle der: 'Biz O'nunlayız ve O'na aidiz.' Hitap etmiş ve duymuştur. Bu durum -emrin kendisi olduğu için- kaçınılmazdır. Bununla birlikte insanlar arasındaki derecelenme, bir kısmının müşahede ettiğinden bir kısmının mahrum kalması şeklinde ortaya çıkar. Bilgili insan başkasından o kişinin kendisi hakkında bilmediği üzerinde bulunduğu durumu bilir ve bu bilgiyle derecelenme ortaya çıkar. Bu açıklığa rağmen, ilahi isimlerdeki derecelenmenin deliliyle, yaratılmış Hakkın onun hüviyeti olmasının dışına çıkmaz. İlahi isimler sıfatlardır ve onlar Allah'tan başka bir şey değillerdir. Yaratılmış O'nunla bilindiği gibi Hak da sıfatlarla bilinebilir.

Allah Teâlâ'nın âlemden müstağni olmasına gelirsek, bu, Allah'ın âlemin aynı olmadığını zannedip delil ile medlulü ayıran için geçerlidir. Böyle bir insan nazarî güce hakkını vermemiştir. Bir şeye delil o şeyin kendisi olduğunda, delil kendisine zıt değildir. Hakkında söylenen ibareler değişse bile, O tektir. Binaenaleyh O, bilen, bilinen ve bilgidir. O, delil, delili kullanan ve medlûldür. Bilgiyle bilgiyi bilir ve bu durumda bilgi bilginin malumu haline gelir. Öyleyse bilgi, bilgi ve bilinendir. Bilgi, bilen için zati bir durumdur. Bu durum kelamcının söylemiş olduğu cümlenin sadece 'O'ndan başka değildir' ifadesinin aynıdır. Kelamcının bunun ardından söylemiş olduğu 'O'nun kendisi değildir (ne de O'dur)' ifadesi ise birinci ifadenin hüviyete zait ve makul bir anlam olduğu dikkate alınarak söylenmiştir. Bu durumda kendisiyle nitelemiş olduğu bir bilgi olmaksızın Hak kendisi olarak kalır. Bu nedenle kelamcı şöyle demiştir: 'O'ndan başkası değildir.' Bu iki çelişik ifade nedeniyle kelamcı hayrete düşmüş, kendi anlayışını ifade etmek üzere şöyle demiştir: 'Hakkın sıfatı ne O'dur ne O'ndan başkadır!' Biz böyle bir söz söylediğimizde, onu kelamcıların söylediği anlamda söylemeyiz. Çünkü kelamcının fazlalığı (zaid) aklına getirmesi kaçınılmaz iken biz fazlalığın bulunduğuna kani değiliz. Binaenaleyh kelamcı bu ifadesiyle 'Allah fakirdir' diyenlerden sadece daha güzel bir ifade kullanmış olmakla farklılaşmıştır. Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırız.

Bu da bu düsturun neticelerindendir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili 'De ki Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın, Allah Gafur ve Rahim'dir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Rabbini peygambere uyarak sevdiğinde
O da seni o kadar sever sonra daha çok

Senin sevgin üzerinde koruyucu bir perdedir O'nun sevgisi
Sana efendilik kazandırır o sevgi

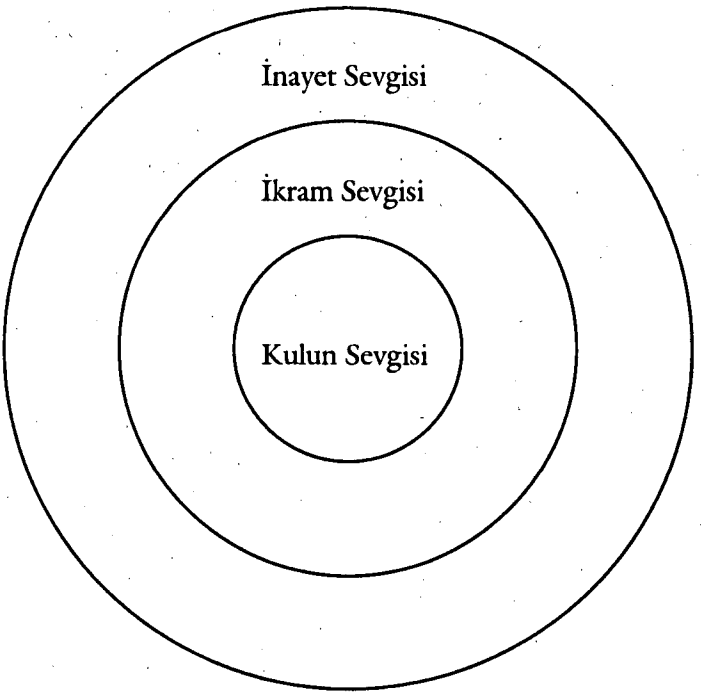
Bu kez başka bir şekilde O'nu seversen
İfade edersin de edenlerden olmazsın

Hz. Peygamber Allah'tan aktarırken şöyle demiştir: 'Allah şöyle buyurur: Bana yaklaşanlar farz kıldığım ibadetleri yerine getirmekten daha sevimli bir işle bana yaklaşmamışlardır. Kul nafile ibadetlerle bana yaklaşmayı sürdürür. Ta ki onu severim. Onu sevdiğimde duyması, görmesi ve desteklenmiş eli olurum.' Bundan daha açık ve tam ifadeler de gelmiştir. Herhangi bir insan bu düstura bağlanıp hakkal-yakîn bir derecede onu hâline dönüştürdüğünde, nefsini ve rabbini bilmede ona fetihler ihsan edilir. Böyle bir insan, farz ibadetlerin haki-ki-zorunlu ibadetler olduklarını öğrenir. Buna mukabil nafile ibadetler ihtiyarî (isteğe bağlı) ibadettir ve onlarda bir tür rububiyet kokusu bulunur, çünkü bu ibadetler tevazua işaret eder. Tevazu yükseklikte

ayağı bulunan birinden ortaya çıkabilir. Kulun ise efendilikte bir nasibi yoktur. Bu nedenle bir rivayette 'Kul kulu/kölesi olmayan kimsedir' denilir. Bu nedenle nafile farz derecesinden aşağıda kalmıştır. Çünkü kulun gerçeği/emri bilmedeki eksikliği, nafile hakkındaki inancı ölçüsüncedir. Hatta nafilelere ayağını koyduğu ilk anda gerçeği olduğu hal üzere bilmekten eksik kalmakla nitelenir. Bu bilgi, sahibinde hiçbir şeyin kendisine benzemediği bir mutluluk meydana getiren değerli bilgidir. Çünkü kul zatı gereği kuldur, fakat onun kulluğu efendiye dayanmadan bilinemez. Rab da zatı gereği rabdir ve O'nun rabliği (rububiyet) kendisine istinat eden merbub bilinmediği sürece bilinemez. Binaenaleyh her birisi ötekinin dayanağıdır. O halde bilinen bilene bilgi vermiş, onu bilen haline getirmişken bilgi de bilineni bilinen (malum) haline getirmiştir. Söylediğimiz bu irtibat ortadan kalkarsa, ne âlim ne malum ne rab ne merbub kalır! Bununla birlikte iş bilen ve bilinen, rab ve merbub olmak üzere ayrışır. Varlığın kendindeki durumu budur. Biz de varlığın/vecdin ve müşahedenin verisine göre konuşup aklın mümkün saydığı vehimleri bir kenara bırakalım! Çünkü bu konuda konuşmanın özel bir yeri vardır ki, orada otorite vehme aittir.

Allah kendisini seven ve onların da O'nu sevdiği kulları olduğunu bildirmiş, kullarını sevmesini O'ndan kendilerine yönelik iki sevginin arasında vasıta kılmıştır. Böylece Allah onları sevmiş, bu muhabbet vasıtasıyla onları kendilerine getirdiği farzlarda ve nafilelerde peygamberine uymaya muvaffak kılmıştır. Bunun yanı sıra Peygamber farzlarla aynı tarzda olup nafile diye isimlendirilen ibadetleri kendilerine zorunlu kılmaya onları teşvik etmiştir. Sonra kendilerine öğrettiği ibadetlerde peygambere uyduklarında, Allah'ın onları seveceğini bildirmiştir. Bu ikinci ilahi sevgi, ilkinin aynı değildir. Birincisi inayet sevgisiyken ikincisi birinci sevgi nedeniyle gelen değerli bir konuğa yönelik karşılık ve ikram sevgisidir. Böylece kulun rabbi hakkındaki sevgisi iki ilahi sevgi arasmda korunmuştur. Kul bu nitelikten uzaklaşmak istediğinde veya buna niyetlendiğinde, kendini iki ilahi sevgi arasında sınırlanmış görür ve hiçbir gedik bulamaz. Binaenaleyh kul, kendinde gedik bulunmayan inayet sevgisiyle istidracın bulunmadığı

keramet/ikram sevgisi arasında varlığı korunmuş bir halde kalır. İki sevgi arasında sınırlı kalmak, bir zorunluluğa yol açar. İşte farz ibadetin sağladığı sevgi bu demektir. Böyle bir kul kulluğunda zorunlu olduğu gibi Allah'ın kendisine farz kıldığı ibadetleri yerine getirmede zorunludur. Böylece Hak onun dikkatini O'nun kabzasında mahsur kaldığına çeker. Kulun O'nun avucundan (kabza) çıkması veya orada bir boşluğun olması mümkün değildir. İnsanın bu durumdaki halini aşağıdaki şekilde resmettik:

Kul Hakkın kendisini yükümlü tuttuğunu görünce şunu öğrenir: Hak mükellef olduğu amelleri yapabilecek bir iktidarı ve gücü kulda görmeseydi onu yükümlü tutmazdı. Başka bir ifadeyle teklif, Allah'ın kendisini yaratmak üzere yükümlü tuttuğu fiilin varlığında katkısının bulunduğunu bildirir. Bu durum Allah'ın ona yüklemiş olduğu bu hususta Allah'tan yardım istemede de ortaya çıkar. Böylece bu ifade, insanın iktidar sahibi olduğu bilgisine yeni bir güç katar. Sonra Allah'ın ona farz kıldığı ibadetlere bakar ve onların sahip olduğu imkâna

göre az olduklarını görür ve geride kalan kuvvet ve imkânının sahip olduğu iktidar nedeniyle onda bırakıldığını anlar. Bu iktidar vesilesiyle kendisinden çıkacak işleri görmek üzere Allah onu sınamayı murat etmiştir. Bu iktidarın kendisinde ortaya çıkacağı alan, ancak Allah'ın insan adına geride bıraktığı genişlik olabilir. Bir misal olarak Allah şöyle der: 'Senin gündüzde büyük meşguliyetin vardır.' Meşguliyet kulun (vaktini) nafile ibadetlerle doldurmasıdır. Farz ibadetler tamamlanmadan nafile ibadet yoktur. Nafilelerle birlikte Allah'tan iki başka sevgi meydana gelir: Birincisi farz ibadetlerin sevgisi, yani farz ibadetleri yerine getirmekten dolayı insan adına meydana gelen sevgi; diğeri nafile ibadetleri meydana getirmesiyle Allah'tan meydana gelen sevgidir. İkinci sevgi birincinin aşağısındadır. Nitekim esas itibariyle keramet/ikram sevgisi de inayet sevgisinin aşağısındadır, çünkü o sevgi bir karşılık sevgisidir ve ilki kadar saf değildir. Bir rivayette şöyle denilir: 'Bir adam kardeşine 'seni seviyorum' der, öteki de onu severse, ikinci kişi sevgide hiçbir zaman ilkinin derecesine ulaşamaz. Çünkü birincinin sevgisi sebepsiz iken ötekinin sevgisi bir karşılıktır ve ilkine denk olamaz.' Başka bir ifadeyle birinci sevgi ikinciyi meydana getirirken ikinci sevgi ondan meydana gelir. Meydana gelen, meydana getirenin gücünde olamaz. İnsanın zamanındaki geniş boşluk, Allah'ın kendilerinde farzlar belirlemiş olduğu nafile ibadetlerle dolar. Nafilelerde farzların belirlenmiş olması, onları farzların derecelerine katmak üzere bizi teyit etme amacı taşır. Bu sayede nafile ibadetler farzların boşluklarını doldurur, nafile ibadetlerdeki farz (şartlar) sayesinde farzlar kemale erer. Hz. Peygamber'den gelen sahih bir rivayette şöyle denilir: 'Ameller tartılırken kulun farzları tamam olmazsa, nafile ibadeti varsa Allah farzını nafilesinden tamamlayacaktır.' İşte bu nedenle nafile ibadetler içinde farzlar bulunur. Çünkü her nafile ibadet, namaz, sadaka, oruç, umre vb. gibi farz ibadetin suretindedir. Başlamadığı sürece nafile ibadeti yerine getirirken kul muhayyerdir. Yapmaya başladığında ise kendisine şöyle denilir: 'Amellerinizi batıl yapmayınız!' Öyleyse nafile ibadette işin başında kul serbestken yapmaya başladığında -bize göre- artık mecburdur. Kuralcı âlimler bu konuda bizden farklı düşünür. (Bizim delilimiz olarak şu ayeti zikredebiliriz): *'Kim Allah'a verdiği*

sözü yerine getirirse...'[390] Hiç kuşkusuz farz olmayan bir işe başlamak, Allah karşısında verilmiş bir sözdür. Bu nedenle sahabe 'Üzerimde (farzlardan başka) başka bir yükümlülük var mı?' diye sorunca, Hz. Peygamber 'Hayır! Ama nafile ibadetler var' demiş, bu genel ifade ihtimale açık olmuştur.

Farz ibadetini îfada, nafiledeki gibi kulun dilerse yapıp dilerse yapmamasını gerektirecek bir rablik kokusu bulunmaz. Bu nedenle farz ibadeti yerine getirirken, hiç kuşkusuz, mecbur ve zorunlu kuldur. Bu nedenle kul münkesir olmuştur. Bu kırıklığın nedeni, kendisi hakkındaki bilgiyi Allah'a vermesiyle kazandığı izzetle çelişen bir durumun ortaya çıkmasıdır. Allah Teâlâ onun kırıklığını *'Benim nezdimde söz değişmez'*[391] ayetiyle gidermiş, kuldan 'dilerse (yapar), dilerse (yapmaz)' şeklinde irade bildiren ifadelerin (verdiği izzeti) izale etmiştir. Kul için geride bir muhayyerlik değil, 'O ne dilerse' ifadesini bırakmıştır (Siz dileyemezsiniz, meğerki Allah dileye!). Böyle bir ifadeyi duymakla kulun kırıklığı onarılmış olur. Kul Allah'ın mecaz söylemediğini, gerçekte de durum öyle olmasaydı böyle bir söz söylenemeyeceğini öğrenir ve kuldaki kırıklık kalkar. Bu kırıklık kutsi bir hadiste 'Ben kalpleri benden dolayı kırık olanların nezdindeyim' şeklinde belirtilir. Allah diyor ki: 'Kendilerine farz kılıp ibadetler ve onları içine soktuğum mecburiyetle kalplerini kıran ve onları sahip oldukları izzetten alaşağı eden benim.' Kalpleri kırıldığında, Allah'ın kendisini de zorunluluk altına sokup O'nun nezdinde sözün değişmemesi (bunun bir zorunluluk olması) ve O'ndan gelen hükmün kesinleşmesi hakkındaki bilgileri, onarıcı bir özellik olarak kendilerinde bulunmuştur. Böylece âlemden imkânın (olabilirlik) kalkmasıyla ihtiyar da kalkmıştır. Geride sadece kendisi nedeniyle vacip ile başkası nedeniyle vacip kalmıştır. Her ikisi de bir veya iki varlığa ait iki niteliktir. Bu itibarla sadece rab ile merbub (rabbin kulu) vardır. Allah ona bu genişlikte muhayyer bırakıldığı ve nafile diye isimlendirilen ibadetlerle ilahi ihtiyarın hükmünü ihsan etmiştir; ilahi ihtiyar 'dilerse (şunu yapar) dilerse (bunu yapar)' şeklinde ifade edilen iradedir. Böylece Allah kula kendi elbisesini (özelliğini) giydirmiştir. Bu itibarla kul mecburiyet özelliğinden daha çok ihtiyar sahibi olmak ve serbest davranmak özelliğine layıktır. Çünkü

hakikati imkân olduğu için tereddüt (iki şey arasında kararsız kalmak) etme özelliğindedir. Allah'ta ise böyle bir imkân (ve tereddüt) bulunmaz. Böyle bir özellik Hak'tan zuhur edince, O'nun belirli bir mümkünün suretinde zuhur ettiğini öğrenirsin. Bunun için 'Allah'ın bir şeyi yapması veya yapmaması mümkündür denilemez' diye hüküm vermeye edep engel oldu. Fakat şöyle deriz: 'Bu mümkünün olması caiz olduğu kadar olmaması da caizdir.' Öte yandan zorunluluk kuldan ortaya çıktığında, o da -kulun kendisinden değil- Hakkın suretiyle ortaya çıkar. Çünkü kul ancak efendisinin kurallarını yerine getirmekle kul olabilir ve esas itibariyle kuldan fiil olumsuzlanmıştır. Öyleyse kul yapmakla yükümlü olduğu işleri yerine getirmek anlamındaki kullukta göründüğünde, Hakkın suretiyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Allah bir şeyin hüviyeti olduğunu söylememiş, fakat kulun hüviyeti olduğunu belirtmiştir. Buradan kulun durumunun herhangi bir şeyin durumu ve hükmü gibi olmadığını anladık. Bu itibarla nafile ibadetlerde rablik (rububiyet) kokuları bulunmamış olsaydı kula yakışan nafilenin hükmü olacağı kadar farzlarda kulluk kokuları bulunmamış olsaydı Rabbe yakışan da o olurdu. Öyleyse her birisinin hükmünü Allah'ın kendisine yerleştirdiği mertebeye koymalısın! Bu durumda o mertebeyi belirleyen biz değil, Allah olur; biz ise O'ndan bize gelen sorulara karşılık itirazdan uzaklaşmış oluruz.

Allah karşılık olan sevgisine -ki ikram ve keramet sevgisi demektir- günahların bağışlanmasını, yani örtülmesini yerleştirdi. Ayet Allah'ın kâfirleri sevmediğini bildiren ifadeyle biter. Kâfir ise örten demektir ve Allah günahları örtendir. Buradan Allah'ın kulları arasından -her türdeki- nimetlerini örtenleri sevmediğini anladık. Allah şöyle der: *'Rabbinin nimetine gelirsek, onu zikret.'*[392] Zikredilen, gizlenmiş olamaz ve nimeti söylemek ve dile getirmek, bir şükürdür. Allah Teâlâ kuluna bir nimet ihsan ettiğinde, nimetin kulda görünmesini ister. Allah'ın kullarına bolca ihsan ettiği nimetler, zahiri ve batınî nimetlerdir. Kim Allah'ın verdiği nimeti örterse, hiç kuşkusuz, ona karşı nankörlük etmiştir; kim nankörlük yapıp nimeti örterse, Allah bu davranışına karşılık açlık ve korku elbisesini kendisine giydirir. Bu nedenle Allah 'günahları örtmek' diyerek ifadesini sınırlamıştır. Bunlar Allah'ın kulları adına

geride bıraktığı bakiyedir. Bu günahların sayesinde onlar Allah karşısında edepli olmayı öğrenirler ve itaat ile iyiliği Allah'a nispet ederler ve Allah'ın kudretine havale ederler. Buna karşılık günah ve masiyeti nefislerine nispet ederler. Bu nedenle şöyle dedik: 'Allah onları baki bırakmıştır.' Allah'a ait olandan onların nasipleri budur, çünkü gerçekte her şey Allah'tandır. Fakat perdeli insanlar neredeyse sözü anlamayacak durumdadırlar. Hatta onlar, Allah'ın bu söze ait olarak belirlemiş olduğu yerin dışındayken, hepsi Allah'a aittir derler. Böyle bir söz söylemelerinin nedeni, mertebeleri bilmeyişlerinden kaynaklanır. Bu kadar açıklama yeterlidir, çünkü konu geniş olduğu için bu hususta söylenebilecek sözler de çoktur. Allah âlemi sevgiden yaratmış, sevgi ise bütün makam ve hallere eşlik etmiştir. Başka bir ifadeyle sevgi bütün işlere yayılmıştır. Bu nedenle sevgi hakkındaki açıklamalar, bir sona ermeksizin artabilir. Sevginin kaynağı, (seven ile sevilen arasındaki) bağlar demek olan nispetlerdir. Bu bağlarla birlikte kesinlikle tevhid sabit olamaz. Bu nedenle sufilerin bir kısmı şöyle demiştir: 'Kim birlerse, şirk koşmuş sayılır.' Nitekim cem'i (birliği) dile getiren kişi de hiç kuşkusuz farkı (ayrımı) söylemiş demektir.'

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Sözü dinleyip en güzeline uyarlar, onlar Allah'ın hidayet ettiği ve akıl sahibi olan kimselerdir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Vecihleri ifade edenin sözünü dinleyen kimse
Her kelimede kendisine gelenin en güzelini öğrenir

O hikmet sahibi, âlemde her şey O'nun hikmeti
Sen O'nun âlemindesin ve O'nun hikmetindensin

Senden dinlersin, dinlediğini iyice incelersen
Senin kulağın O'nun sözü karşısında kadimliğinin mertebesinde

Arş kürsünün böldüğü hitabı tekleştirir
Çünkü sözde kadimlik var

Hâdislik onun bir yönü, hâdise bakan yönü
Diğeri ise yokluğa bakan tarafı

Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Onlara rablerinden hâdis bir söz geldiğinde...*'[393] Başka bir ayette '*Onlara Rahman'dan hâdis bir zikir geldiğinde...*'[394] denilir.

Bilmelisin ki bu ifade, âlemdeki her kelamın kendi kelamı olduğu hakkında Allah'ın bir uyarısıdır. Çünkü 'gelmek' gelende gerçekleşen bir iş olduğu için, Allah'tan bize ancak hâdis (zaman içinde var olan) söz gelebilir. Söz ancak bulunduğu kimseden gelmiştir. Bu ise bazı kimselerin gözünde kendisinde göründüğü bazı kimselerin gözlerinde de kendisinden soyutlandığı surettir. O halde sadece duyan, konuşan, söyleyen, dile getirilen ve söylenen vardır. Bunların hepsi güzeldir. Daha doğrusu güzel ile daha güzel arasında derecelenir. Her söz güzel iken gayeye yatkın söz daha güzeldir. Bununla birlikte bütün sözler güzeldir. Ayette '*Allah sözden kötülüğün açıklanmasını sevmez*'[395] buyurur. Burada Allah sevgisini kötü sözün izharına ilişmekten olumsuzlamıştır. Sözün kötülüğü bir sözün kötü olduğunu söylemektir. Gerçekte her sözü söyleyen Allah'tır. Kötüyü izhar ve açıklamak, bazen söz olabilirken bazen söz olmayan fiillerde gerçekleşir. Allah 'açık' derken kuldan taşkınlığın ortaya çıktığı işlerini kasteder. Hz. Peygamber 'İçinizden birisi kazuratla sınanırsa, onu örtsün', yani ortaya çıkartmasın demiştir.

Kötülük iki türdür: Şerî kötülük ve seni üzen kötülük! Böyle bir kötülüğü şeriat övebilir ve kınamamış olabilir. Bazen bu kötülük, seni üzmesi bakımından kötülüktür, yoksa onun kötü olması Allah'ın o şeye dair hükmü değildir. Allah *'Bir kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür'*[396] buyurur. Birinci kötülük dini kötülüktür -çünkü o haddi aşmaktır-, diğeri haddi aşanı üzen kötülüktür. Gerçekte ceza ve karşılık (kısas), dine göre kötülük değildir, çünkü Allah kötü bir işe şeriatında yer vermez. Dilde kötü ve iyi hakkında yerleşik bir ıstılah bulunduğu için, Allah katından şeriat dildeki kullanıma göre inmiştir. Onlar kötülüğü kötülük diye isimlendirip 'kötülük diye bir şey vardır' demiş, Allah ise şöyle buyurmuştur: *'Allah sözden kötülüğün açıklanmasını istemez.'*[397] Sizin kötü diye isimlendirdiğiniz şeyi demektir. Onu öyle isimlendirmiş olmanızın nedeni, gayelerinize uygun olmayışıdır. Bu bağlamda 'Ebrar'ın iyilikleri Mukarrabin'in kötülükleridir' denilir. Daha iyi nispi olduğu gibi kötü de aslında nispidir. Allah'tan olan her şey - ister üzücü ister sevindirici olsun- iyidir. Bu bakımdan iyilik ve kötülük, izafidir. Allah 'Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir' buyurur. Yani iyinin ve daha iyinin ne olduğunun (bilgisine) ulaştırdığı kimselerdir. *'Onlar akıl sahipleridir.'*[398] Yani onlar, koruyucu kabukla örtülmüş işin özünü ortaya çıkartmalarını sağlayan derin aklın sahipleridir. Çünkü göz perdeyi görür. Perdeli olan ise derin akıl (lüb) sahipleri için Hakkın kendisinde tecelli ettiği ve sonra da başka bir perdeye geçtiği suret hakkındaki bir uyarıdır. Binaenaleyh hakikatte sadece bir perdeden başka birine intikal ve geçiş vardır. Çünkü Hakkın tecellisi asla tekrar etmez; öyleyse suretlerin başkalaşması gerekir. Hak ise bütün bunların ardındadır. Görmek ve perdelenmek yönüyle, Hak'tan bize (dönük olan), ez-Zahir ismidir. el-Batın ismi ise batın olmayı sürdürür. O, derin akıl sahiplerinin idrak etmiş olduğu 'akledilen lüb' demektir. Akıl sahipleri lüb denilen bir şeyin bulunduğunu bilirler. O lüb üzerinde perdenin ortaya çıktığı şeydir ve ez-Zahir isminden başka bir şey değildir ve her iki halde isimlendirilendir. Kim görmekten söz ederse, doğru söylemiştir; kim 'görülemez' derse, o da doğru söylemiştir. Hz. Peygamber 'Rabbinizi göreceksiniz' ifadesiyle bizim görebileceğimizi tespit ederken aynı zamanda görmeyi olumsuzlamıştır. Ken-

disine 'Rabbini isra gecesi gördün mü?'diye sorulduğunda, hayretle şöyle demiş: 'Nurdu, nasıl göreyim?' Yani hâdisliğin zayıflığı nedeniyle nuru idrak edemem. Nur Allah için zati bir nitelikken hâdislik de bizim adımıza zati bir nispettir. Biz sürekli bulunduğumuz haldeyken O da sürekli bulunduğu haldedir. Allah'ın hidayet ettiği, yani öğretim ve talim işini bizzat üstlendiği bilgide derinleşenler, lüb sahipleridir (ulu'l-elbab). Allah'ın onlara öğretmiş olduğu bilginin bir yönü de, kabukla gizlenmiş bir lüb bulunduğunu bilmeleridir. Öyleyse hem olumsuzlayan ve hem olumlayan doğru söylemiştir. O halde 'Allah zahirdir' diyen Allah'ın kendinden söylediğini söylemiştir. Bir varlığın zahir ve bariz olmasının yegâne faydası, müşahede edilebilmesidir. Allah hem müşahede edilen ve bu bakımdan görülendir. Kim 'Allah batındır' derse, Allah hakkında O'nun kendinden haber verdiği bir hükmü söylemiştir. Bir şeyin batın olmasının yegâne faydası ve neticesi ise gözler tarafından idrak edilemeyişidir. Allah bu yönden görülemez ve müşahede edilemez.

Bu zikir 'sözün en güzeli'ni takip edince, sahibi kapalı ve örtülü bir lübbün bulunduğunu idrak etmiştir. Buna mukabil başka biri, gözün görmüş olduğundan başka bir şey yoktur der. Öyle bir insan, bu insanın görünen bedeninin ardında (zahir suret) kendisini yöneten ve yönlendiren başka bir varlık olmadığını ileri süren gibidir. Ona göre Zeyd'in suretini gören kişi, hiç kuşkusuz, onu görmüştür. Lübbü kabul eden ise bedenin ardında başka bir şey olduğunu bilen demektir. Ona göre görülen bedenden ortaya çıkan eser, perde içinde görünmeyen ve gizlenmiş varlığa (ruh) aittir. O ruhun delili, ölümle birlikte suret geride kalırken (insanlık) hükmünün kalkmış olmasıdır. Öyleyse Bazı kimseler 'Zeyd yönetici ruhun ta kendisidir' der. Onlara göre Zeyd suret (beden) değildir. Ona göre suret ile bedene benzer bir şekilde bir araya getirdiğimiz ahşap veya taş parçalarından oluşan bir suret arasında fark yoktur. Böyle biri 'onu görmemiş' demektir. 'Zeyd bir toplam, yani zahir ile batının toplamıdır' diyen ise hem görmüş hem görmemiştir. Bu anlamda olmak üzere, ayette '*Attığında sen atmadın*'[399] denilir. Sözün en güzeli iki durumda birden iki şeyi ispat etmektir.

Müşahede eden de müşahede edilen de
Birden başkası değil! fark çoklukla bilinir

Gördük diyenin sözü doğru
Görmedik diyen zayıflık ve pas nedeniyle görmedi

Göz paslı olunca sürekli öyledir
Pasın özelliği faydayı silmek

Kulağa yöneldik ve akıl sahibi olduk
Kulaktan meydana gelen hususta bilgi yok

Masum olduğunda ve söylediğinde
Onun sözü hak, kesinlikten ona gelmiş

Akıl ve şeriat sahibi uzlaşmış
Akıl da mübarek şeriat da mübarek

Bilmelisin ki ittiba (peygambere uymak), senin için sözünde ve kuralında belirleyip tanımladığı şeye uymandır. Hak seni nereye götürürse, sen de oraya gider, durduğu yerde durursun, bak dediği şeye bakar, teslim ol dediği yerde teslim olur, düşün dediği yerde düşünür, iman et dediği yerde iman edersin. Çünkü Kuran-ı Kerim'de yer alan ilahi ayetler türlü yollarla gelmiş, onlarda muhatap farklı şekillerde tavsif edilmiştir. Bir kısmında '*Tefekkür eden bir kavim için ayetler vardır*'[400] denilirken bir ayette '*Akıl sahibi kavim için ayetler vardır*'[401], başka bir ayette '*Duyan bir kavim için ayetler vardır*'[402], başka bir ayette '*İman eden bir kavim için ayetler vardır*'[403], başka bir ayette '*Bilen kavim için ayetler vardır*'[404], başka bir ayette '*Derin akıl sahipleri için ayetler vardır*'[405] ve '*Lüb sahipleri için ayetler vardır*'[406] buyrulur. Başka bir ayette basiret sahiplerine ait ayetler zikredilir. Ayetleri Allah'ın tafsil ettiği üzere tafsil et ve hiçbir ayeti zikredilenin dışındaki gruba göndermeden her ayeti yerli yerine yerleştir. Ayetle kimin muhatap olduğuna bak ve sen de ayetin muhatabı ol! Çünkü sen bütün zikredilenlerin toplamısın, çünkü sen görmek, düşünmek, akıl ve lüb sahibi olmak, tefekkür

etmek, bilgili olmak, iman etmek, duymak ve kalp sahibi olmak gibi özelliklerle nitelenensin. Ayeti incele ve belirli bir ayette nitelendiğin özelliği ortaya çıkar ki, Kuran'ın kendisi adına toplandığı ve üzerinde cem' olduğu kimselerden olasın! Kuran'ın kendisi adına toplandığı kimse de onu 'istizhar (bütün ayetlerini zevk yoluyla idrak)' eder. Böylece Kuran ehli, hatta bu vasfa sahip olduğunda Kuran'ın kendisi olursun. Böyle biri Allah'ın özel kullarındandır. Hülasa-i kelam, bütün sözler, güzel/iyi ve daha güzeldir. Kötü ise sözün dile getirdiği durum -ki kötü olabilir- veya onu söyleyende bulunabilir, sözde değil!

Sözde ve kelamda çirkinlik yok
Çirkinlik hakkında konuşulan şeyde

Ya da söylenen, dile getirilen veya kendisinden söz edilende olabilir. Bunu anla ve bütün varlığı yazılmış bir kitap kabul et. Dilersen rakamlı bir kitap da diyebilirsin ki, bu daha doğru bir ifadedir. Çünkü o iki yönlüdür: Birinci yönüyle Hakkı söyler, ikinci yönüyle Hak'tan söyler. Böyle olursan, Allah'ın hidayet ettiklerinden olursun. Yani Allah'ın kendilerine beyan verdiklerinden olursun. Onlar, derin akıl sahipleri, işlerin gizliliklerini ve hakikatlerini yakalayan, hazinelerini izhar eden, bağlarını ve remizlerini çözen, ibarelerin kendilerini ifade ettiği işaretlerin bağlamlarını bilenlerdir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili 'İlahınız tek ilahtır' ayeti olan Kutbun Halinin Bilinmesi

İlah'ın tevhidini söyler bir kavim
Çoğun birliği varlık demek

O'nun güzel isimlerinden öğrendik:
Allah dilediğini yapan

Bizim vasıtamızla ilah oldu ve biz O'nda idik
O Mevla, biz O'nun köleleri

Allah sana ve bize kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki Allah zatı hakkında düşünmeyi bize yasakladığı gibi ulûhiyetinde kendisini birlemeyi bize emretti. O'ndan başka ilah yoktur. Nazarî düşünce sahipleri arasından Allah ehli olduğunu iddia eden eski düşünürlerden (kadimler) ve kelamcılardan bazı kimseler ile *el-Maznûn bihî* ve *Gayr-ı Maznun* adlı kitaplarında Ebu Hamid Gazali vb. bazı sufiler O'nun bu emrine emre karşı gelmişlerdir. Bu hususta onlar, gerçekte -lehlerine değil- aleyhlerindeki bazı delillerle delil getirmişlerdir. Nazarî düşüncenin gereğini tam olarak yerine getirdikten sonra, bu kez acizliği itiraf etmişlerdir. Ortada gerçek ve doğru bir bilgi ile iman bulunsaydı, hiç kuşkusuz daha ilk teşebbüslerinde bu acizlik gerçekleşirdi. Onlar ise sınırların en büyüğü demek olan Allah'ın sınırlarını aşmışlar, bu aşmayı da (sözde) O'na yakınlık vesilesi edinmiş, bu davranışın Allah'tan uzaklaşmanın ta kendisi olduğunu anlamamışlardır. Perde kalktığında, kime neyin verildiği ve kimin verdiği belli olur.

Tozlar bir dağılsın hele, göreceksin!
At mıdır altındaki, yoksa eşek mi?

Görüntü at olduğunu gösterirken tecrübe eşek olduğunu söyler. Bu zikir, zâkire büyük bir umut ve açık fetih ihsan eder. Şöyle ki: Allah bu ayette müslümanlara ve O'ndan başkasına kendisine yaklaşmak niyetiyle -ki gerçekte O'ndan başkasına ibadet etmemişlerdir- ibadet edenlere hitap etmiştir. Onlar '*Biz putlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz*'[407] demiş, böylece putlara tapma sebebini pekiştirerek zikretmişlerdir. Allah ise bize şöyle demiştir: '*İlahınız* ...'[408] Müşrikin şirk koştuğu ibadetle yaklaşmak istediği ilah tektir. Sanki siz ve müşrikler, O'nun mutlak birliğinde ayrışmadınız. Bu nedenle Allah '*Sizin ilahınız*'[409] demiş, bizimle onları birleştirerek, 'tek ilahtır' buyurmuştur. Onlar nazarî düşüncelerinin kendilerine verdiği hükümle O'ndan dolayı şirke düşmüşlerdir. Bir nedenle bir işe yönelen için o şey, gerçekte onun maksadını teşkil eder, yoksa yöneldiği olarak görünen iş/şey, onun maksadı değildir. Nitekim şöyle denilir: 'Bir iş nedeniyle seninle arkadaşlık yapan veya bir iş nedeniyle seni seven kişi, iş bittiğinde senden yüz çevirir.' Bu nedenle Allah kıyamet günü ortak kıldıkları şeylerin onlardan yüz çevireceklerini söylemiştir. Müşrikler bu işi kendiliklerinden yapmış oldukları için cezalandırılacaklardır, yoksa Allah'ın değerini buna bağlamış olmaları nedeniyle cezalandırılmayacaklardır. Bakınız! Allah bu durumlarını bilerek şöyle der: '*İlahınız tek ilahtır.*'[410] Allah onların dikkatini çekerek şöyle der: '*De ki onları adlandırın.*'[411] Putlarını adlandırmış olsalardı, Allah'ın isimlerinden farklı isimleriyle zikredeceklerdi. Sonra onları içinde bulundukları şirkte '*Haktan uzaklaştılar*'[412] diyerek dalaletle nitelemiştir. Yani onlar, kendilerini hayrete düşürdükleri için açık bir dalalettedirler. Bunun nedeni, elleriyle yonttukları ve duymadığını, görmediğini, Allah'a karşı kendilerine herhangi bir fayda vermeyeceğini bildikleri şeylere ibadet etmeleridir. Öyleyse bu ifade, onların düşünce ve akıllarındaki eksikliğe dair Allah'ın şahitliğidir.

Bunun ardından Allah bize ilahlığı kendilerine nispet etmelerine karşılık O'ndan başkasına ibadet edemeyeceğimize hükmettiğini bildirdi. Yani müşrikler, putları O'nun vekilleri ve adeta Allah'ın atadığı vezirleri saymışlardır. Halife ve vekilin özelliği, üzerlerine halife atandığı kimselerde asılın mertebesinde bulunmaktır ve bu nedenle müşrik-

ler, bunu kimin adına yaptığını düşünmeksizin, ilahlığı (ulûhiyet) kendiliklerinden putlara nispet etmişlerdir. Müşrikler *'İlahları tek ilah mı yapacak'*[413] derken, Allah'ın dışında taptıkları şeylerin ilah olduklarına inanmaları nedeniyle böyle demişlerdi. Bununla birlikte Allah onlara göre bütün ilahlarından üstündü. Onların sözü, sahih hadiste geçen Hakkın tecellisinin suretlerinin farklılaşmasıyla ilgili ifadeye benzemiştir. Bunu müşahede eden kimse, bir suretin öteki suret olmadığını bilir. Bununla birlikte görülen her suretin Allah olduğu söylenmelidir. Fakat suretlerle ilgili bu durum Allah'tan gelen bir bilgi (ve izin) onların yanında bulunan başka biri bu konudaki hükmü reddeder. Nitekim Allah *'Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır'*[414] buyurur. Bu bir hakikattir ve Allah'ın yüzü herhangi birinin yöneldiği her yöndedir. Bununla birlikte insan Kâbe yönünü bilirken Kâbe'nin dışındaki bir yöne yöneldiğinde namazı kabul edilmez, çünkü Allah kendisine bu özel ibadete tahsis edilen bu özel eve yönelmeyi emretmiştir. Bununla birlikte insan özel bir cihetin şart olduğu namazın dışında başka bir yöne yöneldiğinde, Allah onu kabul eder. Öte yandan bir insan herhangi bir yönde Allah'ın yüzünün bulunmadığını söylerse, hiç kuşkusuz, ya kâfir veya cahildir. Yine de amellerini yerine getirirken insanın Allah'ın belirlemiş olduğu sınırları aşmaması gerekir ve bu nedenle şeriatlar birbirinden farklılaşmıştır. Bir şeriatta haram olan başka bir şeriatta Allah tarafından helal kılınabilir ve bir kişiyle ilgili ilk hüküm aynı konudaki başka bir hükümle geçersiz hale getirilebilir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Her biriniz için bir şeriat ve yöntem belirledik.'*[415] Bir hüküm geçersiz kılındıktan sonra da ona uyan kişi, kendi nefsinin arzusuna uymuştur. Allah nefsin hevası hususunda halifesi Davud Peygamber'e *'Seni yeryüzüne halife yaptık, insanlar arasında hüküm ver, hevaya uyma'*[416] demiştir. Yani indirdiğim hakikate göre hüküm ver. Burada heva, indirilen şeriata aykırı işler demektir. *'Heva seni Allah'ın yolundan saptırır.'*[417] Kastedilen Allah'ın bilhassa belirlemiş olduğu Davud'a mahsus şeriattır. Bu durum ortaya çıkınca, Allah'ın her şeriatta hakikat ve kendisi bakımından tek, bulunuş ve suret (tasavvur) bakımından çok olarak bulunduğunu öğrenirsin. Çünkü aklî deliller, O'nun hakkındaki farklılaşmalarına göre kendisini çoğaltırlar. Delille-

rin hepsi doğru olduğu kadar gösterdikleri de doğrudur. Suretlerdeki tecelli de suretlerin değişmesi nedeniyle O'nu çoğaltır. Bununla birlikte cevher ve hakikat birdir. Hal böyleyken, nasıl olur da O'na dair söz söyleyeni suçlayabilirim ki? Bu nedenle Allah hakkında kimseden hata çıkmamıştır. Hata sadece 'başka'nın (gayr) varlığını kabul ederken ortaya çıkar ki o da ortağı kabul etmektir. Ortağı kabul etmek yokluğu kabul etmektir, çünkü ortak koşulacak bir şey yoktur. Bu nedenle Allah şirk günahına mağfiret etmez. Mağfiret örtmek demektir ve sadece varlığı olan bir şey örtülebilir. Buna mukabil şirk koşulan yokluktur ve yokluk örtülmez. Binaenaleyh şu kesin bir hükümdür: *'Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz.'*[418] Çünkü onu bulmaz ki, örtsün! Bulmuş olsaydı, o zaman mağfirete konu olacak varlığı olurdu. Varlıkta zıtları kabul etmek üzere sadece bir olması bakımından âlem vardır ve onda zıtlar ortaya çıkar. Bu zıtlar, varlıkta meydana gelen mümkünlerin hükümleridir. Onların zuhur etmesiyle birlikte birbirinden zıt ve birbirine benzer ilahi isimler öğrenilir.

Bu durumu bildikten sonra, istediğini söyleyebilirsin! İstersen 'isimlerin çokluğu hükümlerin çokluğunu izhar etti' dersin; istersen 'hükümlerin çokluğu isimlerin çokluğunu izhar etti' dersin. Çünkü bu durum, aklın veya şeriatın inkâr edemeyeceği bir husustur. Bu itibarla vecd de buna şahittir. Geride hükmün kime nispet edileceğini tespit kalmıştır: Bu hükümler ilahi isimlere mi nispet edilecektir, var olan mümkünlere mi? Her ikisi de aynı hakikat içinde birbiriyle irtibatlı ve hükme konu olmuştur.

Ey bilgisizlerin çadırı, onları mahrum bırakan nedir?
Onların cehaletini söyleyenler neyi kaçırmış

Bir bunu söyledim, sonra şunu söyledim
Çünkü ben onlar hakkında konuşmaya ehilim

Birleyen insaflı olmadığı gibi şirk koşan da isabet etmedi. Allah birdir, fakat birleyenin birlemesi nedeniyle veya kendi kendini birleme-

si nedeniyle değil! O kendisi nedeniyle bir olandır. Binaenaleyh O'nun mutlak birliği (ahadiyet) başkası tarafından meydana getirilmiş olmadığı gibi çokluğunun (isimler) birliği de meydana getirilmiş değildir. Sadece yokluk ve varlık var! Varlık Allah'a ait iken yokluk O'na ait değildir, fakat Allah yok eder. Şöyle denilemez: 'Yokluk başkasın aittir.' Böyle dersen olumsuzladığın (yok) bir şeyi olumlamış (aittir) olursun. Başka bir ifadeyle yokluk lafızda mümkün hale gelir. Varlık ile yokluk arasında bulunup varlık ve yoklukla nitelenmeyendir. O varlığın kendine hükümleri, cevhere suretleri, delillendirilenleri de delillere verendir. O gören ve görülendir, akdeden ve edilendir, var eden ve var olandır. Kuşkusuz hadler, daha doğrusu tanımlanmış olan her şey birbirinden ayrışmıştır. Varlığı ve yokluğu bilen için ise sadece sınırlanmış olan vardır.

'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili 'Sizin katınızdaki tükenir, O'nun katındaki bakidir' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Ben benim katımda olanın katında bulunurum daima
Artık tükenmek yok, beka bize ait

Varlığı eşit olarak bölüştük:
Yücelik O'na ait iken bize de ait

O'nunla bak! Bir şey söylediğimde ben
Biz O'nunlayız ve O'na aidiz, övgüler bize

O'nu ismimden başka bir şeyle bir olarak gördük
Münezzehtir, O'na ulaşmak imkânsız

İsimlendiğinde bizden gaip kaldı
Önümüze perdeler çekildi

Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[419] Yücelik O'na aittir. Başka bir ayette '*Güzel kelime O'na çıkar*'[420] denilir. Demek ki yücelik hem O'na hem O'nun katına çıkmamız nedeniyle bize aittir. Başka bir ayette '*Her bir şeyin hazineleri katımızdadır*'[421] buyurur.

Biz ve bizim katımızda olan şey O'nun katında
O'nun katında olan bizim katımızda değil

'*Allah'ın katında olan bakidir.*'[422] Şöyle dedik: Bizim katımızda beka özelliği bulununca, sahip olduklarımız bizim katımızda tükense bile, Allah'ın katında tükenmez (orada baki kalır). '*Allah'ın katında olan şey daha hayırlı ve daha bakidir.*'[423] Allah'ın katında olan âlemdir. Başka bir ayette şöyle denilir: '*Allah daha hayırlı ve daha bakidir.*'[424] Yani O'nun katında olandan daha hayırlıdır. Allah şöyle buyurur '*Allah daha hayırlı ve daha bakidir.*'[425] Çünkü âlem varlıkla nitelendiğinde onun bekası Allah'ın kendisini baki kılmasıyla mümkündür. Varlıkta hükümleri zuhur ederken, onu olduğu hal üzere baki sayarsak, beka ona ait olur. Bununla birlikte âlem her durumda imkân derecesindedir ve mümkünler O'ndan dolayı bakidir. Allah ise daha hayırlı ve bakidir, çünkü varlıkta hüküm yetkisi O'na aittir ve bu hüküm sürekli bakidir. Allah kendisinden var olan şeyden daha hayırlı ve daha bakidir. Bu hükümde o (mümkünün hakikati) kendinden daha baki ve hayırlı olandan daha hayırlı ve bakidir. Bunun nedeni kendisini bilene kendisi hakkındaki bilgiyi vermiş olmasıdır. '*Allah daha hayırlı ve daha bakidir.*'[426] Çünkü

onan hakikati baki olmasaydı, bu mümkünün ortaya çıkan şeyde bir hükmü olmayacaktı. Allah kendi katında hayırlı ve baki olandan daha hayırlı ve bakidir. O halde Allah'ın hayırlı ve daha baki olması, (kendi katında) hayırlı ve baki olan şeydendir.

Hakkın katı ne demek ve kim var ki orada?
Biz varız orada, bizim katımızda O'ndan başkası yok

Hakkın hayırlı olduğu görülür
Âlemin hayırlı olması görmediğimiz şeydir

Bizi himaye ettiğinde korusunu gösterdi bize
O'nu gördüğümüzde O'nun korusu olduk

O'ndan bize ve bizden O'na
Dalaletimiz O'nun verdiği hidayetten

Kul bir orada bir şurada
Onun hükmünden niyet ettiğimiz şeyi gördük

Âlemin cevherleri (a'yan) Allah'ın katında ve O'nun hazinelerde korunmaktadır. O'nun hazineleri bilgisiyken sakladığı biziz. Binaenaleyh Allah için 'hazinede saklamak' (fiilinin) hükmünü ortaya çıkartan biziz, çünkü O bizi bizden bilmiş, söz konusu bilgi, sübût şeyliğimiz ile varlık şeyliğimiz arasında vasıta olmuştur. Allah bizi varlık şeyliğimize çıkartmak istediğinde, bize o hal üzere bunu emretti. Biz de varlığı O'ndan kazandık ve varlık şeyliğimizde O'nun suretiyle zuhur ettik. O'nun sureti sabitlik şeyliğinde bulunurken kendisine göre bulunduğumuz surettir, çünkü O'nun bilgisi zatıdır; 'bilgi' diye isimlendirilmesi bilinene ilişmesi ve taallukundan -ki muhabbet demektir- kaynaklanır. Sübût şeyliği ile varlık şeyliği arasında vasıta (bilgi değil de) yokluk olsaydı, Allah bizi var etmek istediğinde bize var olmayı yoklukta emretmiş olur, biz de O'ndan sübût şeyliğinin nefyini (olumsuzlanma) kazanır, ne sübûtta ne varlık halinde (dışta) mevcut olabi-

lirdik. Bu nedenle yegâne yolumuz kendisinden varlık kazanabilelim diye, Hakkın varlığında (bulunmak) olmuştur.

Bu faydalı ve katkı sağlayan tertibi anlamalısın, çünkü o mertebelerin hükmü hakkında bilgi verecektir. Onlar kendilerinde ortaya çıktıkları herkeste hüküm sahibidir. Kim bir mertebede bulunursa, hiç kuşkusuz, onun hükmünü ve boyasını kazanır. Bu konudaki açık delil, Allah'ın uykuda -ki hayal mertebesidir- görülmesidir. Hak orada herhangi bir bedenî surette görülebilir. Mertebe, O'nu ancak böyle görebilirsin diye, Allah'a dair bilgisinde sende hüküm vermiştir. Buna mukabil aklın düşünce mahalline girip hayal hazinesinin ve mertebesinin dışına çıktığında, Hakkı hayal mertebesinde idrak ettiğin suretten münezzeh olarak görebilirsin. Hüküm mertebeye ait olunca, Hakkı gördüğünde neyi gördüğünü anlar ve bunu, yani hükmü, mertebeye ait sayarsın. Hüküm mertebeye ait ise Hak her daim senin adına meçhul kalır. O'na dair senin elde edebileceğin bilgi, (ulûhiyet) mertebesinin O'nun adına birlenmesinin bilgisidir; zatını bilmek imkânsızdır. Çünkü sen içinde bulunacağın bir mekân ve mertebeden yoksun kalamayacağın gibi söz konusu mekân Hakkı ancak kendisine göre görebileceğin şekilde senin üzerinde hüküm sahibidir. Bu itibarla başka bir yer ve mertebede, bir önceki mertebenin sana kazandırdığı bilgiden ayrılacak ve her mertebede bir önceki mertebedeki hükümden başka bir hükümle Allah hakkında hüküm vereceksin. Böylece O'nun kendisini bilmesi itibarıyla Allah'ı bilemeyeceğini öğrenirsin. Allah'a dair bilgimizin nihayeti budur. Bu nedenle (ayete dönersek), Allah hakkında bir mertebede elde ettiğimiz bilgi başka bir mertebede 'tükenir', zira bizim yanımızdaki zaten tükenir. Allah'ın nezdinde kendisi hakkındaki bilgisi ise tükenmez. O bilgi başkalaşmaz, değişmez veya mertebelerin farklılaşması nedeniyle bizatihî farklılaşmaz, çünkü mertebelerin farklılaşması, kendilerinden kaynaklanır. Mertebeler farklılaşmamış olsaydı, hepsi bir olurdu. Nitekim ilahi isimler de -isimlendirilen bakımından bir olsalar bile- anlamları bakımından farklılaşmamış olsalardı, hepsi tek isim olurdu. İsimlerdeki bu farklılık *'De ki ister Allah ister Rahman diye dua edin...'*[427] ayetinde belirtilir. Kastedilen isimlendirilen bakımından duadır. Ayetin devamında *'Hangisiyle dua ederseniz*

edin, en güzel isimler O'na aittir'[428] denilir. Allah isimlendirileni kast edince birlemiş, esma-i hüsna'nın lafızlarının gösterdiği hakikatlerinin farklılığını dikkate almamıştır.

'*Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın nezdinde olan bakidir*'[429] ayetini açıkladığım şekilde öğrenmezsen, ruhu olmayan salt sahih bir sureti öğrenmiş olursun. Benim söylediğim gibi öğrendiğinde ise görünür surete ruh üflenilir ve o ruh vasıtasıyla suret hayat bulur, sen de Allah'ın zatını kendilerine karşı üstün olmakla nitelediği kimselerin arasına 'yaratıcı' olarak katılırsın. Allah şöyle buyurur: '*Yaratanların en güzeli olan Allah münezzehtir.*'[430] Burada Allah seni olumlamıştır (ispat). Binaenaleyh bir ruhu olmaksızın herhangi bir suret inşa eden kimse, meydana getirdiği suret nedeniyle kıyamet günü 'yarattığına can ver' denilmek suretiyle azap görür; hâlbuki surete can veremez. Bunun üzerine 'ona ruh üfle' denilecek, fakat ruh da üfleyemeyecektir. Bu da mertebenin bir hükmüdür, çünkü diriliş günündeki mertebeler, âlemin (ve içindekilerin) dünya hayatında kendisiyle ilişkilendirdiği ve kendisine nispet ettiği hususlarda acizliğini izhar eden yerlerdir. Hz. İsa yarattığı kuşa ruh üflüyor, o da suret ve mana itibarıyla bir kuş haline geliyordu. Bir görüşe göre kastedilen kuş değil, kuş suretleridir ve bu nedenle ayette (Hz. İsa'nın üflediği şeyden söz edilirken) '*kuş suretindeki*'[431] denilir ve kendisinde ruh bulununcaya kadar kuş denilmemiştir. Bize aktarıldığına göre Zünnûn el-Mısri -Allah'ın izniyle- timsahın yuttuğu yaşlı bir kadının çocuğuna hayat vermiş. Ebu Yezid ise -Allah'ın izniyle- bir karıncayı canlandırmıştı. Bu bağlamda hayal mertebesi de bakanların gözlerinde donukların canlı olduğunu ve hareket ettiklerini gösterir. Onlar, Hz. Musa ile tartışan sihirbazların ip ve sopaları misalindeki gibi gerçekte gözlerin algıladığı hayata sahip değildi. Sihirbazların ip ve sopaları, sihir nedeniyle Hz. Musa'ya koşuyormuş gibi gelmiş, bu sihir vasıtasıyla insanların gözlerini boyamışlardı. Onlar hayal ile göz arasında ortaya çıkan iplerdi ve bu itibarla aynaya yansıyan göğün suretine benzerler. Aynadaki gök göğün kendisi olmadığı kadar ondan başka bir şey de değildir. Çünkü aynada gördüğün cismin göğün cisminden küçük ve aynanın cisminden büyük olduğunu bildiğin kadar bizzat göğü görmüş olduğunu da kesin olarak

bilirsin. Bu nedenle hüküm, mertebelere ait kabul ettik. Binaenaleyh âlemde harikulade (âdeti aşan) denilen bir iş ancak Allah'ın izniyle gerçekleşebilir ve O'nun izni olmaksızın böyle bir işin gerçekleşmesi mümkün değildir ve bu nedenle herkesten böyle bir iş zuhur etmez. Bununla birlikte âlemde ortaya çıkan her surete bir hayatın eşlik ettiğini de biliriz. Hayat eşlik ettiği suretin ruhudur ve ruh sayesinde her suret Allah'ı tespih eder. Binaenaleyh Allah'ı tespih eden, suretteki ruhun kendisiyken suret ancak ruh vasıtasıyla rabbini tespih eder.

Söylediğimi öğrendin şimdi
Bilmiyordun O'nun söylediğini

Ben de söylediğimizi bilmiyorum
Çünkü söyleyen ve konuşan O'dur

Bu kadar açıklama yeterlidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Allah'ın şiarlarını yücelten kimse...' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'ın şiarları, bizim için dikilmiş alametler
Hak ve halk arasındaki farkı öğrenelim diye dikilmişler

Onlar berzahları ortaya çıkartan sınırlar
Farkı benimseyen kimse için siper (vikaye) olurlar

Onları yücelten takva sahibidir
Eşyada Hak vasıtasıyla 'takva' sahibidir

Vallahi! Yaratıklardan ayrı bir menzili olur
Mak'ad-ı sıdk denilir toplanma gününde o menzile

Yarış alanında yarışanlarla koşarken maksada
O menzille geçen muttaki her birini

Fenaya erer ve baki kalır, isimleriyle nitelenen
Bizde O'nun isimleri olumsuzlanmış ve olumlanmış olarak bulunur

Allah şiarlarının yüceltilmesi hakkında, daha doğrusu bizzat onlar hakkında şöyle der: *'Bu/bunlar kalplerin takvasındandır, sizin için onlarda' yani şiarlarda 'belli bir süreye kadar faydalar vardır, sonra beyt-i atik'e...'*[432] Beyt-i atîk, işarî yorumuyla iman evi demektir. İman evi ise Allah'm azamet ve celalini sığdırmış müminin kalbidir. Allah'ın şiarları O'nun âlametleriyken alametler O'na ulaştıran delillerdir. Hayret ki ne hayret! O'nun yanında olan birisi Allah'a nasıl ulaşır? Ebu Yezid hafızın *'O gün muttakiler Rahman'a grup olarak götürülür'*[433] ayetini okuduğunu duyunca, çığlık atmış, gözyaşları minberin ucuna gelecek kadar akmış ve şöyle demiş: 'O'nunla oturan nasıl O'na götürülsün?' Hiç kuşkusuz Allah doğru söylemiştir, çünkü takva sahibinin çekindiği Rahman ismi değildir. Ebu Yezid de doğru söylemiş, çünkü bu sözü söylerken müşahede ettiği isim Rahman'dı. Veli kendi zevkini aşmayacağı gibi halinden başka bir şey söylemez ve duyduğu her sözü kendine hâkim haline döndürür. Ebu Yezid'in o esnada hali, söylediği cümleyi ona söyletmişti. Bu itibarla kişi dilinin altında hapistîr ve dil konuşanın haline tercümandır.

Bilmelisin ki Allah develeri şiarlarından birisi yapmış, Allah'ın şiarlarından biri olduğu anlaşılsın diye hisseder. Bir şey Allah için verilmişse (Allah'a adanmışsa), artık onda geri dönüş yoktur. Bakınız! Develer Kâbe'ye ulaşmazdan önce ölürse, sahibi onu boğazlar ve insanlardan uzaklaştırır, ondan hiçbir şey yemez. Bu durum Allah'ın sana

verip kendisinden seni temyiz ettiği bir ihsan ve lütuftur. Allah sana bir mülk vermiş, senden kendisine borç vermeni talep etmiştir. Hâlbuki asıl itibarıyla nimet O'nun nimetidir. Bütün bunlar, Allah'ın şiarlarıdır, çünkü her şiar (alamet), O'nun belirlediği ve irade ettiği özel bir yönden Allah'a delildir. Allah o yönü irade etmiş, kullarından anlayış sahiplerine beyan etmiş, insanlar da idrak ölçülerine göre bu konuda derecelenmişlerdir. Allah'ın şiarlarından olduğu söylenen bir şeyi görüp bütün şiarlar içinde kendini O'nun sureti olarak tanımaz ve bir şiarın neye delil olduğunu bilmezsen, söz konusu şiarda Hakkın sana hitap etmediğini ve onu senin adına dikmediğini anlamalısın. Allah böyle bir şiarı (alamet) kendisini anlayan biri için ortaya koymuştur. Senin ise başka bir şiarın vardır. O şiar, senin için Allah'a delil olarak ortaya konulmuş her şeydir. Ebu'l-Utahiyye şöyle der:

Her şeyde O'na ait bir ayeti var
Bir olduğunu gösterir O'nun/onun

Sen kendi şiarının sınırında dur ve '*Rabbim benim bilgimi artır*'[434] de! Bu durumda indirmiş olduğu hususta anlayışın güçlenir ve sana bilmediklerini öğretir. Allah sana kendinden bilgi öğretirse, O'na en güçlü şiar ve en açık delilin bizzat kendin olduğunu anlarsın. Bu nedenle şeriat 'Kendini/nefsini bilen, rabbini bilir' demiştir. Nefsindeki şiarların seni ulaştıracağı yere ulaşıp o şiarların gösterdiğini müşahede ettiğinde, onu kendi suretinde görürsün. Buradan ise O'nun seni bilmesinde asıl olanın kendin ve Allah'ın sana ancak senin hakkındaki bilgisinin suretinde tecelli ettiğini öğrenirsin. Allah seni senden bildi, sen de kendin hakkındaki bilgiyi O'na verdin! Öyleyse sen, kendin hakkında Allah'ın şiarısın. O'nu kendi suretinden başka bir surette görürsen, hiç kuşkusuz, şiarı olman itibarıyla O'nu görmüş sayılmazsın. O halde aşina olmadığın bir şeyi gördüğünde, başkaları inkâr ederken -çünkü bu mertebede O'ndan başka kimse adına gerçekleşen bir bilgi (meclâ) yoktur- sen inkâr etme! Hal böyleyken öğrenmek talebinde O'ndan kendine dön! Bu durumda nefsini O'nu kendinde gördüğün ve henüz kendisiyle 'boyanmadığın' suretin içinde görürsün.

Henüz boyanmamış olsan bile, söz konusu suret (ilahi bilgideki) 'sübût' halinde senin suretindir; sadece o surete girmenin ve onunla zuhurun vakti gelmemiştir. Çünkü senin üzerinde sonsuz sayıda suret başkalaşırken sen de söz konusu suretlerde halden hale girer ve bir suretten ötekine intikal edersin. Fakat sürekli olarak -sonsuza değin- halden hale geçersin. Allah sana bu surette suretlerin sonsuzluğunu öğretmiş, senin kendisiyle gözükmenin vaktinin gelmediği surette sana tecelli etmiştir. Vakti gelmemiştir, çünkü sen sınırlıyken Allah sınırlı değildir; O'nun yegâne kaydı, mutlaklığıdır.

Allah bilinmeme ve inkâr halinde kendilerine görünmek için kullarına karşı böyle davranır. Bu nedenle de bu makamı bilen ariflerin dışındaki kulları O'nu inkâr eder. Onlar, Allah'ı zuhur ettiği hiçbir surette inkâr etmeyen ariflerdir, çünkü onlar, esası muhafaza ederler. Bu esas, Allah'ın herhangi bir yaratılmışa ancak yaratılmışın suretinde tecelli edeceğidir. Hak yaratılmışın o esnada üzerinde bulunduğu surette tecelli ederse yaratılmış kendisini bilir; daha sonra kendisinde bulunacağı surette tecelli ederse, kendisine girdiğini görünceye kadar Hakkı o surette inkâr eder. O surete girdikten sonra ise tanır. Çünkü Allah ona kendisini tanıtmış, kendine varacağı hali de bildirmiştir. Yaratılmış olan ise kendi hallerinden ancak o esnada üzerinde bulunduğu hali bilebilir. Bu nedenle insan '*Rabbim! Benim bilgimi artır*'[435] der. Allah'ın kullarının bir kısmı (ilave bilgiyle) şunu öğrenir: Hak aşina olmadıkları bir surette tecelli ettiğinde, mertebenin hükmünü ve insanın kabul etme özelliğini dikkate alarak, O'nun insana ait bir surette tecelli ettiğini öğrenirler. Söz konusu suretin vakti gelmemiştir ve Allah'ın verdiği ilave bilgiyle vakti gelmezden önce sureti tanırlar. Bu, Allah'm artırdığı bilgideki ilavenin bir yönüdür. Bu bilgi sayesinde inkâr edebileceği bir yerde kendisini tanıdığı Allah'a şükreder. Allah bu ihsanı yücelterek şöyle der: '*O sana bilmediklerini öğretti, Allah'ın sana olan ihsanı pek büyüktür.*'[436] Böylece Hak bu mertebede nefsin şiarlarından birisi olur ve daha önce O'nu kendi nefsinle tanımışken bu kez nefsini O'nun vasıtasıyla tanırsın, bunu düşünmelisin!

Şiarlarda toplandık hepimiz
Sırlarda ayrıldık

O'ndan bize ait olan; tecelli
Bizden O'na ait olan; sırlarımız

Böyle bir kulun benzeri
Onda hayrete düşmüş ve koşan kişidir

Bunu bir öğrenirsen
Artık yüz çevirmezsin O'ndan

O sizden ortaya çıkandır;
Defter yaprakları gibi

Bir kısmı ötekini gizleyen yapraklar
Harflerle ve başlangıçlarla

Acele eden acele etsin
Övünen övünsün

Allah şiarlarını boş yere yüceltmemiştir. Ancak yüceltilebilecek bir şey yüceltilir. Zaten yüce olan ise yüceltilmez. Çünkü mevcut bir şey var edilemez. Allah Azim iken bütün âlem -mümkün olduğu için- hakir ve değersizdir. Bununla birlikte yüceltilmeye elverişlidir. Onun yüceltilmesinin yolu, Allah'ın şiarlarından birisi olmasını bilmektir. Gerçekte âlem Allah hakkında bir şiar ve alamet olduğu için Hakkı âlem vasıtasıyla tanıdık ve düşündük, O'nun sözünün hakikatini öğrendik. Bilinmeyen bir surette zuhur ettiğinde, O'nun sözüne dayanarak âlemden delil getirdik.

O'ndan banadır hakkımdaki delil
Benden O'na gider O'na dair delil

Biz O'nun yanındayız buyurduğu üzere
Amelleriyle; sonra O'nun katındayız

O'nun amelleri bizim varlıklarımız
O'ndan var oldum ve yine O'na dönerim

Durum böyle olmasaydı, O'nu vekil edinmenin anlamı olmazdı. Mal O'nun malıdır ve sana ait değildir; suret senin suretindir. Hz. Musa 'Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım' dediğinde '*Beni göremeyeceksin*'[437] ayetinde geçen 'beni göremeyeceksin' ifadesi doğrulanmış olur. Ayette olumsuzluk bildiren '*len*' edatı gelecekteki fiilleri olumsuzlar. İşarî yorumuyla ayete bakarsak, şimdiki anda bir şeyi bilmeyen kişi gelecekte de onu tanıyamaz. Çünkü gelecekte kendisine göründüğünde seni kendisinde inkâr ettiği şimdiki halin suretiyle görünmeyecek, seni görmek istediği gelecek zamandaki halin suretiyle görüneceksin. Bu nedenle seni inkâr eden yine inkâr eder. Mertebeyi ve hükmün ona ait olduğunu öğrenene kadar inkâr sürer. Mertebenin durumunu öğrendiğinde, neyi gördüğünü ve onun hakkında verdiği hükmü öğrenir. Çünkü Allah iki gözü veya gözleri olan kimselere sürekli zuhur eder; bir gözü olan ise sürekli kayıtlar içerisinde bağlanmış olan ve tek gözü kör Deccal'dır. Allah birinin gözünü açarsa, O'nu görebilir. Bu itibarla gözler Allah'ın insana ihsan ettiği nimetlerdendir. Ayette '*onun için iki göz yaratmadık mı?*'[438] buyrulur. Yani her halde de beni görsün diye, iki göz verdik: Birinci hal şimdiki zaman iken ikinci hal gelecek zamandır. Bana bakıyorken şimdiki halde beni görmeyen gelecekte de görmekten uzaktır. O beni görür, fakat onun matlûbu olduğumu bilemez. Bunun nedeni, beni bir alamete göre talep ediyor olmasıdır. Acaba beni bir alametle aramak, beni bilmemenin ta kendisi değil midir?

Benden başkası mı var ki? Ya da ben olmayan birisi?
Ey basiret üzerinde gözlerin çadırı!

Hakkı arıyorsan, fikirlerden uzak dur
Çünkü sınanma mahalli benim sırlarımdır

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM

Menzili 'Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur (La-havle ve la-kuvvete illa billâh)' Zikri Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Güç ve kuvvet Allah'ın
Allah'a iman eden için böyledir

İşin gerçeği şu ki, kul görmüştür:
Güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu

İkisini kendinde gören kimse
Allah'tan bir nur üzerinde bulunur

Allah Hz. Musa'nın kavmine şöyle dediğini bize bildirmiştir: *'Allah'tan yardım isteyiniz.'*[439] Bize de kendisiyle aramızda ikiye böldüğü namazda okunan Fatiha suresinde şöyle dememizi emretmiştir: *'Ancak senden yardım dileriz.'*[440] Sonra 'Namaz benimle kulum arasında bölünmüştür, kuluma istediği verilecektir' denilmiştir.

Bilmelisin ki La-havle ve la-kuvvete illa billâh (Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur) zikri, Allah'ın kendi suretinde yaratmış olduğu kimsenin özelliklerinden birisidir. Başka bir ifadeyle bu zikri yap-

mak, insan-ı kâmilin özelliğidir. Melek olmak böyle bir makama sahip olmaya elverişli değildir ve meleklerin makamı bundan uzaktır. Çünkü melek, kuşatıcı kul (abd-ı cami') değil, aksine onun organlarından birisidir. Kuşatıcı kul, efendideki bütün özelliklerin bulunduğu kimsedir. O'nun bizi yaratmaya kadir olmasının bir tezahürü ise bizim yaratma (sözünü) kabul etmemizdir. Binaenaleyh herhangi bir yardım olmaksızın, yalnız başına mutlak bir güç yoktur. Allah bunu bildiğimizi bildiği için, O'ndan yardım dilememizi emretti, çünkü kabul eden (mümkün) güç yetiren muktedire muhtaç olduğu kadar muktedir de mümkünün kabulünü ister. Böylece bizimle Allah arasında gerçekleşen taksim geçerli olabilmiştir, çünkü Allah şöyle buyururken doğru söyler: 'Namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm: Yarısı bana, yarısı kuluma aittir.' İktidar Allah'a ait iken kabul bizden ortaya çıkar. İkisiyle birlikte de âlem var olmuştur. Bunun delili, muhal, yani imkânsızın var olmayı kabul etmeyişidir. Binaenaleyh iktidar muhale nüfuz etmez, çünkü iktidarın özelliği, onun ancak mümkün bir şeye -ki özelliği kabul etmektir- taallukudur. Binaenaleyh bu zikri söylemek, ancak kuşatıcı kul adına anlamlı ve sahih olabilir. Her kim bu kuşatıcılıktan uzak kalmış ve teberri etmişse, o, kuşatıcı kulun bir parçasıdır; ikisini birden kabul eden, kuşatıcı, kendini ve rabbini bilen, edepli ve işe hakkını verendir.

O'ndan bir güç veya kuvvet olmazdı
Ben olmasaydım; ben ise varım

Benim bir kuvvetim veya gücüm olmaz
Olmasaydı O! Demek ki ben kuşatıcıyım

Bakınız! Bu zikir bir hazinedir. Allah Âdem'i kendi suretinde yaratıp yeryüzünde halife kılıncaya kadar -ki bu esnada haber verdiği üzere itiraz edenler etmiştir- mülkünde saklamıştır. Âdem yaratılmazdan önce 'La-havle ve la kuvvete illa billâh' zikri duyulmamıştı. Kuşatıcı kulun dışında bu zikri söyleyenler ancak onun, yani insan-ı kâmilin hükmüne bağlı olarak söyleyebilirler. Allah Arş'ı yaratmış, meleklerine

onu taşımlarını emretmiş, melekler ise taşımaya güç yetirememişler. Aciz kaldıklarında ise insan suretindeki birinci taşıyıcı melek ayağa kalkmış ve Allah kendisine bu zikri öğrettiğinde kendi diliyle 'La-havle ve la kuvvete illa billâh' demiş, ardından diğer taşıyıcı melekler onun söylediğini söylemiş, böylece Arş'ı taşımaya güç yetirebilmişlerdir. Allah insan-ı kâmili yarattığında, onda -tıpkı Arş gibi- kendi evi olan bir kalp yaratmıştır. Bu nedenle âlemde müminin kalbini taşıyabilecek hiç kimse yoktur, çünkü melekler Arşı taşımakta aciz kalmışlardı. Hâlbuki söz konusu Arş müminin kalbinin bir köşesinde bulunur ve mümin onun farkına bile varmaz ve hafif geldiği için kalbinde arşın bulunduğunu bilmez. Melekler Arş'ın etrafında döndüğü gibi Allah esma-i hüsna'nın bu kalbin etrafında dönmesini sağlamıştır. Kalbin taşıyıcılarını ilahi bilgi, hayat, irade ve sözden ibaret olmak üzere dört isim yapmıştır. Bu sıfatların arasından hayat Arş'ı taşıyan meleklerin arasından insanın suretindeki birinci taşıyıcının benzeridir. Bunun nedeni, hayatın eşyaya yayılmış olmasıdır; bu nedenle sadece canlı ve hayat sahibi olanlar vardır (her şey canlıdır). Hayat, diğer sıfatlar, yani bilgi, irade ve sözün sahihlik şartıdır. Rivayete göre Cebrail Âdem'e Kâbe'yi tavafı öğretirken ona şöyle demiştir: 'Sen yaratılmazdan önce biz Kâbe'yi tavaf ediyorduk.' Hz. Âdem sormuş: 'Siz tavafta ne derdiniz?' Cebrail şöyle cevap vermiş: 'Sübhanallah ve'l-hamdu lillah ve la ilahe illallahu Allahu ekber (Allah münezzehtir, hamd Allah'a aittir, Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en yücedir).' Hz. Âdem şöyle demiş: 'Ben sizin söylediğinize La-havle ve la kuvvete illa billâh' ifadesini ekliyorum. Böylece bu hazine Hz. Âdem'e tahsis edilmiştir.

Burada seninle kabul edeceğin şey arasında bir perde yoktur. Başka bir ifadeyle Allah'tan başka kendisini kabul ettiğinde sana zarar verecek ve seni kendi mertebenden -ki kemalin demektir- hayvaniyet mertebesine indirecek olan kimse yoktur. Yükümlü olduğun amelleri yerine getirmede Allah'tan başkasından elde edebileceğin bir güce de sahip değilsin. Bunun yanı sıra muktedir olsa bile, Hak ile senin varlığınla meydana gelebilecek bir şey arasında da var olmadığında senden başka perde yoktur. Binaenaleyh ancak seninle var olan bir şeyde O'nun bulunması gerekir. Öyleyse 'kuvvet yoktur (la-havle)', yani

ancak seninle ortaya çıkabilecek bir işe nüfuz edecek bir kudret yoktur. Demek ki bu taksimden 'La-havle ve la kuvvete illa billâh' ifadesinin hakikati, kendisini talep eden hallere göre sende ve O'nda ortaya çıkar. Kuşatıcı insandan daha kuşatıcı bir varlık olmadığı gibi kendisindeki en şerefli parça da melekî parçasıdır. Nitekim namazda da Allah'ı zikretmek, onun en şerefli parçasıdır, yoksa zikir namazdan daha değerli değildir! Aynı şekilde melek de insandan üstün değildir, çünkü zikir namazın bir parçası olduğu gibi melek de insanın parçasıdır. Allah şöyle buyurur: '*Namaz taşkınlıktan ve münkerden alıkoyar.*'[441] Yani sureti itibariyle alıkoyar. Çünkü ilk tekbir namaza yasakları getirirken selam namazdaki bu yasaklamaktan çıkmak demektir. '*Allah'ı zikir en yücedir.*'[442] Yani namazdaki en önemli kısım, Allah'ı zikretmektir, çünkü zikir onun en büyük parçasıdır. Allah ile namaz kılan kul arasında namazdaki taksim bu zikirde gerçekleşmiştir.

Bunu öğrendiğinde, meleğin makamını öğrenmiş, onun senin haricinde olmadığını bilmiş olur, kendinde bulunduğu hal üzere gerçeğe ulaşmış, insaflı davranmış, mukayeseli bir şekilde -her kime gelmişse- ilahi isimlerin nereden geldiğini öğrenmiş olursun. Bu bağlamda Allah ismi cami, toplayıcı isim demektir. Bununla birlikte isimlerde genellik ve özellik bakımından bir derecelenme vardır. Aklını fikrini '*Rabbim! Bilgimi arttır*'[443] ayetine verip Hakkın kendisine göre (kullarına) davrandığı adaba uymalısın. Kul 'La-havle ve la kuvvete illa billâh' dediğinde, rabbi onu tasdik ederek şöyle der: 'La havle ve la kuvvete illa bî (Benden başka güç ve kuvvet sahibi yoktur).' Buna mukabil 'Güç ve kuvvet seninle ortaya çıkar, ey kulum!' demez. Çünkü söyleyeninden böyle bir ifade ancak kendisiyle birlikte ortaya çıkabilir. Allah hayvan insanın surette insan-ı kâmille ortak olduğunu bildiği gibi 'La-havle ve la kuvvete illa bike (güç ve kuvvet seninle ortaya çıkar, kulum)' dediğinde, hayvan-insan bu ifadeyi bağlamının dışına taşırıp saygısızlık yapacağını da bilir. İnsan-ı kâmil böyle edepsizlikte bulunmaz. Bu nedenle Hak insan-ı kâmil ilahi edebi öğrensin diye hürmete riayet etmiştir. Bu, senin bilip inanacağın bir meseledir; herhangi bir kimse veya özel bir kul onu dile getirmez. Onu dile getiren olursa, sadece kendinde durumun öğrenilmesi için açıklamak üzere dile getirmiştir.

Çünkü Allah öğrettiklerini bilmeyenlere öğretsinler diye âlimlerden söz almıştır. Allah'ın onlara öğrettiklerinden birisi de edeptir ve bu sayede hikmeti ancak ehline ulaştırırlar. Bu davranış, onların özelliklerinden birisidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Bu konuda yarışanlar yarışsın' ve 'Böyle bir şey için amel sahipleri amel etsin' Ayetleri Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Şahıs derece derece yükselir ve sadır genişler
Hazine çıkartılır, kapı açıktır

Öncekiler nerede! Ne onlar ne geçmişler
Akıl ruhun getirdiğini kabul eder

Fakat fikir gücüyle perdelenirler, dikkat ediniz
Bilgi verilmiş ve ihsan edilmiş

İnsafla bakarsan, bilgide kazanılan bir kısım yok
Akıl kendi başına onaylayamaz ve eleştiremez

Savunma ve eleştiri Allah'tan gelen şeriat teraziyle yapılır
Eksiklik ve tercih böyle ortaya çıkar

Akıl Allah'ın yarattığı en yoksul şey, dikkat edin
Çünkü fikir kapısının ardına atılmış

İlah ve O'nu niteleyen güçler olmasaydı
Akılda bir imkân olmazdı

Akıllar kayıttır, onlara güvenirsen
Hüsrana uğrarsın, anla bu sözümü, benim bu sözüm bir işaret

Şeriat terazisiyle terazin hep elinde olmalı
Onun mertebesi adalet ve tashih

Yarışma öyle bir bilgide olmalı ki
Hakkı görmekle gönül nur ile açılmalı

Bu yarışma ya bir bedel olmaz
Zikirden, el-Kuddûs ve es-Subbûh'un zikrinden

Böyle bir şey için amel eden etmeli
Başka bir konuda iyi ya da kötü bir şey yok

Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Herkes kendi katlarında olanla sevinmiştir.*'[444] Sevinmenin sebebi, karşılıklı ilişkidir. İnsan Allah'ın katındaki her şeyin bir toplamı olduğundan, O'nun katındaki her şey ile insan arasında bağ bulunduğunu anladık. Bu itibarla her şeyde insanla ilgili bir yön vardır. Âlem varlıktaki herhangi bir şeye yönelmez, sadece kendinden ona münasip bir şeyi izhar eder. Kendisine herhangi bir hal baskın gelmez; âlem her halde kendine münasip halle birliktedir. Nitekim Allah bulunduğumuz her yerde bizimledir. '*İnsanların çoğu bilmez.*'[445] Yani bu durumu bilmez. Hatta onlar bunun değerinden habersiz oldukları gibi bu beraberliği de görmezler. Bu durum onları dünyayı ve içindekileri kınamaya, âhirete karşı, her iki âleme, kısaca Allah'ın dışındaki her şeye karşı zahitliğe (onları değersiz görmeye) sevk etmiştir. Böyle davranmalarının sebebi, büyük insanlardan bu hususta aktarılmış hikâyelerdir. Dünyayı eleştiren bu insanlar, büyüklerin sözlerini gerçeğe aykırı başka bir anlamda yorumlamış, Allah'ın dışındaki her şeyin O'nun karşısında perde olduğunu zannetmiş, perdeleri parçalamak ve ortadan kaldırmak istemiş, bunun için de zahitlikten başka

yol bulamamışlardır. Burada bu yaklaşımı yeterli bir ölçüde açıklayacağım.

Bu itibarla Allah her gün yaratılmışların bir işinde bulunurken cennet de -ki orası Hakka yakınlık, O'nu görmek yeridir- tüm arzuların ve hazların bulunduğu bir yerdir. Şayet cennet Hakka perde olsaydı, cenneti değersiz görmek (züht) ve onu perde kabul etmek anlamlı olabilirdi. Aynı şey dünya hayatı için geçerlidir. Allah cinsleri, türleri yaratmış, âlemdeki bireyleri izhar etmiştir. Yaratmanın gayesi, yaratılmışa bakmakla onu Yaratana ulaştıracak bilgiyi elde etmemizdir. Başka bir ifadeyle Allah herhangi bir şeyi onu değersiz görelim diye yaratmadı. Demek ki yaratılmış bir şeye yönelmek, onu (tanımak için) ısrarlı olmak ve onu sevmek zorunluluktur. Çünkü âlem (ve yaratılmış her şey), Hakka ulaştıran düşünme yoludur. Her kim delili değersiz görürse, hiç kuşkusuz, medlûlü de değersiz görmüş olur ve böyle bir insanın dünya ve âhireti hüsrana uğrar. Apaçık hüsran bu demektir. Böyle biri Allah'ın âlemdeki hikmetini bilemeyeceği kadar Hakkı da bilemez ve 'ticareti fayda vermeyip doğru yolu bulamayan zarara uğramışlardan' olur. 'Adam' ismini hak edecek kişi, (bütünüyle Allah'a adanmış anlamında) saf dindarlıkta Hakkın suretiyle zuhur edendir. Böyle biri her hak sahibine hakkını verir ve önce nefsinin hakkıyla başlar; çünkü nefs, yaratılmışlar arasından kendisine hakkı terettüp edenlerin hepsinden daha yakın olandır. Allah'ın hakkı, yerine getirilmek bakımından daha önceliklidir. Allah'ın insan üzerindeki hakkı ise her hakkı sahibine ulaştırmaktır. *'Böyle bir şey için amel sahipleri amel etmelidir.'*[446] Amelin bize izafe edilmesi gerekir ve bu nedenle de Allah amelleri bize izafe etmiş, onların yerlerini, mekânlarını, zamanlarını ve hallerini belirlemiş, vacip, mendub veya mubah olmak üzere bize onları emretmiştir. Bunun yanı sıra Allah belirli işleri bize yasaklamış, onların mahal, mekân, zaman ve hallerini belirtmiş, haram ve mekruh olmak üzere bize onları yasaklamıştır. Bütün bu emirler ve yasaklar için hesaplı veya hesapsız bir karşılık belirlemiştir; bu karşılık dünya ve âhirette haz veren işler olduğu kadar acı veren işler de olabilir. Allah bizi yaratmış, bizde haz veren karşılığı talep eden ve acı veren cezadan tabii olarak kaçmayı gerektiren özellik yaratmıştır. Allah yönettiklerime (raiyye)

karşı benim adıma hak ve vazifeler belirlemiştir. Çünkü Allah bende düşünen (nâtık), yöneten, akıl ve fikir sahibi, yükümlü tuttuğu işleri kabule istidatlı nefs yaratmıştır. Nefs O'nun hitabının muhatabı olduğu gibi Allah'ın teklifle yükümlü tuttuğu ve emir-yasaklarına bağlanmasını istediği, sınırlarında durmak ve kurallarına uymakla mükellef kıldığı nefstir. Sınırlar, nefs için belirlenmiş olan Allah'ın hakkı, nefsin hakkı ve başkalarının haklarıyla ilgilidir. Hak sahipleri de ya sözle veya zahiri veya batınî halleriyle kendisinden haklarını talep ederler. Kulak kendi hakkını talep eder, göz, dil, eller, karın, cinsel organ, iki ayak, kalp, akıl, fikir; nebati, hayvani, gazabî (öfke gücü), şehvani (arzu) güçler de kendi haklarını nâtık nefsten talep eder. Bunun yanı sıra hırs, emel, korku, umut, teslimiyet/islam, iman, ihsan vb. (duygusu) gibi kendisine bitişik âlemden olan şeyler de haklarını talep eder. Allah insana evvelemirde bu haklardan herhangi birisinden gafil kalmamayı ve her birini Allah'ın belirlediği yerlerde kullanmayı emretmiştir. Allah bütün güçleri haklarını talep etmek üzere nefs-i nâtıka'ya yönlendirmiş, hepsini kendisinden ayrılamayacakları zati bir özellik olarak O'nun hamdini söyleyici olarak yaratmıştır. Allah bütün bu güçlerin üzerinde hüküm sahibi olan nefs-i nâtıka'ya yönelmiş bu hakları sabit bir hak olarak belirlemiş, bunu dünya ve âhirette devam eden ve onların zatları gereği yerine getirdikleri tespihin bir karşılığı yapmıştır. O güçlerden hiç birisi kendi iradesiyle Allah'ın emrine karşı gelmez; onlardan ortaya çıkan itaatsizlik, üzerlerindeki yönetici nefs-i nâtıka'nın icbarıyla gerçekleşir. Onlar üzerlerinde vali olan nefs-i nâtıka'nın sözünü dinlemek, ona itaat etmekle memurdurlar. Bu itibarla yönetici nefsin zalim olması (onların hakkını vermeyişi), yönetimi altındaki güçlerin lehine, kendisinin aleyhine; adil olması güçlerin lehine olduğu gibi kendisinin de lehinedir. Binaenaleyh Allah zikretmiş olduğumuz üzere insana bitişik (muttasıl) yönetilenlere nefs-i nâtıka'nın kendilerini icbar ettiği işten uzak kalma imkânı vermemiştir. Hâlbuki kendilerine emir verip onlarla aynı (sınıftan olmayıp) dışlarında kalan nefs-i nâtıka için durum böyle değildir.

Allah onlar için hissî cezayı nitelemiş, dünyada dünyalık nimetlerden verilmiş misallerle bu cezaya (karşılık) şahit tutmuş, âhiret için de

vaatte bulunmuştur. Bir kısmına ceza âhirette göstermiştir. Dünya hayatında ise gözle görülen bir cezadır. Böylece kişi dünya hayatında gözüyle sadece aynı nimeti görenin ve yönettikleri içinden aynı hazzı talep edenlerin değerini takdir edebileceği bir haz görür. Bu durumda o da kendisinden hakkını talep etmeye ve men edilmemeyi talep eder. '*Bu konuda yarışanlar yarışmalıdır.*'[447] Bundan büyük bir yarış (konusu) olabilir mi? Marifeti kemale ermiş arif kendisinde rabbini müşahedeyi ve O'nu fikir ve müşahede yoluyla bilmek isteyen kısımların (güçler) bulunduğunu bilir ve o kısımların haklarını kendilerine vermesi üzerinde bir vazife olarak ortaya çıkar. Bunun yanı sıra mizacına mülayim hoş besinleri arayan bir parçanın bulunduğunu, bunun yanı sıra içecek, cinsel ilişki, binek, elbise dinlemek ve duyusal nimetleri talep eden parçaların bulunduğunu bilir. Bu durumda Hakkın onlar için belirlemiş olduğu hakları söz konusu parçalara ulaştırması gerekir. Böyle bir hale sahip bir insan varlıklardan herhangi birine nasıl değersiz görebilir ki (nasıl zâhit olabilir ki)? Allah her şeyi onun için yaratmıştır. Bununla birlikte insan, kendisine veya başkasına ait şeyleri öğrenmek için bir bilgiye muhtaçtır ki 'her şey bana aittir' demesin. Bu itibarla güzel şeyler söz konusu olunca, kendisine ait olduğunu bildiklerine bakar, başkasına ait olanlardan gözünü alır ve onlara bakmaz; çünkü başkasına ait olan ona yasaklanmıştır. Bir insanın vera (şüphelilerden uzaklaşmak) ve uzaklaşmadan olan payı bu kadardır. Züht ise öncelikli olana dairdir. Vera veya diğer terkler ise öyle değildir. Öncelikli olana gelirsek, insan, mertebeye bakar ve onun gereğine göre amel eder; mertebenin gereğini ise Allah Şâri Peygamber'in diliyle bildirmiştir. Öncelikli olanı dikkate almaları itibarıyla bu insanlar 'zahit' diye isimlendirilmişlerdir. Çünkü dünya hayatında (öncelikli olanın dışındaki) nimetlerden yararlanmaları mümkünken onlar bunu yapmamışlardı. Allah onları serbest bırakmış, kendilerine öncelikli olanı tercih etmeyi zorunlu kılmamış veya diğerlerini yasaklamamış, buna teşvik etmemiş veya mekruh kılmamıştır. Bunu bilmelisin!

Sonra muhayyer bırakılmış (mubah) nimete bakılır: Ondan yararlanmak kişinin kendisi adına onu terk etmeye (niyetlendiği) daha yüce makama ulaşmanın önünde perde midir, değil midir? Mubah ve mu-

hayyer şey söz konusu makama ulaşmada -sahih ve selim akla göre- engel teşkil ediyorsa, onu bırakır ve ona karşı zahit davranır. Rabbinden gelen bir delile dayanarak, mubahtan yararlanmanın bir zarar vermeyeceğini ve daha yüce bir makama/mertebeye ulaşmanın önünde engel teşkil etmeyeceğini görürse, onu terkin faydası yoktur. Nitekim Allah Hz. Süleyman'a şöyle demiştir: '*Bu sana olan ikramımızdır, ister dağıt, ister hesapsız bir şekilde tut!*'[448] Yani işlerin kendisi hakkında birbirine karıştığı kimselerden olma! İşleri birbirine karıştıran insan, mubaha karşı zahit davrandığını zannederken gerçekte (nefs-i nâtıka'nın) himayesi altında bulunan parçalardan birinin hakkını yerine getirmez, başka bir parçanın talep ettiği hazzı yerine getirir (adil davranmaz). Böyle bir davranış bilgisizliğin ta kendisidir. Çünkü bir hakikat ötekine 'bu benim hakkım değil' der. Allah'ın nefsi yönetmekle yükümlü tuttuğu kula layık olan şey, bilgili olmaktır. Bilgili olunca, bilgisi onu yönlendirir ve bilgisinin hükmüne göre davranır; yoksa kendisi bilgiyi yönlendirmez. Çünkü bilgisini o kullanırsa, bilgi onun hükmüne bağlı olur; bazen kullanır, bazen onunla ameli terk eder. Demek ki terk bilgiyle yapılır. Bilgi insanı kullanır ve yönlendirirse, kişi bilgi tarafından kullanılan ve bilginin etkisine konu olandır ve bilgi zorunlu bir şekilde onu doğruya yöneltmiş, o da hakları sahiplerine teslim etmiştir.

Âlemde böyle bir imam nadir bulunur ve bu nedenle şöyle der: 'Cömert insan malıyla cömertlik yapan kimse değildir. Cömert bilgiye karşı nefsiyle cömert olandır.' Böyle biri bilgisinin otoritesi altındadır ve âlemin büyüğüdür. İlahi emirler ve yasakları bilmekten ise Allah izin verirse kitabın son bölümünü teşkil eden Vesaya (vasiyetler) bölümünde zikredip kitabı onunla bitireceğiz.

Bu düsturun kazandırdığı faydalara ve sana söylediklerime bakmalısın! Sana söylediklerimin neticesi ve hedefi, seni en güzeli, en doğruyu ve en öncelikliyi araştırmaya sevk etmektir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Miskal miktarı bir tohum bile olsa ve bir kayalıkta veya göklerde veya yerde olsa Allah onu getirir, Allah latif ve habirdir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Rızkı Rezzak getirir, başka bir adı yok
Ya da varlığı yok, eseri yok

el-Vehhab'ın rızıkta hükmü olduğunu söyleme!
Böyle bir söz geçerli değildir

Çünkü rızık vermek vacip bir iş
el-Vehhab'da ise zorunluluk olmaz, kul ise sınanır

'Allah'ın bakiyesi sizin için daha hayırlıdır.'[449] Yani Allah'ın kendisini kullanmayı helal kılıp O'na ibadet etmek üzere ihtiyaçlarını karşılamanı sağlayan şey senin adına daha hayırlıdır. Allah bu helal kısmı 'bakiye (kalan)' diye isimlendirdi, çünkü O yeryüzündeki her şeyi asıl itibariyle senin için yarattı. Sen de kayıtsız bir serbestlik sahibiydin; dilediğini kullanır, dilediğini bırakabilirdin. İkinci merhalede ise Allah serbest kıldıklarının bir kısmını yasaklamış, dilediği bir kısmını geride bırakmıştır. 'Allah'ın bakiyesi' geride bıraktıkları demektir ve onları senin için daha hayırlı kılmıştır. Çünkü Allah bilir ki, asıldaki hükmü dikkate alan bazı kulların nefisleri bakiyenin değerini göremeyecektir ve bu nedenle onlar aslın hükmüne göre tasarrufta bulunurlar. Buna karşılık Allah onlar için bakiyenin daha hayırlı olduğunu söylemiştir. *'Mümin iseniz...'*[450] Yani yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattığımı tasdik ediyorsanız, bunu bilirsiniz. Bu konuda beni tasdik ederseniz, sizin adınıza geride bıraktığım (bakiye) kısım hakkında da tasdik edersiniz. İkisini ayırır, bir kısmına inanır ve bir kısmını inkâr ederseniz, mümin olamazsınız. Bunun yanı sıra, nimetleri toplasanız ve onlara üşüşseniz

bile ancak sizin için takdir ettiğim miktarı elde edebilirsiniz. Fakat siz bana asî oldunuz. Bununla birlikte sizin adınıza takdir ettiğime yönelmeniz veya ondan yüz çevirmeniz durumu değiştirmez: Ben mutlaka onu size ulaştıracağım, çünkü ben onu (size ulaştırmayı) sizden daha çok isterim. Nitekim ecelinizin gelmesini de sizden daha çok talep edenim. Size rızık vermem, bana bir iyilik yapmanız veya bana karşı suç işlemenizle ilgili değildir. Ben iyiyi, günahkârı, yükümlü olanı ve olmayanı rızıklandırdığım gibi iyiyi, günahkârı, yükümlüyü ve yükümlü olmayanı öldürürüm. Benim inayetim -başka bir şeyden değil- bu bakiyeden sana ulaştırmakla ortaya çıkar. İşte böyle bir bakiyede kendisine ulaşan kimseye dönük inayetim ortaya çıkar. Çünkü hiçbir nefs rızkı tamamlanmadan ölmeyeceği kadar hiçbir nefs eceli gelmeden ölmeyecektir; rızkın az veya çok olması durumu değiştirmez. Rızık bedenin kendisiyle ayakta durduğu ve gücünü muhafaza eden şeydir; topladığın veya sakladığın rızık değildir. Topladıkların bazen sana bazen başkasına ait rızık olabilir; fakat hesabını -toplayan ve kazanan sen olduğun için- sen vereceksin. Bu nedenle ancak kendini veya Allah'ın kendisi adına çalışmakla yükümlü kıldığı kimseleri besleyecek kadarını kazanmalısın; ilave olarak Allah'ın sana ihsan ettiklerini Allah'a itaat için çalışacağını bildiğin kimselere 'nimet verici' olarak ulaştırmalısın. Onları tanımazsan bile, yine de ulaştır! Çünkü 'senin mülkün' dediğim bir rızıktan nimet vermiş olmanın faydasından mahrum kalmayacaksın. O nimette sen, nimetin sahibi -ki benden başkası değildir- gibisin. Öyleyse sen benim naibimsin ve naip kendisini vekil atayanın özelliğine sahiptir. Kuşkusuz Ben, bitkileri, hayvanları, itaatkâr ve günahkârı rızıklandırmışım! Sen de öyle yap: İtaatkârı bütün gayretinle ara. Böyle yapmak nasibini bollaştıracağı ve yücelteceği kadar aynı zamanda senin adına daha öncelikli ve övülür bir davranıştır.

(Allah insana diyor ki) bilmelisin ki: Sana bir inayet olarak, zatının var olmasını sağlayıp nefsine nimet olacak hususları Ben yarattığım gibi senin için öyle bir şey daha yarattım ki, onda tasarruf ettiğinde ilahi isimler onunla hayat bulur ve nefisleri nimete kavuşur. Bu durumda her nerede bulunursan bulun, sana rızkını getiren Ben olduğum

gibi o nimeti isimlere ulaştıran da sen olursun. Her nerede olursan ol, rızkın orada bulunur, çünkü Ben senin yerini ve bulunduğun mevzii bildiğim gibi senin rızkını da bilirim. Hâlbuki sen yiyene kadar ve tam olarak onu bildirene kadar rızkını bilmezsin. Rızıkla beslenip rızık senin bütün varlığına yayıldığında, onun senin rızkın olduğunu anlarsın. Ben seni bildiğim gibi esma-i hüsna'nın (ilahi-güzel isimler) hak ettiği ve hayatiyetlerinin ve eserlerinin kendisine bağlı olduğu rızkı bilirim. O rızkı sana bildirdim, seni o rızkı onlara getiren kimse kıldım. Sana verdiğim rızka karşılık senden şükür talep ettiğim gibi sen de onlara getirdiğin nimete karşılık isimlerimden şükür talep etmelisin! İsimlerim sana şükrettiğinde, ben de teşekkür etmiş olurum. Bunun neticesinde benzerini ancak aynı işi yapanın elde edebileceği bir mutluluğa ulaşırsın. İlahi isimlere âlemden bu rızkın ulaşması gerekir. Fakat isimlerim, ancak onlara böyle bir ilgi ve özenle yönelenlere şükrede; onlardan gafil kalarak nimet getirene teşekkür etmezler. '*Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?*'[451] Hayır, Allah'a yemin olsun ki! Günah işleyenlerle iman edip salih amel işleyenler yaşarken ve ölümlerinde bir değillerdir. 'Ne kötü hüküm veriyorsunuz!' Yani verdiğiniz bu hüküm ne kadar kötüdür. Sonra sözümü açıklayarak Lokman'ın oğluna dönük tavsiyesini söylerim: '*Bir kayalıkta bile olsa...*'[452] Yani Allah'ın yaratıklarına karşı şefkat duygusu taşımayan bir katı kalpte bile bulunsa! Allah şöyle der: '*Sonra kalpleriniz katılaştı, onlar taş gibi hatta daha katı oldu.*'[453] Ayette 'daha katı oldu' denilmiştir, çünkü taş bir balyozla kendisine tesir etmeni engelleme gücüne sahip değildir. Buna mukabil kalp hiç kuşkusuz ona etki etmeni engelleyebilecek güçtedir, çünkü kalp üzerinde otoriten yoktur ve bu nedenle taştan daha katı olabilmiştir. Başka bir ifadeyle, daha engelleyici ve korunaklıdır. Bir insana iyilikte bulunsan bile, kalbinin sana yumuşaması gerekmez: Kalbin yumuşaması ona kalmıştır.

Anlatılır ki, adamın biri katı ve sert bir taşı kırmış, taşın ortasında bir boşluk bulunuyormuş, orada ağzında yeşil bir yaprağı yiyen böcek görmüş. Eski nebilerin sözlerinde aktarıldığına göre yeryüzünün altında bir kaya ve menfezi bulunmayan kayanın içinde bir hayvan yaşar ve Allah onun gıdasını orada yaratmıştır. Hayvan şöyle tespih edermiş:

'Mekânımın uzaklığına rağmen beni unutmamış Allah'ı tenzih ederim.' Uzaklık derken Allah ile aradaki mekân uzaklığı değil, rızıkların ulaşacağı yerle arasındaki uzaklıktır. Çünkü Allah'ın bütün yaratıklara mekân yakınlığı eşitken manevi yakınlığı farklı farklıdır. Bunu bilmelisin! Ayetin devamında şöyle denilir: 'Veya gökyüzünde...' Kastedilen yıldızların feleklerde yüzmeleri vesilesiyle âlemdeki rızıkların yaratılması için rükünlere yaptıkları tesirler veya yağmurlardır; çünkü Arapçada sema (gök) aynı zamanda yağmur demektir. Şair şöyle der:

Sema (yağmur) bir kavmin toprağına düşmeye görsün

'Sema' derken yağmur kastedilir. Ayetin devamında 'veya yeryüzünde' denilir. Kastedilen yeryüzünün kabiliyeti ve rızıkların oluşumuna elverişliliğidir. Yeryüzü rızıkların ortaya çıktığı mahaldir ve bu yönüyle çocuğun yetiştiği bir mahal olan anneye benzer. Buna mukabil baba ise çocuk kastı taşısa da taşımasa da rahme attığı suyla ona tesir eder. Aynı şekilde yıldız felekte yüzer ve yıldızların yüzüşü vesilesiyle ana rükünlerde meydana gelen ve doğumu gerektiren durumlar zuhur eder; doğumun yıldız tarafından amaçlanması veya Allah'ın kendisine vahyettiği bilgiye göre gerçekleşmesi mümkündür. Allah her göğe ilahi emrini vahyetmiştir ve söz konusu emri ancak kendisine vahyedilmiş sema bilir. Bu hardal tanesi gizliliği hatta küçüklüğü nedeniyle her nerede bulunursa bulunsun, Allah onu getirecektir. Allah bunu bildirmekle, yerine getirmekle yükümlü tuttuğu işi yerine getirmenin gereğine dikkat çekmiştir. Çünkü bir şeyi yerine getirirken O'ndan bir şey umarsın. O ise senden bir şey beklemez, çünkü O âlemlerden müstağniyken sen O'na muhtaçsın. Binaenaleyh yerine getirmekle yükümlü olduğun bir işi O'na ulaştırman, senin O'na ve bu sayede elde edeceğin menfaate olan ihtiyacını pekiştirir. '*Allah Latif'tir.*'[454] Yani bilinemeyecek kadar, hatta hardal tanesinden kendisini bilmeye ulaşılamayacak kadar gizlidir. '*Habir'dir.*'[455] Habir olmasının nedeni, fakirlikten kurtulma hırsı nedeniyle bu hardalı ondan talep edenin mekânına sirayet etmesidir (letafet). Fakirlikten kurtulma hırsı dedik, çünkü canlı rızkı kendinden acıları uzaklaştırmak amacıyla arar, başka bir gayesi yoktur. Acıyı hissetmemiş olsaydı, herhangi bir şeyi aramazdı. Dolayısıyla

faydalanmak, acıyı ve elemi kendinden uzaklaştırmak demektir. Bu işin en önemli kısmıdır. Cennetin özelliği, orada arzunun gerçekleşmesiyle arzulananın gerçekleşmesi bir olmasıdır. Öyle ki arzulanan, arzunun gerçekleşme anını takip eden ikinci anda meydana gelmiş olsaydı - arzulanan şey arzu esnasında bulunmadığı için- acı ve elem meydana gelirdi. Nitekim dünya hayatında arzu ile arzulanan şey aynı anda gerçekleşmez. Bu nedenle burada elemlerin bulunması kaçınılmazdır. Arzulanan gerçekleştiğinde, en büyük haz, acının uzaklaştırılmasıdır. Bunu anlamalı ve iyice incelemelisin! Çünkü bu bilgi sana fayda verir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili 'Allah'ın emrini yüceltmek, onun için rabbi katında daha hayırlıdır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kim Allah'ın yasaklarını (hurumât) yüceltirse
O'ndan başka varlık görmüyordur

Âlemdeki her şey O'n haremi
Varlıkta sadece O'nun haremi var

Onlardan habersiz kalan yücelten değildir
Hayır! Hükümde de eğlenen değildir

Nasıl olur O'nun emirlerini unutur
Eşyayı Allah ile gören kişi

O bir komşuyu bile görür
Ben ise ondan habersiz kalırım

Âlem, Hakkın haremi (tesir mahalli) olduğu gibi bütün var olanlar o haremin iskân edildiği yerdir. Haremlerin (eş) en büyüğü de tabii nikâhın (cinsel birleşme) etkisinin meydana geldiği şeydir, çünkü o harem, oluşma yeridir. Bütün âlem Allah'ın haremidir, çünkü o, varlıkların ortaya çıkmasının sebebi olan ilahi hükümlerin oluşma yeridir. Âlemde ortaya çıkan her varlık, O'nun hareminden biri olur. Bu itibarla Âdem karşısında Havva onun haremi ve eşidir; ondan ortaya çıkmış ve bu nedenle onun aynı olduğu gibi Âdem de Havva'nın aynıdır. Allah onda Âdem'in oğullarını meydana getirmiştir. Çünkü Havva Âdem'in sol kaburgasıydı ve insan diye bilinen şekli kabul etmiştir. Allah'ın âlemde yarattığı şeyler de böyledir. 'Hepsi O'ndandır' ayetinde bu hususa işaret vardır. Allah Hz. İsa hakkında da 'O'nun ruhu' demiş, başkasına nispet etmemiştir, çünkü ortada bir başkası yoktur. Öyleyse âlemde Allah'ın haremlerini (tesir mahallerini ve edilgenleri) yücelten kişi, gerçekte, kendini yüceltmiş demektir. Binaenaleyh senin şundan ya da başka bir şeyden değil, O'ndan var olduğun bellidir. O halde Allah'ın haremini yücelten, gerçekte O'nu yüceltmiştir ve Allah'ı yüceltmek kişi için en hayırlı iştir. Bu hayır, kişinin tazimine karşılık elde edeceği ödüldür. Bu durum '*Allah'ın şiarlarını yücelten...*'[456] veya '*Allah'ın yasaklarına saygı gösteren...*'[457] veya '*Rabbinin katında...*'[458] gibi ayetlerde zikredilir. Bizim yöntemimize göre bu zarfta amil, '*Kim yüceltirse*'[459] ifadesidir. Kim onları rabbinin katında, yani o mertebede yüceltirse demektir. Rabbinin katında bulunduğun mertebeleri araştırmalısın. Onlar nelerdir? Mesela birisi namazdır. Çünkü namaz kılan rabbiyle münacat eder ve o rabbinin katındadır. Orada Allah'ın haremini yücelttiğinde, bu davranış onun için daha hayırlıdır. Hareme saygı göstermek, onunla bezenmek demektir. Böylece sen de yüceltilirsin. Yüceldiğinde, haremle olduğu gibi seninle de tekvin gerçekleşir. Bu durum 'Bir yük yüklendiğinde Allah'a dua etmişlerdi' ayetinde belirtilir. Mümin temiz bir halde uyuduğunda, ruhu rabbinin katındadır. Bu durumda Allah'ın haremini yüceltmiş olur ve böyle bir değerli

mertebede onun adına müjdeler gerçekleşir; müjde uykusunda olabileceği gibi veya başkası onun adına bu müjdeli durumu görebilir. Kulun kendisinde rabbinin katında bulunduğu mertebeler pek çoktur. Kul o mertebelerde Allah'ın haremlerini müşahede ederek yüceltir.

Bu bölüme dair geniş açıklama sözü uzatır. Bu kısa işaret ise geniş açıklamayla ortaya çıkacak faydaları anlayış sahibine ulaştırabilir. Bu kadar açıklama maksadı ifade için yeterlidir. Hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ SEKSENİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Ona henüz çocukken hikmet verdik' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Mizaçtandır insanın bütün güçleri
Ruh ve beden olarak, doğrudan ayrılma sakın

Tasarruf ederken zamanla zayıflar o güçler
Bedenin maruz kaldığı hastalık nedeniyle

Onların adetlerini gideren bir iş gözükürse
Bil ki Bir ve Samed ilah'ın hükmüdür o

İsa veya ona benzeyen insanlar gibi
Bir insan toplumunun yaptığını bir kişi yapar

Size gelen mucizeyi gösterir
İnsanın güçlük içinde yaratılmasından başka bir şey değil

Allah şöyle buyurur: *'Doğduğu gün, öldüğü gün, diriltileceği gün ona selam olsun.'*[460] Bu selam Allah'tan ona gelen bir selamdır. Hz. İsa ise Allah'ın Yahya'ya dönük inayetinin karşısında kendi durumunu haber vermek üzere şöyle demiştir: *'Doğduğum gün, öldüğüm gün, diriltileceğim gün bana selam olsun.'*[461] Muhammedî varis gelir ve bu sözlere ekler: 'Ben nebiydim, Âdem suyla toprak arasındayken.' Şöyle ki:

Gençliğin en güzel çağları pek güçlü
Çünkü nalsa sabit ki Hakka yakındır onlar

Sufi kavminin bilgisi zevk ve tecrübedir
Onlar araştırmayla idrak edilemez

Hz. Peygamber yağmur yağarken elbisesinin önünü açıp rabbinin katından yeni gelen yağmur isabet etsin diye göğsünü öne çıkartırdı. Bu hadis, yağmurun Rabbin katından yakın geldiği hakkında şeriattaki açık bir ifadedir. Öyleyse âlemde ilk olan herkes, rabbiyle yeni bir ahittedir ve âlemdeki her şey ilktir; çünkü hepsi bir 'şey'dir ve rabbiyle yeni bir ahit içindedir. Allah her şeye *'ol'*[462] demiştir. Bütün âlem, ister halk (yaratılış) âlemi olsun, emir âlemi sayılır. Emir ve halk âleminin mahiyetini açıklamıştık. Emir âlemi, halk âlemindeki 'özel yön (vech-i has)' demektir. Nazarî düşünceyle metafizik yapanların hiç biri bu konuyu anlamamışken Allah ehli onu 'zevk' yoluyla öğrenmiştir. Çocuk için bu yakınlık yeni ortaya çıkmıştı; kastedilen yaratma ve yaratma emrini (ol) duymanın yakınlığıdır. Hz İsa'nın Allah'a yakınlığı idrak etmesi arasında engel yoktu. Bunun nedeni yaratılışındaki unsurlar âleminin (etkisinden) uzaklıktır. Bu itibarla Hz. İsa unsurî bir babadan meydana gelmemiştir. O Allah'ın ruhu ve Meryem'e attığı kelimesiydi. Ortada kendisinden sudur ettiği Haktan onu habersiz yapacak kimse yoktur ve bu nedenle müşahede ettiği halden haber vermiş, henüz beşikteyken kendisi hakkında annesine iftira edenler hakkında

hüküm vermiştir. Allah ise Hz. İsa'nın konuşması ve hurma dallarının ona doğru eğilmesiyle tezkiye etmiştir ki o iki şahitten daha iyi şahit yoktur. Hz. İsa *'Ben Allah'ın kuluyum'*[463] demiş, kendisi hakkında Allah'ın kulu olduğu hükmünü vermiş, 'falancanın oğlu' dememişti. Çünkü öyle biri yoktu: Sadece Cebrail'in ruhunun suretinde tecelli eden Hak vardı. Bunun nedeni tabiatta alışık olunan yöntemin dışında gerçekleşen bu özel yaratma üzerinde hüküm sahibi olan zorunluluktu. *'Bana kitap verdi.'*[464] Peygamber olarak gönderilmezden önce İncil Hz. İsa adına ortaya çıkmış, böylece rabbinden açık bir delile sahip olmuş, ilahî kitabın sahibi olduğu hükmünü vermiş, 'beni nebi yapmıştır' demiştir. Burada nebiliğin Allah tarafından belirlendiği hükmünü vermiştir. Çünkü Allah şöyle der: *'Dilediği bir surette seni terkip eder.'*[465] Başka bir ifadeyle Hz. İsa suretlerde Allah'ın belirlemesiyle bulunur ki, bu durumun onun zatından olduğu zannedilmesin! Peygamber olmak (veya herhangi bir surette olmak), ilahi bir tahsistir. *'Beni mübarek kıldı.'*[466] Yani bana benden başkalarında bulunmayan fazladan bir şey tahsis etti. Bu fazlalık, Hz. İsa'nın velaycetin hatemi (hatmü'l-velaye) olması, ahir zamanda inmesi ve Hz. Muhammed'in şeriatına göre hüküm verecek olmasıdır. Bu sayede rabbini kıyamette Muhammedî suretlerde ve Muhammedî gözle görenlerden olacaktır. *'Her nerede olursam...'*[467] Dünyada veya âhirette, beni mübarek kıldı. Çünkü Hz. İsa'nın iki haşri olacaktır: Birincisi peygamberlerin, diğeri Hz. Muhammed'in tabileri olan bizim aramızda gerçekleşecek haşirdir. *'Bana namazı tavsiye etti.'*[468] Kastedilen Hz. Muhammed ümmetine yerine getirilmesi için farz kılınan namazdır, çünkü kelime burada belirlilik takısıyla gelmiştir. 'Ve zekâtı emretti.' Zekât da öyledir. *'Yaşadığım sürece...'*[469] Kastedilen yükümlülük vaktidir ve o vakit dünya hayatıdır. *'Annemi bana vasiyet etti...'*[470] Burada yaratılışına dikkat çekmiştir, çünkü onu doğuran annesidir ve annesi İsa'nın yaratıldığı yer olmuş, onun yaratılışındaki unsurî nispeti azalmış, böylece İsa annesinden daha çok rabbine yakın olmuş, rabbiyle arasındaki kulluk ilişkisi daha yeni ve güçlü olmuştur. *'Beni cebbar ve bedbaht yapmadı.'*[471] Çünkü böyle bir davranış her kimden meydana gelirse ancak bilgisizlikle meydana gelir. Bilgisizlik ise unsurdaki karanlığın otoritesinden ibarettir. Doğa âlemi

içinde unsurlar âleminin durumunu bu kitabın pek çok yerinde açıklamıştık. *'Selam (esenlik) benim üzerime olsun.'*[472] Böyle demesinin nedeni, rabbi karşısındaki mertebesini ve O'nun karşısındaki nasibini bilmesidir. *'Doğduğum gün...'*[473] Yani doğumu esnasında bebeklerle görevli kaba kölenin tesirinden kurtulmuştu. Köle Hz. İsa'nın doğumunu ilan etmemiş, Hz. İsa Allah'a secde edici olarak doğmuştu. *'Öldüğüm gün de...'*[474] Burada öldürüldüğü iftirasını atanlar yalanlanmıştır. Hz. İsa 'öldürüldüğüm gün' dememiştir. *'Canlı olarak diriltileceğim gün de...'*[475] Büyük kıyamet demektedir. Burada ölümünü pekiştirmektedir. Binaenaleyh Allah henüz beşikte emzikli bir çocukken, ona belirttiği üzere hikmet vermiştir. Hz. İsa'nın Rabbiyle ilişkisi, halaoğlu Yahya'nın ilişkisinden daha güçlü ve tamdı, çünkü Hz. İsa rabbinin selamını kendisine vermişti ve bu nedenle ilah olduğu iddia edildi. Hz. Yahya'ya selam veren rabbiyken onun selamı bilip bilmediği hakkında kesin bilgi yoktur.

Bilmelisin ki insanlar, büyüktekini değil de, küçük bir çocuktaki hikmeti garipserler. Bunun nedeni onların düşünce ve tefekkürden ortaya çıkan hikmete aşina olmaları ve çocuğun ise tabii olarak öyle bir hikmetin mahalli olmayışıdır. Bu nedenle onun hikmeti söylediğini ve böylece Allah'ın inayetinin bu görünür mahalde ortaya çıktığını söylemişlerdir. Hz. İsa ve Yahya'nın fazlalığı ise zevk bilgisiyle söyledikleri hususta bilgi sahibi olmalarıydı. Çünkü böyle bir yaşta ve zamanda ancak zevk yoluyla böyle bir konuşma olabilirdi ve Allah ona 'çocukken hüküm vermişti.' Kastedilen zevk yoluyla meydana gelebilecek nebilik hükmüdür. Her kimin düsturu bu ayet ise kendisi Muhammedî olsa dahi, bu iki peygamberin varisidir veya onlardan birisine daha güçlü bağlıdır.

Bazı kimseler beşikteyken, yani henüz bebeklik çağlarında konuşmuştur. Biz ise daha fazlasını gördük ve dini bir vecibeyi yerine getirmek üzere anne karnında konuşanlara şahit olduk. Annesi hamileyken hapşırmış, Allah'a hamd etmiş, karnındaki çocuk orada bulunanların duyacağı şekilde 'yerhamukillah (Allah sana merhamet etsin)' diye cevap vermişti. Benzer bir misal daha verirsek, benim Zeynep adındaki

kızım henüz bir yaşında veya daha küçük bir bebekken annesinin ve dedesinin huzurunda şakalaşmak maksadıyla kendisine şöyle bir soru sormuştum: 'Kızım! Eşiyle cinsel ilişkiye girip boşalmayan bir adamın ne yapması gerekir?' Kızım 'Boy abdesti alması gerekir' deyince, oradakiler verdiği cevaba şaşırdı. O sene kızımı annesinin yanına bırakarak ayrıldım ve annesine de hacca gitmesi için izin verdim. Ben de Irak'tan Mekke'ye doğru çıkmıştım. Arafat bölgesine geldiğimde, bir cemaatle yola çıkarak Şam rüknü tarafında ailemi arıyordum. Kızım henüz annesini emerken beni gördü ve şöyle bağırdı: 'Anneciğim, şu adam benim babam, geliyor!' Annesi de bana baktı ve benim onlara doğru yöneldiğimi gördü ve kızına şöyle diyordu: 'İşte baban, işte baban!' Dayısı bana bağırdı. Ben de onlara doğru gittim. Kızım beni görünce, güldü ve bana doğru atılarak 'babacığım, babacığım' demeye başladı. Bu ve benzeri hususlar beşikte konuşmayla ilgilidir.

DÖRT YÜZ SEKSEN BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Allah iyilik yapanların ücretini zayi etmez' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kim amellerinde Allah'ı görürse güzelleşir
Onun amelleri ve terazide kefesi ağır gelir

Müşahedeyle birlikte ona mahsus ecir var
Tarifte terazi öyle hüküm verdi

Peygamberin de özel ücreti var risalet belirlemiş onu
Onda bir eksiklik yok

Varlık olmasaydı bizim müşahedemiz olmazdı
Varlıkta hem kazancımız hem hüsranımız var

Söylediğimizi bilecek kişi
Varlıkta hayretin bulunduğunu bilendir

Hz. Peygamber ihsanı 'ibadette Hakkı görmek üzere amel etmek' diye tanımlamıştır. Bu ifade, ümmetine karşı şefkatli ve bilgili birinin sırlı bir uyarısıdır. Çünkü o bilir ki, kul yerine getirmek üzere bir ibadete başlarken rabbini gördüğünü bilirse rabbinin de ibadeti yaparkenki huzuru ölçüsünce kendisini gördüğünü bilir. Bir insanın düsturu ve ilkesi bu ayet olunca, amel sahibinin kendisi değil, Allah olduğunu anlar. Kul sadece amelin ortaya çıktığı bir yerdir. Bir rivayette Allah'ın kulunun diliyle şöyle söylediği bildirilir: 'Allah kendisine hamd edeni duydu.' Binaenaleyh ibadette ihsan duygusu, surete hayat veren ruh gibidir. Ruh surete hayat verdiğinde, suret sahibi adına sürekli bağışlanma diler. Bu yönüyle suret artık sürekli var olurken kişi de sürekli mağfirete mazhardır. Çünkü Allah doğru sözlüdür ve ameli ihsan üzere (kendisini görürcesine) yapanların ecrini zayi etmeyeceğini bildirdi; hatta Allah erkek veya dişi olmak üzere içimizden herhangi birinin amelini zayi etmeyecektir. Amel hayır bir amel ise sevabını zayi etmezken hayır değil ise onu da zayi etmez; çünkü Allah'ın tövbekârın günahlarını hayra tebdil etmesi gerekir. Öyleyse amel her durumda zayi edilmez. Zayi edilseydi, tebdil neyde gerçekleşebilirdi? Ameller sahibinin, daha doğrusu Allah'ın inşa ettiği suretlerdir. Çünkü amel eden Allah iken kul amelin ortaya çıktığı bir mahaldir. Bu yönüyle kul suretlerin açılışına kabiliyetli heyulaya benzer.

Ameli yaparken Allah karşısında 'huzur' sahibi olmak, ameldeki ihsan demektir. Amelin hayatı bu huzur sayesinde ortaya çıktığı gibi amel bu nedenle 'ibadet' diye isimlendirilir; huzur olmasaydı, ibadet olamayacaktı. Her günahkâr müminin içinde günahın ezikliği vardır ve bu nedenle günah (eziklik duygusuyla, yani tövbeyle) ibadete dönüşür. Yapılan işin günah olduğunu bilseler bile, yine de ibatede döner; bil-

giden daha şerefli ruh olabilir mi? Allah kendinden haber verirken, her şeyi bilgisiyle ihata ettiğini söylemiş, aklın delili de bunu göstermiştir. Amel eşyadan biridir ve Allah eşyayı ve onun yerini bilir. Öyleyse amel (bir şey olarak), Allah'tan nasıl habersiz kalır ki? Ya da Allah onu nasıl zayi eder ki? Her amel O'nun hamdini tespih eden bir yaratıktır. Amelin hayatiyeti rabbinin üflemesinden ibaret ise rabbinin övgüsünü tespih eder; sahibinin ve inşa edenin huzur halinden ibaret ise amel her ne olursa olsun yine O'nun hamdini tespih eder ve sahibi adına istiğfar eder. İki amel arasındaki fark budur. Allah amelinde 'huzur (ihsan)' sahibi olmayan birine mağfiret ederse, bu durum, bir riayetten kaynaklanır: Kul bir sureti inşa etmiştir ve her suretin bir ruha ihtiyacı vardır. Başka bir ifadeyle kendinden bir ruh üfleyeceği suretin o kulun vesilesiyle ortaya çıkması nedeniyle, amelinde huzur sahibi olmayan kula mağfiret eder, suret de O'nun/onun hamdini tespih eder. Suretin yaratılması ve ona ruhun üflenmesindeki bu ortaklık nedeniyle mağfiret, her kim olursa olsun ve herhangi bir vakitte amel sahibine ulaşır.

Bir şeyi yapmamak anlamında terkler de niyet söz konusu olduğunda amel olabilirler; niyet yoksa terk, amel sayılmaz. Çünkü ameller zahiri ve batınî kısımlara taksim edildiği gibi bazen insan yapılması emredilen bir işi terk edebilir. Hâlbuki terk sırf yokluk demektir, fakat burada bir incelik vardır: Kişinin kendisine emredilmiş bir işi terk etmesi esnasında amel, sahibinin inşasından meydana gelen bir suret-tir, yoksa terkin kendisi değildir. Çünkü zaman tövbe edinceye kadar terk edilmiş amele aittir. Böyle bir terk günahların en şiddetlisi ve büyüğüdür. Bu nedenle zahir ehlinden bazı kimseler, iki rekât fecir namazı kılıp yatmayan kişi için sabah namazının sahih olmayacağını ileri sürmüştür. Fecir namazı kılmazsa, yatması gerekmeden sabah namazını kılabilir. Bu görüş sahibi o kişinin kuvvetli bir sünneti terk ettiğini söylemek istemektedir ki, onu terk etmesi nedeniyle bir günahı yoktur. Bu da zikrettiğimizin aynıdır ve her ikisinin gerekçesi birdir. Binaenaleyh farz veya vacip veya yapmasın diye kişiye emredilen bir ameli yerine getiren insan o emredilen ameli yerine getirirken bir amelin suretini meydana getirir, yoksa terkin suretini meydana getirmez, bunu anlamalısın! Fakat terk edilen amel özü gereği belirli bir zaman

insanı meşgul edip o zaman zarfında başka bir amelin bulunması mümkün olmayan amel olabilir. Bazen de onun vakti belirli ve sınırlı bir zaman değil, genel bir zamandır. Bazen de amel, sahibine başka bir işi yapmanın yasaklandığı bir amel olabilir. Bu kısma misal olarak namazı verebiliriz. Amel böyle bir amel değilse, hangi işi yaparsa yapsın, o amel kabul edilir ki kastettiğim hayır amelleridir. Çünkü kişi onun yapması caiz olan bir vakitte yerine getirmiştir. Amelin en iyisi, kendi şartına göre ve zamanında -eksiksiz bir surette- halini kemale erdirerek yerine getirilen ameldir. Bu durumda o amelin sureti tamamlanmış olur. Bunu anlamalı ve ona göre davranmalısın. Çünkü bu bilgi -Allah'ın izniyle- fayda verebilir.

DÖRT YÜZ SEKSEN İKİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Kim yüzünü Allah'a döner ve ihsan sahibi olursa, hiç kuşkusuz, sağlam bir ipe tutunmuştur. Bütün işlerin sonu Allah'a döner' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kim yüzünü Rahman'a teslim ederse
O yüz bir sona ermez

Çünkü Allah'ın bir başlangıcı yok
Onu sınırlayan başlangıç yok ki; bir övgü O'nu sınırlayabilsin

O'na teslim olarak şahidim
Apaçık gerçek bu, gizlilik yok

Bizce sapasağlam ip o
Ona tutunan hidayet ve yükseklik kazanır

Allah namazı bölmüş, denk değiliz O'na
Böylece ihtida ve uyma ortaya çıkmış

Hak benden başkasını yaratmadı
O'nun ve bizim menzilimiz bir

Kastedilen *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[476] ayetidir. Allah şöyle buyurur: *'İster Allah ister Rahman diye dua ediniz.'*[477] Ayette Allah ile Rahman isimleri arasında fark görmemiş, her ikisini de müteradif kabul etmiştir. Bununla birlikte Rahman türetilmiş bir mana taşır. Fakat onlarla isimlendirilmiş hakikat itibarıyla gösterdikleri aynıdır; isimlendirilen, ayette kastedilendir ve bu nedenle Allah *'En güzel isimler O'na aittir'*[478] der. Allah'ın güzel isimlerinden (esma-i Hüsna) biri de Allah ve Rahman'dır. Bunun yanı sıra O'nun kendisiyle zatını isimlendirdiği bildiğimiz veya bilmediğimiz veya bilinmesi mümkün olmayan bütün isimler, Allah'ın isimleridir. Bazı isimleri bilmememizin nedeni, onları gaybının bilgisinde saklamasıdır. Bu yönüyle Allah 'Allah' isminin başka herhangi birinin adı olmasını engellemiştir. O isim söylendiğinde veya yazıda görüldüğünde, Hakkın hüviyetinden başka bir şey anlaşılmaz, çünkü Allah ismi mutabakat hükmüyle O'nu gösterir. Bu makamda Ebu Yezid 'Ene Allah (Allah adı benim)' demiştir. Yani hüviyetine delil olması itibarıyla söylenen o sözüm. Başka bir ifadeyle Ebu Yezid şöyle der: 'Ben Allah'ın hüviyetine Allah kelimesinden daha güçlü bir delilim.' Bu nedenle Allah Hz. İsa'yı 'O'nun kelimesi' diye isimlendirmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Veliler, görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir.' Onlar 'Allah'ın velileri' diye isimlendirilmişlerdir. Bunun nedeni, Allah'ın onları dost edindiği niteliğin onlarda bulunmasıdır. Hangi teslimiyet ve boyun eğme -çünkü vechini demiştir- bu boyun eğme ve teslimiyetten daha büyük olabilir ki? Böyle biri ihsan sahibidir; yani bu davranışı Allah'ı müşahede ederek yapmıştır. Çünkü ihsan ibadette rabbini görmen demektir ve ibadet müşahedesiz sahih değildir; amel ise sahih olsa bile her amel ibadet demek değildir. İbadet (edici olmak) yaratılmış için zatî bir özellikken amel Haktan kendisine gelen (emre bağlı) arızi bir fiildir. Bu nedenle

kişide ve O'ndan ortaya çıkışı bakımından ameller birbirinden farklılaşırken ibadet bir olarak kalır. Bu itibarla Allah ile Rahman'ı ayırt edemediğin gibi gerçek kul ile rabbini de ayırt edemezsin. Gerçek kulu gördüğünde, Rahman'ı inkâr eden onu inkâr edebilir. Bu nedenle bu makam, kopma hükmü verilemeyecek olan 'sağlam ip makamı' diye isimlendirildi, çünkü o ip zati gereği sağlamdır. Onun bir ucu Hak, bir ucu ise yaratılmış olandır ve bu yönüyle namazla aynı hükme sahiptir: Namazın yarısı Allah'a, yarısı kula aittir. Hâlbuki namaz kılan için aynı şeyi dememiştir. *'İşler Allah'a döner'*[479] Burada bütün bu tafsilatın bir hakikate döndüğü, onun ise varlık sıfatının sahibi hakikatten başkası olmadığına dikkat çekmiştir.

Bu düsturu yerine getirirken böyle bir neticeye varmayan kişi, sürekli onu telaffuz etse bile, o düstura göre Allah'ı zikretmiş sayılmaz. Bu düsturu söylemenin maksadı, böyle bir durumun ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu zikirle ilgili olarak bu işaret yeterlidir. 'Hamd sadece Allah'a aittir.'

DÖRT YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili 'Onu tezkiye eden kurtuluşa ermiş, kirleten hüsrana uğramıştır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Nefsin nitelikleri kutsiyet niteliği olunca
Kurtulmuştur artık öyle bir nefs

Ya da arızî bir özellik kendisine ilişince
Hikmeti üzere onun üzerinde durdu

Her ikisi de hükümde bir
İşin kendinde gerektirdiği durum böyledir

Onu kirleten o ikisinin arasında
Hüsrana uğrayanın mücmel niteliğidir

Bundan sonra onun neticesi bir;
O'nun suretinde zuhur etmiş olması durumu değiştirmez

Bu konuda hamd Allah'a ait
Bütün varlık O'nun rahmetine girmiştir

Bu zikrin hakikati nefsin rabbi vasıtasıyla tezkiye (zekât) olabileceğini bilmektir. Nefsin şerefi O'na bağlı olduğu kadar zatındaki yüceliği de O'na bağlıdır. Çünkü zekât rübuvv, yani bereketlenmek demektir. Hak her kimin duyması (duyma gücü), görmesi ve bütün güçleri olursa, görünen suret yaratılmışın sureti olsa bile, bu nitelikteki birinin nefsi tezkiye ve terbiye edilmiş, (adeta yeryüzü gibi) 'en güzel çiçekleri ortaya çıkartmış' demektir. Bu özellikleri Allah'a ait ilahi isimler mesabesindedir ve gerçekte bütün yaratılmışlar bu özelliğe sahiptir. Böyle olmasaydı, yaratılmışın sureti zuhur etmez veya var olmazdı. Bu nedenle *'Nefsini arındırmayan hüsrana uğramıştır'*[480] denilir, çünkü bunu bilmemektedir. Bu nitelikle nefsin kirlendiğini zanneder, hâlbuki bu niteliğin nefsin kendisinden ayrılması mümkün olmayan zatî bir niteliği olduğunu anlamamıştır. Bu gerçeği bilmediği için, nefsi kirlenmiş olmakla nitelemiştir. Allah şöyle der: *'Felaha ermiştir.'*[481] Onun için bekayı takdir etmiştir ve beka özelliği Allah'a veya O'nun katındaki bir şeye ait olabilir. Zaten sadece Allah veya O'nun katındaki şeyler vardır. O'nun hazineleri tükenmez hazinelerdir. Binaenaleyh sadece (bu hazinelerden ortaya çıkan) ardışık suretler var olduğu gibi onların bilinmesi de *'Ta ki bilelim'*[482] ayetine göre ardışık olarak gerçekleşir. Bununla birlikte Allah tafsilattan önce de onları bilir. Fakat onları mücmel (genel ve özet) iken tafsili olarak bilmiş olsaydı, mücmel oldukları için, onları bilmiş olmazdı. Bilgi bilinenin bulunduğu duruma taalluk ederken bilgidir, çünkü zatı hakkında bilgiyi veren bilinendir (malum).

İcmallik mertebesinde ise bilinen tafsil edilmemiş, dolayısıyla ancak mufassal değilken bilinebilir. Bununla birlikte Allah icmal içinde tafsili bilir. Böyle bir bilmek, mücmelin mufassal olduğu anlamına gelmez; sadece mücmelin tafsile elverişli olduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle mücmel, bilfiil tafsil edilmeye elverişlidir. Bu durum *'ta ki bilelim'*[483] ayetinin anlamıdır. Hal zikrettiğimiz gibi olunca, nefsi *'kirleten'*[484] yoktur. Birisi olsaydı hiç kuşkusuz başarısız kalmakla nitelenirdi. Çünkü bir şeyin kabul edenden başka bir şeyden kirlenmesi mümkün değildir. Onu kirlettiğinde bu kabul edici onu kabul etmiş demektir. Onu kabul ettiğinde ise bu kirlenmiş olan kendi mertebesini aşamaz. Çünkü o mertebesine yerleşmiş, mekânında karar kılmıştır. O halde onu kirleten şey kendisine yerleşen ve içine nüfuz edendir. Onun bilgisi vardır fakat gayesine ulaşması mümkün değildir. Onun mahrumiyeti, gayesine ulaşmamaktan ibarettir. Çünkü bilgi herkesçe sevilen bir şey değildir; öyle olsaydı, 'bilgi perdedir' denilmezdi. İyiliğe ve hayra karşı perde, tabiatların kendisinden kaçtığı bir şeydir. Bize gelirsek, biz, bilginin perde olduğunu söylediğimizde, 'bilgi bilgisizlikten perdeler' anlamında bunu söyleriz, çünkü varlık ve yokluk (cehalet), ispat ve nefiy bir araya gelmez. O halde sadece gaye sahipleri başarısızlığa uğrar. Onlar bedbahtlardır. Gayesi olmayanın başarısızlığa uğraması söz konusu değildir. Bilirsin ki bir şey bir şeyin içine girdiğinde o şey kendisini sığdırır. Dolayısıyla kendini sığdıramayan bir şeyin içine giremez. Bu itibarla bir şeyi ancak kendine ait bir şey sığdırabilir.

Her evin bir ehli vardır ve âhirette iki yer olacaktır: Birincisi cennettir ve onun bir ehli vardır. Onlar hangi şekilde olursa olsun Allah'ı birleyen, nefislerini tezkiye edenlerdir. İkinci yer cehennemdir ve onun da ehli vardır. Onlar, Allah'ı birlemeyen ve nefislerini kirleten bedbahtlardır. Onların bu hali bulundukları yere kıyasla değil, cennete kıyasla böyledir. Dünya hayatında hiç kimse kendisi adına takdir edilen dereceyi ve ona mahsus yaratılışın verdiği özelliği aşamadığı gibi âhirette de kendisi adına takdir edilmiş olan mertebesinin belirlediği yeri aşamaz. Bu itibarla nimet için yaratılmış kişi 'kolaylığa sevk edilecektir.' Ayette *'Veren ve takva sahibi olan, iyiyi doğrulayan kişiyi kolaylığa erdireceğiz'*[485] denilir. Kim cehennem için yaratılmışsa, 'onu güçlüğe sevk

edeceğiz.' *'Cimrilik yapana gelirsek...'*[486] Kast edilen nefsi hakkında rabbine karşı cimrilik yapandır. Allah iman ve tevhidin bulunduğu bir ev olarak kalbini talep ettiğinde, cimrilik etmiştir. *'Müstağni davranan...'*[487] Yani rabbinden müstağni olduğuna inanan demektir. *'İyiyi yalanlayan...'*[488] Kast edilen esma-i hüsna'nın hükümleridir. *'Onu güçlüğe sevk ederiz.'*[489] Bu güçlüğe kolaylıkla ulaşmak demektir ve içe girmeye benzer. Çünkü içine girmek kolaylığı değil, güçlüğü çağrıştırır: Bir kimse kendisini sığdırmayan bir yere girmeye çalışsa, bunu genellikle başaramaz. Allah ise her nefsi yapabileceğiyle yükümlü tutar. Bu nedenle O'nun rahmeti her şeyi kuşatmış, gazabı ve onun hükmü kalkmış, mertebeler belirlenmiş, mezhepler açıklanmış, binen binilenden ayrışmıştır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili 'Can boğaza geldiğinde, siz bakar dursunuz, biz ona sizden daha yakınız, fakat göremezsiniz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Can çekişme vaktinde zatı hazırlanır
Onu karşılayacak kimseyi görmeye, yani kendi aynını

Şaşılır! Gaib olan hazırdır
Kendi varlığı nedeniyle insan göremez onu

Terkibi ortadan kalksa -ki kalkar
Hakkın varlığı onu korumak üzere gizlenmiş

Bir şeye aşırı yakınlık perdenin kendisi
Yakınlık kalksa yardımıyla gerçekleşir

Haliyle ve gözüyle müşahede eder onu
Bu vasfa tahsis edilmiş bundan dolayı

Gözün kendisinden başkasını görmediği Allah münezzehtir
İzzeti üzere kalıcıdır O her eksiklikten uzak

Şe'n benim varlığımda ve O'nun oluşunda
Onun 'beyninde' olan beyn'deki şahitler

Son mısradaki birinci *beyn* vasla, diğeri farka işaret eder. Kast edilen son nefestir ve artık çıkacak nefes kalmaz, çünkü çıkacak bir şey kalmamış, kendisine keşfolunan hale göre nefes kalpten ayrılmıştır. Can çekişme halinde (insana) keşfolunan gerçeğin kendinde olduğu duruma mutabıksa, böyle biri mutludur; mutabık değilse kalpten ayrılmazdan önceki keşfe göre kalır ve kendisiyle ortaya çıktığı sureti kazanır. Bu durum Allah'ın kuluna dönük bir ihsanıdır. Çünkü Allah kulunun canını anne karnından doğduğu gibi fıtrat üzereyken alır. Çünkü can çekişen kişi dünya hayatını yolculuğa çıkma hakkındaki korku üzere terk eder. Bu durumda ona gerçek bir müşahede olarak '*O sizinle beraberdir, her nerede olursanız*'[490] ayeti keşfolunur. Başka bir grup hakkında Allah '*Onlara Allah'tan hesap etmedikleri şey ortaya çıktı*'[491] buyurur. Can çekişenin yanında bulunup daha alacak nefesleri bulunanlar, Hakkın can çekişen kulla beraberliğini göremezler, çünkü onlar perdelenmişlerdir. Allah ehli ise öyle değildir. Onlar, can çekişenin can çekişme esnasında müşahede ettiği şeyi keşfederler. Binaenaleyh '*Siz göremezsiniz*'[492] ayeti genele işaret ederse, kastedilen 'zevk' olabilir. Çünkü herkesin müşahede ettiği hakkındaki zevki, başka bir müşahede sahibinden farklıdır. Hak arif için gözdeyken (ayn) arif olmayan için mekânda bulunur. Öyleyse bu ihsan ve lütuf, Allah'ın

rahmetiyle O'ndan ortaya çıkmıştır. Âhiretteki yer ehlini mıknatısın demiri çektiği gibi veya Meryem oğullarının vaftiz karşısındaki durumu gibi olmasaydı kendilerini oraya atmazlardı. Hz. Peygamber şöyle der: 'Siz kendinizi pervaneler gibi ateşe atıyorsunuz, ben de sizi kanatlarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum.' Hz. Peygamber insanları mizacı kendini kandile atıp yanmak olan pervaneye benzetti. Fakat kast edilenler ateş ehlidir. Ateşe cennete giden bir yol olması itibarıyla geçici olarak uğrayanlar ondan sıkılırlar. Amellerinin gerektirdiği ölçüde cehennem ateşi kendilerine temas ettikten sonra şefaatçilerin şefaati ile 'merhamet edenlerin merhametlisinin' inayetiyle oradan çıkarlar. Cehennem ehli de ateşe ilk girdiklerinde en büyük azabı ve elemi duyarlar ve oradan çıkmak isterler. Haklarındaki ceza sona erdiğinde, bu kez bir ceza olarak değil, ateşin ehli oldukları için orada kalırlar ve artık ateş onlar için nimete dönüşür. Bu esnada cennete gönderilselerdi, hiç kuşkusuz, acı çekerlerdi.

Bu zikir, ehline böyle bir müşahedenin bilgisini kazandırır. Bu düstura sahip olduğunu iddia edip bildiği şeyi gözle görecek şekilde müşahede etmemişse, öyle bir bilgi söz konusu zikrin neticesi değil, başka bir bilgidir. Bu durumda düsturu olan özel zikrin açtığı bilgilere bakmalıdır ki, Allah gözle görecek şekilde ona ihsan etsin. Bunun böyle olması kaçınılmazdır, çünkü bulunduğu yer onu gerektirir. Allah şöyle der: '*Bugün senden örtünü kaldırdık, gözün keskindir.*'[493] Bu kişi, yanındaki ailesinin görmediklerini görür. Allah onları kendi can çekişme vakitlerine kadar perdelemiştir.

Allah bizi bu makamda kendisini üzenleri görenlerden değil, mutlu edenleri görenlerden eylesin! '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Dünya hayatını ve onun süsünü isteyene amelleri verilir, onlar haksızlığa uğramaz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Hayat nimettir, kim elde etmek isterse onu
Ölümden önce, üzülür hiç kuşkusuz

Rabbiyle ve O'nu görmekle nimetlenen öyle değil
'Umulur ki', 'belki' onun adına bir umut

Hidayeti tahsis eden ve kesinleştiren nezdinde
Benim için 'umulur ki' ifadesi kolay

Varlığı tek olan el-Ferd'in nezdinde
el-Müheymin'den başkasını dost edinmez

O ilahın nezdinde makamı olan kişi
O yaratıkların en düşüğüyle bile oturur

Kutsi bir hadiste Allah şöyle buyurur: 'Ben beni zikredenle birlikte otururum.' Hakkın bir kişiyle oturması, zikrin -hangi zikir ise- makamının gereğiyle gerçekleşir.

Bilmelisin ki kulun niyeti, onun amelinden hayırlıdır. Niyet irade, daha doğrusu sevgi, şehvet ve kerih görmek gibi iradenin özel bir ilgisi ve taalluku demektir. Kul iradesinin altındadır veya irade ettiği şeye dair bilgilidir veya öyle bir bilgisi yoktur. Bilgisi varsa, doğasına mülayim bir şeyi irade eder ve gayesi gerçekleşir. İrade ettiği şey hakkında bilgisi yoksa, meydana geldiğinde zarar görmesi muhtemeldir. Hak tabii ve asıl iradeyi dikkate almışsa, tamamdır! Bu durumda irade sahibi herkes kendisini mutlu eden bir şeyi talep ederken onu üzecek bir

şeyi talep etmez. Fakat bazı insanlar kendisini mutluluğa götürecek yolu bilmezken bir kısmı onu bilir. Bilen kendisini üzecek yollardan uzak kalırken cahilin bilgisi yoktur. Onu mutlu edecek bir netice meydana gelirse, bu durum, kendisine göre dolaylı olarak ve hakkındaki ilahi inayetle gerçekleşir. Çünkü Allah her ne irade edilirse edilsin, kimsenin muradını boşa çıkartmamakla kendini nitelemiştir. Bilindiği üzere, doğal irade, söylediğimizdir ve asıl olan odur. Allah'tan umudumuz, bizim ve yaratıkların bir kısmı adına, asıl olanı dikkate almasıdır. Sona gelirsek, bütün işler, nihayette O'na döner. Allah kendisini herkesin amelini, yani ecrini dilediği vakitte ödeyici olmakla nitelemiştir. Dolayısıyla ecirden hiçbir şeyi eksiltmez. Bir kişi dünya hayatını isterse, onun ameli boşa çıkmış demektir. Böyle birinin cennet veya amelin meydana getirdiği nimet (cenneti, naîm) demek olan âhirette nasibi yoktur, çünkü dünya hayatında ecri tam olarak kendisine ödenmiştir. Böyle bir insan, rahatlığa kavuşmakla mutlu olursa, bu durum el-Vehhab isminden ve karşılık anlamına gelmeyen nimetlendirmekten kaynaklanır. Bu haldeki biri mutlu olursa, ihtisas nimetine (cennetü'l-ihtisas) mazhar olabilir; oradan dilediği yere yerleşir ve karar kıldığı yere karar kılar. İnsan dünya hayatını isteyenlerden olup nimete mazhar olmadığı bir nefes bile kalsa, Allah'ın amelinin karşılığını dünyada (tam olarak) verdiği kimselerden sayılmaz. Çünkü Allah dünya hayatında her irade ve arzusuna ulaşma imkânı vermemiştir. Yolda bulunan eziyet veren sıkıntı ve güçlüklere rağmen böyle bir durum tasavvur edilebilir mi, edilemez mi? Ayet her iki ihtimali de içerir. Birinci yorumda böyle bir halin gerçekleşebilmesi, imkânsızdır, çünkü dünyada acı çekmemek mümkün değildir. O halde her kim dünya hayatını isterse, hiç kuşkusuz, imkânsız bir şeyi istemiş demektir. Bu isteğin gerçekleşmesi mümkün olsaydı, ancak zikrettiğimiz üzere gerçekleşirdi ki böyle bir şey vaki değildir. Diğer duruma gelirsek, bir mümin, ayağına batan diken veya daha büyük veya küçük bir sıkıntıdan acı duyarsa, âhirette acıya karşılık sevap kazanır. Dünya hayatını isteyen böyle birine Allah dünya hayatında hemen karşılığını verir ve nimet ihsan eder. Nitekim Allah Ebu'l-Abbas es-Sebti'ye -batı şehirlerinden biri olan Marakeşliydi- böyle yapmıştı. Onu görmüş durumu hakkında kendi-

siyle sohbet etmiştim. Bana Allah'tan bütün nimetleri dünyada peşin olarak istediğini, O'nun da talebini kabul ettiğini söylemişti. Yine de hastalanır, şifa bulur, yaşar, ölür, göreve atanır, azledilir ve dilediği her şeyi doğrulukla yerine getirir. Onun bu konudaki terazisi yediliydi. Bana şöyle demişti: 'Allah katında âhiretlik olarak dört dirhem ayırdım.' Allah'a onun imanı nedeniyle şükrettim ve mesrur oldum.

Sebti'nin hali en garip işlerdendi ve aynı hali tadan veya halini sorup onun da bildirdiği anlayış sahibi yabancılardan başkası bunun esasını bilemez. Bu iki sınıfın dışındakiler onun halini anlamaz. Bazen Allah bir insana onun böyle bir irade ve isteği olmadan, adı geçen es-Sebti'ye verdiği gibi ecrini dünya hayatında hemen verebilir. Bu durumda Allah âhirette onun adına sakladıklarına ilave olarak, nimetleri dünyada ihsan eder, çünkü o kişi, saklanılanların dünya hayatında verilmesini dilememişti. Endülüs vaizi Ömer veya bu sınıftan gördüğümüz bazı kimseler bu kısma girer. Ben de bu yola girdiğimin ilk zamanlarında böyle davranmış, bu hususta garip sırlar görmüştüm. Bu durum onlar ve bizim adımıza Allah'tan kaynaklanan bir haldi; bizim veya onların iradesiyle gerçekleşmemişti. Ebu'l-Abbas es-Sebti -ondan öğrendiğim üzere- onu bildiğim gibi nefsini biliyor idiyse, böyle bir nimeti dünyada talep etmemiş olmalıdır. Çünkü (benim bilgime göre) ondan ancak böyle bir davranış (yani istememek) beklenebilirdi. Fakat o bunu istemiş, Allah da isteğine karşılık olarak bu hali kendisine ihsan etmişti. Susmuş olsaydı, iki diyarda her iki nimeti elde ederdi. Fakat Sebti, nefsini, üzerinde yaratıldığı tabiatı ve Allah'm kendisine göre onu terkip ettiği sureti bilememiş olması, kendisini istemeye sevk etmiş, aynı amelle başkası kazançlı çıkarken hüsrana uğramıştır. Bu nedenle feraha çıkmak bilgi sayesinde mümkündür, çünkü bilgi kulda bulunabilecek en şerefli özelliktir.

Bilmelisin ki ('kim dünyayı isterse ona onu veririz' ayetinde geçen) dünya hayatı, onun nimetinden başka bir şey değildir. Dünyevi nimette bir şeyden mahrum kalana, hiç kuşkusuz, ecri tam olarak ödenmemiş demektir. Allah ise amelin (karşılığını) ödemeyi zikretti. Bu, dünyanın nimeti ve yükümlülük yerinde güçlüklere tahammül

etmek, sabırdır. Âhirete iman etmeyene Allah amelin gereği olan karşılığı dünyada öder. Allah hiç kimseye dünya hayatında sıkıntıdan bütünüyle arınmış bir nimet vermez ve böyle bir durum gerçekleşmemiştir. İnsanın bütün istekleri gerçekleşmiş olsaydı, yaratıkların en mutlusu olurdu, çünkü onun irade ettiği işlerin arasında Allah'tan müjde ve kurtuluş elde etmek vardır. Kişi mümin değilse, şart yerine getirilmediği için şarta bağlı olan da gerçekleşmez. Bunu anla ve bildiğine göre davran!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ SEKSEN ALTINCI BÖLÜM

Menzili 'Allah'a ve peygamberine asi olan kişi apaçık bir dalalete düşmüş demektir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Bakınız! Peygamber öyle biri ki:
Allah ona şeref ve saygınlığı giydirmiş

Peygambere asi olan O'na asi
Varlığın tafsiliyle hayrete düşürür onu

O'nu arzular da güç yetiremez bir daha
Rabde kulun nitelikleri bulununca

Onu bulamadığında bilememiştir
Müşahede hali temyiz etmiş

Bazen marifet köprüsünün üzerine binmiş
Bazen inkâr köprüsünün üzerine

Her gruba tahsis eden Allah münezzehtir:
Bir gruba elem bir gruba bol haz tahsis etmiş

Allah şöyle buyurur: '*Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiş demektir.*'[494] Çünkü peygamber ancak Allah'tan konuşur, hatta O'nun vasıtasıyla konuşur. Daha doğru bir ifadeyle Allah için Allah'tan konuşandır, çünkü O'nun suretidir. Ayette 'Peygambere asi olan Allah'a asi olmuştur' denilmemiş, itaatte ise peygamberi kendi mertebesine yerleştirmiştir. Çünkü yaratılmışın Allah'a itaati zatî bir durumken O'na asi olması vasıtayla ve dolaylıdır. İtaatte olduğu gibi isyanda da peygamber Allah'ın yerine konulmuş olsaydı, ilah olmazdı; hâlbuki Allah ilahtır. Binaenaleyh O'na ancak perde nedeniyle asi olunabilir. Perde ise peygamberden başkası değildir. Günümüzde yaşayan müslümanlar olarak biz, Peygambere karşı gelmede sahabeden ve onlardan bize doğru gelen nesillerden daha uzaktayız. Biz gerçekte aramızda emir ve otorite sahibi olanlara asi oluruz. Başka bir ifadeyle Allah'ın emretmiş olduğu ve yasaklamış olduğu hususları bilenlere asi oluruz. Bu nedenle biz cezası az sevabı çok olanlarız; içimizden biri sahabenin amelini yaptığında, elli kat sevap elde eder. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Onlardan biri sizin amelinizi yaptığında, elli kat sevabı vardır.'

Aklını bu hususa vermelisin, çünkü Hz. Peygamber burada 'sizden' dememiştir. Ayetin devamında şöyle buyurur: '*Allah'a, peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz.*'[495] Önce Allah'ı, ardından peygamberi ve bizi, yani aramızdan emir sahiplerini zikretmiştir. Onlar, Allah'ın başımıza geçirdiği ve devrimizdeki (hükmü) otoritelerine bıraktığı kimselerdir. Hâlbuki Allah'ın peygamberi, birliklerin başına veya başka durumlarda ancak insanların en bilgilisini görevlendirirdi; insanların en bilgilisi Kuran-ı Kerim'i en çok bilenlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber Kuran'ı en çok bileni ordunun başına geçirir ve onu komutan yapardı. (İtaatle ilgili olarak) '*Allah'a itaat etmiştir*'[496] ayetinde

başka bir ismi değil, bilhassa 'Allah' ismini kullanmıştır, çünkü Allah ismi cami, yani toplayan isimdir. Bütün suretler tecelliye ait olduğu gibi ilahi isimlerin hepsinin manaları da bu isme aittir. Halife de böyledir. Halife peygamber ve aramızdan yönetici olan kimselerdir. Onların da yönetilenlerin muhtaç olduğu bütün suretlerde görünmeleri gerekir. Kim imama biat ederse, hiç kuşkusuz, Allah'a biat etmiştir. Günah ise akitten sonra gerçekleşebilir. Akit ve misak (sözleşme), '*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*'[497] ayetinde zikredilen misak alımında gerçekleşmiştir. Allah bu sözleşmenin Hacer-i esved'e tevdi etmiş, bir yadigâr olarak onun öpülmesini emretmiş, Hz. Peygamber'in diliyle Hacer-i esved'in Allah'ın sağ eli olduğunu bildirmiştir. Başka bir vesileyle Hz. Muhammed'e biat edilmesini emretmiş, ona biat edenler hakkında '*Onlar Allah'a biat etmiştir*'[498] buyurmuştur. Böylece Allah peygamberini kendi mertebesine yerleştirmişken misakı hatırlatan Hacer-i esved'i kendi mertebesine yerleştirmemiş, Âdemoğlunun değeri yüceltilmiştir.

Öp! Ahit eli taşta
Onun derecesi nerede, insanın derecesi nerede!

Biat alan yüzlerin döndüğü kimsedir
el-Vahid, el-Ehad ve suretleri var edendir O

Dilerse bir melekte, dilerse beşerde
Dilerse ağaçta, dilerse taşta

Ne cevher ne araz sınırlar
Âlemin varlığında yok bir izi

Aksine bütün varlık apaçık Hak
Başka diye görme ki sizi başkaya çağırmasın

O müessirdir, eserler Hak ile var
Göz sahibinin gördüğü her şeyde

Varlığın durumu böyle olmasaydı
Âlem ne fayda ne zarar içerirdi

Hakkın sureti olamaz
Ömrün bitmesi de O'na izafe edilemez

O 'itaat edilendir', emirlerine karşı gelinmez
Yaratmak ve emretmek, edilgen ve etkende ortaya çıkar

Güneş vasıtasıyla dolunaydaki ışık görünür
Sen bir güneşsin, Hak ise ayda

Dolunayda gözün idrak edemediği bir şey var
Bakarken böyle görürsün onu

Varlığımızın Hakkın varlığında bulunuşu belirsiz
Gerçeğin bilgisi burhan ya da haberle bile kapalı

Allah şöyle buyurur: '*İzzet sahibi rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir, selam peygamberlerin üzerine olsun, hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir.*'[499] Başka bir ayette '*O'nun benzeri bir şey yoktur, O duyan ve görendir*'[500] buyrulur. Bu apaçık ihsan ve lütuftur.

Ben O'na: 'Sen' derim
O bana: 'sen' der

Ben O'na: 'İşte ben' derim
O bana: 'Hayır, hayır, ben' der

Ben O'na: 'İş nasıldır?' derim
O bana: 'Gördüğün gibi' der

Ben O'na: 'Hayretten başka bir şey görmüyorum ki, ne benden bir şey meydana geliyor, ne sen beni erdiriyorsun' derim.

O bana söyle der: 'İşte! Şimdi vuslata erdirdim seni.'
Ben de derim: 'Elimde bir şey yok!'

O da şöyle der. 'Erdirdiğim kişi böyle der.' Artık bu esas üzere Allah'a itimat ediniz.

Oluşta O'ndan başkasını bilen yok ki
O'ndan başkasını bilen hiçbir şey bilmedi

Yaratan karşısında yaratılmışı gören
Allah'ın korusunu anlamayan kişi

Yaratılmışla birlikte Hakkı gören
Görür ve görmez; O'nu görmezsin

DÖRT YÜZ SEKSEN YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Salih amel işleyen erkek veya kadın müminlere tertemiz hayat yaşatacağız' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Her bir şeyin bir terazisi var
Her şeyin eksiklik ve üstünlüğü var

Salihlere mahsus bir terazi var
Bedbahtların da Hakkın katında terazileri var

Teraziye göre hareket eden kişi
Burhan gelse bile mutludur

Çünkü terazisi hakikatini ifa etti
Şeytan ona yardım etse bile

Bu nedenle bir yola bağlanan kullar için buyurdu:
'Senin, ey İblis, onun üzerinde otoriten yok'

Allah şöyle buyurur: '*Temiz kadınlar temiz erkekler için, temiz erkekler temiz kadınlar içindir.*'[501] Başka bir ayette '*Güzel söz ve salih amel O'na çıkar*'[502] denilir. Salih amel için olan güzel hayattır. Bunun anlamı, dünya hayatında müjdenin verilmesi demektir. Nitekim Allah '*Dünya hayatmda onlar için müjdeler vardır*'[503] buyurur. Salih amel sahibi, Allah'ın ezeli bilgisinde mutlu olacağının takdir edilmiş olmasını öğrenmenin müjdesiyle birlikte, bu müjdeyle kalan ömründe hoş ve güzel bir hayat yaşar; kişi işin sonunda o mutluluğa ulaşacaktır. Binaenaleyh müjde, kişinin dünya hayatında karşılaşacağı güçlükleri ve ona sıkıntı veren eziyetleri kolaylaştırır. '*Allah'ın vaadi hak*'[504] ve sözü doğrudur. Böyle bir insan Allah katından değişmeyen bir sözün muhatabı olmuştur. Salih amelin ise tebdil özelliği vardır. Allah günahları iyiliklere çevirir ve insan bu değiştirmeyi müşahede ederken âlemde gerçekleşen bütün büyük günahları işlemiş olmayı arzulardı.

Mekke'de, ipek bölgesinden bu hale sahip Tevzerli biriyle karşılaşmıştım. İşbiliye'de ise şeyhimiz Ebu'l-Abbas el-Ureybi'yle -ki batı Endülüs'teki Ulya şehrindendi- karşılaşmıştım. Bütün ömrümde bu zevke sahip sadece iki adamla karşılaştım.

Öte yandan salih amel nedeniyle Hakka şükür gerekir, çünkü Allah el-Gafur ve eş-Şekür'dür (şükredilen). Böyle birinin çalışması makbul, sözü duyulmuştur. Salih amelin yegâne özelliği sahibini salihler arasına katmak ve ona bu ismi kazandırmak bile olsaydı, yine (şükür için) yeterli olurdu; çünkü 'salah' nebilerin talep ettiği makamdır. Salihler Allah'ın kulları arasında en üst mertebeye sahip kimseler olduğu gibi salah ve iyilik onların en üstün niteliğidir. Allah bize resul ve nebi olmakla birlikte peygamberlerin kendilerini salih kulları arasına sokmasını dilediklerini bildirmiştir. Allah büyük peygamberlerini

överken onların 'salihlerden' olduklarını söylemiştir. Salah (iyilik), peygamber ve nebilerin ayırıcı özellikleridir. Onlar -kendileri derece derece olsa bile- hiç kuşkusuz mertebe itibarıyla insanların en üstünüdür. Allah'ın kulları arasından 'salah' haline ulaşan, hiç kuşkusuz, aşağısındaki hallere de ulaşmıştır. Böyle biri, resul veya nebi olmadığı halde, nebi ve resullerin menzillerinin sahibidir. Resul ve nebiler ise karşılaştıkları risalet ve nübüvvetin sıkıntıları nedeniyle o kişiye gıpta ederler. Çünkü nübüvvet bir yükümlülüktür ve bu sayede onlar adına kurbiyet (yakınlık) mertebesi gerçekleşmiştir; gıpta edilen salih insan ise meşakkatleri tatmadan o mertebeye ulaşmıştır. Buradan resul ve nebin kim olduğunu; kıyamette vakfe'de kendileri için minberlerin konulacağı bir kavim hakkında Hz. Peygamber'in söylediği hadisin anlamını öğrenirsin. İnsanlar o gün korku içindeyken onlar korkmaz; insanlar üzülürken onlar üzülmez. '*Büyük korku onları üzmez.*'[505] Onlar peygamber değillerdir. Fakat bu halle bu menzilleri elde ettiklerini gördükleri için, nebiler onlara gıpta eder. Salihler yaratıklar içinde mesul olmayanlardır. Onların amellerine tövbe vakitlerinden itibaren bir boşluk ve gedik giremez; girerse, salih değillerdir. Binaenaleyh 'salih olmak', halde, sözde ve amelde masumiyettir. Böyle bir durum ancak sürekli müşahede sahipleriyle mertebeleri, makamları, adap ve hükümleri bilen arifler için mümkündür. Bu hükümlerle nefislerini hazırlarlar ve sırat-ı müstakimde bulunması itibarıyla Rablerinin yürümesi gibi onlarla yürürler. Onların dünyadaki temiz hayatlarının bir tezahürü, yaratıkları Allah'a davet etmiş ederken başkalarının dilleriyle onları davet etmeleridir. Onlar davetlerini dinleyenleri gördükleri gibi reddedenleri de görürler. Bununla birlikte davetlerinin reddedilmesi onları üzmez. Aksine kabulden dolayı buldukları nimeti reddedilirken bulurlar ve hallerinde değişiklik olmaz. Bunun sebebi onların Hak'tan müşahede ettikleri şeyin ilahi isimler olmasıdır. İlahi isimleri müşahede ediyor olmak ise onlar için bizatihi nimettir. Binaenaleyh her kim davet ederse, ilahi bir isim vasıtasıyla (ve isme) davet etmiştir ve davet eden ilahi isimdir. Kim daveti reddeder veya kabul ederse, hiç kuşkusuz, ilahi bir isim nedeniyle kabul etmiş veya reddetmiştir; demek ki kabul eden ve reddeden, ilahi isimdir. Böyle bir salih, bu müşahedesi

nedeniyle, sürekli hoş bir hayatta yaşar. Allah bir insanı bu makamı görmekten uzaklaştırırsa, o kişi doğal olarak acı çeker veya doğal olarak haz alır. Allah ehlinin en büyük nimeti ve acısı budur. Böyle bir hayatın güzel ve hoş olması sürekli olmasıyla mümkündür ve ona Allah'ın salih kulları ulaşabilir. Gerçi onlardan tabii bir şekilde acı çekmeyi gerektiren işler ortaya çıkabilir ve acıların izleri üzerlerinde gözükebilir. Bununla birlikte onların nefisleri, hoş hayat içindedir. Çünkü nefislerin bulunduğu yer akıldır, onların mahalli duyu değildir. Buna göre onların acıları, nefs kaynaklı değil, hissî (duyusal) acılardır. Böyle bir salihi gören, belanın kendisinde bulunuşunu farz ederek, kendi tecrübesine ve haline göre onu değerlendirirken gerçekte o aynı durumda değildir. Binaenaleyh buradaki bela sureti bakımından bela iken manası ve bâtını afiyet ve nimettir. Bu durumu ancak âlimler bilebilir. Onlar haklarında *'İman eden ve salih amel işleyenlere ne mutlu!'*[506] denilenlerdir ki, kastedilen dünyadaki mutluluktur. 'Onların varış yeri ne güzeldir.' Bu ise âhiretle ilgilidir.

Bu makamın elde edilmesi hakkında -ki kazanılacak bir makamdır- bu kadar açıklama yeterlidir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

DÖRT YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Gözlerini nimet verdiğimiz kimselere çevirme, o dünya hayatının süsüdür, Rabbinin rızkı daha hayırlı ve bakidir' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Her şahsın çifti kendi nefsinden

Bu nedenle Âdem'in zevcesini kendi cinsinden yaptı

Erkek bütün (kül), kadın cüz
Zevceleri nefsinden çoğaldı

Bugün de aynen öyle!
Onu var eden dünün kendisidir

Bu nedenle bugün dünün suretinde
Kutsiyetin zıddına veya kendi kutsiyetinde

Sakın gözlerini dikme gözünün önünde olan dünyaya
Onun bir değeri yok

Ona kendi terazisini ver, yönelme sakın
Ünsiyetinden gördüğün şeye

Kendisi için olmadığın birine ünsiyet etmekte
Temelindeki cem' nedeniyle seninledir

Şeytanın temasından ona gelen kuşkudan uzaklaştır onu
Dinlediğini ayırt etmelisin

Onun sözünü dinlerken; konuşmanın hatalarından korkmalısın
Muhkeminde gelen karışık ifadelerden de

Allah benzer bir ayette -ki o da bu menzilin tamamlayıcısıdır ve sahibi onu düsturuna dahil eder- şöyle der: '*Onlara üzülme, kanatlarını müminlere yay ve ben apaçık bir uyarıcıyım de.*'[507] Burada Allah peygamberini insanları korkuturken kendisi hakkında uyarır. Rabbin rızkı, bulunduğun halde sana vermiş olduğudur. Sana vermediği fakat sana ait olanların da sana ulaşması kaçınılmazdır; gecikme, zamanla ilgilidir ve zaman O'na aittir. Sana ait olmayan bir şeye ise ulaşılmaz. Ulaşmaya çalışırsan, arzu edilmemesi gereken bir işin peşinden koştuğun için kendini yormakla kalırsın. 'Sana ait' derken, Allah'ın senin adına mubah kıldığı meşru bir yöntemle ona ulaşmanı kast ediyorum. Ona meşru yöntemin dışında ulaşırsan, hiç kuşkusuz, Hakkın sana verdiği bir

şeye ulaşmış olmaz, doğa bakımından sana ait bir şeye ulaşmış olursun. Dünya hayatında maksat, Hak cihetinden (meşru bir yolla) ulaşabileceğin şeylerdir. Binaenaleyh Hak dünya için iken tabiat âhiret içindir (dünyada sınır varken âhirette mubahtır). Tabiat için her şey mubahken Hak sınırlama koyar. Bununla birlikte âhiret dünyanın suretindedir. Nitekim dünün gecesiyle birleşmesinde doğan bugün zaman itibarıyla dünün suretindedir, fakat hüküm itibarıyla aynı hükümde ortaya çıkmayabilir.

Rabbinin ihsanlarını incelemelisin! Onlar genellikle sınanma amacı taşırlar. Bu durum ise ancak teraziyle öğrenilebilir. Şöyle ki: Allah'tan sana ulaşan her ihsan, Rabbinin rızkıdır. Fakat onun rızık olduğu teraziyle belli olur. Terazinin dışına çıkarsa, bu rızık tabiat gereği sana aittir ve onu alman gerekir. Yine de gaflet halinde onu almaktan sakınmalısın. Böyle bir rızkı nefsi zorlayıp mecbur bırakarak ve isteksizce hareket ettirsen bile, huzur haliyle almalısın. Onu alırkenki huzur *'Benim katımda söz değişmez'*[508] ayeti olmalıdır. O rızka ulaşırken değişmesi mümkün veya sahih olmayan böyle bir hükümde Hakkın suretiyle görünürsün. Çünkü Allah onu bu şekilde bilmiş, bu suretle ve durumla da söz konusu şey Hakka kendisi hakkındaki bilgiyi vermiştir. Bu teraziye göre onu elde etmeli ve teraziyle tartmalısın; bu terazi, gizli terazidir. Hak seni bu hususta isteksizlikten gafil yaparsa, o da ikrahtandır ve ondan mahrum olduğunu bilmelisin. Çünkü ikrah edep terazisinin dışında kalan bu amele karşı kişinin nefsinde isteksizlik meydana getirdiği için, bu durum, *'Kalbi imanla mutmainken zorlanan kimse...'*[509] ayetinde belirtilen terazinin hükmüne girmiştir. Kişinin bu menzilde mutmain olması, o konuda kendisinde bulunan kerahet ve zorlanmaya göre gerçekleşir. Bu fiilde doğa sevgisiyle imanın nahoş buluşunu bir araya getirir. Çünkü Allah imanı mümine sevdirmiş, fasıklık ve isyanı kötü göstermiştir. Bununla birlikte bunlar müminden meydana gelebilir. Allah seni doğruluğa ehil kılsın!

Allah bulundukları yerde onları bir çiçek yapmıştır. Dünyada bulunduklarında dünya hayatının çiçeği olurlar ve var oldukları yerde nimet vesilesi olurlar. Mekânların hükümleri ise birbirinden farklıdır.

Onlar dünyada nimet için yaratılmış olsalar bile, aynı zamanda bir imtihan vesilesidirler. Allah onlar vasıtasıyla içimizde bizden gizli kalan özellikleri ortaya çıkartır. Allah o özellikleri bilirken biz kendimizden onları bilmeyiz. Böylece Allah adına lehimizde ve aleyhimizde delil ortaya çıkar. Bu, Hakkın beş yüz doksan üç senesinde Fas'ta bana ihsan ettiği makamdır. Daha önce bu makam hakkında bir zevkim ve tecrübem yoktu.

Bilmelisin ki bir müminden günah ve masiyet, gafletle veya tevil etmesiyle gerçekleşebilir. Amelin kendisi müşahede sahibinden meydana geldiğinde, genel nezdinde günah diye adlandırılsa bile, o amel Allah katında günah diye isimlendirilmez. İnsanların ona günah demeleri, insanların gözlerindeki örtüden kaynaklanır. Allah söz konusu fiilin kendisinden ortaya çıktığı kimsenin durumunu eleştirenleri mazur sayar. O kişi gerçekte günahkâr veya asi değildir. Mesela bir canın katledilmesinde Hızır ile Musa'nın meselesi buna misaldir. Hz. Musa'nın bu konudaki hükmü nerede, Hızır'ın hükmü nerede? Her birinin (görüşünün) hakikate bakan bir yönü ve dayanağı vardır. Müşahede ehlinin hali böyledir: Onlar varlıkta gerçekleşmezden önce mukadderatı müşahede edeler ve onu basiretle uygularlar. Bu konuda Rablerinden gelen açık bir delille sahiptirler. Bu makam Allah'ın 'görmesi ve duyması' haline geldiği kimsenin ulaşabileceği makamdır. Bu itibarla çiçek meyvenin delili olduğu gibi gözü kendine çeker ve hoş kokular verir. Burada da bu meselenin çiçeğine gelirsek, bu emrin sahibi nefeslerin, müşahedenin ve delilin ehlidir. 'Delil' derken fikir kaynaklı delilleri değil, keşfinde nazarî/teorik deliller elde edilebileceği âdete bağlanmış hususlardaki delili kastediyorum. Allah ona keşif yoluyla delilini verir ve o da delili ve konunun delillerle irtibatını öğrenir. Böylece delilin yön ve yorumları hakkında bilgi elde eder. Böylece onun bilgisi, delilin bilgisi verilmeksizin, delilin gösterdiğinin bilgisi verilenin bilgisinden daha tamdır. Allah onları ancak kendileri için 'çiçek' diye isimlendirdiği şeylerle sınar ve imtihan eder. Bu çiçeğin sahibi onun kokusunu algılamaz, onu 'çiçek' olarak değil bir kadın olarak görür, bilhassa kendisi için belirlenmiş delili bilmez ve ondan sadece hayvaniyetiyle - ruhu ve aklıyla değil- elde edebileceği nimeti elde ederse, böyle bir

insan ile diğer hayvanlar arasında bir fark yoktur; aksine hayvan böyle bir insandan daha hayırlıdır. Çünkü her hayvan faslını (kurucu-ayırıcı özellik) görürken bu şahıs onu fark etmemiştir. Bu fasıl hayvan için ondan başkası değildir. Böyle biri ne hayvandır ne insan; çünkü her hayvan, kurucu unsurunun hakikatini verisine göre hareket eder.

Bilmelisin ki bu düsturun sahibi, akılları hayrete düşürüp öğrenilmesi mümkün olmayan bir bilgiyi müşahede eder. Bu bilgi, aynada görülenin mahiyeti hakkındadır. Aynada görülenle görmenin ilişkisi nedir? Görülen görenin gözüne mi yansır, yoksa gözün ışığının parıltıları görülene mi ilişir? Her hükme bir itiraz yöneltilebilir. Bu zikir sahibi için durum öyle değildir. Çünkü o insanın görüleni nasıl algıladığını bilir. Görmek denilen şey nedir ve neye racidir? Bu zikirden insana bu bilgiyi veren şey *'Gözlerini çevirme'*[510] ayetidir. Burada Hz. Peygambere bildiği bir konuda hitap edilmiştir ve biz de Hz. Peygamber'in onu bildiğini kesin olarak biliriz (inanırız). *'Gözlerini çevirme'*[511] ayetinin anlamıyla *'Müminlere de ki gözlerini sakınsınlar'*[512] ayetinin anlamı bir değildir. Çünkü gözü kapamanın başka bir hükmü vardır; çünkü o gözün salıverilmesine göre bir eksiltmedir. Buradaki eksiklik özel bir şeye, yani özel bir görülene gözün uzamamasıdır.

Dostum! Dikkatini çektiğim meseleyi anladığında, öyle bir bilgi öğrenmiş olursun ki, o bilgi sana dünyada ve âhirette fayda verir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

DÖRT YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili 'Sizin mallarınız ve evlatlarınız bir fitnedir' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Mal ve çocukla imtihan
Kurtuluşu olmayan bir bela

Mal nedir: Ol (der) ve olur ve emir hepsini toplar
Çocuk onun suretiyken benzer takdis

Benzeri olumsuzlamak ona ilişir, onu sakın
Aslı es-Sübbûh ve el-Kuddûs

Bizim yaratılışımıza bir bak, O'nun isimlerine mutabık
Cins olmak ve benzerlik var

Allah şöyle buyurur: '*Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür, geride kalan salih şeyler Rabbin katında sevap ve emel bakımından daha hayırlıdır.*'[513] Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Âdemoğlu ölünce ameli kesilir, üç şey devam eder: Sadaka-ı cariye, insanlar arasında yaydığı bilgi veya ona dua eden salih evlat.' Kuşkusuz ki mal ve oğullar dünya hayıtının süsüyle birlikte salih bakiyatın vermiş olduğu hayrı -ki Rabbin katındaki sevap demektir- ve arzulanan hayır -ki oğullar demektir- birleştirir. Çünkü o ikisi, yani mal ve çocuklar, geride kalan salih işlerdendir. Başka bir ifadeyle mal ve çocuklar 'salih' olduklarında, devam eden iyilikler arasında yer alırlar. Hadiste zikredilen bilgiyse iyi bir adet (sünnet) ortaya koymak anlamına gelir. Allah mal ve oğulları kendileriyle kullarını sınadığı bir fitne yapmıştır. Çünkü onlar kalbe sıkıca bağlanmış oldukları gibi tabii olarak sevilirler. Bu ikisiyle, bilhassa da malla maldan başka bir şeyle ulaşılamayacak iyilik ve kötülüklere ulaşılabilir. İnsana tabiatı hakim olursa, işlerinde herhangi bir sınırda dur-

maz ve malının vasıtasıyla bütün amaçlarına ulaşır. Şeriat ona hakim olursa, malında tasarrufta bulunurken Rabbinin belirlemiş olduğu sınırlarda dururken bütün amaçlarına mal vasıtasıyla ulaşamaz. Bu itibarla mal, kalbin kendisine meyletmesi özelliğiyle 'mal' diye isimlendirilmiştir. Kalbin mala meyletmesinin nedeni şudur: Kul salih bir kul ise Rabbinden gelecekte bulacağı bütün iyiliklere malla ulaşabilirken tam anlamıyla salih bir kul olmadığında da kötü gayelerine malla ulaşabilmesidir. Çocuk ise anne ve babası tarafından dünyaya getirildiği için sevilir. Bu yönüyle ebeveyn, failin kendinden meydana gelen şeye ve sanatkârın sanatına yönelmesi gibi çocuğuna yönelir. Binaenaleyh kalbin çocuğa yönelmesi, zati bir yönelmedir. Çocuğu sevmemek ise çocukta bulunan kötü ahlak veya çirkin özellikler gibi geçici bir durumdan kaynaklanabilir. Bu nedenle çocuğu sevmemek, arızî bir durumdur.

Bu düsturdan Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşatmasının sebebi öğrenilir. Yükümlü âlem (insan ve cinler), Allah tarafından yaratıldığı gibi aynı zamanda Allah'ın sanatının ortaya çıktığı bir mahaldir. Bu nedenle onun aslı itibarıyla Yaratıcısı tarafından seviliyor olması bir gerekliliktir. Bir sevmeme durumu ortaya çıkarsa, bu, âlemin bazı fiillerinden kaynaklanabilir ve âlemdeki fiiller geçicidir. Geçici olmakla birlikte, yine de onlarda asaleti teyit eden şeyler bulunur. Bu şey âlemden ortaya çıkan bütün fiillerin Allah'a ait olmasıdır: Âlem ise fiillerin ortaya çıktığı bir yer veya Hakkın karşısında sanatçının aleti mesabesindedir. Böylece rahmet ve muhabbet baskın gelmiş, gazabın hükmü geride kalmıştır. Onun geride kalması, hükmünün sürekliliğini kaldırmak demektir.

Allah'ın kullarını herhangi bir imtihanla ve fitneyle sınaması, onların tasarrufta bulundukları işlere dair taşıdıkları iddialardan kaynaklanır. Onlar, söz konusu fiilin gerçekte veya kazanım yoluyla onlara ait olduğunu iddia ederler. Allah onlara yaratıcı-ilahi eli öğretmiş olsa ve kendi nefislerini fiildeki araçlar mesabesinde görüp bundan başka bir şeyin olamayacağını bilselerdi, Allah onları sınamazdı. Demek ki Allah kullarını böyle bir bilgiye ulaşsınlar diye sınar, onlar da bu iddiadan

vazgeçerek mutlu olurlar. Bu bağlamda bir kısmına Allah hidayet ederken bir kısmı hakkında dalalet hükmü kesinleşmiştir; öyle biri farkında olmaksızın hayrete düşer. Onlar kesbi kabul edenlerdir (Eşariler). Bir kısmı hakkında azap hükmü kesinleşmiştir; onlar fiillerin (kulca) yaratıldığını ileri sürenler (Mutezile'dir). Allah'ın hidayet ettikleri ise Kuran-ı Kerim'de yer alan veya Allah'tan veya Peygamberden gelen rivayetlere haklarını verenlerdir. Onlar ayetleri bağlamlarının dışına çıkartmadıkları gibi yorumlanmaları gereken anlamın dışında yorumlamazlar. Ayetler arasında hayrete düşmeye yol açan bir husus varsa, onların hidayeti hayrette kalmaları demektir. Hayreti aşmış olsalardı, ayete (veya hadise) hakkını vermemiş olurlardı. Misal olarak '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı*'[514] ayetini verebiliriz. Bu ayet âlemde hayretin sübûtu hakkındaki en önemli ayettir. Meşru görüşe uyup da nazarî düşüncenin şeriatın deliliyle çelişen görüşüne karşı meşru hükmü öne çıkartan kimse, selamete ermiş ve kurtulmuş kimsedir. Şeriatın görüşünü benimsemeye takva üzere ameli de eklerse, Allah böyle biri adına 'furkan' yaratır. Onun vasıtasıyla ashabü'l-milel ve'n-nihal, yani din ve mezhep sahiplerini temyiz ve ayırt eder. Bunun yanı sıra şeriatın hükmünü ortadan kaldıran aklî delillerin verilerini bu furkanla temyiz eder. Söz konusu delilleri kabul eden insan şeriatın hükmünü tevil edip daha sonra reddetmek üzere aklın hükmüne havale eder. Böyle bir kişi, tevilde isabet etse bile, tehlikededir. Öyleyse insana gereken, takvadan kaynaklanan furkandır. Çünkü o vecdin doğruluğundan ve müşahededen ortaya çıkar. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*' Allah doğru yola hidayet edendir.

DÖRT YÜZ DOKSANINCI BÖLÜM

Menzili 'Allah katında yapmadıklarını söylemiş olmaları büyük bir suç oldu.' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Allah'tan gelen azap büyük oldu
Yaratıklardan gelen azap da büyük

Bir söz söyleyip onu yapmamak
Hem de o güzel bir söz

Allah yaratıklarında onunla amel eder
O her dalda bilinmeyen bir şey

İyilik dallarında onu basiretle gör
Ol sözünden âlemdeki varlıkta

Allah bize ve sana kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki Allah'ın, fiilleri yaratılmışlara izafe etmesinin nedeni, fiili izafe edildiği kimsenin batınî hüviyetinin Hakkın kendisi olmasıdır. Binaenaleyh fiil gerçekte O'na aittir. Bununla birlikte Allah kullarının bir kısmına bunu müşahede ettirmişken bir kısmına göstermemiştir. Allah kime bunu gösterip gerçekleşmesi mümkün bir işi dile getirir sonra da onu yapmazsa, müşahededen kaynaklanan bir kesinlikle bilir ki, o işin gerçekleşmesinin imkânsız olması akli imkânın dışına çıkmasıyla ilgilidir. Çünkü o, söz konusu işin Hakka (kendileri hakkında) bilgiyi veren ayan-ı sabite içinde suretini görmemiştir. Sübût mertebesinde hakikati olmayan bir şey varlıkta nasıl gerçekleşebilir? Bu nedenle gerçekleşmeyen fiille ilgili olarak Allah katına 'makt' izafe edilmiştir. 'Allah' ismi zikredildi, çünkü bu isim, isimlerin hükümleri arasında mütekabil bütün özellikleri kendinde toplar. Onun gösterdikleri arasında imkânın ispatı da bulunur. Böylece imkânın ispatı itibarıyla cezalandırır. Ayette

'Allah' ismi belirli ve özel isim olarak imkânı ispat edendir (olumlayan). Onun mukabili imkânı olumsuzlayandır ve şöyle der: 'Sadece zorunluluk var! Bununla birlikte o mukayyet veya mutlak olabilir.' Dolayısıyla bu adın Allah'a verilmesi doğru değildir. Şöyle denilebilir: Onunla kastedilen sınırlama ve içinde bulunulan halin delaletine göre ortaya çıkar. Bu durumda hangi şeyle isimlere vekil olduğu öğrenilir. O ismin hükmüne bakılır ve eseri onda bulunur. Cezalandırma iyiyi söyleyip yapması mümkünken yapmayana ulaşır. İyi sözün durumuna bakmalısın! Onun kendisini söyleyen kimsedeki meyvesini devşirmek gerekir. Özellikle Allah'ın kullarından herhangi biri hakkında bir iş yapmayı gerektirdiğinde durum böyledir. Fakat o kişi mahrumdur. Allah katında böyle bir işin büyük günah olmasının nedeni, sözü söyleyen kişinin sözü söyleyip söylediğini yapmamış olmasından kaynaklanır. Söz konusu kişi, o fiili yapmamakla mahrum kaldığı iyiliği âhirette gördüğünde, şiddetli bir şekilde kendini cezalandırır. Bu ceza başka herhangi bir cezadan daha büyüktür. Onu Allah cezalandırmış değildir, aksine Allah'ın katına ulaştığında kendini cezalandıran bizzat kendisidir.

Cezanın bir kısmı ötekilerden daha büyük olan bir takım dereceleri vardır. Buradaki ceza ise Allah katında en büyük cezalardandır. Bu düstur sahibine bu bilgiyi kazandırır. Çünkü insanlar ayetteki anlamı esas anlamından farklı bir şekilde alır ve şöyle derler: 'Allah onları cezalandırır.' Hâlbuki onlar '*Allah katında*'[515] ifadesini kavrayamamışlardır. Yani onlar Allah katında kendilerine ceza verirler. Bu ceza, Allah'a dönüldüğünde ortaya çıkan en büyük cezadır. Bir kişi bunun sahih olmadığına inanıyoruz der ve bunu inanarak söylemezse, münafıktır. İnanarak söyler ve yapmazsa, o kişi haddi aşandır ve onun Allah katındaki cezası büyüktür. Çünkü imanı ona bir şey yapmasını vermiş fakat o yapmamıştır. Onlar kendi dilleri veya başkalarının dilleriyle verilen öğütleri yapmış olsalardı, hiç kuşkusuz, kendileri için daha hayırlı ve hikmetli olur, Allah da kendilerine büyük ecir verirdi. Çünkü Allah fiili söze izafe etmiştir. Söz ile amelin bir araya gelmesi, fiil olmaksızın sadece sözün veya söz olmaksızın sadece fiilin bulunduğundaki durumdan daha güçlü bir hal ortaya çıkar.

Bu nitelikteki birisine Allah el-Hazil isminin hükmünü ortadan kaldırmak üzere, el-Müzekkir ismiyle nida eder, çünkü Allah ona ancak halde hükmü olmayan bir isimle hitap etmiştir. Bu tarz hitap iki türdür: Birincisi bir niteliğe bağlı çağırma ve hitaptır. Misal olarak *'Ey iman edenler (ey o kimseler ki iman etmişlerdir)'*[516] veya *'Ey kendilerine kitap verilenler'*[517] ayetlerini verebiliriz. Diğeri zata yapılan nidadır. Misal olarak *'Ey insanlar'*[518] ayetini verebiliriz. Böyle bir çağrı ve nida duyduğumda, onu yapana değil, hangi ifadeyle yapıldığına dikkat edip ona göre davranmalısın. Bu hitapta bir kaçınma gerekiyorsa kaçınmalı veya gerekmiyorsa ona göre hareket etmelisin. Allah bazen emirle hitap ederken bazen yasaklamayla hitap edebilir. Emirle ilgili olarak *'Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin'*[519] derken yasaklamayla ilgili olarak *'Ey iman edenler! Allah'ın şiarlarını ihlal etmeyiniz'*[520] der. Başka bir misalde ise *'Ey iman edenler! Niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz?'*[521] der. Bu hitap, bir inkâr ve yadırgama hitabıdır. Adeta Allah ayette şöyle der: 'Söylediklerinizi yapınız!' Yasaklama söz konusu olduğunda 'Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemeyin' anlamına gelir. Çünkü böyle yapmakla Allah katında kendinize en büyük cezayı verirsiniz. Nitekim daha önce bunu ortaya koymuştuk. Böyle bir ayet geldiğinde, bir yönü emre bir yönü yasağa bakar ki kast edilen yön budur. Dinleyici, nidayı o vakitte neye göre gerçekleşmişse ona göre alır. Başka bir ifadeyle emir veya yasaklama olmak üzere hangisine göre nidayı alırsa, isabet eder; ikisini birleştirirse (hem yasağı hem yasağın içerdiği zımnî emri yerine getirirse), onun meyvesini devşirir ve bu durumda iki ecri olur.

Bu düsturda insanların bir kısmına (ayette kastedilenin) özel bir söz olduğu keşfolunur. Bu özel söz insanın fiili kendine izafe etmek inancıyla ilgilidir. Misal olarak Mutezile'nin fiiller hakkındaki inancını verebiliriz. Düstur sahibi fiillerin -kendisine değil- Allah'a ait olduğunu keşfederek kendini cahil kalmış olması nedeniyle suçlar. Böyle bir suçlama, Allah katındaki en büyük suçlamadır. 'Allah'ın katı' ifadesi ise bu yorumda dünyada veya âhirette müşahedenin gerçekleştiği yerdir. Onun dünyadaki cezası bu görüşten dönüp saadete ulaşarak âlimlere katılmasıdır ki bu âhiretteki cezadan farklıdır. Allah adeta şöyle der:

'Ey iman edenler! Niçin söylüyorsunuz?'[522] Yani gerçek öyle değilken, niçin fiilin size ait olduğunu söylüyorsunuz? *'Yapmadıklarınızı.'*[523] Bunları kendinize izafe etmeniz *'büyük günah oldu.'*[524] Bu günah sizden ortaya çıktı. *'Allah katında yapmadıklarınızı söylemeniz. Allah kendi yolunda savaşanları sever.'*[525] O yol sırat-ı müstakimdir, çünkü Allah doğru yoldadır. Fiiller hususunda Allah ile didişen tartışmacıya fiilin gediksiz bir saf halinde tamamen Allah'a ait olduğun söyledik. *'Sanki onlar bir duvar gibidir.'*[526] O duvarda gedik yoktur. Bütün fiiller, kendisinde göründükleri kimseye değil, Allah'a izafe edilirler.

Bu ayetin düsturu olduğu insan kurtuluşa ermiştir. Düsturun faydası sahibine bu konuda bir fetih kazandırmasıdır. Bir düsturun sahibine fetih kazandırmadığını görünce, onun zahiri diliyle bu düstura sahip olduğunu ve batındaki dilinin zahire uymadığını bilmelisin. Bu mesabedeki kişi, 'düstur sahibi' derken kastettiğimiz biri değildir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ DOKSAN BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Sevinme! Allah sevinenleri sevmez' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Dünya gam ve tasalardan ibaret
Seçkin ve sıradan insanlarda durum böyle

Dünyada sevinen kişiye ne denir ki?
Gerçeği ve hikmeti bilen biri değil o

Hâdis ve kadimde varlığı incelersen iyice
Müşahede ederek anlarsın ki

Öğüt alınacak bir ibret konulmuş ortaya
Tecrübeli ve bilgili kimse öğüt alır

Allah'ın ihsanıyla sevinilmelidir
Nimet ehlinden sevinmek isteyen kimse

Allah şöyle buyurur: *'De ki Allah'ın rahmeti ve ihsanıyla sevininiz, o sizin topladıklarınızdan daha hayırlıdır.'*[527] İnsanlar onunla sevinirler. Akıllı, elden çıkacak bir şeyle değil, sabit olanla sevinir. Bu sevinç Allah'ın kulunun tövbesiyle sevinirkenki sevincine benzer, çünkü tövbe bilhassa âhirette olmak üzere varlığı lazım ve sürekli bir şeydir. Kul bulunduğu her durumda, iman bakımından perde halindeyse, O'na döner; perde kalkmışsa, gözüyle görerek O'na döner.

Bu düstur, Allah'ın (sevinmeyi) yasaklama hakkındaki sözü değildir. Bu ifade sadece kavminin söylediği bir sözü aktarmaktadır. Allah şöyle der: *'Kavmi ona dedi ki...'*[528] Yani Karun'un kavmi kendisine *'Sevinme, Allah sevinenleri sevmez'*[529] demiştir. Bir sınırlama yapmadan böyle bir genelleme kullanmaları doğru mudur değil midir? O başka bir meseledir. Onların bu hususta dayanakları hal karinesiyse, hiç kuşkusuz sınırlamışlar demektir; çünkü hal karineleri sınırlayıcıdır; bazı yerlerde genellemeyi (mutlaklık) gerektirse bile; bu, sınırlama değil, mutlaklığın (genelleme) sınırlanmasıdır. Bu zikir sahibine Allah'ın ihsanıyla sevinme imkânı verdiği gibi zikrin zıddı olan bir netice ortaya çıkartır. Bu durumda kişinin kalbi dünya hayatında yaşadığı süre hüzünlüdür. Başka bir durumda bulunmuş olsaydı sevinmesini sağlayacak bir hal kendine açtığında ise açılan bu hususta Allah'a şükretmesi gerektiğini bilir. Böylece hüznü, öncekinden daha güçlü bir hal kazanır. Allah Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecekteki günahlarını bağışladığı müjdesini verince, bu müjde Allah'a şükretmek üzere daha çok çalışmasına yol açmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber ayakları şişin-

ceye kadar namaz kılar, (sebebi sorulunca) şöyle derdi: 'Şükreden bir kul olmayayım mı?'

Hakkını tam olarak vermek istediği bir makamda bulunan bir insanın o makamla ilgili üzerinde hiçbir hak kalmadan sevinmesi mümkün değildir. Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle müjdelenmiş mükellef üzerinde ortaya çıkan hak ise son nefese kadar sürer ve dünya hayatında yaşadıkça bu hak onun üzerinde kalır. Böyle bir insan ancak dünya hayatından çıkarken sevinebilir, çünkü yükümlülük ancak teklif diyarı dünyadan ayrılırken düşebilir.

Bu zikri düstur edindiğini iddia edip de kendisinde sevinç görülen birinde bu zikrin izi bulunmadığı gibi böyle bir insan bu zikrin ehli de değildir. Salihlerden birisi sevinen ve gülen bir adamı görüp ona şöyle demiş: Ey adam! Allah'm müjdelediği bir kul isen, halin O'nun müjdesine şükredenlerin hali değildir. Allah'm müjdelemediği kimselerden isen, bu hal O'ndan korkanların hali de değil!' Böyle diyerek, her iki yorumda da onun sevinmesine tepki göstermişti ki, bu düstur ve bu olumsuzlayıcı muhabbet (sevmemek, Allah sevmez ifadesi) hakkında söylediğimiz tam da budur. Kast edilen her türlü sevgi değil, özel bir sevgidir. Çünkü Allah'ın sevgisinin pek çok yönü vardır ve birisinin olumsuzlanması bütünün olumsuzlanmasını gerektirmez.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ DOKSAN İKİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Gaybı bilendir', 'O'nun gaybını kimse bilemez, razı olduğu peygamber hariç...' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Gayb birine görünseydi gayb olmazdı
Çünkü artık görülmüştür

Gayb âlemi zuhur etmez
Hatta kimse görmez onu

Bütün âlem Allah'a görülür
Varlıklar hakkında O'nun görmediği yok

Bizim için gayb var, O'nun için yok
Bu nedenle varlıkta tek kalmıştır O

Bu nedenle 'ol' sözünü görene dedi ki
Ey dost! O'nu dayanak edin

Allah bize ve sana Ruhu'l-kuds ile yardım etsin, bilmelisin ki, kendi zannınca bilgiye ulaşan bilgiyle nitelenmiştir. Bununla birlikte bilgi onun niteliği olabilir. Bu nedenle Hz. Peygamber Fatiha olduğunu vakıasında gören birine 'Bilgin mübarek olsun' demiştir. Yani gerçekte böyle olmuştur demiştir. Başka bir ifadeyle rüyasında bilgi sahibi olduğunu gören kişiye gerçekte de öyle olmuştur demiştir.

Bilmelisin ki gayb iki kısma ayrılır: Birincisi hiçbir zaman bilinmeyendir. Bu kısım Hakkın hüviyeti ile O'nun bizimle ilişkisidir; bizim O'nunla ilişkimiz (nispet) ise ilkinin aşağısındadır. Bu gayb hiçbir zaman bilinmeyecek kısımdır. Diğeri izafi gaybdir. İzafi gayb birine görülürken bazen başka biri için gayb olarak kalabilir. Bu itibarla hiç

kimsenin görmediği bir gayb yoktur. Bunun en ileri derecesi, varlığın kendi dışındaki herkese gayb olan kendini görebilmesidir. Binaenaleyh her gayb başka birisine görünmezken yine de görülmektedir. Allah razı olduğu kimselere gaybın bilgisini vermeyi murad edince, zan veya tahmin olmayan bir bilgiyle gaybı öğretir. Böyle bir insan da Allah'ın öğretmesi veya O'nun talimine mazhar olduğuna inanılan birinin öğretmesiyle gaybı öğrenir; onların dışındakilerin gayb hakkında bilgileri yoktur. Bu talim peygamber denilen kimse tarafından yapılır. Bu itibarla Allah ona gaybı -kendisinde tutması için değil- başkasına öğretmesi için öğretir. Böylece Rabbinin katındaki derecesini öğrensin diye, öğretilene göre peygamberin üstünlüğü tebarüz etsin diye gaybı ona öğretir. Zaten bu üstünlük ve mertebe nedeniyle Allah onu *resul* diye isimlendirmiştir. Gaybın bu türü ancak özel yönden (vech-i has) öğrenilebilir: Onu meleğin veya başka birinin bilmesi mümkün değildir. Onu sadece peygamber bilir; peygamberin melek veya başka bir tür olması durumu değiştirmez. Çünkü Allah gaybına herhangi birinin ulaşamayacağını bildirmiş, sadece 'razı olduğu kimseler' diyerek istisna koymuştur. Bu nedenle razı olunan kişi, -önünden ve ardından ona zarar verecek kuşkulardan korunmuş bir halde- gözetlenerek yürür. Bu bilgi kuşkunun sahibinin (kalbine) girme imkânı bulamadığı bilgi olduğu gibi böyle biri bilgisinde Rabbinden açık delile sahip basiret sahibidir. Onun başkalarından ayrışmasını sağlayan ve kimsenin ortak olmadığı özel bir tecrübesi vardır; birisi ortak olsaydı, ona mahsus olmazdı. Peygamber o bilgiyi birisine öğretmek üzere getirdiğinde ise öğrenen için bu bilgi gayb bilgisi değildir. Çünkü Allah peygamberi o bilgiye muttali kılmıştır. Başka bir ifadeyle böyle bir bilgi, o kişi için Allah'ın hiç kimseyi muttali kılmadığı gayb bilgisi değil, -kim adına meydana gelirse gelsin- özel yönden meydana gelen bilgidir. Fakat dünyada böyle bir bilgi yoktur, fakat âhirette bu bilgi gerçekleşir. Bunun nedeni, dünya hayatında insan adına gerçekleşen bilhassa Allah hakkındaki bütün bilgileri Hz. Muhammed'in biliyor olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber önceliklerin ve sonrakilerin bilgisine sahiptir ve sen de hiç kuşkusuz sonrakilerden birisin. Allah'a dair olmayan bilgilerde ise bazen insana özel yönden bilgi verilir ve bu özel bilgi ancak kendi-

sinden öğrenilebilir. O kişi bu bilgiyi öğretmede peygamber mesabesindedir. Hz. Muhammed'in makamının verdiği şey budur. Bu konudaki fayda Allah'ı bilmeyle ilgilidir, çünkü bu bilgi, bilenin kendindeki suretinin güzelleştiren bilgidir. Bu itibarla insanın Allah hakkındaki bilgiyi peygamberden öğrenmesi, hususî yönden Allah hakkında değil de herhangi bir yaratılmış hakkındaki bilgisinden daha faydalı ve değerlidir. İnsanın değeri Allah hakkındaki bilgisine bağlıdır. O'nun dışındaki varlıkları bilmeye gelirsek, bu bilgi perdeli insanın akıl yürütmeyle elde ettiği nedenlere bağlı bir bilgidir. Çünkü insaf sahibinin yegâne himmeti, Allah hakkındaki bilgiye yönelmiştir. Sen de Allah hakkındaki bilgiyi peygamberden alanlardan olmak üzere çalış ki müşaheden Muhammedî olsun! Çünkü günümüzde Allah hakkındaki bilgiden (peygamber bilmeden) herhangi bir yaratılmışa mahsus bilginin bulunmadığını kesin olarak biliyoruz. Hz. Ayşe bu hususa Hz. Peygamber'in (Allah'ı görüp görmediği hakkındaki hadisini) yorumlarken işaret etmiştir: 'Hz. Muhammed Rabbini görmüştür' diye iddia eden, hiç kuşkusuz, Allah'a büyük iftirada bulunmuştur. *'O'nu gözler idrak edemez.'*[530] Burada araştırman gereken bir sır vardır. Bana genişi daralttın ve sınırladın deme! Çünkü ben bir şeyi bilmemenden söz etmiyorum, sadece Hakka dair bir bilgiyi ancak Muhammedî surette bilebileceğini söyledim. Bu itibarla (Hakkı) en yüce görmenin Muhammedî surette Muhammedî görme olduğunu açıklamış olduk. İmam Ebu'l-Kasım b. Kasi de -Allah merhamet etsin- Halu'n-naleyn'de bu görüşe vardı. Bu görüşü Tunus'ta beş yüz doksan (h. 590) senesinde oğlundan aktarmıştık. Aynı değerlendirmeyi yapan başka kimse görmedik. Benim Allah'tan öğrendiğim gibi ilahi bir ilhamla ve doğrudan benim öğrendiğim gibi başka birinin de bu bilgiye ulaşmış olması mümkündür. Yani İbn Kasi'nin bu konudaki bilgisi ilhamla olabilir veya İbn Kasi'nin dışında daha önce veya onun devrinde veya daha sonra yaşamış birine Allah bu hususta bilgi vermiş ve o bilgi ulaşmamış olabilir. En iyisini Allah bilir. Bilgiden üstün değer olmadığı gibi Allah'tan anlamak halinden yüksek hal de yoktur.

DÖRT YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili 'De ki, Hepsi Allah katındandır, bu kavme ne oluyor da sözü neredeyse anlamayacaklar' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Onlar yanlarındayken kendisini bulamamışlardır.

Âlemdeki her şey Yaratandan
Bu nedenle hâdislik yok âlemde

Görürsün, hakkındaki bilgiyi olumsuzlamış
Âlemde bir söz anlaşılmayınca

Onlar onu hâdis olarak bulmadı
Bu seyir nedeniyle onda teşvik vardır

Bilgiyi kimse olumsuzlamadı
Cahil veya ahlaksızdan başka

Ondan oluş bilinir
Tek cevher olarak, tespit uzasa bile

Allah peygamberine ikramda bulunsun
O bize hâdis zikri yayan kişidir

Allah şöyle buyurur: '*Onlara Rahman'dan hâdis zikir geldiğinde ondan yüz çevirirler.*'[531] Başka bir ayette '*Rablerinden hâdis bir zikir geldiğinde, onu dinlemezler ve oyun oynarlar, kalpleri boştur*'[532] denilir. Burada zikir, Rab ve Rahman'dan gelmiştir. Allah o insanların zikre eğlenirken kulak verdiklerini ve onu dinlediklerini bildirmiş, ardından Kuran olduğunu bilmişken Rahman'ın zikrinden yüz çevirdiklerini söylemiştir. Kuran Allah'ın kelamı, kelam ise O'nun sıfatıdır. Demek ki Kuran kadimdir; fakat gelişi 'hâdistir.'

Bilmelisin ki hâdis (zaman içinde meydana gelen) bir şey, gerçekte de hâdis olabileceği gibi bazen şimdiki anda senin yanında bulunması bakımından hâdis iken daha önce var olmuş olabilir. 'Kadim' derken, başlangıcın olmamasını kast edersen, bu yönüyle sadece O'nun kelamı ve tecelli suretlerini kabul eden şeyin kendisi vardır. Başlangıcın olmayışından farklı bir anlamı kast edersen, bazen bir şey senin nezdinde hâdis olmazdan önce kendiliğinde hâdis olabileceği gibi bazen senin yanında bulunmakla hâdis olur; başka bir ifadeyle söz konusu şeyin hâdis olma vakti vakittir. Söz konusu şey, sende veya sana hitap edende veya seninle oturanda o esnada bulunan gayelerdir. Bu bağlamda 'Allah'ın katı' ifadesine gelirsek, O'nun katı iki kısma ayrılır. Daha doğrusu, O'nun katında bulunanlar iki kısma ayrılır: Birinci kısım, kendinde üzerinde bulunduğu ve hüviyetine ilave olarak aklen bilinen durumdur. Gerçi biz bu durumun O'ndan başka veya O'nun aynı olduğunu -(Eşarilerin) Allah'a nispet edilen sıfatların O'nun ne aynı ne O'ndan başka olmalarını (söylemeleri gibi)- söylemeyiz. (İkinci kısım) Bazen Allah katında bizim yanımızda ve bizim için hâdis olan bir şey bulunabilir. Misal olarak *'Her şeyin hazineleri bizim katımızdadır'*[533] ayetini verebiliriz. Bizim katımızdaki/yanımızda bulunan o şeyler iki kısma ayrılır: Bir kısmı cevheri yenilenmezken sureti yenilenen kısımdır. Misal olarak yağmuru verebiliriz. Çünkü biz onun hem cevheri ve hem sureti bakımından mahiyetini biliriz ki âlemin bütünü böyledir. Diğeri cevheri yenilenen kısımdır; cevher suretin cevheri ve suretin kendisiyle bilfiil var olduğu cevherin aynıdır. Çünkü onun kendisiyle bilfiil var olduğu cevher, ancak kendisinde bulunmasıyla var olabilir. Daha önce o cevher dışta var olmayan aklî bir şeydir. Bu yönüyle suretin yeri maddedeki yeri ve konumu, bütün hallerde değil, suretin belirli bir halde meydana gelmesiyle var olur ve meydana gelir (hudûs), kendisiyle bilfiil var olacağı başka bir suret olmadığında, onun yok olmasıyla yok olur. Hepsi Allah'ın katındadır, çünkü Allah onun şeyliğidir (şeiyyetü's-sübût). O'nun katında makul olarak bulunan veya meydana gelen (hudûs) bir mevcut yoktur, her şey, sübût ile varlık arasında Allah'a görünür. Bu itibarla sübût Allah'ın hazineleriyken vücûd (var olma), hazinelerden bizim katımızda ihdas ettikleridir.

Mesela buzda su aklî (bir varlık olarak) bulunur ve ona buz denilirken su onda kuvve halindedir. Buzu ayrıştırıp eriten bir durum ortaya çıktığında, onu suya dönüştürür ve bu kez suyun sureti meydana gelerek buz adı kalkar, sureti, tanımı ve hakikati kaybolur. Bu yönüyle buz, bizim yanımızda, erimeden önce yağmur hazinelerinden biriydi ve (buz erimekle) hazinedekinin kendisi olan yağmur ortaya çıkmıştır. Bu durumda su bir suretle hazineyken başka bir suretle de hazinede saklanılandır. İşte başkalaşan bir şey kendisine dönüştüğü şeyin aynıdır. Bu doğru ve gerçek misali vermemizin nedeni, Hakkın varlığında (el-Vücûdu'l-Hak) gördüğümüz tecelli suretlerini böyle açıklayabilmemizdir. Âlemdeki bütün suretleri Hakkın varlığına ilhak eder ve buzun çözülmesiyle ortaya çıkan şeye su dediğimiz gibi ona da *halk* (yaratılmış) deriz. Bu isimlendirme de gerçek bir isimlendirmedir. Çünkü su buz denilen şeyin erimesiyle ortaya çıkan varlıktan ibarettir. Öyleyse âlem bir yönüyle Hak bir yönüyle halktır.

Bu zikrin Allah'a dair bilgideki neticeleri bu ve benzeri hususlardır. Buradan yaratılmışların mahiyetini, onlara ne zaman hâdis ne zaman kadim denilebileceğini öğrenirsin. Bu bilgi, Allan'ın dilediği kullarına tahsis ettiği özel bir bilgidir. Bu tahsis apaçık bir ihsandır.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

DÖRT YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili 'Allah'tan ancak âlim kulları korkar' ve Bu Anlamdaki Başka Ayetler Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Hak Îlah'tan kim korkar:
O'nu bilen ve kuralına uyan kişi

Her şey O'nunla fani olunca
Âlem ve adı O'nda silinir gider

Bize fayda sağlayan bilgi
Hükmünü müşahede ettiğimiz her bilgi

O bizim aşina olduğumuz bilgi
Bilgim bilgisini onunla bilir

Haşyet, kendisinin ayrılmaz bir özelliği olarak haşyeti izhar eden bilginin özeliklerindendir. Bu yönüyle haşyet bilindiği ölçüde âlime nispet edilen haşyet duygusu ortaya çıkar. Onu ise kendinden daha iyi bilen yoktur. Bu nedenle Allah'tan en çok mütekabil isimleri bir araya getirmesi nedeniyle 'Allah' ismi korkar. Buradan '*Ta ki bilelim...*'[534] ayeti nazil olmuştur. Mümkünlerin -ortaya çıktıkları her yerde- zuhurunun illeti, ilahi isimlerin hükümleridir ve her ilahi isim (kuşatıcı isim olan) Allah isminden korkar. Bunun nedeni Allah isminin nezdinde o esnada hüküm sahibi olup yönetici konumundaki ilahi ismin mukabili olan başka ilahi isimlerin bulunmasıdır. Bu itibarla her ilahi isim şöyle der: 'Hükmümün ortaya çıktığı bu yerde daha önce yönetici değilken Allah ismi beni görevlendirdiği gibi başka bir valiyle, yani başka bir ilahi ismin hükmüyle beni görevimden alabilir. Ben ilahi isimlerden daha bilgili olmadığım gibi bu isimler arasında Allah isminden daha çok korkan da değilim. Allah bu isimler üzerinde görevlendirme veya

görevden alma şeklinde tasarrufta bulunabilir ve varlıkta gerçekleşen durum budur.' Bir ilahi ismin görevden alınmasının bir türü, âlemdeki dilek ve dualardan gerçekleşir. Bir kısmı bir sual ve istek olmaksızın meydana gelir. Bu kısım ise ilahi ismin hükmünün süresinin sona ermesiyle gerçekleşir ki, bu durumda nesih (ilahi isimlerin hükmünün başka bir isimle yer değiştirmesi) gerçekleşir. Böylece yaratılmış âlimlere Allah'tan korkmak özelliği izafe edildiği kadar ilahi isimlere de Allah'tan korkmak özelliği izafe edilmiştir. Dedik ki, yaratılmışların ilahi isimlerin hükümlerini kaldırmasını Allah'tan isteyebilirler (dua). Bu nedenle bir yerde hüküm sahibi olan ilahi isim, yaratılmışların hükmünü kaldırmak üzere Allah'a dua etmelerinden korkar hale gelmiştir. Bu dua ve dileğe misal olarak Rabbine '*Bana zarar temas etmiştir...*'[535] diye yakaran Hz. Eyyûb'un sözünü verebiliriz Hz. Eyyûb ed-Darr isminin görevden alınıp hükmünün kalkmasını talep etmiş, Allah da onun hükmünü ortadan kaldırmış, hükmü kalktığı için ed-Darr azledilmiş, en-Nafi' görevi üstlenmiş, zarara yol açan sıkıntıyı izale etmiştir. Böylece ilahi isimler, azil ve görevlendirme gücü nedeniyle, Allah isminden korktukları gibi dua etme gücüne sahip olmaları itibarıyla âlemdekilerden çekinmişlerdir. Allah âlemin dileğini, bilhassa zorda kalanların dileğini kabul eder.

Bunun yanı sıra, ilahi isimlerin hükümlerinin süresinin bitişine bakarız! Görevlendirmeyi müşahede eden ilahi isimler, bir yandan umut taşırlar bir yandan da azledilmekten korkarlar. İlahi isimler arasında el-Muntakim'den daha çok korkanı yoktur, çünkü o hükmünün bilfiil kalkışını müşahede eder ve görür. Onun varlıkta hükmü kalmaz ve Hak'ta bil kuvve olarak bulunur. Onun yerini alan ilahi isimlerde de aynı korku vardır. Binaenaleyh ilahi isimlerin âlemden korkuşuna dikkat etmelisin! Bunu keşf yoluyla öğrendiğinde, şunu da anlarsın: Âlem herhangi bir yönüyle Hak olmasaydı, ilahi isimlerin ondan korkması mümkün olmazdı, çünkü gerçekte Allah'tan başkasından korkulmayacağı gibi O'ndan başkasından da umulmaz. Allah'tan ise ancak âlim korktuğu gibi O'ndan daha bilgili yoktur. Dolayısıyla Allah'tan Allah korkar. Fakat nispetlerin farklılaşması nedeniyle suretler birbirinden farklıdır veya suretler birbirinden farklı olduğu için nispetler birbirin-

den farklıdır. Nispetler olmasaydı suretler meydana gelmezdi; suretler olmasaydı, nispetlerin farklılığı bilinmezdi. Binaenaleyh varlık birbirine bağlı olduğu gibi onun (bir şeye) bağlanışı (başka bir şeyden) çözülmesinin ta kendisidir.

Bu zikirde '*Allah aziz ve gafurdur*'[536] denilir. Allah'ın izzetinin bir yönü, ilahi isimlerin hükümlerinin birbirlerine kıyasla ve bakmakla meydana gelmemesidir. Hâlbuki âlemdekiler birbirine kıyasla korku, umut, isteksizlik ve sevgiyle nitelenirler; Allah öyle bir halden münezzeh ve yücedir (aziz). Çünkü Allah kendinden korkulan, umulan, dilekte bulunulan ve dilerse icabet edendir. Allah bu ilimlerden ve kendisine dönen sırlardan dilediklerini örtendir. Bunlar Allah'a, ilahi isimlere ve yaratılmışlardan yaratılmışlara raci hususlardır. Bunların hepsi veya yaratılmışlardan herhangi biri (O'nu) bilemezken Allah her birini bilir; birinin bilgisi ötekinde yoktur. Allah toplamla bilinen ve bilinmeyendir. O bütünde bulunan ve tekillerde bulunmayandır (Allah her şeydedir). Bu durum '*O'nun dilediği müstesna bilgisini ihata edemezler*'[537] ayetinde belirtilir. Burada istisna zikredilmiştir. Binaenaleyh Allah hakkında bir kişide bulunan bilgi ötekinde yoktur ve bu nedenle '*Allah aziz ve gafurdur*'[538] buyurmuştur.

DÖRT YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili 'Sizden dininden dönüp kâfir olarak ölen kişi...' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Sizden dininden dönüp ölen kişi
Dini bütünüyle inkâr etmiştir

Çünkü din bir hakikat, muhalifi yok
Başka bir yerden gelen zıddı yok

Bütün gelenler şeyler O'nun şeriatı
Bu konuda Şâri'den hüküm böyle geldi

Son mısrada zamir dine döner. Allah şöyle buyurur: '*Sizden her biriniz için bir şeriat ve yöntem belirledik.*'[539] 'Sizden' derken kastedilen - ümmetler değil- nebilerdir. Ümmetler kastedilmiş olsaydı, daha önce peygamber gönderilmiş bir ümmete başka bir peygamber ancak -bir artış ve eksiklik olmaksızın- destekleyici olarak gönderilebilirdi. Hâlbuki durum böyle değildir. 'Sizden' zamirini aynı anda ümmetlere ve peygamberlere irca etseydik, gereksiz bir şeklide zorlamalı tevil yapmış olurduk. Binaenaleyh zamirin peygamberleri işaret etmesi anlama daha yakın olduğu kadar bilgiye daha ulaştırıcıdır. Risaletin genelliği ve özelliği de bu konuya dâhildir.

Hz. Peygamber şöyle der: 'Dinini değiştireni öldürünüz.' Bir Yahudi, Hıristiyan veya Hıristiyan, Yahudi olduğunda öldürüp öldürülmeyeceği hususunda alimler görüş ayrılığına düşmüşken Müslüman olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Hz. Peygamber insanları İslam'a davet etmek üzere gelmiş, ümmetinin âlimleri de bu değiştirmenin emredilen bir değişiklik olduğunu kabul etmişlerdir. Bize göre burada değiştirme söz konusu değildir. Bize göre Hıristiyan ve hatta bütün kitap ehli Müslüman olduklarında, dinlerini değiştirmiş olmazlar. Çünkü onların dininin bir gereği de Hz. Muhammed'e iman etmek, peygamber olarak gönderildiğinde şeriatına uymaktır. Bu itibarla Hz. Muhammed'in peygamberliğinin herkesi şamil olduğu bütün şeriatlarda yer alır. Öyleyse bir dine mensup insanlardan hiç biri Müslüman olduğunda dinini değiştirmiş olmaz. Bunu anlamalısın! Geride bir tek müşrik kalır, çünkü şirk şeriat tarafından kabul edilmiş ve belirlenmiş bir din değildir. O Allah'ın dışında başka biri tarafından ortaya konulmuştur. Allah ise '*Sizden dininden dönen*'[540] demiş, Allah'm peygamberi de 'Dinini değiştiren' demiştir. Buna mukabil şirk din diye

isimlendirilmemiştir. Çünkü din ceza demektir ve müşrik için ne geçmiş ne arda kalan hayır amelleri için şirkine karşılık ceza (sevap) yoktur. Müşrik mekânı olan Cehennem ateşine ulaştığında, oradan hiçbir zaman çıkamayacaktır. Çünkü orası bir ceza değil, her şeyi kuşatan rahmetin öne geçmesinden kaynaklanan bir tahsistir. İlahi rahmetin hükmü ise gazabın hükmünün kalkmasıyla birlikte o kişide ortaya çıkar. Öyleyse burada 'din' derken hayır veya kötülüğe karşılık cezası olan din kastedilir. Âdet anlamındaki din kastedilseydi, durum farklı olurdu. Âdet anlamında din, İmrü'l-Kays'ın şu beyitlerinde dile getirilir:

Ümmü'l-Hüveyres'in dini gibi daha önce
Onun komşusu Ummu'r Rebab'dır

Mısrada din âdet anlamında kullanılmıştır. Hâlbuki biz âdetin de bir parçası olduğu meşru dinden söz ediyoruz.

Bu zikir kendisini yapana irtidadın (dönme) anlamını öğretir. Bu irtidat '*Bütün iş O'na döner*'[541] ayetinde belirtilen dönüştür. İnsanların bir kısmı dünya hayatında Allah'a dönerler. Bu durum ancak Allah'ı bilenlerde gerçekleşir. Onlar bütün işlerinde O'na dönenlerdir ve bu dönme ölene kadar kendilerine eşlik eder, bu hal üzere ölürler. Onlar 'kâfir (örten)' diye nitelenmişlerdir. Çünkü sebepleri örtmüş, fakat onları reddetmemişlerdir. Onlar zahirleriyle sebeplere uyarken içleriyle ve halleriyle Allah ile beraberdirler, çünkü sebeplerin Allah'a döndüğünü ve dayandığını bilirler; sebepler döndüğü için, kendileri de O'na döner ve bu sebeplerle birlikte Allah'a dönerler. Sebepleri benimseyenler onların sebeplere uyduklarını görünce, onların da sebeplerle ilişkilerinde kendileri gibi olduklarını zannetmiş, ardından sıradan insanlar için kınama ve seçkin insanlar adına da övgü ve medih anlamına gelen bu ayet nazil olmuştur. Ardından ayeti tamamlayarak onlar için şöyle demiştir: 'Onların amelleri boşa çıkmıştır.' Burada Allah amelleri kendilerine izafe etmiştir. Allah'a dönmek ise amellerin -kendilerine değil- O'na ait olduğunu onlara öğretmiş, bunun üzerine ameller onlara izafe

edilmekten düşmüş, Allah'a izafe edilmişlerdir. Nitekim gerçekte de durum öyledir. Ayette 'dünyada' denilir ki, keşfi dünya hayatında açılanlar kastedilir. Âhirette derken de keşfi orada açılacak olanlar kastedilir. Âhirette gerçekleşen, perde kalktığında herkes için gerçekleşen keşiftir.

'Dininden' kelimesindeki zamir de Allah'a irca edilebilir. Bu durumda din, Allah'a ait dindir. Çünkü dönen kişi, dönerken dinin kendisine değil Allah'a ait olduğunu görür ve bunu görmekle sahiplik (benim dinim) düşer. Burada dinin bu ayette onlara izafe edildiğini söyledik. Çünkü bu yorum, '*Ta ki sizi döndürürler*'[542] ayetinden anlaşıldığı kadarıyla, hüküm bakımından daha güçlüdür. Yani zorla sizi dininizden döndürmek isterler. 'Güçleri yeterse.' Burada da din onlara izafe edilmiştir. En uygun yorum, Allah'a dönmesi de mümkün olmakla birlikte, zamirin hitap zamiriyle aynı anlamda yorumlanmasıdır. Zamirde ilke zamirin zikredilen en yakın şeye dönmesidir ve hal karinesi yoksa zamir en yakına döner.

Bu düsturu tamamlamak üzere '*Onlar hüsrana düşenlerdir*'[543] denilir. Bu keşif nedeniyle hüsrana düşerler, çünkü kendilerine ait olduklarını zannettikleri şeyin onlara ait olmadığını görmüş, sermayeyi kaybetmişlerdir. Bundan daha büyük bir hüsran ve zarar olamaz! Artık Allah'tan onlara gelecek nimet, ancak el-Vehhab ve el-Mu'ti isminden olabilir. Artık onların bir karşılık veya beklentileri kalmaz. Bu ve benzeri bilgiler, bu zikrin kendisini düstur edinene kazandırdığı bilgilerdir.

DÖRT YÜZ DOKSAN ALTINCI BÖLÜM

Menzili 'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler' Ayeti Olan Kutbun Halinin Bilinmesi

Allah'ı başkası takdir edemedi
O'dan başka yok ki! Demek ki hepsi takdir etti

Bana göre Hakkın takdiri şudur
O Allah'tır, sen suretleri tanı

Yaratıklar söylediğimi bir bileydi
Ilah'ın kadrini takdir edelerdi

Zatlarının varlığından geçseler
Ne Hakkı ne beşeri tanırlardı

Allah şöyle buyurur: '*Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir.*'[544] Bir işin kadri, onun miktarı ve ölçüsüdür. Bir şeyin ölçüsü ise zatında kendine denk birisini bulup onu ölçen birim ölçüsü olmadan bilinmez.

Bu zikir Allah için bir kadir (ve hak) izhar eder, fakat bu zamir sahipleri nezdinde meçhuldür. Hakkın kadrini ancak insan-ı kâmili bilen bilebilir. Allah onu kendi suretinde -halifelik demektir- yaratmıştır. Sonra Allah zahir surette kendisini iki el, iki ayak, gözler sahibi olmakla nitelemiş, bu konuda rivayetlerde geçtiği üzere, teşbih etmiştir. Aklın delili ise bu nitelikler arasından yaratılmışlarda ortaya çıkan hükümlerden O'nun mertebesini tenzih etmeyi gerektirir. Bu itibarla O'nun kadrinin hakkı ve gereği, O'nun kendine izafe edip de aklın O'na izafeyi reddettiği hususları kabul etmektir. Çünkü şeriat olmaksızın akıl yalnız olsaydı, bunlardan hiç birini O'na izafe etmezdi. Böyle bir şeyi akılla Allah'a izafe eden, '*O'nun kadrini takdir edememiştir.*'[545]

Bununla birlikte ayette bu izafeyi yapan 'hata etti' denilmemiştir. Şeriata uyarak ve müşahedeye dayanarak, Rabbinden gelen bir delile teşbih lafzını Allah'a izafe eden, O'nun hakkını takdir etmiştir. İnsan-ı kâmil -ki halifedir- zahirde, batında, surette, menzilde ve manda Hakkın kadrini takdir eden kimse demektir. Varlıktaki her şey çifttir: Çünkü insan-ı kâmil ve âlem -ki âlem insan-ı kâmil vasıtasıyla Hakkın suretinde var olmuştur- çifttir: Dişi ve erkek, fail ve edilgen gibi! Hak fail iken âlem edilgendir (münfail). Çünkü âlem kendisinde ardışık bir şekilde ortaya çıkan hareket, durağanlık, bir araya gelme ve ayrışma gibi olgular veya renkler, sıfat ve nispetlerle edilgenliğin tezahür ettiği bir mahaldir. Öyleyse âlem var oluşta Hakkı takdir edebilmişken sübût halinde bu durum daha açıktır. Bunun nedeni sübût hallerinde mümkünlere ait olan ezelilik hükmüdür. Mümkün için imkân, zatî ve nefsî bir niteliktir. Bu itibarla mümkün yoklukta ve varlıkta sürekli mümkündür. Mümkünün yoklukta kalması bir tercih edenden kaynaklandığı gibi tercih eden, varlığı kabul ehliyetinde olduğu için, onu baki kılandır. Nitekim mümkünün var olması da, yokluğu kabul özelliğinde olduğu için bekasını mümkün kılan şartı sağlamak özelliğiyle, bir tercih eden nedeniyle gerçekleşir.

Allah kendisini benzerden tenzih ettiği gibi mümkün de kendisini tenzihten teşbih etmiştir; bunun nedeni teşbih ve tenzihte yer alan sınırlamadır. Onlar girme ve çıkma arasında bulunur. Gerçeği olduğu hal üzere ancak tenzih ve teşbihi birleştiren bilebilir. Böyle biri akla ve şeriata göre bir açıdan tenzihi kabul ederken bir açıdan şeriata ve akla göre teşbihi söyler. Müşahede peygamberlerin Allah hakkında ümmetlerine getirdiği bilgiye göre hüküm verir. *'Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.'*[546] Allah'ı tavsif eden herkes, özel bir nitelikle sınırlanmışken Allah kendisini -O'na ait olması bakımından değil- bir sıfatla tahsisi yönünden söz konusu nitelikten tenzih etmiştir. Çünkü toplamdan her birinin tek tek değil, bütünün tekliğine sahiptir. Allah'ı niteleyen ise O'nu toplamın her birisinin birliğiyle nitelemiştir. Allah'ı böyle niteleyen insan, *'Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[547] ayetinin muhatabıdır. *'Yedi gökler, yer ve onlarda bulunanlar Allah'ı tespih eder'*[548] vb. gibi pek çok ayette ve hadiste geçtiği üzere, yaratılmışların O'nu

tespih etmesine gelirsek, tespihi yapan, Allah'ı başkasının O'nun hakkındaki akidesinden tespih eder. Çünkü her tespih edenin O'na bakışı tikeldir: Birinin Allah için kabul ettiği özellik ötekinin olumsuzladığıdır. Bununla birlikte her biri Allah'ın hamdini tespih eder. Allah o kişinin kendisinden olumsuzladığı niteliği kendisi adına olumlar, yoksa başkasının olumladığını onun adına olumlamaz. Ötekinin kendisinden olumsuzladığı niteliği de onun adına kendisi için olumlar. Öyleyse Allah kendisini övenlerden her biri için o kişinin kendisinden olumsuzladığı niteliği olumlamıştır. 'O'nun hamdiyle tespih' bu demektir. O halde Allah'ı ancak -olumsuzlama değil- ispatla övmüş olur ve tespih ya da onun zıddıyla ancak kuşatıcı, kâmil kul nitelenebilir. O, Hakkın suretiyle zuhur edendir, çünkü o bütünü müşahede etmektedir. Bütün müşahede eden, hiç kuşkusuz, tafsili de müşahede eder, çünkü tafsili bütün olarak görmüştür. Kâmil kul Hakkın toplamıyken Hak için kâmil kulun toplamı denilemez. Bununla birlikte Hakkın özel bir niteliği vardır ki, âlem asla ona sahip değildir; âlemin de özel bir niteliği vardır ve o nitelik de Hakta bulunmaz. Âleme ait nitelik, zillet ve yoksunluktur. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

Dört yüz doksan altıncı bölümün bitmesiyle birlikte otuzuncu sifir sona erdi. Âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun!

SON NOTLAR

1 Kaf 50/29.
2 ez-Zümer 39/19.
3 Kaf 50/29.
4 el-Kıyamet 75/14.
5 en-Nahl 16/33.
6 en-Nahl 16/118.
7 ez-Zuhruf 43/76.
8 el-Ahzab 33/4.
9 ez-Zariyat 51/56.
10 el-Bakara 2/186.
11 Hud 11/123.
12 eş-Şems 91/8.
13 en-Nisa 4/78.
14 Yasin 36/18.
15 en-Nisa 4/78.
16 el-Hicr 15/21.
17 el-Kamer 54/49.
18 eş-Şûra 42/11.
19 es-Saffat 37/96.
20 eş-Şura 42/11.
21 el-İnfitar 82/8.
22 Gafir 40/60.
23 Gafir 40/60.
24 es-Saffat 37/96.
25 eş-Şuara 26/23.
26 eş-Şuara 26/24.
27 eş-Şuara 26/25.
28 eş-Şuara 26/26.
29 eş-Şuara 26/27.
30 eş-Şuara 26/28.
31 eş-Şuara 26/28.
32 el-En'am 6/79.
33 er-Ra'd 13/28.
34 er-Ra'd 13/28.
35 Taha 20/114.
36 eş-Şura 42/40.
37 en-Nisa 4/100.
38 eş-Şuara 26/109.
39 Hud 11/29.
40 el-Müzemmil 73/9.
41 Yunus 10/26.
42 Fussilet 41/34.
43 Fussilet 41/34-35.
44 Kaf 50/18.
45 Al-i İmran 3/134.
46 Fussilet41/5.
47 el-Enfal 8/21.
48 Fussilet 41/26.
49 el-Bakara 2/18.
50 el-Bakara 2/171.
51 ez-Zuhruf 43/58.
52 Muhammed 47/24.
53 en-Neml 27/78.
54 eş-Şura 42/7.
55 el-İsra 17/8.
56 el-Mearic 70/23.
57 el-Müminun 23/11.
58 el-Maide 5/119.
59 Yusuf 12/108.
60 el-Maide 5/23.

[61] el-Ahzab 33/13.
[62] Fussilet 41/53.
[63] Yusuf 12/92.
[64] Hud 11/123.
[65] Hud 11/34.
[66] el-En'am 6/103.
[67] eş-Şûra 42/11.
[68] el-Bakara 2/40.
[69] el-Enfal 8/17.
[70] el-Enfal 8/17.
[71] Hud 11/121.
[72] es-Saffat 37/96.
[73] el-Kehf 18/30.
[74] ed-Duha 93/11.
[75] el-Hac 22/25.
[76] el-Karia 101/9.
[77] el-En'am 6/31.
[78] el-A'raf 7/102.
[79] el-Ahzab 33/41.
[80] el-Enfal 8/17.
[81] el-Maide 5/54.
[82] eş-Şûra 42/11.
[83] et-Tur 52/48.
[84] et-Tur 52/48.
[85] Meryem 19/85.
[86] el-En'am 6/103.
[87] el-En'am 6/103.
[88] el-En'am 6/103.
[89] en-Nur 24/35.
[90] ed-Duha 93/2.
[91] en-Necm 53/9.
[92] Taha 20/5.
[93] en-Necm 53/8.
[94] en-Necm 53/8.
[95] el-Hadid 57/3.
[96] en-Necm 53/9.
[97] en-Necm 53/10.
[98] el-Enfal 8/17.
[99] Taha 20/12.
[100] es-Saff 61/6.
[101] en-Nahl 16/40.
[102] Taha 20/14.
[103] Taha 20/12.
[104] Taha 20/12.
[105] el-Enfal 8/33.
[106] el-Enbiya 21/107.
[107] ez-Zariyat 51/56.
[108] et-Tevbe 9/15.
[109] es-Saffat 37/96.
[110] el-Enfal 8/17.
[111] el-Enfal 8/17.
[112] İbrahim 14/4.
[113] et-Tahrim 66/8.
[114] er-Rahman 55/29.
[115] en-Nisa 4/80.
[116] el-Fetih 48/10.
[117] el-Kadir 97/1.
[118] eş-Şuara 26/193-194.
[119] el-Kadir 97/3.
[120] el-Maide 5/101.
[121] Hud 11/123.
[122] Kaf 50/29.
[123] el-Kamer 54/50.
[124] Yunus 10/16.
[125] el-Enfal 8/23.
[126] en-Nur 24/63.
[127] el-Bakara 2/185.
[128] el-Enfal 8/23.
[129] Yunus 10/16.
[130] el-Kehf 18/30.
[131] el-Fetih 48/14.
[132] el-İnsan 76/30.
[133] en-Nur 24/22.
[134] el-Enbiya 21/107.

[282] el-Maide 5/48.
[283] el-Hac 22/46.
[284] el-En'am 6/122.
[285] eş-Şuara 26/22.
[286] Kaf 50/37.
[287] el-Hucurat 49/13.
[288] Âl-i İmran 3/103.
[289] Fâtır 35/10.
[290] el-Fatiha 1/5.
[291] el-A'raf 7/128.
[292] Taha 20/50.
[293] el-En'am 6/19.
[294] en-Nisa 4/171.
[295] el-Maide 5/110.
[296] el-Müminun 23/14.
[297] el-Müminun 23/14.
[298] el-Buruc 85/12.
[299] el-Enbiya 21/2.
[300] eş-Şuara 26/5.
[301] eş-Şura 42/11.
[302] eş-Şuara 26/11.
[303] el-Hadid 57/3.
[304] en-Nahl 16/40.
[305] el-Mülk 67/1.
[306] el-Mülk 67/3-4.
[307] el-Mülk 67/4.
[308] el-Mülk 67/4.
[309] el-Mülk 67/4.
[310] el-Mülk 67/30.
[311] el-Fecr 89/1-3.
[312] Muhammed 47/19.
[313] Yasin 36/82.
[314] Yasin 36/82.
[315] el-Bakara 2/260.
[316] el-Bakara 2/260.
[317] el-İsra 17/110.
[318] Taha 20/8.
[319] el-Müminun 23/113.
[320] Muhammed 47/19.
[321] Yunus 10/53.
[322] el-A'la 87/1.
[323] el-Mücadile 58/5.
[324] el-Mücadile 58/22.
[325] Meryem 19/12.
[326] el-Haşir 59/13.
[327] el-Bakara 2/186.
[328] en-Nahl 16/40.
[329] Gâfir 40/15.
[330] el-A'raf 7/198.
[331] el-Müminun 23/14.
[332] el-Azhab 33/35.
[333] er-Ra'd 13/9.
[334] el-Haşir 59/23.
[335] ez-Zümer 39/3.
[336] ez-Zariyat 51/56.
[337] el-İnsan 76/1.
[338] er-Rum 30/17.
[339] el-Hadid 57/4.
[340] Fussilet 41/53.
[341] el-Buruc 85/20.
[342] Fussilet 41/54.
[343] el-İsra 17/44.
[344] eş-Şura 42/11.
[345] et-Tevbe 9/30.
[346] el-Maide 5/18.
[347] ez-Zümer 39/4.
[348] ez-Zümer 39/4.
[349] el-Enbiya 21/17.
[350] es-Saffat 37/180.
[351] er-Rum 30/17.
[352] es-Saffat 37/180.
[353] el-İsra 17/1.
[354] el-En'am 6/100.
[355] en-Nisa 4/150-151.

356 el-Bakara 2/85.
357 İbrahim 14/4.
358 eş-Şûra 42/11.
359 el-İsra 17/44.
360 Sad 38/5.
361 Sad 38/5.
362 Lokman 31/14.
363 el-İsra 17/24.
364 Taha 20/130.
365 er-Rum 30/17.
366 Lokman 31/25.
367 el-En'am 6/1.
368 el-Kehf 18/1.
369 Fâtır 35/1.
370 el-İsra 17/111.
371 Taha 20/114.
372 el-En'am 6/1.
373 eş-Şuara 26/80.
374 Gafir 40/44.
375 Gafir 40/44.
376 ez-Zümer 39/9.
377 el-Hadid 57/7.
378 el-Kasas 28/13.
379 Hud 11/123.
380 el-Ahzab 33/4.
381 Taha 20/4.
382 el-İsra 17/23.
383 Gafir 40/60.
384 en-Nahl 16/40.
385 Al-i İmran 3/97.
386 el-Fatiha 1/5.
387 el-Bakara 2/179.
388 el-İsra 17/23.
389 Fatır 35/15.
390 el-Fetih 48/10.
391 Kaf 50/29.
392 ed-Duha 93/11.
393 el-Enbiya 21/2.
394 eş-Şuara 26/5.
395 en-Nisa 4/148.
396 eş-Şura 42/40.
397 en-Nisa 4/148.
398 ez-Zümer 39/18.
399 el-Enfal 8/17.
400 er-Ra'd 13/3.
401 er-Ra'd 13/4.
402 Yunus 10/67.
403 en-Nahl 1679.
404 er-Rum 30/22.
405 Taha 20/54.
406 Âl-i İmran 3/190.
407 ez-Zümer 39/3.
408 es-Saffat 37/4.
409 el-Bakara 2/163.
410 el-Bakara 2/163.
411 er-Ra'd 13/33.
412 en-Nisa 4/167.
413 Sad 38/5.
414 el-Bakara 2/115.
415 el-Maide 5/48.
416 Sad 38/26.
417 Sad 38/26.
418 en-Nisa 4/48.
419 en-Nur 24/35.
420 Fâtır 35/10.
421 el-Hicr 15/21.
422 el-Hicr 15/21.
423 eş-Şura 42/36.
424 Taha 20/73.
425 Taha 20/73.
426 Taha 20/73.
427 el-İsra 17/110.
428 el-İsra 17/110.
429 en-Nahl 16/96.

[430] el-Müminûn 23/14.
[431] Âl-i İmran 3/49.
[432] el-Hac 22/32-33.
[433] Meryem 19/85.
[434] Taha 20/114.
[435] Taha 20/114.
[436] en-Nisa 4/113.
[437] el-A'raf 7/143.
[438] el-Beled 90/8.
[439] el-A'raf 7/128.
[440] el-Fatiha 1/5.
[441] el-Ankebut 29/45.
[442] el-Ankebut 29/45.
[443] Taha 20/114.
[444] er-Rum 30/32.
[445] el-A'raf 7/187.
[446] es-Saffat 37/61.
[447] el-Mutaffifin 83/26.
[448] Sad 38/39.
[449] Hud 11/86.
[450] Hud 11/86.
[451] ez-Zümer 39/29.
[452] Lokman 31/16.
[453] el-Bakara 2/74.
[454] Lokman 31/16.
[455] Lokman 31/16.
[456] el-Hac 22/32.
[457] el-Hac 22/30.
[458] el-Hac 22/30.
[459] el-Hac 22/30.
[460] Meryem 19/15.
[461] Meryem 19/33.
[462] en-Nahl 16/40.
[463] Meryem 19/30.
[464] Meryem 19/30.
[465] el-İnfitar 82/80.
[466] Meryem 19/31.
[467] Meryem 19/31.
[468] Meryem 19/31.
[469] Meryem 19/31.
[470] Meryem 19/32.
[471] Meryem 19/32.
[472] Meryem 19/32.
[473] Meryem 19/33.
[474] Meryem 19/33.
[475] Meryem 19/33.
[476] eş-Şura 42/11.
[477] el-İsra 17/110.
[478] el-İsra 17/110.
[479] Lokman 31/22.
[480] eş-Şems 91/10.
[481] eş-Şems 91/9.
[482] Muhammed 47/31.
[483] Muhammed 47/31.
[484] eş-Şems 91/10.
[485] el-Leyl 92/5-7.
[486] el-Leyl 92/8.
[487] el-Leyl 92/8.
[488] el-Leyl 92/9.
[489] el-Leyl 92/10.
[490] el-Hadid 57/4.
[491] ez-Zümer 39/47.
[492] el-Vakıa 56/85.
[493] Kaf 50/22.
[494] en-Nisa 4/80.
[495] en-Nisa 4/59.
[496] en-Nisa 4/80.
[497] el-A'raf 7/172.
[498] el-Fetih 48/10.
[499] es-Saffat 37/180-182.
[500] eş-Şura 42/11.
[501] en-Nur 24/26.
[502] Fâtır 35/10.
[503] Yunus 10/64.

[504] Yunus 10/55.
[505] el-Enbiya 21/103.
[506] er-Ra'd 13/29.
[507] el-Hicr 15/88-89.
[508] Kaf 50/29.
[509] en-Nahl 16/106.
[510] el-Hicr 15/88.
[511] el-Hicr 15/88.
[512] en-Nur 24/30.
[513] el-Kehf 18/46.
[514] es-Saffat 37/96.
[515] es-Saff 61/3.
[516] el-Maide 5/1.
[517] en-Nisa 4/47.
[518] el-Bakara 2/219.
[519] el-Maide 5/1.
[520] el-Maide 5/2.
[521] es-Saff 61/2.
[522] es-Saff 61/2.
[523] es-Saff 61/2.
[524] es-Saff 61/3.
[525] es-Saff 61/3-4.
[526] es-Saff 61/4.
[527] Yunus 10/58.
[528] el-Kasas 28/76.
[529] el-Kasas 28/76.
[530] el-En'am 6/103.
[531] eş-Şuara 26/5.
[532] el-Enbiya 21/2-3.
[533] el-Hicr 15/21.
[534] Muhammed 47/31.
[535] el-Enbiya 21/83.
[536] Fâtır 35/28.
[537] el-Bakara 2/255.
[538] Fâtır 35/28.
[539] el-Maide 5/48.
[540] el-Bakara 2/217.
[541] Hud 11/123.
[542] el-Bakara 2/217.
[543] Tevbe 9/69.
[544] es-Saffat 37/180.
[545] el-En'am 6/91.
[546] el-Kehf 18/29.
[547] es-Saffat 37/180.
[548] el-İsra 17/44.

[209] Fâtır 35/10.
[210] Gafir 40/15.
[211] Metinde 'ayet' geçse bile, genel bağlama göre doğrusunun 'an' olması gerekir.
[212] el-Kıyame 75/29.
[213] el-Kıyame 75/30.
[214] Sebe 34/46.
[215] eş-Şuara 26/136.
[216] ez-Zariyat 51/55.
[217] Fussilet 41/54.
[218] Fussilet 41/54.
[219] el-İnfitar 82/6.
[220] Fussilet 41/22-23.
[221] el-Bakara 2/16.
[222] eş-Şura 42/40.
[223] eş-Şura 42/40.
[224] eş-Şura 42/23.
[225] el-Hucurat 49/13.
[226] el-İhlâs 112/1.
[227] Fussilet 41/23.
[228] el-A'raf 7/26.
[229] Meryem 19/28.
[230] el-Hadid 57/3.
[231] el-Mülk 67/14.
[232] el-Mülk 67/14.
[233] en-Nahl 16/40.
[234] en-Nahl 16/40.
[235] et-Tevbe 9/6.
[236] el-Bakara 2/186.
[237] el-Bakara 2/186.
[238] el-Fatiha 1/5.
[239] eş-Şura 42/13.
[240] el-Bakara 2/286.
[241] el-Bakara 2/286.
[242] el-Müzemmil 73/20.
[243] el-Bakara 2/285.
[244] el-Bakara 2/93.
[245] el-En'am 6/149.
[246] el-En'am 6/18.
[247] en-Nur 24/35.
[248] el-Ahzab 33/52.
[249] Fâtır 35/32.
[250] en-Neml 27/40.
[251] el-Hucurat 49/14.
[252] er-Rahman 55/60.
[253] Nuh 71/28.
[254] en-Nisa 4/171.
[255] er-Rahman 55/72.
[256] es-Saffat 37/164.
[257] el-Ahzab 33/13.
[258] eş-Şura 42/11.
[259] er-Rahman 55/29.
[260] Kaf 50/37.
[261] el-Ahzab 33/4.
[262] el-İhlâs 112/1.
[263] el-A'raf 7/180.
[264] el-A'raf 7/180.
[265] el-En'am 6/106.
[266] el-En'am 6/90.
[267] eş-Şûra 42/13.
[268] el-Ahzab 33/35.
[269] el-Mücadile 58/1.
[270] es-Saffat 37/24-26.
[271] el-Bakara 2/60.
[272] eş-Şuara 26/155.
[273] el-Enfal 8/1.
[274] el-Enfal 8/1.
[275] el-En'am 6/83.
[276] el-Maide 5/109.
[277] el-Enfal 8/29.
[278] er-Rahman 55/4.
[279] en-Nasr 110/1.
[280] el-Enbiya 21/2.
[281] el-En'am 6/90.

[135] el-Bakara 2/130.
[136] Sad 38/126.
[137] en-Nisa 4/81.
[138] er-Rum 30/29.
[139] el-Kasas 28/50.
[140] Sâd 38/26.
[141] Sâd 38/26.
[142] el-Bakara 2/152.
[143] el-Bakara 2/276.
[144] Yunus 10/63.
[145] el-Bakara 2/48.
[146] Al-i İmran 3/110.
[147] el-Fetih 48/4.
[148] er-Ra'd 13/28.
[149] el-Enbiya 21/105.
[150] Muhammed 47/31.
[151] Hud 11/80.
[152] Yunus 10/64.
[153] Hud 11/80.
[154] el-Casiye 45/29.
[155] ez-Zariyat 51/56.
[156] el-Enbiya 21/112.
[157] el-Maide 5/83.
[158] el-Maide 5/83.
[159] el-Maide 5/84.
[160] el-Maide 5/84.
[161] el-Maide 5/84.
[162] el-Maide 5/85.
[163] el-Maide 5/85.
[164] el-Kıyame 75/22-23.
[165] el-Kehf 18/65.
[166] el-A'raf 7/143.
[167] ez-Zümer 39/3.
[168] el-Enbiya 21/103.
[169] el-Maide 5/54.
[170] el-Ahzab 33/23.
[171] el-Ahzab 33/23.
[172] el-Fetih 48/10.
[173] el-Ahzab 33/7.
[174] el-Ahzab 33/23.
[175] Al-i İmran 3/31.
[176] el-Mücadile 58/22.
[177] Nûh 71/26.
[178] el-Kalem 68/4.
[179] el-Müzemmil 73/6.
[180] el-Hicr 15/87.
[181] el-İsra 17/78.
[182] el-A'raf 7/128.
[183] el-Fatiha 1/5.
[184] el-Maide 5/32.
[185] el-Müzzemmil 73/6.
[186] el-En'am 6/38.
[187] el-Fatiha 1/5.
[188] el-Fatiha 1/5.
[189] el-Fatiha 1/6-7.
[190] el-Maide 5/110.
[191] Al-i İmran 3/49.
[192] el-Hicr 1/29.
[193] el-Maide 5/110.
[194] el-Hicr 15/29.
[195] Al-i İmran 3/49.
[196] en-Nur 24/24.
[197] Al-i İmran 3/97.
[198] en-Nisa 4/79.
[199] el-Hadid 57/4.
[200] el-Bakara 2/258.
[201] el-Bakara 2/258.
[202] el-Bakara 2/258.
[203] el-A'raf 7/143.
[204] el-A'raf 7/143.
[205] Al-i İmran 3/154.
[206] el-Kasas 28/88.
[207] ez-Zariyat 51/56.
[208] el-Mearic 70/4.